

8. Uluslararası Değişen Dünyada Bilgi Yönetimi Sempozyumu

GERÇEK ÖTESİ ve BİLGİ YÖNETİMİ

1-3 Kasım 2018

H.Ü. Beytepe Kampüsü,
Ankara, TÜRKİYE

BİLDİRİLER KİTABI

Yayına Hazırlayanlar

Tolga Çakmak ve Bülent Yılmaz

8. Uluslararası Değişen Dünyada Bilgi Yönetimi Sempozyumu

Gerçek Ötesi ve Bilgi Yönetimi

1-3 Kasım 2018

Hacettepe Üniversitesi, Beytepe Kampüsü

Ankara, Türkiye

BİLDİRİLER KİTABI

Yayına Hazırlayanlar

Tolga Çakmak ve Bülent Yılmaz

Hacettepe Üniversitesi Bilgi ve Belge Yönetimi Bölümü

Ankara, 2020

8. Uluslararası Değişen Dünyada Bilgi Yönetimi Sempozyumu, 1-3 Kasım 2018, Hacettepe Üniversitesi Beytepe Kampüsü, Ankara, Türkiye, <http://by2018.bilgiyonetimi.net>

Yayına Hazırlayanlar: Tolga Çakmak ve Bülent Yılmaz

ISBN: 978-975-491-508-2

© 2020, Hacettepe Üniversitesi Bilgi ve Belge Yönetimi Bölümü ve yazarlar.

Her hakkı saklıdır.

Uluslararası Değişen Dünyada Bilgi Yönetimi Sempozyumu (8.: 2018: Ankara)

Bildiriler kitabı / 8. Uluslararası Değişen Dünyada Bilgi Yönetimi Sempozyumu, Gerçek Ötesi ve Bilgi Yönetimi, 1-3 Kasım 2018, Ankara, Türkiye; yay. haz. Tolga Çakmak ve Bülent Yılmaz .- Ankara: Hacettepe Üniversitesi Bilgi ve Belge Yönetimi Bölümü, 2020

xi, 116 s.: res. ; 21,0 x 29,7 cm

Kaynakça bölüm sonlarında.

ISBN 978-975-491-508-2

1. Kütüphanecilik -- Kongreler. 2. Bilgibilim -- Kongreler. I. Çakmak, Tolga.. II.Yılmaz, Bülent.

Z672.5 U48 2020

020 U48 2020

Önsöz

İlk kez 1990'ların başında kullanıldığı bilinen “gerçek-ötesi” (*doğru-ötesi, hakikat-ötesi*) kavramı 2016 yılında *Oxford Sözlüğü* tarafından “yılın sözcüğü” seçilince daha da popülerleşti. O dönemde *gerçek-ötesi* sözcüğünün/kavramının en çok Birleşik Krallık'taki Brexit oylaması ve Donald Trump'ın kazanmasıyla sonuçlanan ABD seçimleri nedeni ile kullanıldığı dile getirildi. Her iki oylamada da sonuçları gerçeklerden çok, seçmenlerin politikacılar tarafından etki altına alınan kişisel duygu ve inanışlarının belirlediği öne sürüldü. Bu nedenle de gerçek-ötesi kavramı genellikle politika ile daha fazla ilişkilendirildi. Oysa dünyada yaşanan ve toplumsal yaşamın her alanına yansıyan yeni bir gerçekliğin adı idi gerçek-ötesi. Bir başka deyişle, “*halkın görüşünün (kamuoyunun) oluşturulmasında/yönlendirilmesinde duyguların ve kişisel inanışların nesnel (objektif) gerçeklerden daha çok etkili olması*” (<https://www.lexico.com/en/definition/post-truth>) biçiminde tanımlanan gerçek-ötesi kavramı, özellikle bilgi ve iletişim teknolojilerinin sağladığı ve geçmişle kıyaslanamayacak denli güçlü ve geniş yeni olanaklarla “yaşamaya başlanan bir gerçeğe” dönüşmüştü.

“Gerçek-ötesi gerçeği” kısa sürede bilime, bilimsel yaşama da yansıdı. Bilimsel üretim ve paylaşım süreçlerinde gerçek-ötesi durumlarla karşılaşmaya başlandı. Bilimin bizzat kendisi bir yandan gerçek-ötesinin bilim karşıtı yaklaşımı ile karşı karşıya kalırken, diğer yandan gerçek-ötesine karşı mücadelede de en önemli araç durumuna geldi. Çünkü bilim, yalan ve yanlış karşısında en güçlü ve sağlam doğrudur. Gerçek-ötesi, nesnellikten (nesnel gerçeğe) uzaklaşmak anlamına gelirken, bilim gerçeğe uygun güvenilir, sınanabilir, doğru bilgi anlamıyla gerçeği dile getirir. Kısaca, gerçek-ötesi sübjektif (öznel), bilim ise objektiftir (nesnelidir).

Ortaya çıkışından kısa bir süre sonra her alanda ve bu arada bilim alanında da karşı durulması, mücadele edilmesi gereken bir eğilim/yönelim olarak kabul edilmeye başlanan gerçek-ötesi ile bilgi yönetimi alanının yollarının kesişmesi çok uzun sürmemiştir. Tarihte ortaya çıktığından bu yana kullanıcıya “doğru ve güvenilir bilgi sunma” ana işlevi üzerine temellenen bilgi yönetimi bilimi ve mesleği ile kütüphane-arşiv kurumu, tam da bu işlev nedeniyle gerçek-ötesi ile en çok ilişkilendirilen alan/meslek/kurum olmaktadır. Gerçek-ötesi, yani nesnel/gerçeğe uygun olmayan, yalan/yanlış bilginin, kanıların ya da inanışların teknoloji aracılığıyla artan üretilme ve yayılma gücüne ve bir anlamda meydan okumasına karşı bilgi yönetimi alanı “bilgi doğrulama”, diğer bir deyişle, “doğrusunu gösterme/sunma” işlevi ile yanıt vermektedir.

1-3 Kasım 2018 tarihlerinde Ankara'da gerçekleştirilen 8. *Uluslararası Değişen Dünyada Bilgi Yönetimi Sempozyumu*'nun teması yukarıda açıklanmaya çalışılan nedenlerle “*Gerçek Ötesi ve Bilgi Yönetimi*” olarak belirlenmişti. Sempozyumda sunulan bildiriler çerçevesinde gerçek-ötesi ile bilgi yönetimi ilişkisi çeşitli açılardan irdelenerek, verimli bir toplantı gerçekleşti.

Sempozyumumuza gönderilen tüm bildiriler “çift körleme” yöntemi ile hakemler tarafından değerlendirilmiş, kabul edilenler yazarları tarafından belirlenen oturumlarda sunulmuştur. Aynı bir değerlendirme ve yayın süreci olarak düşünülüp planlanması ve başka bazı teknik nedenler yüzünden Sempozyumda kabul edilen bildirilerin bir kitaba dönüştürülmesi ne yazık ki epeyce zaman almıştır. Sempozyum bildirileri çerçevesinde planlanan kitap için Sempozyum öncesi belirtildiği üzere ayrı bir yayın değerlendirme ve hakem süreci işletilmiş, istenilen editoryal değişiklikleri yazarları tarafından yapılan ve tam metni tarafımıza gönderilen çalışmalar yeniden çift körleme yöntemi ile hakem/editör değerlendirmesine alınmıştır. Bu değerlendirme süreci sonunda kabul edilen yazılar ile elinizdeki kitap ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla bu kitabın tüm Sempozyum bildirilerini içeren Sempozyum kitabı değil, ayrı değerlendirme süreci ile oluşmuş bir yayın olduğu söylenebilir. Uzayan süreç nedeniyle elbette üzgünüz. Ancak yine de kitabın yayımlanmış olmasından dolayı memnunuz.

Bu yayının ortaya çıkmasına kaynaklık eden ve 1-3 Kasım 2018 tarihlerinde Ankara'da gerçekleştirdiğimiz 8. *Uluslararası Değişen Dünyada Bilgi Yönetimi Sempozyumu*'na emeği geçenlere teşekkür etmeliyim. En başta, benimle birlikte Sempozyum Eşbaşkanlığını yürüten Prof. Dr. Özgür Külcü'ye; Sempozyum Yönetim Komitesi üyeleri Doç. Dr. Tolga Çakmak, Dr. Öğr. Üyesi Semanur Öztemiz, Dr. Turgay Baş, Dr. İpek Şencan ve Arş. Gör. Meltem Dişli'ye çok teşekkür ederim. Aynı biçimde, Sempozyumda emeği geçen Düzenleme Komitesi ile Program Komitesi üyelerine de ayrı ayrı teşekkürlerimi sunuyorum. Sempozyumun çok değerli davetli konuşmacıları Kanada McGill Üniversitesi Bilgi Çalışmaları Okulu Müdürü *Kimiz Dalkır*'a, Almanya Berlin Kütüphane ve Bilgi Bilim Okulu Müdürü *Michael Seadle* ile Türkiye dijital kanaat önderlerinden *Tanol Türkoğlu*'na teşekkür ediyorum. Kuşkusuz en özel teşekkürü gerek Sempozyum içeriğini ve gerekse daha sonraki yayın değerlendirme sürecini kabul ederek, bu kitabın içeriğini oluşturan yazarlarımız hak ediyorlar. Kendilerine çok teşekkür ediyorum. Gecikmeden dolayı bizi bağışlasınlar. Sempozyuma maddi destek veren sponsorlarımıza ve meslektaşlarımıza da çok teşekkürler.

Elbette bu kitabın ortaya çıkmasında asıl rol alan ve büyük emek harcayan Doç. Dr. Tolga Çakmak'a teşekkür ederim. Kitap yayın sürecindeki katkıları için Dr. İpek Şencan'a da ayrıca teşekkür etmek isterim.

Kitabımızın “gerçek-ötesini yeniden gerçeğe dönüştürme” çabamızda alanımıza ve bilim yaşamına katkısı olmasını dilerim.

Saygılarımla,

Prof. Dr. Bülent Yılmaz

Aralık, 2020

İçindekiler

Önsöz	iii
İçindekiler	iv
Komiteler	v
Program	viii
Türkiye’de Farkındalık Düzeyi ve Yasal Yaptırımları Artan İş Sağlığı ve Güvenliği Uygulamalarının Bilgi Merkezleri Dünyası ve Bilgi Profesyonelleri için Anlamı	1
Mehmet Ali Akkaya	
Bilgi Toplumunda İnsan Gücü: Türkiye’de Durum	11
Emine Pınar Gevheroğlu, Bülent Yılmaz	
Sanal Duvarın Arka Yüzü: Merkezi Veri Depolama Ortamları ve İletişim Teknolojilerinin Bilgiye Tehdidi	22
Türkay Henkoğlu	
Osmanlı Diplomatiğinin Üstveri Elemanları Belirleme ve Belge Erişimindeki Rolü: Meşihat Arşivinde Bulunan Belgeler Üzerinde Bir Değerlendirme	33
Elif Yılmaz Şentürk	
Kent Arşivlerinin Ulusal Kültürel Arşiv Dünyamızdaki Anlam ve Önemi	44
Mehmet Ali Akkaya, Hüseyin Odabaş	
Kültür Tarihi Bağlamında Geç Osmanlı Dönemi Bilgi Merkezleri: Şiirin Belleğine Yansıyan Kütüphane-Matbaa-Arşiv Binaları	53
Özge Öztekin	
Alternatif Gerçekler ve Sahte Haberler: Gerçek Ötesi Çağda Bilgi ve Medya Okuryazarlığının Artan Önemi	65
Halise Şerefoğlu Henkoğlu	
Sosyal Medya Kullanımında Kullanımlar ve Doyumlar Yaklaşımı ve Gerçek Ötesi Çağ’nda Bilgi Uzmanlarının Rolü	75
Müge Yılmaz	
Gerçek Ötesi Bilgi: Kütüphanecilerin Bilgi, Medya ve Eleştirel Okuryazarlık ve Eğitimi Üzerindeki Etkileri ve Önemi	84
Güler Demir	
Bilgi Hizmetlerinde Yenilikçi Yönetim	92
Mustafa Bayter	
Türkiye’de Halk Kütüphaneleri: Yedi Adımda Kullanıcı Merkezli Yenilikçilik Yaklaşımı	97
Erdoğan Alaca	
Lifelong Learning and Health Literacy: The Role of Libraries	108
Leila Hashempour	

Komiteler

Sempozyum Yönetim Komitesi

Sempozyum Eş Başkanları

Bülent Yılmaz, Hacettepe Üniversitesi

Özgür Külcü, Hacettepe Üniversitesi

Program Komitesi Eş Başkanları

Tolga Çakmak, Hacettepe Üniversitesi

İpek Şencan, Hacettepe Üniversitesi

Düzenleme Komitesi Eş Başkanları

Turgay Baş, Hacettepe Üniversitesi

Semanur Öztemiz, Hacettepe Üniversitesi

Yerel Komite Başkanı

Meltem Dişli, Hacettepe Üniversitesi

Düzenleme Komitesi

Prof. Dr. Bülent Yılmaz, Hacettepe Üniversitesi Bilgi ve Belge Yönetimi Bölümü

Prof. Dr. Özgür Külcü, Hacettepe Üniversitesi Bilgi ve Belge Yönetimi Bölümü

Doç. Dr. İrem Soydal, Hacettepe Üniversitesi Bilgi ve Belge Yönetimi Bölümü

Dr. Turgay Baş, Hacettepe Üniversitesi Bilgi ve Belge Yönetimi Bölümü

Dr. Tolga Çakmak, Hacettepe Üniversitesi Bilgi ve Belge Yönetimi Bölümü

Dr. Semanur Öztemiz, Hacettepe Üniversitesi Bilgi ve Belge Yönetimi Bölümü

Dr. Şahika Eroğlu, Hacettepe Üniversitesi Bilgi ve Belge Yönetimi Bölümü

Dr. Zehra Taşkın, Hacettepe Üniversitesi Bilgi ve Belge Yönetimi Bölümü

Dr. Güleda Doğan, Hacettepe Üniversitesi Bilgi ve Belge Yönetimi Bölümü

Arş.Gör. İpek Şencan, Hacettepe Üniversitesi Bilgi ve Belge Yönetimi Bölümü

Arş.Gör. Meltem Dişli, Hacettepe Üniversitesi Bilgi ve Belge Yönetimi Bölümü

Program Komitesi

Fuat Akal, Hacettepe Üniversitesi

Mehmet Ali Akkaya, Çankırı Karatekin Üniversitesi

Umut Al, Hacettepe Üniversitesi

Gülten Alır, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi

Dündar Alikılıç, Atatürk Üniversitesi

Aykut Arıkan, İstanbul Gelişim Üniversitesi

Sacit Arslantekin, Ankara Üniversitesi

Doğan Atılgan, Ankara Üniversitesi

Arsev Umur Aydınöğlu, Orta Doğu Teknik Üniversitesi

Mihaela Banek Zorica, University of Zagreb

Turgay Baş, Hacettepe Üniversitesi

Didar Bayır, İstanbul Medeniyet Üniversitesi

Mustafa Bayter, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi

Peter G. Becker, The Hague University of Applied Sciences

Pervin Bezirci, İstanbul Üniversitesi

Kasım Binici, Çankırı Karatekin Üniversitesi

Berat Bir, Marmara Üniversitesi

Joumana Boustany, Université Paris-Est Marne-la-Vallée

Mehmet Canatar, İstanbul Üniversitesi

Buket Candan, Çankırı Karatekin Üniversitesi

Gobinda Chowdhury, Northumbria University

Gülçin Cribb, SMU Libraries

Tolga Çakmak, Hacettepe Üniversitesi

- Tuba Çavdar Karatepe, Marmara Üniversitesi
 Niyazi Çiçek, İstanbul Üniversitesi
 Güler Demir, Kastamonu Üniversitesi
 Hamit Derviş, Kastamonu Üniversitesi
 Corrado Di Tillio, IFLA Section on Metropolitan Libraries
 Hülya Dilek Kayaoğlu, İstanbul Üniversitesi
 Milena Dobрева, UCL Qatar
 Güleda Doğan, Hacettepe Üniversitesi
 Luciana Duranti, The University of British Columbia
 Fethiye Erbay, İstanbul Üniversitesi
 Şahika Eroğlu, Hacettepe Üniversitesi
 Małgorzata Fedorowicz-Kruszewska, Nicolaus Copernicus University in Toruń
 John Gathegi, University of South Florida
 Gonca Gökalg Alpaslan, Hacettepe Üniversitesi
 Özlem Gökurt Demirtel, Ankara Üniversitesi
 Mauro Guerrini, University of Firenze
 Rıfat Günalan, İstanbul Üniversitesi
 Christine Hagar, San Jose State University
 Türkay Henkoğlu, Adnan Menderes Üniversitesi
 Munazza Jabeen, University of Balochistan
 Asiye Kakırman Yıldız, Marmara Üniversitesi
 Hamza Kandur, Marmara Üniversitesi
 Leyla Kanık, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
 Esra İlkay Keloğlu İşler, Gazi Üniversitesi
 Hasan S. Keseroğlu, Kastamonu Üniversitesi
 İshak Keskin, İstanbul Üniversitesi
 Tibor Koltay, Eszterházy Károly University
 Ümit Konya, İstanbul Üniversitesi
 Serap Kurbanoğlu, Hacettepe Üniversitesi
 Kemalettin Kuzucu, Marmara Üniversitesi
 Alpaslan Hamdi Kuzucuoğlu, İstanbul Medeniyet Üniversitesi
 Özgür Külcü, Hacettepe Üniversitesi
 Paul Nieuwenhuysen, Vrije Universiteit Brussel
 Hüseyin Odabaş, Çankırı Karatekin Üniversitesi
 Esin Sultan Oğuz, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
 Tülay Oğuz, Ankara Üniversitesi
 İnci Önal, Hacettepe Üniversitesi
 Nebi Özdemir, Hacettepe Üniversitesi
 Fahrettin Özdemirci, Ankara Üniversitesi
 Nevzat Özel, Ankara Üniversitesi
 Semanur Öztemiz, Hacettepe Üniversitesi
 Coşkun Polat, Çankırı Karatekin Üniversitesi
 Fernanda Ribeiro, University of Porto
 Mustafa Sağsan, Yakın Doğu Üniversitesi
 Nihal Somer, İstanbul Üniversitesi
 İrem Soydal, Hacettepe Üniversitesi
 Burçak Şentürk, Marmara Üniversitesi
 Zehra Taşkın, Hacettepe Üniversitesi
 Tania Y. Todorova, University of Library Studies and Information Technologies, (ULSIT), Sofia, Bulgaria
 Yaşar Tonta, Hacettepe Üniversitesi
 Nazan Uçak, Hacettepe Üniversitesi
 Burcu Umut Zan, Çankırı Karatekin Üniversitesi
 Yurdagül Ünal, Hacettepe Üniversitesi
 Egbert John Sánchez Vanderkast, Universidad Nacional Autónoma de México
 Bahattin Yalçinkaya, Marmara Üniversitesi
 Filiz Yenişehirlioğlu, Koç Üniversitesi
 Bülent Yılmaz, Hacettepe Üniversitesi

Sponsorlar

Altın Sponsorlar

Gümüş Sponsorlar

Destekler

Sekizinci Uluslararası Değişen Dünyada Bilgi Yönetimi Sempozyumu TÜBİTAK tarafından desteklenmiştir.

Program

1 Kasım 2018 - Perşembe

- 09.00 – 09.30 Kayıt
- 09.30 – 09.45 Açılış
- 09.45 – 11.15 **Açılış Konuşmaları (Mehmet Akif Ersoy Salonu)**
 Knowledge Management in a Post-truth World
Kimiz Dalkir
 Truth in Context: Managing the Integrity of Research (Video Konferans)
Michael Seadle
- 11.15 – 11.30 Ara
- 11.30 – 12.30 **Sponsor Sunuşları (K Salonu)**
Oturum Başkanı: Prof. Dr. Özgür Külcü
 EBYS ve Dijital Dönüşüm
Mehmet Ali Karabulut, İş Yazılım
 Türkiye’de Bilgi Üretimi ve Akademik Veritabanları
Zeynep Ataman, EaZy Solutions
 Okuyucularla Birlikte Koleksiyon Geliştirme: GOBI Library Solutions’ın Katkıları
Mehmet Can Soyulmaz, EBSCO
- 12.30 – 14.00 Öğle Arası
- 14.00 – 16.00 **Paralel Oturumlar I**
Birinci Oturum (K Salonu)
Oturum Başkanı: Prof. Dr. Serap Kurbanoglu
 Understanding “Post-truth” News in the Context of Social Media
Mehmet Oytun Cibaroğlu
 Addressing the "Illusion of Knowing" Among Freshmen in Evaluating Information Sources
 from Social Media
Leslin H. Charles
 Practice What You Preach: Publishing an Open Text-Book on Information Management
Peter Becker
 Lifelong Learning and Health Literacy: The Role of Libraries
Leila Hashempour

14.00 – 16.00 **İkinci Oturum (Mehmet Akif Ersoy Salonu)**

Oturum Başkanı: Prof. Dr. Yaşar Tonta

Türkiye’de Farkındalık Düzeyi ve Yasal Yaptırımları Artan İş Sağlığı ve Güvenliği Uygulamalarının Bilgi Merkezleri Dünyası ve Bilgi Profesyonelleri için Anlamı

Mehmet Ali Akkaya

Altmetri ve Akademik Sosyal Ağlar: Bilgi ve Belge Yönetimi Bölümü Akademisyenlerinin Akademik Sosyal Ağları Kullanım Düzeyleri

Demet Işık, Özlem Gökkurt Demirtel

Nesnelerin İnterneti: Toplumsal Hayata Etkileri

Selda Ekici

Bilgi Toplumunda İnsan Gücü: Türkiye’de Durum

Emine Pınar Gevheroğlu, Bülent Yılmaz

Kurumlarda Örtük Bilginin Ortaya Çıkması için Bir Öneri: Tavsiye Sistemleri

Banu Fulya Yıldırım

16.00 – 16.30 Ara

16.30 – 18.00 **Paralel Oturumlar II**

Üçüncü Oturum (K Salonu)

Oturum Başkanı: Doç. Dr. İrem Soydal

Sosyal Medyada Dolaşan Her Bilgi Doğru Bilgi midir? Bilginin Sınanabilirliği Üzerine Bir Değerlendirme

Erdinç Alaca, Özgür Külcü

Sanal Duvarın Arka Yüzü: Merkezi Veri Depolama Ortamları ve İletişim Teknolojilerinin Bilgiye Tehdidi

Türkay Henkoğlu

Bilgi Kirliliği ve Doğrulama Sürecinde Kütüphanelerin Rolü İlker Çakmakkaya,

Can Uzun

Arşivsel Hakikat: Belgeler için Özgünlük, Güvenilirlik ve Devamlılık Yaklaşımı

Bahattin Yalçınkaya

Dördüncü Oturum (Mehmet Akif Ersoy Salonu Salonu)

Oturum Başkanı: Doç. Dr. Yurdagül Ünal

Osmanlı Diplomatasının Üstveri Belirleme ve Belge Erişimindeki Rolü

Elif Yılmaz Şentürk

Kent Arşivlerinin Ulusal Kültürel Arşiv Dünyamızdaki Anlam ve Önemi

Hüseyin Odabaş, Mehmet Ali Akkaya

Kültür Tarihi Bağlamında Osmanlı Dönemi Bilgi Merkezleri: Şiirin Belleğine Yansıyan Kütüphane-Matbaa-Arşiv Binaları

Özge Öztekin

Dijital Akustik Arşivler: Somut Olmayan Kültürel Mirasın Yönetiminde Yeni Bir Tür Önerisi

Serkan İpekçi

18.30 – 21.00 Gala Yemeği

2 Kasım 2018 - Cuma

- 10.00 – 11.00 **Davetli Konuşma (Mehmet Akif Ersoy Salonu)**
Gerçek Ötesi Dünyada Dijital Obezite ve Dijital Detoks
Tanol Türkoğlu
- 11.00 – 11.30 Ara
- 11.30 – 12.30 **Sponsor Sunuşları (K Salonu)**
Oturum Başkanı: Dr. Öğr. Üyesi Zehra Taşkın
Araştırmanın Geleceği için Dijital Koruma
Duygu Paçalı, Wiley
Springer Nature Kütüphaneci Portalı: Lisanslı İçeriğinizi Yönetmek Artık Çok Daha Kolay!
Merve Okur Karagülle, SpringerNature
MANRES: İçerik Tabanlı Görüntü Erişim Uygulaması
Ömürhan Soysal, MANTİS
- 12.30 – 14.00 Öğle Arası
- 14.00 – 15.30 **Paralel Oturumlar III**
Beşinci Oturum (K Salonu)
Oturum Başkanı: Dr. Öğr. Üyesi Tolga Çakmak
Gerçek Ötesi ve Dijital Çağda Bilginin Güvenilirliği: Bilgi Merkezlerinin Sorumlulukları Üzerine Bir Deneme
Özgür Külçü
Alternatif Gerçekler ve Sahte Haberler: Gerçek Ötesi Çağda Bilgi ve Medya Okuryazarlığının Artan Önemi
Halise Şerefoğlu Henkoğlu
Sosyal Medya Kullanımında Kullanımlar ve Doyumlar Yaklaşımı ve Gerçek Ötesi Çağı'nda Bilgi Uzmanlarının Rolü
Müge Yılmaz
Gerçek Ötesi Bilgi: Kütüphanecilerin Bilgi, Medya ve Eleştirel Okuryazarlık ve Eğitimi Üzerindeki Etkileri ve Önemi
Güler Demir
- Altıncı Oturum (Mehmet Akif Ersoy Salonu Salonu)**
Oturum Başkanı: Prof. Dr. Bülent Yılmaz
Kütüphanecilikte Yeni Bir Yaklaşım: Etkin Kütüphane
Şerife Senem Güneysu Akgün, Serhat Açar
Bilgi Hizmetlerinde Yenilikçi Yönetim
Mustafa Bayter
Halk Kütüphanelerinde Kullanıcı Merkezli Yenilikçilik Modeli Önerisi
Erdoğan Alaca
Makerspace: Kütüphanelerin Yeni Hizmet Türü
Ayşenur Güneş
- 15.30 – 16.00 Ara

16.00 – 17.30 **Yedinci Oturum (Mehmet Akif Ersoy Salonu)**

Oturum Başkanı: Prof. Dr. H. İnci Önal

Birleşmiş Milletler 2030 Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri Bağlamında Göç Olgusu ve Halk Kütüphaneleri

Tubanur Büyükçolpan, Bülent Yılmaz

Türkiye Cumhuriyeti ve Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti Vakıf Üniversitesi Kütüphanelerinde Çalışan Kütüphanecilerin İş Doyumuna Yönelik Karşılaştırmalı Bir Araştırma

Ayşe Oktan, Mehmet Çetin

Kütüphane Afet Yönetiminde Coğrafi Bilgi Sisteminin Kullanımı

Alpaslan Hamdi Kuzucuoğlu

Kütüphane Deneyiminin Haritalandırılması: Hacettepe Üniversitesi Beytepe Kütüphanesi Örneği

Ramazan Çağrı Acar, Turgay Baş

17.30 – 18.00 **Kapanış Oturumu (Mehmet Akif Ersoy Salonu)**

3 Kasım 2018 - Cumartesi

09.30 – 18.00 Sosyal Etkinlik

Türkiye’de Farkındalık Düzeyi ve Yasal Yaptırımları Artan İş Sağlığı ve Güvenliği Uygulamalarının Bilgi Merkezleri Dünyası ve Bilgi Profesyonelleri İçin Anlamı

Mehmet Ali Akkaya

Doç. Dr., İzmir Katip Çelebi Üniversitesi, Bilgi ve Belge Yönetimi Bölümü, mali7akkaya@gmail.com

Öz: *Toplumsal yaşama geçiş ve bu yeni yaşamı sürdürebilme becerisi, insanoğlunun evrimindeki en önemli gelişim adımlarından biri olarak kabul edilir. Bu yeni yaşam biçimi ile birlikte toplumu oluşturan bireyler, temel ve diğer günlük gereksinimlerin giderilmesi konusunda, sınırlarının paydaşların yetenekleri ile belirlendiği bir işbirliğine gitmişlerdir. Genellikle doğal bir akreditasyon şeklinde gerçekleşen bu süreç, meslek kavramının da temelini oluşturur. Meslek kavramı zamanla yalnız işi ve o işte çalışmanı nitelemekle kalmayıp, mesleğin sosyal, kültürel, ekonomik ve hatta psikolojik boyutunu da içeren bir habitata kavuşmuştur. Endüstri Toplumuna geçişin ardından, bu değişimde/dönüşümde meslek sözcüğü ile birlikte anılmaya başlayan ve uygulamalar geliştirilen kavramlardan ikisi de “iş sağlığı” ve “iş güvenliği” kavramlarıdır. İş sağlığı ve güvenliği uygulamaları günümüzde artık hemen tüm meslekler için bir gerekliliğe ve mesleğin sürdürülebilirliğinin ön koşuluna dönüşmüş durumdadır. Bu çalışmada, Avrupa Birliği’ne uyum süreci ve 30 Haziran 2012 tarihinde yürürlüğe giren 6331 sayılı İş Sağlığı ve Güvenliği Kanunu’nun etkisi ile farklı bir yaklaşımla ele alınmaya başlanan, uygulama takip ve denetimi daha etkin hale getirilen ve ülke gündeminde düzenli olarak kendine daha fazla yer bulan iş sağlığı ve güvenliği uygulamalarının bilgi merkezleri dünyasını ve bilgi profesyonellerini nasıl etkileyeceğine, iş alanında yaratacağı yeni beklentilere ve sorumluluklara dikkat çekilerek, paydaşlar için anlamlı bir öngörü oluşturulması amaçlanmıştır. Araştırma betimleme yöntemi ile yürütülmüştür. Ülkemizde hızla değişen ve gelişen iş sağlığı ve güvenliği anlayışının, bugün değilse dahi yakın gelecekte bilgi merkezleri dünyasını yoğun bir biçimde etkileyeceği gerçeği dikkate alındığında, iş sağlığı ve güvenliği uygulamaları ile bilgi dünyasını sağlıklı bir şekilde ilişkilendirerek önem ve gerekliliğini doğru anlamak, söz konusu gelecek için hazırlıklı olmayı ve süreci her açıdan daha kolay ve kısa sürede içselleştirmeyi sağlayacaktır. Çalışma bu sürece katkı verdiği ölçüde amacına ulaşmış olacaktır.*

Anahtar kelimeler: İş sağlığı; iş güvenliği; meslek hastalığı; iş sağlığı ve güvenliği mevzuatı; bilgi merkezlerinde iş sağlığı ve güvenliği.

Giriş

İnsanın evrimine bakıldığında, en köklü değişimlerden birinin bireysel yaşamdan toplumsal yaşama geçiş olduğu kabul edilir. Toplumsal yaşam gerekliliği, toplumu oluşturan bireyler için birtakım rol ve sorumlulukları da beraberinde getirmiştir. Türk Dil Kurumu tarafından “belli bir eğitim ile kazanılan sistemli bilgi ve becerilere dayalı, insanlara yararlı mal üretmek, hizmet vermek ve karşılığında para kazanmak için yapılan, kuralları belirlenmiş iş” (Meslek, 2018) şeklinde tanımlanan meslek kavramı, günümüzde yalnız işi ve o işte çalışmanı nitelemekle kalmayıp insanın günlük hayatının en uzun zamanlarını tükettiği yaşam alanına dönüşmüştür. Bu değişimle birlikte bir mesleğin sosyal, kültürel, ekonomik ve hatta psikolojik boyutlarını gün yüzüne çıkarmış ve söz konusu alanlar çalışanın yaşam kalitesine doğrudan etki eden faktörler olarak değerlendirilmeye başlanmıştır.

Bireyin hayatında tam anlamı ile bir domino etkisi yaratan meslek odaklı asıl değişimin miladı ise endüstrileşmedir. Endüstrileşmenin yansıması olan endüstri toplumu, meslek kavramını daha önce hiç deneyimlenmediği kadar başkalaştırır ve derinlik kazandırır. Bu değişimin hala devam ettiği günümüzde, hangi iş kolunun profesyoneli olduğuna bakılmaksızın, bir mesleğin performans yeterliliğini ve verimliliğini belirleyen en önemli unsur meslek üzerinden maddi ve manevi tatminin sağlanmasıdır. Söz konusu etkileşim ve ulaşılan noktanın önemsenmesinde doğrudan belirleyici rolü olan diğer bir kıstas da, mesleğin sağlıklı ve güvenli bir çalışma ortamında icra edilmesidir. Bu noktada, meslekle birlikte en yaygın telaffuz edilen kavramlardan biri de iş sağlığı ve güvenliği kavramıdır (Akkaya, 2017, s. 502).

Yirminci yüzyılın son çeyreğinden itibaren, günümüz toplum yapısında insana verilen önemin gelişmesine paralel olarak, uygulama ve etki alanı çok daha yaygın boyuta taşınan ve özenli bir biçimde ele alınmaya başlanan iş sağlığı ve güvenliği, aslında insanlık tarihi kadar köklü geçmişi olan bir uygulamadır. Özellikle riskli meslek grupları ile özel donanımlar ve mesleki yeterlilikler gerektiren iş kollarında farklı tanımlar ve yaklaşımlarla da olsa aktif olarak yürütülen iş sağlığı ve güvenliği uygulamaları, günümüzde artık hemen tüm meslekler için bir gerekliliğe ve mesleğin sürdürülebilirliğinin ön koşuluna dönüşmüş durumdadır. Genel evrensel yaklaşımda ve ülkemizdeki mevzuatta, bilgi

merkezleri ile bu merkezlerde verilen hizmetlerin yürütücüsü olan bilgi profesyonelleri de bu kapsamda değerlendirilmektedir.

Uluslararası literatür, bilgi dünyası için kanaat önderi olan ülkelerin tutumları ile dünyada iş sağlığı ve güvenliği uygulamalarına yön veren merkezlerin yaklaşımları dikkate alındığında, bilgi merkezleri dünyası ile bilgi profesyonellerinin sağlık ve güvenlik açısından bazı ülkelerde tehlikeli ya da orta derecede riskli meslek alanları arasında değerlendirildiği görülmektedir (Hughes ve Ferrett, 2011; Health and safety at work, 2014; Loudoun ve Johnstone, 2015). Bilgi merkezlerinin, yalnız çalışanlarla sınırlı kalmayıp alanın asıl popülasyonunu oluşturan kullanıcıları ile birlikte bir işleyişin olması ve kullanıcıların da ilgili çalışmalarda ayrıntılı olarak belirlenen iş sağlığı ve daha çok da işyeri güvenliğini tehdit eden risklere açık olması, söz konusu konumlandırmanın en önemli nedeni olarak gerekçelendirilmektedir. Ülkemizde ise bilgi merkezleri; “kütüphaneler, arşivler, müzeler ve diğer kültürel faaliyetler” alt başlığında az tehlikeli meslek grupları arasında yer almaktadır (İş Sağlığı ve Güvenliğine İlişkin, 2017, s. 91).

Anadolu coğrafyasının iş sağlığı ve güvenliği geçmişi, parçası olduğu dönemde çalışma yaşamına ciddi katkılar getiren çok az sayıdaki girişimler dışında ancak Türkiye Cumhuriyeti kadar eskidir. Dünyanın iş sağlığı ve güvenliği evrimi ile kıyaslandığında oldukça kısa sayılan bu deneyim, çok az sayıdaki iş ve meslek kolu ile sınırlı kalmıştır. Başka bir ifade ile ülkemiz, iş sağlığı ve güvenliği alanı ile bu alanın önem ve gerekliliğini geç fark eden ülkelerden biridir. Bilgi merkezleri dünyası ve çalışanları ise hiçbir zaman bu kısa sürecin aktörlerinden biri olmamıştır. Ülkemizde iş sağlığı ve güvenliğine ilişkin atılan adımların neredeyse tamamı, yeni bin yılla birlikte, özellikle de Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne uyum sürecinin bir devamı ve gereği olarak atılmıştır. 30 Haziran 2012 tarihinde yürürlüğe giren 6331 sayılı İş Sağlığı ve Güvenliği Kanunu, hem iş sağlığı ve güvenliği uygulamalarının önemi ve gerekliliğine dikkat çekmiş, hem de uygulamanın ayrıntılı yasal zeminini oluşturarak paydaşların hak, ödev, görev ve sorumluluklarına kapsamlı olarak açıklık getirmiştir.

Bu çalışmada, Avrupa Birliği'ne uyum süreci ve 2012 yılında yürürlüğe giren İş Sağlığı ve Güvenliği Kanunu'nun etkisi ile farklı bir yaklaşımla ele alınmaya başlanan, uygulama takip ve denetimi daha etkin hale getirilen ve ülke gündeminde düzenli olarak kendine daha fazla yer bulan iş sağlığı ve güvenliği uygulamalarının bilgi merkezleri dünyasını ve bilgi profesyonellerini nasıl etkileyeceğine, iş alanında yaratacağı yeni beklentiler ve sorumluluklara dikkat çekilerek, paydaşlar için anlamlı bir öngörü oluşturulması amaçlanmıştır. Bunun yanı sıra, ulusal alan yazınımızda üzerinde çok fazla durulmayan, sınırlı sayıdaki çalışmada da ağırlıklı olarak doğal afetler odaklı ele alınan iş sağlığı ve güvenliğinin bilgi merkezleri dünyası ve bilgi profesyonellerine yönelik son derece önemli ve ayrıntılı onlarca uygulamasına dikkat çekilerek, konuya ilişkin farkındalığın artmasına katkı sağlamaya çalışılmıştır. Söz konusu farkındalığı anlamlı hale getirecek olan en önemli bütüncü unsur şüphesiz konu ile ilgili geliştirilecek mevzuat ve buna bağlı yaptırımlardır. Çalışmanın kapsamı gözetilerek, bilgi merkezleri dünyası ve bilgi profesyonellerinin yürüttükleri işlerde tehdit oluşturabilecek güvenlik risklerinin ve meslek hastalıklarının neler olabileceği de genel olarak açıklanmıştır. Betimleme yöntemi ile yürütülen çalışmanın varsayımı “Paydaşlarının konu hakkında yeterli bilgi ve deneyime sahip olmaması, bilgi merkezleri dünyası ve bilgi profesyonellerinin iş sağlığı ve güvenliği uygulamaları açısından riskli meslek grupları arasında olduğu evrensel gerçeğini değiştirmez. Türkiye’de yaşanan zorunlu ya da gönüllü bilinçlilik durumu ve yasal özen, bu gerçeği görmemiz ve gerekli adımları atmamız için bir fırsat olabilir” şeklinde belirlenmiştir. Avrupa Birliği uyum sürecini ve 6331 sayılı İş Sağlığı ve Güvenliği Kanunu’nu bilgi merkezi hizmetleri ile ilişkilendirmeyi odağına alan çalışmanın sonunda, iş sağlığı ve güvenliği uygulamaları ile bilgi merkezleri ilişkisinin güçlendirilmesi ve konunun önemsenmesine yönelik önerilere yer verilmiştir.

İş Sağlığı ve Güvenliğinin Tanımı, Kısa Evrimi ve Gerekliliği

Temelde bir mesleğin icrası sırasında ya da iş ortamı veya çalışma çevresi koşulları nedeniyle çalışanların karşılaştıkları bütün risklerin ortadan kaldırılması veya azaltılması için alınması gereken önlemlere yönelik sistemli çalışmaları kapsayan iş sağlığı ve güvenliğine ilişkin yapılmış çok sayıda tanım vardır (Akkaya, 2017, s. 504). Mevcut tanım çeşitliliğinin farklı disiplinlerden beslenmesi, iş sağlığı ve güvenliği alanının disiplinler üstü bir uygulama sahası olduğunu da göstermektedir. Bununla birlikte, iş sağlığı ve güvenliği söz konusu olduğunda tüm disiplinler ve çalışma alanları için referans olarak kabul edilen Dünya Sağlık Örgütü (World Health Organization [WHO]) ve Uluslararası Çalışma Örgütü'nün (International Labour Organization [ILO]) iş sağlığı ve güvenliği alanının kavramsal çerçevesinin oluşturulmasında da belirleyici olduğu görülmektedir. Her iki organizasyonun disipline ilişkin iş sağlığı ve güvenliği tanımı; bütün mesleklerde çalışanların bedensel, ruhsal ve sosyal yönden iyilik hallerinin en üst düzeyde tutulması, sürdürülmesi ve geliştirilmesi çalışmaları (World Health Organization, 2018; International Labour Organization, 2018) şeklinde özetlenebilir.

Günümüzde –en azından teoride– neredeyse dünyanın tamamında hem insani bir yükümlülük hem de yasal bir zorunluluk olarak kabul edilen iş sağlığı ve güvenliğini, bir iş yerinde işin yapılması sırasında iş ortamı ve çalışma koşulları nedeni ile çalışanların karşılaşabilecekleri risklerin ortadan kaldırılması ya da azaltılması genellemesinde tanımlamak olanaklıdır. Ancak, iş sağlığı ve güvenliği uygulamalarına bakış açıları sürekli değişen ve gelişen disiplinlerin yaklaşımları dikkate alındığında, iş sağlığı ve güvenliğinin tanım ve kapsamının; işyeri ve çalışan ile sınırlı kalmaksızın, bir işletmenin

gerçekleştirdiği faaliyetlerden etkilenen tüm insanların (çalışanlar, ziyaretçiler, müşteriler, vb.) sağlığına ve güvenliğine etki eden tehlikelerin ve tehlikeleri doğuran etkenlerin ortadan kaldırılması veya azaltılması çalışmaları (Arıcı, 1999, s. 82) biçimine evrildiği söylenebilir.

İş sağlığı ve güvenliği uygulamalarının merkezinde iş kazası ve meslek hastalığı kavramları yer alır. Kaza kavramı, 6331 sayılı İş Sağlığı ve Güvenliği Kanunu'nda (2012) kasıt söz konusu olmaksızın meydana gelen ve sonucu arzu edilmeyen olay olarak tanımlanmıştır. Bu olayın işin yapılması sırasında gerçekleşmesi ise iş kazasıdır ve teknik ve hukuki olmak üzere iki boyutu vardır. Teknik açıdan iş kazası, önceden planlanmamış, bilinmeyen ve kontrol altına alınamamış, çevresinde sakıncalar yaratabilecek olaylardır. Hukuki olarak kaza ve sonrasında yaşanan sürece ilişkin görev, hak, sorumluluk ve ilişkileri içerir. İş kazalarının nedenleri kişisel, fiziksel, çevresel ve sosyolojik faktörler olarak gruplandırılabilir (Health and safety at work, 2014). Meslek hastalığı, iş kolu ayrımı yapılmaksızın bir çalışanın sağlığını, işveren tarafından yapılması istenen işten zarar görmesi sonucu olarak meydana gelen hastalık (Sosyal Güvenlik Kurumu, 2018) olarak tanımlanır. Meslek hastalığını iş kazasından ayıran en önemli unsur, hastalığın aniden, bir anda ortaya çıkmasıdır. Meslek hastalığının ne zaman başladığı genellikle kesin olarak belirlenemese de, bu sürenin hastalığa neden olan etkenle ilk temastan sonraki 1 hafta ile otuz yıl aralığında ortaya çıkabileceği kabul edilir (Güven, 2011, s. 11). Meslek hastalıkları, International Labour Organization [Uluslararası Çalışma Örgütü] (2018) tarafından kimyasal, fiziksel, biyolojik ve psiko-sosyal kaynaklı hastalıklar olmak üzere genel olarak dört alt başlıkta sınıflandırılmıştır.

İş sağlığı ve güvenliği, günümüzdeki bilimsel kimliğine ve değerine uzun bir tarihi süreçte ve değişik aşamalardan geçerek ulaşmıştır. Bu serüvende dikkat çekici olan nokta, yalnız çalışma yaşamı ve üretim tekniklerinde yaşananların değil, toplumsal hayatın da iş sağlığı ve güvenliği alanına ilişkin yaklaşımları belirlemiş olmasıdır. İş sağlığı ve güvenliği disiplininin evrimi genel olarak endüstri devriminden önce ve endüstri devriminden sonra olmak üzere iki ayrı dönemde ele alınır (Akkaya, 2017, s. 506).

Alan yazında genellikle dünyaca ünlü Yunanlı filozof Herodot ile başlatılan endüstri devrimi öncesi temel iş sağlığı ve güvenliği gelişmelerinin kronolojisi şu şekilde özetlenebilir (A short history..., 2014; Akkaya, 2017; Akpınar, 2013; Baybora, 2012; Yılmaz, 2011):

- *M.Ö. 2000'ler Hammurabi Kanunları*: Evlerin inşasında mülk sahibinin ve inşaat yürütücüsünün sorumluluklarının ayrıntılı belirlendiği ve inşaat sürecinin her iki taraf içinde sorunsuz yürütmesinin hedeflendiği ve kısmen iş sağlığı ve güvenliği uygulamalarını kapsayan kurallar belirlenmiştir.
- *M.Ö. 1500'ler Antik Mısır*: Hekim ve mimar olan İmhotep, Mısır piramitlerinin inşasında çok kaza yaşandığını ve ağırlıklı olarak bel rahatsızlıklarının ortaya çıktığını belirlemiştir. Bunun sonucunda yeterli iş gücünün sağlanması ve bu gücün korunması için ilk işyeri tıbbi servisleri oluşturulmuştur. Bu yenilik günümüz işyeri hekimliği uygulamasının miladı olarak da kabul edilir.
- *Hipokrat*: Kurşun zehirlenmesini tanımlamıştır. Onun kaleminden çıktığı düşünülen Corpus Hippocraticum adlı kitapta ilk kez meslek hastalıklarından söz edilir. Kitapta özellikle madenlerde çalışanların karşılaşabileceği sağlık sorunları dile getirilerek bu sorunların meslek hastalığı olarak tanımlanmasının yolu açılmıştır. Ele alınan çalışma sahalarının tamamı günümüzde iş sağlığı ve güvenliği riski açısından çok riskli mesleklerdir.
- *Aristo*: Gladatör diyetini tanımlayarak, bazı ayrıcalıklı meslekler için ayrıcalıklı beslenme biçimlerinin gerekliliğine dikkat çekmiştir. Bu gereklilik bazı mesleklerde günümüzde de özellikle sağlık açısından özenle korunmaktadır.
- *Galen*: Hastalıklarda çevre faktörünü (Miasma Teorisi) dile getirmiştir. Bir süre sonra bazı mesleklerde işin yapılması sırasında içinde bulunulan çevrenin sürekli parçası olunması halinde hastalık nedeni olabileceği gerçeği evrensel kabule dönüşmüştür. Tozlu yerlerde çalışanların öksürük ve nefes darlığı sorunu yaşayacağını dile getiren Pliny ile demircilerde görülen göz yanmalarının ve sürekli ayakta çalışanlarda varislerin oluşabileceğini belirten Juvenal bu gerçeğin ilk takipçilerindedir.
- *Gregorius Agricola-George Bauer*: Avrupa madenlerinde çalışan işçilerin sorunları ile ilgili klasik bilgiler ve basit çözüm önerileri içeren "De Re Metallica" adlı kitabı yazmışlardır.
- *Paraselsus*: İlk iş hekimliği kitabı olan De Morbis Metallic'i yazmıştır.
- *Bernardino Ramazzini*: İş sağlığı ve güvenliği konusunu bilimsel çerçevede ele alan ilk kişidir. Uzun araştırmalar sonucu kaleme aldığı meslek hastalıkları kitabı De Morbis Artificum Diatriba ile iş sağlığının kurucusu kabul edilir. Hekimlere "hastalarımızın mesleğini mutlaka sorun" diyerek iş sağlığı ve güvenliği tarihine en önemli notlardan birini düşmüştür. Aynı zamanda günümüzde ergonomi olarak adlandırılan çalışanın çalışma şeklinin, iş ve işçi uyumunun sağlık ve iş verimi üzerinde etkili olduğunu dile getiren ilk kişidir.

İş sağlığı ve güvenliği alanı ve uygulamalarına bilimsel kimlik kazandıran gelişme endüstri devrimi olmuştur. Makineleşmenin artmasını sağlayan devrim ile birlikte toplumsal ve teknolojik gelişmeler özellikle çalışma hayatında önemli değişimlere yol açmış, bu gelişmeler de ekonomik hayatı başkalaştırmıştır. Teknoloji ve üretim tekniklerinde yaşanan gelişmeler ile işverene bağımlı ve ücret karşılığında çalışan işçiler, fabrikalarda yeni meslekler ve yeni mesleki

risklerle karşı karşıya kalmıştır. Makinelerin ortaya çıkardığı yeni fiziksel, biyolojik ve kimyasal riskler ile çalışanların düşük ücret ve işini kaybetme kaygılarının birleşmesi, mesleğin icrasından kaynaklanan kaza ve meslek hastalıklarının da arttırmıştır (Loudoun ve Johnstone, 2015, s. 33). Psiko-sosyal sorunlar söz konusu risklere son eklenen unsurdur. Bununla birlikte psiko-sosyal sorunlar her geçen gün iş sağlığı ve güvenliği açısından en fazla çalışana etkileyen ve iş gücü kaybına neden olan unsur olma yolunda ilerlemektedir. Bu unsuru diğerlerinden ayıran yan, bilgi merkezleri ve profesyonelleri de dahil her çalışma alanında kendine yer buluyor olmasıdır.

İş sağlığı ve güvenliğinin günümüzde yalnız iş hayatının değil sosyal yaşamın, toplumsal uyumun, kurumsal ve ulusal saygınlığın vazgeçilmez bir parçasına, sosyal ve ekonomik refahın bir göstergesine dönüşmesi, aynı zamanda iş sağlığı ve güvenliğinin günümüzdeki disiplinler ötesi gerekliliğinin de dayanak noktasıdır. Günümüzde iş sağlığı ve güvenliği uygulamalarının çalışanları korumak, üretim güvenliğini sağlamak ve işyeri güvenliğini sağlamak üzere üç temel amacının olduğu kabul edilir. Söz konusu üç amaç aynı zamanda iş sağlığı ve güvenliği disiplininin önem yoğunluk merkezidir (Akkaya, 2017, s. 508). İşverenler, çalışanlar, kimi zaman müşteriler ve sektöre bağlı diğer değişken paydaşların sağlık ve güvenlik bütünlüğünün korunmasının yanı sıra uygulamanın sosyal, kültürel ve ekonomik boyutları dikkate alındığında iş sağlığı ve güvenliği için genel, ülke ekonomisi, çalışanlar ve işverenler başlıklarında önem ilişkilendirmesi yapılabilir (Kalkış, 2014, s. 20-25). İş sağlığı ve güvenliği uygulamalarının paydaşlarına sağlayacağı kazanımlar ve yasal zorunlulukların tamamlayıcı belirleyiciler olduğu bu ilişkilendirmenin ayrıntıları şu şekilde verilebilir;

- *Genel Olarak:* İş yaşamındaki eşitsizlikleri önleme ve korumadan yoksun çalışanlar ile işyerlerini güvenli hale getiren yasal sisteme dâhil edici yöntemler geliştirmede referans olan ve kılavuzluk eden unsurlardan biri, başarılı uygulamalardır.
- *Ülke Ekonomisi Açısından:* Milli gelire olan etki, tazminatlar, kaybedilen işgücü, üretim kaybı, sağlık harcamaları, sosyal güvenlik primlerindeki kayıp, uygulamanın ekonomi şemsiyesi altında yer alan alt başlıklardır.
- *Çalışanlar Açısından:* Başarılı uygulamalar güvenli, hakların gözetildiği ve değerli hissedilen çalışma ortamlarının oluşmasına katkı sağlar.
- *İşverenler Açısından:* Saygı duyulan, güvenilen saygın kurum ve kuruluş olma açısından uygulama ve sağlanacak başarı doğrudan belirleyicidir.

İş sağlığı ve güvenliği uygulamalarına yönelik olarak yüklenen önemin sürekli büyüyen habitatinin yanı sıra uygulamalara ilişkin ulusal ve uluslararası düzeyde yürürlüğe konulan yasal düzenlemelerin sayısı ve yaptırımlarındaki derinleşme bu disiplinin üstlendiği sosyal, toplumsal ve ekonomik önemin artmaya devam edeceğinin kanıtı olarak yorumlanabilir. İş sağlığı ve güvenliği uygulamalarının gerekliliğini ve önemini arttıran diğer bir unsur da yeni bin yılın en önemli katalizörleri arasında yer alan teknolojidir. Zira çalışma hayatı ile teknoloji arasındaki işbirliği alanında yaşanan gelişmeler, çalışma biçimleri ve ortamları üzerinden iş sağlığı ve güvenliği uygulamalarını doğrudan ilgilendirir ve bu uygulamaların dikkate alınmasını tercihten gerekliliğe dönüştürmektedir.

İş Sağlığı ve Güvenliği ve Bilgi Merkezleri İlişkisi

Bir işi yapmanın en doğru yolu, güvenli olmasıdır. Mesleğin söz konusu doğru yolda yürütülebilmesi için ise öncelikle işin olası tehlikelerini ve bu tehlikeleri önlemek için güvenli çalışma yollarını bilmek gerekir (Health and safety guide for libraries, 2006, s. 2). Yangından küçük yaralanmalara kadar farklı önem ve öncelikteki ayrıntı, bir iş kolunun güvenliğini ilgilendiren unsur olabilir. İş sağlığı ve güvenliği disiplini ile uygulamalarının kavramsal içeriği ile iş odaklı evrimi dikkate alındığında varılabilecek en yalın ve doğru tespit, her mesleğin sağlık ve iş güvenliği riski taşıdığıdır. Her meslek, mesleğin icracıları ve o mesleğin çalışma koşullarına bağlı olarak, söz konusu risklerin derece ve öncelikleri değişebilir (Akkaya, 2017, s. 510). Bu noktada bilgi merkezleri dünyası iş sağlığı ve güvenliği odaklı değişimde ve uygulamaların önemsenmesinde en az refleks geliştiren ve konunun önemini en geç görebilen çalışma/meslek alanlarından biri olmuştur.

Çalışma dünyası, meslek ve o mesleğin icrasından kaynaklanabilecek sağlık ve güvenlik risk durumları dikkate alınarak, yüksek riskli, riskli ve az riskli iş kolları olarak üç ana grupta sınıflandırılmıştır (ILO, 2018; İş Sağlığı ve Güvenliği Kanunu, 2012; WHO, 2018). Evrensel kabul gören bu sınıflamaya göre kütüphane, arşiv gibi bilgi merkezleri az riskli meslek grupları arasında yer almaktadır. Bununla birlikte, bilgi merkezleri çoğunlukla kamu yararına hizmet veren ve yönetici ve çalışanlardan daha çok kullanıcılarına ev sahipliği yapan toplumsal kurumlardır. Diğer yandan iş yerinde gerçekleşecek bir kazanın yıkıcı etkisini arttıran en temel unsur, kazanın ve gerçekleşeceği zamanın öngörülememesidir. Bilgi merkezlerinin işleyişi ile iş kazasının kapsam ve oluşma biçimi birlikte değerlendirildiğinde, bilgi merkezleri diğer pek çok meslekte söz konusu olmayan, olsa da popülasyonu en kalabalık grubu oluşturmayan bir grubu iş sağlığı ve güvenliği uygulamaları ve sorununun kapsamına dâhil eder, kullanıcı. Kullanıcı kimliği ve bilgi merkezlerindeki rolü, az riskli iş kolları arasında yer alan bilgi merkezleri dünyasını iş sağlığı ve güvenliği açısından çok daha hassas ve öncelikli iş kollarından biri kılmaktadır (Kahn, 2012). Başka bir ifade ile bilgi merkezlerinde iş sağlığı ve güvenliği, yalnız kurum, yöneticileri ve çalışanlar için değil, aynı zamanda kullanıcılar için de önemli ve gereklidir. Çünkü olası iş sağlığı ve

güvenliği risklerinin muhatabı yalnız bilgi merkezi çalışanları değil, bilgi profesyonellerinin yanı sıra iş sağlığı ve güvenliği konusunda birinci derecede uygulama ve tedbir sorumluluğu verilemeyecek bilgi merkezi kullanıcılarıdır. Yalnız bu ayrıcalık dahi bilgi merkezleri için iş sağlığı ve güvenliği uygulamalarını önemli ve vazgeçilmez kabul etmek için yeterlidir.

Yirmi birinci yüzyılın en değerli ve değişken kaynağı olan bilgiyi hammadde olarak kullanan bilgi merkezleri ve bu merkezlerin çalışanları olan bilgi profesyonelleri bilgi çağının getirdiği teknoloji odaklı yoğun değişim ve farklılaşmadan en çok etkilenen mesleklerden biri konumundadır. Bu değişim bir yandan mesleğin binlerce yıllık temel pratiklerini çağın gereklerine dönüştürürken, diğer yandan da mesleğin çalışma biçim ve pratiğine yenilerini eklemektedir. Günümüzde de yaşamaya devam eden mesleki değişim ve yenilenen -daha çok teknoloji odaklı- alt çalışma kolları bilgi merkezi kullanıcıları ile birlikte düşünüldüğünde, iş sağlığı ve güvenliğinin bilgi merkezlerindeki önemi ve gerekliliği bilinen ve sanılandan çok daha büyüktür.

Bilgi merkezi çalışanları genel olarak sürekli tekrarlanan otomatik ve/veya manuel işler yaparlar. Bu işlerin önemli bir bölümü bünyelerinde sağlıklı ve güvenli çalışma ortamının aşındırılması noktasında çeşitli düzeylerde riskleri de barındırırlar. Zaman zaman bilgi merkezi kullanıcılarını da etkileyen bu tehlikeler şu şekilde listelenebilir (Health and safety..., 2006):

- Psikolojik stres,
- Kayma tehlikesi,
- Takılıp düşme,
- Bel ağrıları,
- Kişisel güvenlik kaygıları,
- Yetersiz iş istasyonları,
- Yetersiz aydınlatma,
- Toz,
- Küf,
- Kötü iç hava kalitesi.

İş sağlığı ve güvenliği açısından her biri bağımsız bir araştırma ve uygulama konusu olan bu başlıkların yanı sıra, bilgi merkezleri ve iş sağlığı ve güvenliği uygulamaları söz konusu olduğunda göz önünde bulundurulması gereken diğer bir kavram da risktir. Ekolojik yapının varlığını sürdürdüğü her alanda olduğu gibi, bilgi merkezleri de çalışanlar, kullanıcılar ve çevre faktörlerinin belirleyici olduğu bir risk sarmalı içinde faaliyetlerini yürütmektedir. Ancak bilgi merkezi paydaşları günlük rutinlerinde genellikle bu riskleri fark etmezler. Bu nedenle pek çok bilgi merkezinin etkin risk planlarının bulunmaması şaşırtıcı değildir (Robertson, 2014, s. 1).

Bilgi merkezi profesyonelleri tıpkı iş sağlığı ve güvenliği uygulamaları gibi genellikle yalnız bir biçimde göz önünde olan ve ciddi sağlık ve güvenlik sorunlarına neden olabilecek risklerden bihaberdir. Bunun nedeni aslında çok basittir. Çünkü günlük rutin işlerin küçük problemleri ve bunların çözümü sık tekrarlandığı için sürekli tazedir. Buna karşın can ve mal kaybına neden olabilecek riskler daha az yaşanır, hatta belki hiç yaşanmayabilir. Acil durumların ve ciddi iş risklerinin daha az yaşanması paydaşları bu konuda daha ilgisiz ve duysuz hale getirebilir. Oysa bir riskin ne zaman gerçek tehdide dönüşeceğini bilemeyiz. Bu noktada en iyi tedbir her zaman hazırlıklı olmaktır. İş sağlığı ve güvenliği açısından ise her türlü riske karşı hazırlıklı olmak ve gerekli tedbirleri almak bütün iş kollarında olduğu gibi bilgi merkezlerinde de en önemli tedbir ve çözüm aracıdır.

Robertson (2014), bilgi merkezleri için tehdit olabilecek ve iş sağlığı ve güvenliği açısından sakıncalı sonuçlar doğurabilecek riskleri şu şekilde gruplandırmıştır:

- Doğal riskler (sel taşkınları, ateş ve duman, şiddetli hava, depremler, tsunamiler, heyelanlar ve çığlar, zararlı haşareler, salgınlar vb.),
- Teknolojik riskler (elektrik kesintileri ve düşük voltaj, bilgi teknolojisi bozuklukları ve uyumsuzlukları, gaz sızıntısı, zehirli atıklar, ulaşım aksaklıkları, iletişim aksaklıkları vb.),
- İnsan kaynaklı riskler (ilgisizlik, unutkanlık, dikkatsizlik, beceriksizlik, bilgisizlik vb.),
- Yakınlık riskleri,
- Güvenlik riskleri,
- Kurumsal riskler.

Çok daha ayrıntılı bir biçimde ele alınabilecek iş sağlığı ve güvenliği etkinlik alanı ve risklerinden de görülebileceği gibi, bilgi merkezleri dünyası için iş sağlığı ve güvenliği uygulamaları ve bu uygulamaların sağlayacağı kazanım pek çok iş kolundan daha önemli ve öncelikli bir iş yaşamı gerçeği ve gerekliliğidir. Ülkemizde henüz bu konuya yeterli önemin

verilmemiş olması söz konusu gerçekliği değiştirmeyecek, sadece bilgi merkezleri dünyasının paydaşlarının bazen yaşamsal önem taşıyabilecek bir eksikliği olacaktır. Bu eksikliğin nedenlerini ise Türkiye'nin görece kısa iş sağlığı ve güvenliği serüveninde bulmak olanaklıdır.

Türkiye’de İş Sağlığı ve Güvenliği Uygulamaları Anlayışında Yaşanan Değişim Süreci

Tüm dünyada olduğu gibi, ülkemizde de iş sağlığı ve güvenliğinin gelişimini biçimlendiren temel unsur çalışma hayatında yaşanan gelişmeler ve bu gelişmelerin çalışanların bireysel ve toplumsal yaşamına yansımaları olmuştur. Türkiye’ye bakıldığında, dünyanın genelinde kabul gören iş sağlığı ve güvenliği evriminden farklı bir gelişim sürecinin belirlendiği görülür. Şöyle ki; dünyada genel eğilime göre iş sağlığı ve güvenliği ile uygulamaları, Endüstri Devriminin öncesi ve sonrası olarak iki döneme ayrılır. Ülkemizde ise gerçek anlamda endüstriyel yönelim Cumhuriyet’in ilanından sonra yaşandığı için bu ayrım Cumhuriyet öncesi ve sonrası şeklinde biçimlenmiş ve kabul görmüştür. Çalışmanın odağı ve sınırları dikkate alınarak, burada da Cumhuriyet öncesi iş sağlığı ve güvenliği ile ilgili olarak yaşanan ulusal deneyime ayrıntılı bir biçimde değinilmemiştir.

On sekizinci yüzyıla kadar Osmanlı İmparatorluğunda çalışma hayatını biçimlendiren, çalışma pratiğinin kural koyucusu, yürütücüsü ve sorumlusu esnaf birlikleri ve loncalar olmuştur (Baybora, 2012, s. 6). Tanzimat dönemine kadar olan süreçte çalışan sayısının çok fazla olmaması, basit üretim teknolojilerinin kullanılması ve buna bağlı olarak iş risklerinin fazla olmaması nedeni ile iş sağlığı ve güvenliği devlet düzeyinde ve kamuda gündem konusu olmamıştır. Özellikle işin kendisinden kaynaklanan riskler taşıyabileceğinin düşünülmemesi, az sayıdaki iş kazasının toplumun çok fazla dikkatini çekmemesi, çalışanın kaza yapma payının ustanın işi öğretme becerisine dayandırılması, Tanzimat öncesi dönemde iş sağlığı ve güvenliğinin sosyal yaşamda neredeyse hiç yerinin olmadığına göstergesidir (Arıcı, 1999, s. 29-33). Tanzimat sonrasında İmparatorluk ile Avrupa arasında yaşanan siyasi yakınlaşma, çalışma hayatında da değişiklikler yaratmış, bazı yasal düzenlemelerin yapılmasının yolunu açmıştır. 1865 tarihli Dilaver Paşa Nizamnamesi, 1869’da yürürlüğe giren Maadin Nizamnamesi ve İmparatorluğun ilk medeni kanunu olma kimliği ile 1876 yılında kabul edilen Mecelle (Akpınar, 2013, s. 9-14; Gerek, 2008, s. 6; Kılıkış, 2014, s. 40-41), ülkemizde Cumhuriyet öncesi iş sağlığı ve güvenliği uygulamalarına ilişkin atılan ilk adımlardır.

10 Haziran 2003 tarihinde yürürlüğe giren ve Avrupa Birliği’ne uyum sürecinin de etkisi ile ülkemizde iş sağlığı ve güvenliği ile uygulamalarında köklü bir değişim yaratan 4857 sayılı İş Kanunu, ülkemizin Cumhuriyet sonrası iş sağlığı ve güvenliği serüveninin öncesi ve sonrasını oluşturmaktadır. Bu çalışmanın odağında yer alamayan, 2003 yılı öncesinde yaşanan ve doğrudan iş sağlığı ve güvenliği alanını ilgilendiren gelişmeler şu şekilde sıralanabilir: Zonguldak ve Ereğli Havza-i Fahmiyesinde Mevcut Kömür Tozlarının Amele Menfii Umumiyesine Olarak Furuhtuna Dair Kanun (1921), Ereğli Havza-i Fahmiyesi Maden Amelesinin Hukukuna Müteallik Kanun (1921), Hafta Tatili Kanunu (1924), Borçlar Kanunu (1926), Umumi Hıfzıssıhha Kanunu (1930), Ulusal Bayram ve Genel Tatiller Hakkında Kanun (1935), İş Kanunu (1936), İş Kazaları, Meslek Hastalıkları ve Analık Sigortaları Kanunu (1945), İşçi Sigortaları Kurumu Kanunu (1945) (Baloğlu, 2013; Baybora, 2012; Bayram, 2008; Deniz, 2007; Gerek, 2008; Kılıkış, 2014). Yine 1945 yılında kurumsallık kazanan Çalışma Bakanlığı, 2003 yılı öncesinde ülkemizde iş sağlığı ve güvenliği adına yaşanan en önemli gelişmelerden biri olmuştur. Dünya Sağlık Örgütü ve Uluslararası Çalışma Örgütü gibi kurumların iş sağlığı ve güvenliği konusunda aldıkları kararların Türkiye tarafından tanınması da yaşanan gelişmeleri pekiştiren ve bilinirliğini arttıran bir rol oynamıştır.

Avrupa Birliği’nin 1999 yılında Helsinki’de gerçekleştirdiği toplantıda Türkiye’nin Birliğe tam üye olarak kabul edilmesi sürecinin başlatılmasına karar verilmesi ve bunun ilan edilmesi, ülkemizin iş sağlığı ve güvenliği deneyimine ivme kazandırmıştır. 2003 yılına kadar olan süreçte Avrupa Birliği’nin müktesebatının ve iş sağlığı ve güvenliğine ilişkin devlet sorumluluklarının kabul edilmesi, konunun daha özenli ele alınmasına vesile olmuştur. Ulusal Programlarında iş sağlığı ve güvenliğine daha kapsamlı yer vermeye başlayan Türkiye, iş sağlığı ve güvenliği alanındaki mevzuatını Birlik mevzuatı ile daha uyumlu hale getirmek için çerçeve kanunu ve uygulama yönetmeliklerini çıkarma vaadinde bulunmaktadır (Baloğlu, 2013, s. 80-81). Bu dönüşüme bağlı olarak 2003 yılında yürürlüğe giren yeni İş Kanunu, ülkemizde iş sağlığı ve güvenliği açısından yeni bir dönem başlatmıştır.

Yeni İş Kanunu’nun oldukça kapsamlı ancak iş sağlığı ve güvenliği açısından dağınık ve disiplinin ulusal/uluslararası standartlarda uygulanabilirlikten uzak yapısı, Kanun’un iş sağlığı ve güvenliği konusundaki beklentilerin uzağında kalmasına neden olmuştur (Akkaya, 2017, s. 510). Bunun yanı sıra, 3 Ekim 2005 yılında Türkiye’nin Avrupa Birliği’ne tam üyelik sürecinin başlatılması kararının alınması, pek çok ülkede olduğu gibi Türkiye’de de bağımsız iş sağlığı ve güvenliği kanununun olması gerekliliğini ön plana çıkarmıştır. Ardından, 2006-2008 ve 2009-2013 dönemi Ulusal İş Sağlığı ve Güvenliği Politika Belgelerinde de bağımsız bir İş Sağlığı ve Güvenliği Kanunu’nun çıkarılması hedef olarak belirlenmiştir (İş Sağlığı ve Güvenliği Genel Müdürlüğü, 2018).

Avrupa Birliği’nin ülkemizdeki iş sağlığı ve güvenliği uygulamalarına ilişkin yaklaşımı ise şu şekilde özetlenebilir; Avrupa Konseyi 23 Ocak 2006 tarihli karar ile Türkiye için 2005 yılı Katılım Ortaklığı Belgesi’ni (KOB) kabul etmiştir. Bu belgenin en belirgin özelliği Birliğin ülkemizde sosyal politikaların oluşturulmasında daha etkin bir sosyal

diyalog ve hak gözetimi beklentisi içinde olmasıdır (Avrupa Birliği Konseyi, 2006). 2007 yılı ilerleme raporunda ise, Türkiye’de iş sağlığı ve güvenliği alanında yapılan düzenlemelerle Avrupa Birliği müktesebatına önemli ölçüde uyum sağlandığı belirtilirken, 89/391 sayılı Çerçeve Direktifin hala iç mevzuata aktarılmaması ve yürürlükte olan mevzuatın özel sektörde çalışan işçilerin tümünü ve kamu sektöründe çalışan işçileri kapsamaması eleştirilmiştir (Avrupa Komisyonu, 2007). Avrupa Birliği Konseyi’nin 18 Ocak 2008 tarihli kararında da Türkiye’nin sosyal diyalog ve hak gözetimindeki yetersizlikleri eleştirilmiştir (Avrupa Birliği Konseyi, 2008). Bu eleştirileri dikkate alan hükümetin girişimlerinin ardından, Bakanlar Kurulu tarafından 10 Kasım 2008 tarihinde bir Ulusal Program yayımlanmıştır. Bu programda, Katılım Ortaklığı Belgesi’nde belirlenen hedefler doğrultusunda iş sağlığı ve güvenliğine yönelik birtakım taahhütlerde bulunulmuştur. Taahhütler ağırlıklı olarak mevzuat uyumuna yöneliktir (Ulusal Program, 2008). Buna karşın, Avrupa Birliği’nin 2010 ve 2011 yılı ilerleme raporlarında, Birliğin iş sağlığı ve güvenliği alanındaki mevzuatının henüz ulusal hukuka aktarılmamış olması eleştirilmiştir (Avrupa Komisyonu, 2010; Avrupa Komisyonu, 2011). Avrupa Birliği’nin Türkiye’den beklentileri ile şekillenen bu sancılı sürecin sonunda yeni bir ulusal iş sağlığı ve güvenliği kanununun çıkarılması kaçınılmaz olmuştur. Nihayet, daha fazla paydaş katılımı ile hazırlanan, sosyal diyalog ve hak gözetimine daha çok özen gösteren 6331 sayılı İş Sağlığı ve Güvenliği Kanunu, 30 Haziran 2012 tarihinde yürürlüğe girmiştir.

Yeni İş Sağlığı ve Güvenliği Kanunu, yürürlüğe girdiği andan itibaren ülkede alana ilişkin yönlendirici otorite olmuş, uygulamaların yeterlilik/yetersizlik düzeyini belirleyen ölçüt olarak değer görmüştür. İş Sağlığı ve Güvenliği Kanunu ile birlikte bağlayıcı ve bütünlüyci olan diğer mevzuat unsurları da şunlardır; İş Sağlığı ve Güvenliği Kurulları Hakkında Yönetmelik, İş Sağlığı ve Güvenliği Hizmetleri Yönetmeliği, İş Sağlığı ve Güvenliği Risk Değerlendirmesi Yönetmeliği, İş Güvenliği Uzmanlarının Görev, Yetki, Sorumluluk ve Eğitimleri Hakkında Yönetmelik, Çalışanların İş Sağlığı ve Güvenliği Eğitimlerinin Usul ve Esasları Hakkında Yönetmelik, İş Kanununa İlişkin Çalışma Süreleri Yönetmeliği, İş Kanununa İlişkin Fazla Çalışma ve Fazla Sürelerle Çalışma Yönetmeliği, Çalışanların Patlayıcı Ortamların Tehlikelerinden Korunması Hakkında Yönetmelik, İş Yerlerinde İşin Durdurulmasına Dair Yönetmelik (Mevzuat Bilgi Sistemi, 2018). İlgili mevzuatla birlikte ülkemizde işyerlerinde sağlıklı ve güvenli çalışma ortamlarının sağlanması ile yukarıda sıralanan sorunlara çözüm getirilmesi, devlete Anayasa ile verilen görevler arasındadır. Bu görevlerin yerine getirilmesi aynı zamanda devletin vatandaşlarına karşı da sorumluluğudur. Söz konusu görevin layığı ile yerine getirilebilmesi için ise devletin yanı sıra kurumlardan çalışanlara, yöneticilerden uzmanlara tüm paydaşların kendilerine düşen görev, hak ve sorumluluklarını biliyor ve bu doğrultuda hareket ediyor olması ön koşuldur.

İş Sağlığı ve Güvenliği Uygulamalarında Yaşanan Ulusal Değişimin Bilgi Merkezleri İçin Anlamı

İş sağlığı ve güvenliği konusu yalnız işyeri ve çalışanlar düzeyinde değil, toplumun genelini doğrudan ilgilendiren, aynı zamanda ulusal ve uluslararası düzeyde ele alınması gereken bir önceliktir (Baloğlu, 2013, s. 105). Ülkemizde devlet iş sağlığı ve güvenliğine ilişkin görevlerin bir bölümünü bizzat kendisi üstlenerek, bir bölümünü de çalışma hayatının paydaşlarına yükleyerek yerine getirir. Bu noktada devlete, hükümete, devlet kurumlarına, iş kollarına, işverenlere ve çalışanlara düşen sorumluluklar vardır; ancak iş sağlığı ve güvenliği dünyasının tüm paydaşları ve sorumluluklarına ilişkin asıl denetim devletin görevidir. Ülkemizde bu denetimi Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı sorumluluğunda İş Sağlığı ve Güvenliği Genel Müdürlüğü, İş Teftiş Kurulu, Çalışma ve Sosyal Güvenlik Eğitim ve Araştırma Merkezi ve Sosyal Güvenlik Kurumu yerine getirmektedir. Bu kurumlar ve aralarında yürütülen organizasyonun temel amacı, ülkede yaşam alanı bulan her iş kolunu ve o işte faaliyet gösteren her çalışana iş sağlığı ve güvenliği disiplini ve uygulamaları açısından desteklemek ve denetlemektir (Akkaya, 2017, s. 510).

Ulusal bağlamda iş sağlığı ve güvenliği uygulamalarına ilişkin en yaygın denetim ve destek mekanizmaları; ulusal mevzuat geliştirme, kılavuzlar, yönlendirici alt mevzuatlar ve farklı iş kolları için iş sağlığı ve güvenliği kontrol listeleri oluşturmaktır. Örneğin, İş Sağlığı ve Güvenliği Genel Müdürlüğü’nün resmi web adresinde 20 Mayıs 2018 tarihi itibarı ile 37 farklı iş koluna yönelik iş sağlığı ve güvenliği rehberi, açık erişimle kamu kullanımına açılmış durumdadır (İş Sağlığı ve Güvenliği Genel Müdürlüğü, 2018). Sebze ve meyvelerin işlenmesi ve saklanması sektörü ile süt ürünleri imalathaneleri gibi dikkat çekici, az riskli pek çok iş kolunun bulunduğu bu listede, bilgi merkezleri ve bilgi merkezi çalışanları yer almamaktadır. Oysa Genel Müdürlükten alınan bilgiye göre, bir iş kolundan, o iş koluna ve çalışanlarına yönelik bir iş sağlığı ve güvenliği kılavuzu hazırlanması için başvuru olması durumunda, başvuru mutlaka dikkate alınmakta ve her konuda yardımcı olunmaya çalışılmaktadır denilmektedir. Hatta resmi web adresinde bu yönde ayrıntılı bir açıklama yapılmıştır¹.

Bilgi merkezlerinin ve bilgi profesyonellerinin yaşanan ulusal farkındalığı kendi çalışma alanlarına ve özel iş deneyimlerine aktarabilmelerinde de asıl referans, 6331 sayılı İş Sağlığı ve Güvenliği Kanunu ile bu alanda resmi sorumluluğu bulunan resmi kurumlar olacaktır. 4857 sayılı İş Kanunu, işverenler ve bir iş sözleşmesine dayalı olarak çalışan işçilerle sınırlıydı. Oysa ülkemizde çalışan kesimin önemli bir kısmı işçi statüsünün dışında çalışanlardan

¹ Ayrıntılı bilgi için <https://birim.ailevecalisma.gov.tr/isggm> adresine bakınız.

oluşmakta ve bu çalışanlar İş Kanunu'nun kapsamı dışında yer almaktadır. Yeni kanun, aralarında bilgi merkezleri dünyası ve bilgi profesyonellerinin de olduğu pek çok çalışma alanına, doğrudan iş sağlığı ve güvenliği uygulamalarının aktörü olmasına olanak vermektedir. 6331 sayılı Kanunla nihayet işçi kavramı ile tüm çalışanların ifade edildiği vurgulanabilmektedir. Temelde, Avrupa Birliği'nin Türkiye'den beklentileri ile şekillenen pek çok yeniliği bünyesinde barındıran İş Sağlığı ve Güvenliği Kanunu'nun getirdiği en dikkat çekici değişiklik iş sağlığı ve güvenliği uygulamalarının kapsamına ilişkindir. Buna göre kanun, kamu ve özel sektöre ait işlere ve işyerlerine, bu işyerlerinin işverenleri ile işveren vekillerine, çırak ve stajyerleri de dâhil olmak üzere tüm çalışanlarına etkinlik alanlarına bakılmaksızın uygulanacaktır. Yalnız aşağıda listelenen iş kolları Kanun kapsamının dışında tutulmuştur (İş Sağlığı ve Güvenliği Kanunu, 2012):

- Fabrika, bakım merkezi, dikimevi ve benzeri işyerindekiler hariç Türk Silahlı Kuvvetleri, genel kolluk kuvvetleri ve Milli İstihbarat Teşkilatı Müsteşarlığı'nın faaliyetleri,
- Afet ve acil durum birimlerinin müdahale faaliyetleri,
- Ev hizmetleri,
- Çalışan istihdam etmeksizin kendi nam ve hesabına mal ve hizmet üretimi yapanlar,
- Hükümlü ve tutuklulara yönelik infaz hizmetleri sırasında, iyileştirme kapsamında yapılan işyurdu, eğitim, güvenlik ve meslek edindirme faaliyetleri.

Yeni mevzuatla sanayi, tarım, ticaret, idari işler, hizmet, eğitim, kültür, eğlence vb. bütün faaliyet alanları iş sağlığı ve güvenliği kapsamına alınmıştır. Söz konusu istisnai faaliyet alanı listesi ve genişleyen iş sağlığı ve güvenliği kapsamı, bilgi merkezlerini ve bilgi profesyonellerini doğrudan kanunun karşısında bağlayıcı kılmaktadır. Bu bağlayıcılığı hem hak talep edebilme hem de ilgili görev ve sorumluluklar yerine getirme yükümlülüğü olarak değerlendirmek gerekir.

Bugüne kadar uygulanan kuralcı yaklaşım yerine iyileştirici, önleyici, geliştirici ve koruyucu bir yaklaşımın benimsendiği, mevzuatın uyulması gereken bir zorunluluk olarak algılanması yerine, sağlık ve güvenliği destekleyici bir araç olarak algılanmasını hedefleyen 6311 sayılı Kanun'un temel özelliklerini Kılış şu şekilde ortaya koymuştur (2014, s. 71):

- İş sağlığı ve güvenliği hizmetlerinin hem kamu hem de özel sektör olmak üzere, tüm faaliyet alanlarında tüm çalışanları kapsayacak şekilde uygulama alanı geniş tutulmuştur,
- Çalışanların işle ilgili sağlık ve güvenliğini sağlamak işverenin temel yükümlülüğü kabul edilerek, kanun işveren yükümlülükleri üzerine şekillenmiştir,
- Geçmişin kuralcı yaklaşımından uzaklaşarak önleyici, iyileştirici ve koruyucu önlemleri içeren proaktif yaklaşım esas alınmış ve her iş yeri için risk değerlendirilmesinin yapılması öngörülmüştür,
- Tüm işyerlerine işyeri hekimi ve iş güvenliği uzmanı görevlendirme yükümlülüğü getirilmiş, bu yükümlülüğün hizmet satın alınması yolu ile sağlanmasına da olanak tanınmıştır,
- Çalışanların eğitimine ve bilgilendirilmelerine önem verilerek iş sağlığı ve güvenliği kültürü oluşturulması amaçlanmış, görüşlerin alınması ve katılımın sağlanması için de çeşitli mekanizmalara yer verilmiştir,
- Denetim faaliyetinin etkinliğini arttıracak düzenlemeler yapılmıştır,
- İş sağlığı ve güvenliği hizmetlerinin yerine getirilmesinde devlet desteğinden söz edilmiştir,
- İdari para cezalarının caydırıcılığı ve etkinliği artırılmıştır,
- Toplumda iş sağlığı ve güvenliği bilincinin geliştirilmesi amacı ile basın yayın organlarına eğitici nitelikte yayın yapma zorunluluğu getirilmiştir.

Bu özelliklerin tamamı aynı zamanda bilgi merkezleri ve bilgi profesyonelleri için de fırsat anlamına gelmektedir. Bu fırsatı önce eyleme, ardından da alan adına kazanıma dönüştürmek için bilgi merkezleri dünyasının konuya ilişkin farkındalığının ve bilinçliliğinin yüksek olması gereklidir. Özellikle sağlıklı ve gerçekçi yapılmış risk değerlendirme çalışmaları, diğer sektörlerde olduğu gibi bilgi merkezleri dünyasında da tüm paydaşların konunun önemini kavramaları açısından kolaylaştırıcı olacaktır. Söz konusu kolaylık aynı zamanda sağlanacak resmi desteğin ve yardımların da önünü açacaktır.

Avrupa Birliği'nin 2002 yılından bu tarafa (2002-2006, 2007-2012 ve 2013-2020) geliştirdiği Avrupa Birliği İş Sağlığı ve Güvenliği Stratejilerinde de ifade edildiği gibi, iş sağlığı ve güvenliğinde asıl odaklanılması gereken, "tedbirler" aşamasıdır (Avrupa Birliği'nde iş, 2014). Buna karşın özellikle sırt ağrısı, eklem yaralanmaları, tekrarlayan hareketten kaynaklanan kazalar gibi kas iskelet sistemi hastalıkları ve psiko-sosyal gerilimden kaynaklanan hastalıklarda sürekli bir artış vardır ve bu hastalık başlığı kıtanın en önemli iş sağlığı ve güvenliği riskine dönüşmektedir. Söz konusu sağlık riskleri ile birlikte işin algılanması ve yerine getirilmesinde davranış değişikliği oluşturulması ve önleyici kültürün geliştirilmesi Avrupa Birliği'nin iş sağlığı ve güvenliği alanında yakın gelecekteki en önemli yönelimi olarak görülmektedir (Avrupa Birliği'nde iş, 2014, s. 22-23). Bu yönelimi oluşturan unsurların tamamının bilgi merkezleri

ve bu merkezlerde yürütülen işlerde doğrudan bir yeri ve karşılığı vardır. Söz konusu ilişki, ülkemiz için de bilgi profesyonellerinin iş sağlığı ve güvenliği ile uygulamalarını daha çok önemsemeleri gerektiği anlamına gelmektedir.

Tüm çalışanlar gibi bilgi profesyonelleri de unutmamalıdır ki, söz konusu olan iş sağlığı ve güvenliği ise bu riskten muaf bir iş kolu yoktur. Bu noktada yapılan en büyük hata, çalışanlar başlarına gelene kadar iş sağlığı ve güvenliğinin kendilerini ilgilendirmeyen bir faaliyet alanı olduğunu sanmalarıdır. Oysa bilgi merkezleri söz konusu olduğunda olası tüm riskler yalnız bilgi profesyonellerini değil, mevcut ve potansiyel kullanıcılarını da ilgilendirmektedir. İş Sağlığı ve Güvenliği Kanunu ve bu Kanunu referans alarak hazırlanan onlarca mevzuat, bilgi merkezleri ve bilgi profesyonelleri için iş sağlığı ve güvenliği ve uygulamaları adına daha önceden telaffuz dahi edilmeyen yeni ufuklar açmaktadır.

Sonuç ve Değerlendirme

Avrupa Birliği'ne uyum sürecinin yanı sıra toplumsal farkındalığın artmasının da etkisi ile son on yılda ülkemizin önemli gündem başlıklarından biri olan iş sağlığı ve güvenliği, temelde insan sağlığı ile ilgili bir faaliyeti tanımlar. Yalnız bu özel durum dâhi iş sağlığı ve güvenliğini meslek kolu ya da kişi ayrımı yapmaksızın toplumun tamamı için değerli kılmak adına yeterlidir. Söz konusu olan iş kolu, bilgi merkezleri gibi ağırlıklı olarak kamu yararına faaliyet gösteren ve genellikle kapıları toplumun tamamına açık olan bir çalışma sahası ise iş sağlığı ve güvenliği ile uygulamalarının çok daha özenli ve öncüllenenek ele alınması gereklidir. Türkiye'de yaşamaya devam eden ve sürekli geliştirilen yasal yükümlülüklerle de desteklenen iş sağlığı ve güvenliğine yönelik bilinçlilik durumu bilgi merkezleri için de fırsata dönüştürülmelidir. Bu konuda sağlanacak başarı yalnız bilgi merkezlerinin ve bilgi profesyonellerinin değil, aynı zamanda devletin, hükümetin, toplumun ve ülkenin genel iş dünyasının da başarısı olacaktır.

Başta 6331 sayılı İş Sağlığı ve Güvenliği Kanunu olmak üzere, her biri bilgi merkezleri dünyası için fırsat anlamına gelen ve yukarıda özetlenmeye çalışılan diğer tüm gelişmeler ışığında bilgi merkezleri ve bilgi profesyonelleri için, iş sağlığı ve güvenliği bilinci ile uygulamalarının geliştirilmesi adına şu önerilerde bulunulabilir:

- Her ne kadar bilgi merkezleri az riskli iş/çalışma alanları içinde tanımansa da, kullanıcı ile birlikte var olmaları nedeni ile bu riskin sanılandan daha yüksek olduğu önce bilgi profesyonellerince kabul edilmelidir. Sonrasında ise söz konusu gerçekliğin farkında olarak hizmet vermeleri ve diğer paydaşların da bu konuda bilinçlenmeleri sağlanmalıdır.
- İş Sağlığı ve Güvenliği Kanunu'nun sağladığı hareket alanından yararlanarak, bilgi merkezleri dünyası ve bilgi profesyonelleri pek çok iş kolunun yaptığı gibi ilgili kurumlara, mesleğin kendine özgü çalışma koşullarını düzenleyen, özel şartlarını ortaya koyan bir rehber hazırlanması talebinde bulunabileceklerdir.
- Kanunda yer alan en az elli çalışmanı olan ve altı aydan fazla sürekli işlerin yapıldığı işyerlerinde iş güvenliği uzmanının istihdam edilmesi yükümlülüğü ülkemizdeki bazı bilgi merkezleri için doğrudan bağlayıcıdır. Hatta artık işveren vekilleri de bir sertifika programı alarak kendileri risk değerlendirmesi yapabilmektedir. Bu bilgi merkezlerinin gerçekleştireceği iyi uygulamalar diğerleri için de referans olacaktır.
- İşveren ile çalışanların görev, yetki ve yükümlülüklerini doğru ve eksiksiz bilmek, bilgi merkezlerinde iş sağlığı ve güvenliği adına önemli bir ön hazırlık olacaktır.
- Türü, büyüklüğü ve kullanıcı kapasitesi ne olursa olsun her bilgi merkezi mutlaka risk değerlendirmesi yapmalı, olanaklı ise bu konuda uzman desteği almalıdır.
- Ayrım gözetilmeksizin tüm bilgi merkezlerinin bir İş Sağlığı ve Güvenliği Kılavuzu mutlaka olmalıdır. Bu kılavuz yalnız bilgi merkezi yöneticilerinin, çalışanlarının ve iş sağlığı ve güvenliği sorumlularının değil, kullanıcıların görev, hak ve sorumlulukları konusunda da ayrıntılı bilgi içermeli ve yönlendirici olmalıdır.
- Meslek içi eğitimlerde iş sağlığı ve güvenliği ile uygulamaları alt başlığına mutlaka yer verilmelidir.
- Ülkemizde iş sağlığı ve güvenliğine ilişkin kurumsal yapı her bilgi merkezi ve yöneticisi tarafından bilinmeli, gerekmesi durumunda hangi kuruma ne için başvurulacağı konusunda bir belirsizlik yaşanmamalıdır.
- İş sağlığı ve güvenliği ile uygulamalarında başarı sağlanmasının en önemli unsurlarından biri de sosyal diyalogdur. Bilgi profesyonelleri bu konuda kendilerini mutlaka geliştirmeli, yaptıkları işin öznel durumlarını unutmadan kişiler ve kurumlarla ilişkiler kurmalıdır. Bu noktada özellikle mesleğin sivil toplum örgütlerinin yönlendirici olması son derece önemlidir.
- Bilgi merkezleri kurumsal kimlikleri ile iş sağlığı ve güvenliğine ilişkin ulusal politikaları yakından takip etmeli ve yaşanan/yaşanacak gelişmelere göre pozisyon alabilmelidir.
- Her bir bilgi profesyoneli iş güvenliği uzmanı, iş yeri hekimi ve diğer sağlık personeli ile bu kimlikler karşısındaki görev, hak ve sorumlulukları konusunda asgari bilgi sahibi olmalıdır.
- İş sağlığı ve güvenliğinin yalnızca bir sektör sorunu değil, insanlık sorunu olduğu bilinci ile hareket etmek bilgi profesyonelinin yaşam pratiğine dönüşmelidir.

İş sağlığı ve güvenliği ve uygulamaları ile bilgi merkezleri arasındaki bağ, konunun önemi ve yapılması gerekenler konusunda elbette çok daha fazlası söylenebilir. Ancak söylenenleri ve söylenebilecek olanları anlamlı kılmak için söz konusu olanın insan hayatı ya da en azından fiziksel, hatta kimi zaman ruhsal tamlık halinin korunması olduğunun unutulmaması gerekir. Zira bir kişinin hayatı ve sağlıklı olması, içeriği ne olursa olsun her türlü bilginin kullanılmasına ya da kullanılmasından çok daha önemli ve önceliklidir. Bu değişmez yaşam gerçeğini sürekli taze tutmak bilgi merkezleri dünyasının ve bilgi profesyonellerinin yarınlar için en önemli kazanımlarından biri olacaktır.

Kaynakça

- A short history of health & safety. (2014). Erişim adresi: <http://www.effective-software.com/shorthistory-health-safety/>
- Akkaya, M. A. (2017). Bilgi merkezlerinde iş sağlığı ve güvenliğinin önemi ve uygulanabilirliğine ilişkin bir durum değerlendirmesi. *Türk Kütüphaneciliği*, 31(4), 501-519. Erişim adresi: <http://www.tk.org.tr/index.php/TK/article/view/2843/2769>
- Akpınar, T. (2013). *İş sağlığı ve güvenliği*. Bursa: Ekin.
- Arıcı, K. (1999). *İş sağlığı ve güvenliği dersleri*. Ankara: Tes-İş Eğitim.
- Avrupa Birliği Konseyi. (2006). Türkiye ile Katılım Ortaklığı Belgesi Konsey Kararı. Erişim adresi: https://www.ab.gov.tr/files/AB_Iliskileri/AdaylikSureci/Kob/Turkiye_Kat_Ort_Belg_2006.pdf
- Avrupa Birliği Konseyi. (2008). 2007 Türkiye Katılım Ortaklığı. Erişim adresi: https://www.ab.gov.tr/files/AB_Iliskileri/AdaylikSureci/Kob/Turkiye_Kat_Ort_Belg_2007.pdf
- Avrupa Birliği'nde iş sağlığı ve güvenliği*. (2014). F. Aydın (Ed.), S. Ovacılı ve T. Pekiner (Yay. Haz.). Ankara: T.C. Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı.
- Avrupa Komisyonu. (2007). Türkiye 2007 Yılı İlerleme Raporu. Erişim adresi: https://www.ab.gov.tr/files/AB_Iliskileri/AdaylikSureci/IlerlemeRaporlari/turkiye_ilerleme_rap_2007.pdf
- Avrupa Komisyonu. (2010). Türkiye 2010 Yılı İlerleme Raporu. Erişim adresi: https://www.ab.gov.tr/files/AB_Iliskileri/AdaylikSureci/IlerlemeRaporlari/turkiye_ilerleme_rap_2010.pdf
- Avrupa Komisyonu. (2011). Türkiye 2011 Yılı İlerleme Raporu. Erişim adresi: https://www.ab.gov.tr/files/AB_Iliskileri/AdaylikSureci/IlerlemeRaporlari/2011_ilerleme_raporu_tr.pdf
- Baloğlu, C. (2013). *Avrupa Birliği ve Türkiye'de iş sağlığı ve güvenliği*. İstanbul: Beta.
- Baybora, D. (2012). İş sağlığı ve güvenliğine genel bakış. *İş sağlığı ve güvenliği* içinde (s. 2-21). D. Baybora (Ed.). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi.
- Bayram, F. (2008). *Türk iş hukukunda iş sağlığı ve güvenliği denetimi*. İstanbul: Beta.
- Deniz, Ö. (2007). Cumhuriyet dönemi çalışma hayatı. *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 4(15), 131-150.
- Gerek, N. (2008). *İşçi sağlığı ve iş güvenliği*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi.
- Güven, R. (2011). *Meslek hastalıkları rehberi*. Ankara: Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı.
- Health and safety at work. (2014). Erişim adresi: <https://osha.europa.eu/en/about-eu-osha/procurement>
- Health and safety guide for libraries*. (2006). Ontario: Canadian Centre for Occupational Health and Safety.
- Hughes, P. ve Ferrett, E. (2011). *Introduction to health and safety at work*. (5. bs.). New York: Routledge.
- International Labour Organization. (2018). Erişim adresi: <http://www.ilo.org/global/statistics-anddatabases/lang--en/index.htm>
- İş Sağlığı ve Güvenliği Genel Müdürlüğü. (2018). Yayınlar. Erişim adresi: <https://birim.ailevecalisma.gov.tr/isggm/contents/hizlierisim/yayinlar/>
- İş Sağlığı ve Güvenliği Kanunu. (2012). Erişim adresi: <http://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.6331.pdf>
- İş Sağlığı ve Güvenliğine İlişkin İşyeri Tehlike Sınıfları Tebliğinde Değişiklik Yapılmasına Dair Tebliğ. (2017). Erişim adresi: <http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2017/02/20170227M1-1-1.pdf>
- Kahn, M. B. (2012). Disaster response and planning for libraries. (3.bs.). Chicago: American Library Association
- Kılıkış, İ. (2014). *İş sağlığı ve güvenliği*. Bursa: Dora.
- Loudoun, R. ve Johnstone, R. (2015). *Occupational health and safety in the modern world of work*. Oceania: Sage Publications Inc.
- Meslek. (2018). Türk Dil Kurumu güncel Türkçe sözlük içinde. Erişim adresi: http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts&arama=kelime&guid=TDK.GTS.5d8516515acc45.88176051
- Mevzuat Bilgi Sistemi. (2018). Erişim adresi: <http://mevzuat.basbakanlik.gov.tr/>
- Robertson, G. (2014). *Disaster planning for libraries: Process and guidelines*. Londra: Chandos Publishing,
- Sosyal Güvenlik Kurumu. (2018). Erişim adresi: <http://www.sgk.gov.tr/>
- Ulusal Program. (2008). T.C. Resmi Gazete, 27097, 5. Mükerrer, 31 Aralık 2008. Erişim adresi: <https://www.ab.gov.tr/42260.html>
- World Health Organization. (2018). Erişim adresi: <http://www.who.int/en/>
- Yılmaz, G. (2011). İşçi sağlığı ve iş güvenliğinin tarihi gelişimi. Erişim adresi: http://www.isguvenligi.net/index.php?option=com_content&task=view&id=53&Itemid=99999999

Bilgi Toplumunda İnsan Gücü: Türkiye’de Durum

Emine Pınar Gevheroğlu

Araş. Gör., Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Bilgi ve Belge Yönetimi Bölümü, epgevheroglu@ybu.edu.tr

Bülent Yılmaz

Prof. Dr., Hacettepe Üniversitesi, Bilgi ve Belge Yönetimi Bölümü, byilmaz@hacettepe.edu.tr

Öz: Bu çalışmada 1950’li yıllarda dünya genelinde Sanayi Toplumu sonrası, bir üçüncü dalga olarak yaşanmakta olan Bilgi Çağı ve Bilgi Toplumu olma sürecinin temel ihtiyaçlarından olan yaratıcı – yenilikçi ve nitelikli insan gücünün Bilgi Toplumu ile ilişkisi ve Türkiye’nin nitelikli insan gücü yetiştirmeye yönelik perspektif ve politikaları yüksek öğrenim düzeyinde mercek altına alınmıştır. Bu bağlamda, öncelikle toplum, bilgi toplumu ve nitelikli insan gücü kavramları ve bu insan gücünün kaynağı olan eğitim paradigmaları açıklanmış; bilgi toplumunun insan gücü gereklilikleri ortaya konmuştur. Hazırlanan Kalkınma Planları ve yüksek öğrenim düzeyindeki eğitim politika ve strateji metinleri içinde bu gerekliliklerin karşılanma düzeyi okunmaya çalışılmıştır. Plan metinleri içerisinde nitelikli insan gücü yetiştirilmesine yönelik yüksek öğrenim düzeyinde ihtiyaçların ve eksikliklerin tespitinin yapılabildiği, ancak genel nitelikteki maddelerle sorunların çözüme kavuşturulmasında ihtiyaç/beklentilerin karşılanamadığı ve nitelikli insan gücünün kaynağı olan eğitimin sosyal bir olgu olarak bütüncül bir şekilde ele alınmadığı görülmüştür. Bu bağlamda öneriler sunulmuştur.

Anahtar kelimeler: Bilgi toplumu; nitelikli insan gücü; eğitim; kalkınma planları.

Giriş

Bilgi, insanoğlu var olduğu zamandan bu yana, insanlık için önemli bir olgu olmakla beraber, Bilgi Çağı olarak bir zaman dilimine adını vermiş olması, şüphesiz ki artık ona farklı bir boyutta bakıyor olmamızın sonucudur. Bu çağa gelene kadar insanlık tarihi, dalgalar olarak tanımlanan çeşitli değişim süreçlerinden geçmiştir (Akın, 2007, s. 2). Birinci dalga olarak betimlenen süreçler tarım toplumunu, ikinci dalga ise sanayi toplumunu ortaya çıkarmıştır (Toffler, 1981, s. 32). Bugün içinde bulunduğumuz üçüncü dalga ise, Bilgi Çağı olarak adlandırılmakta ve mahiyetini gün geçtikçe genişleterek bizleri yeni bir dönüm noktasına doğru götürmektedir.

Tek katmanda düşündüğümüzde bilginin çağa adını vermiş olması, bilgi üretiminin hızla artması ve tüm bu artan bilginin iyi yönetilmesinin gerekliliği, iş ve işlemlerin bilgi-yoğun bir şekilde yürütülmesi, bilgi teknolojilerinde yaşanan hızlı gelişmeler ve ağ temelli yaklaşımların benimsenmesinin salt sonucu gibi görünse de bunun yanı sıra dikkat çekmesi gereken bir diğer husus gözden kaçabilmektedir. Bu husus, toplum düzeyinde yaşanan değişim/dönüşümlerin insan ve dolayısıyla toplum bazında ele alınması gerekliliğidir. Çünkü her ne kadar bilgi ya da teknikler aktarılabilir olsa da o bilginin/teknikğin üretimine/gelişimine katkıda bulunan arka planın da anlaşılması, özümsemesi ve gelişmeler takip edilirken sağlam temeller üzerinden ilerlenmesi gerekir. Aksi takdirde atılacak adımlar eksik ya da aksak olacaktır (Aydın, 2016, s. 77).

Bilgi, farklı disiplinlerce alanlarının özellikleri doğrultusunda farklı tanımlamalarla açıklanmış, sadece disiplinlere haiz farklardan ziyade zaman içerisinde bile mahiyeti değişerek tanımları da yine değişikliğe uğramıştır (Uçak, 2010, s. 705). Sözlük anlamıyla, “İnsan aklının erebileceği olgu, gerçek ve ilkelerin bütünü” veya “öğrenme, araştırma veya gözlem yolu ile elde edilen gerçek” (Bilgi, t.y.); en temelde ise, bilen ve bilinen arasındaki ilişki olarak tanımlanmaktadır (Cevizci, 1999, s. 123). Her ne kadar bu tanımda bilen bir varlığa işaret edilse de bilgi, sadece birey düzeyinde ve insan zihni ile sınırlı değil; aynı zamanda toplumsal boyutu da olan bir olgudur. Onu bu toplumsal çerçeveden ayrı, salt bir olgu olarak düşünmek eksik bir yaklaşım olacaktır. Bilgi üretiminin devam edebilmesi ve aktarımının gerçekleşebilmesi için bilginin bireyi aşarak toplumsal bir gerçeklik statüsü kazanması gerekir (Aydın, 2016, s. 9). İşte bu hususiyet, bilgiyi sadece ekonomik bir kaynak ya da bilgi teknolojilerinin gelişmesi sonucu popüler olmuş bir öğeden ziyade tüm katmanları ile birlikte, bütüncül bir yaklaşımla ele almayı gerektirmektedir.

Bu çalışmada, bu katmanlar göz önüne alınarak bilginin toplumsallığı tabanında bilgi-toplum ilişkisi, bilgi toplumunun gereklilikleri ve bu gerekliliklerden biri olan nitelikli insan gücü kavramları açıklanacak; daha sonra ise Türkiye’nin bir bilgi toplumu olarak nitelikli insan gücü ihtiyacının karşılanmasına yönelik politika ve stratejileri incelenerek mevcut durum ortaya konmaya çalışılacaktır.

Toplum, Bilginin Toplumsallığı ve Bilgi Toplumu

Toplum dediğimizde, bir üst oluşuma bağlı olmaksızın var olan, kendi içinde bütünleşmiş ve en üst düzeyde bir birlikteliğe işaret ediyoruz (Aydın, 2016, s. 34). Bu yapı içerisinde üretilen bilgi, aynı zamanda söz konusu toplumla dinamik bir ilişki içerisinde. Karşılıklı ve dönüşümlü bir yapı arz etmektedirler. Yani bilgi, toplumu etkilediği gibi toplum da bilgiyi etkiler. Ancak bu dinamizmin sınırlılığı olarak göz önünde bulundurulması gereken bir nokta, toplumda üretilen bilginin aynı zamanda o toplumun imkânları ile sınırlı olduğudur (Aydın, 2016, s. 87). Bilginin süreçleri; yani bilginin üretilmesi, iletilmesi, kullanılması ve geliştirilerek yeni bir bilginin ortaya konulması adımları (Yılmaz, 2007, s. 184) ancak bu imkânlar dâhilinde gerçekleşebilecek, eğer bu süreçte eksik/aksak bir yön varsa işleyişinde de aksamalar olacaktır. İşte bilgi ve toplum arasındaki bu ilişkiler, bilgi toplumu olgusunun açıklanabilmesi ve bilgi toplumunun gerekliliklerinin sağlam temellere oturtulabilmesi bakımından önemlidir.

Bilgi Toplumu

Bir çağa/topluma adını veren bilginin, artık daha önceki dönemlere göre farklı bir boyutta ele alındığı belirtilmişti. Tarım ve sanayi toplumlarında da bilgi, bireyi, kurumları ya da toplumları öne çıkaran bir unsurdu. Ancak farklılaşmasına neden olan hususların başında teknolojinin gelişimi ve dolayısıyla katlanarak ve hızla artan bir bilgi üretimine sebebiyet vermiş olması yanı sıra toplum üzerindeki dönüştürücü etkisi gelmektedir.

Artan bilgiyle beraber bu bilginin yönetilmesi ve yeniden üretimi gereği ortaya çıkmış, sonuç olarak bilgi, temel ekonomik kaynak haline gelmiştir. Artık sadece bilgi değil, doğru ve yerinde bilgi; salt olarak bilgiye sahip olan bireyler değil, bilgiye nasıl erişebileceğini bilen, bu bilgiden yeni bilgiler üretme becerisine sahip ve bilgisini eğitimin sürekliliği ile destekleyen yani yaşam boyu öğrenebilen bireyler önem kazanmıştır. Ekonomik sermaye yaratan esas faaliyetler, bilgi temelli/eksensiz olanlardır. Bu şu demektir, ne tarım toplumunda olduğu gibi emek ne de sanayi toplumunda olduğu gibi sermayenin üretime tahsisi, ekonomik olarak yeterlidir. Artık değerler etkin ve yenilikçi bakış açıları ile yaratılmaktadır (Drucker, 1993, s. 18).

Tüm bu gelişmeler sadece teknoloji veya salt ekonomi boyutunda kalmamış, bilginin toplumu ve toplumun da bilgiyi beslediği döngü ile beraber iletişim teknolojilerinin gelişerek farklı boyutlara ve ağ temelli anlayışlara dönüşmesini sağlamış, sürecin ilk dönemlerinde bilgi otoyolu, e-ticaret, e-devlet, e-vatandaşlık; daha ileriki süreçlerde ise, büyük veri, nesnelerin interneti (IoT), maker hareketi gibi yeni kavramlara zemin hazırlamıştır. Bunun sonucunda ise toplumu ekonomik, sosyal, kültürel, sosyo-kültürel ve siyasal açıdan sanayi toplumundan farklılaştıran bir gelişme süreci yaşanmasına neden olmuştur (Ünal, 2009, s. 126). Bu süreçler, kimi zaman “bilgi toplumu” veya “enformasyon toplumu” ya da bazılarına göre “endüstri sonrası” ya da “sanayi sonrası” toplum olarak adlandırılmakta; bazı görüşlere göre de bir toplum yapısından ziyade bir ara durumu ifade etmektedir (Yamaç, 2009, s. 6).

Bu bağlamda, bilgi toplumu, “yeni teknolojilerin gelişimiyle bilginin ve nitelikli insan faktörünün önem kazandığı, eğitimin sürekliliğinin ön plana çıktığı, toplumu ekonomik, sosyal, kültürel ve siyasal açıdan sanayi toplumunun ötesine taşıyan bir gelişme aşaması olarak tanımlanabilir” (Aktan ve Tunç, 1998, s. 8). UNESCO’nun (1997) tanımına göre ise bilgi toplumu, iktisadi, sosyal, kültürel ve siyasi hayatın bir unsuru olarak bilgiyi yoğun bir şekilde kullanan toplum olarak betimlenmektedir (s. 271). Tüm bu tanımlarla beraber, bilgi ve topluma ait süreçlerin bir sarmal halinde ve karşılıklı ilerlediğini anlamaktayız. Dolayısıyla bilgi toplumu olma keyfiyetine, sadece ekonomik ya da sadece teknolojik açıdan bakmak yerine toplumsal katmanları ile ele almak bizi daha sağlıklı bir sonuca yönlendirecektir.

Bilgi toplumunun özellikleri ve gereklilikleri göz önüne alındığında; bu toplumu oluşturan bireylerin eğitimi ve bu eğitimden beklentiler sürekli kendini yenilemekte ve karşılanması gereken temel bir ihtiyaç olarak karşımıza çıkmaktadır.

Bilgi Toplumu Gereklilikleri ve Nitelikli İnsan Gücü İhtiyacı

Bilgi çağı temelde bilgi eksensiz/bilgi-yoğun bir toplumu tanımlar. Bilgi toplumunun özellikleri göz önüne alındığında bilgiye ait süreçlerde, zihinsel emek ve bilgi üretme gücü ön plana çıkmakta, sosyal yapıda ise, ağ temelli iletişim, entelektüel endüstrilerin gelişimi, ortak bir amaca yönelme, toplumsal faydanın önemi ve katılımcı demokrasi gibi yine temelinde toplum odaklı bir yapı arz etmektedir (Gültan, 2003, s. 19). Toplum bilgi merkezli olmakla birlikte, bu sistemin en önemli unsuru hâlâ insan faktörüdür. Ancak burada daha önceki toplum yapılarından farklı bir konumla, tek başına bir birey olarak değil, çoklu ilişkilerin, yani “ağın bir üyesi” olarak yer almaktadır (Tonta ve Küçük, 2005).

Bu bağlamda,

- Daha önceki toplum düzenlerinde ihtiyaç duyulan düz işçinin yerini ilkin, daha az sayıda ve bilgili/kalifiye elemanlar, daha sonra ise, uygulamada uzman personel ve son olarak da mevcut bilgiden yeni bilgiler üretebilen yaratıcı-yenilikçi, nitelikli bireyler almıştır.
- Disiplinler arası çalışmalar önem kazanmış, dolayısıyla kolektif bilgi üretimi becerilerine sahip bireyler tercih edilmeye başlanmıştır.
- Uzmanlık yanı sıra asgarî düzeyde temel bilimler bilgisine sahip olmanın gerekliliği kavranmıştır. Bu temel bilimler kategorisi içerisine fen, matematik gibi kadim bilimlerin yanı sıra, kuantum, moleküler biyoloji, biyoloji ve çevresel bilimler de katılmıştır (Crawford, 1991, s. 6).
- Bireyin teknolojinin toplumsal etkilerini anlayabilme yeteneğine sahip olması da önem arz etmektedir.

Yılmaz da (2010) bilgi toplumunun genel niteliklerini şöyle sıralamıştır:

- “Toplumsal yaşamın her alanında bilginin geçmişle kıyaslanamayacak kadar fazla ve belirleyici biçimde kullanılması,
- Bilginin üretim hızının, öncesine göre anlamlı düzeyde yüksek olması,
- Bilgi ekonomisi olarak adlandırılan ekonomik yapıda hizmetler sektörünün tarım ve sanayinin ötesinde bir paya sahip olması ve hizmet sektörü içinde de bilgiye dayalı etkinliklerin ağırlıklı olması,
- Özellikle bilgisayar ve internetle simgeleşen ve bilginin üretimi, depolanması ve erişimini niteliksel olarak farklılaştıran bilgi ve iletişim teknolojilerindeki çok hızlı ve yapısal değişim” (s. 266).

Yine, bilgi toplumunun üyeleri,

- “Doğaya, topluma ve insana ilişkin inanışların temelini araştırırlar,
- Reel gerçeğin nesnel standartlarına uyar, eğitim ve öğretimde, araştırma yaparken bilimsel metotla sonuçlara ulaşmaya çalışırlar,
- Çıkdıkları sonuçları hedefleri istikametinde kullanmak üzere bilgileri biriktirir, düzenler, organize eder ve yorumlarlar,
- Bu bilgileri, sahip oldukları değerleri ve hedefleri aydınlatmak, geliştirmek, hatta değiştirmek amacıyla kullanırlar” (Dura ve Atik, 2002, s. 137).

Dolayısıyla bilgi toplumunda bireylerin araştırmaya dayalı ve üretime yönelik kimliği ön plana çıkmış ve bu bağlamda kazanması gereken nitelikler artmıştır. Bilgi toplumunda bilgi, “sürekli üretilebilen, artış gösteren ve iletişim ağları içerisinde taşınabilen bir niteliktedir.” (Yurdanur, 2001, s. 1-2; Kültekin, 2006, s. 54). Bireyin, toplumun ekonomik sermayesi olan bu nitelikteki bilgi ile çalışabilmesi için dış dünyayı yorumlama, artan beklentiler karşısında bu beklentilere yönelik öğrenme becerilerini sürekli olarak geliştirme, eleştirel düşünebilme yanı sıra yaratıcı, yenilikçi bir düşünce yapısına sahip, problem çözme kabiliyeti haiz ve hızla değişen koşullara aynı hızla uyum sağlayabilen kişiler olması gerekmektedir (Kültekin, 2006, s. 53). Kalkınma Bakanlığı tarafından hazırlanmış olan Nitelikli İnsan Kaynağı ve İstihdam Eksenli Mevcut Durum Raporu içerisinde de insan kaynağının “nitelikli” olarak tanımlanabilmesi için sektörün ihtiyaç duyduğu niteliklere sahip olması ve istihdam edildiğinde işverenlerin ve onun da ötesinde çağın beklentilerini karşılayabilmesi gerektiği belirtilmektedir (Kalkınma Bakanlığı, 2013b, s. 55).

Tüm bu özelliklere sahip bilgi toplumu insanını yani nitelikli insan gücü yetiştirmenin kaynağı ise eğitimidir. Eğitim, bireylerin düşünce yapısı üzerinde etkin roller üstlenerek, toplum gerekliliklerine uygun bir kavrayışın temellendirilmesi ve yerleştirilmesini sağlayan yegâne kaynaktır.

Nitelikli İnsan Gücünün Kaynağı: Eğitim

Toplumun değişimi ve eğitim arasında sürekli işlevsel, aktif ve geçerli bir ilişki bulunmaktadır (Kültekin, 2006, s. 6). Çağa uygun ve toplumun gereksinimlerine yönelik bireyler yetiştirmek de ancak eğitimle; eğitimin kalitesi ve sürekliliği ile mümkündür. Eğitim, toplumsal gerçekliğin oluşturulması ya da toplumsal değişimin gerçekleştirilmesi için gerekli olan temel dinamiklerdendir. Amacı, en temelde hem bireylerin toplum içindeki yaşama becerilerini kazanması hem de toplumun ihtiyacı olan insan gücü gereksinimlerini karşılayabilmek olduğundan nitelikli insan gücünün yetiştirilmesi ve niteliklerinin sürekli olarak geliştirilmesi ve yenilenmesi eğitim sisteminin görevidir.

Toplumlar daha karmaşık hale geldikçe, bireylerin daha karmaşık beceriler kazanması gerekmektedir. Bu becerilerin geliştirilmesi yolundaki en önemli adım da şüphesiz ki güçlü bir eğitim sistemi oluşturmak ve eğitim standartlarını ihtiyaçlara yönelik olarak yükseltmektir. Nitelikli insan gücü yetiştirmeyi hedefleyen eğitimin amacı, analitik düşünebilen, araştırmacı, bilgi üretimine katkısı olan ve bilgiyi yaratıcı kullanan “bilgi çağı” insanını yetiştirmektir (Çelebi, 1998, s. 28-29). Hızlı değişimler ve artan bilgi hacmi, bu beklentilerin karşılanabilmesi için sistemin sürekli olarak güncellenmesini gerektirir. Bilgi okuryazarı, teknoloji ve iletişim ile ilgili becerilere sahip ve yaşam boyu öğrenme anlayışı ile donatılmış iyi bir eğitimle yetiştirilecek bireyler, ülkenin ekonomik ve sosyal gelişimine önemli

katkılar sağlayacak ve küresel piyasadaki rekabetçi bilgi ekonomisinin temeli için gerekli olan nitelikli insan gücü ihtiyacını karşılayabilecektir (Porumbeanu, 2007, s. 134).

Burada önem arz eden nokta, eğitimin de tüm diğer sosyo-kültürel olgular gibi toplum bağlamında ele alınmasıdır. Örneğin, eğitimin bireysel bir çaba ve ayrıcalık olmaktan çıkarak bir zorunluluk kabul edilmesi 20. yüzyılda sanayi toplumu ile olmuştur. Sanayi toplumunda, toplumun karakteristiği olan bazı hususiyetler kaçınılmaz olarak o dönem eğitimini de şekillendirmiştir. Standartlaşmış, salt olarak bilginin kullanımını esas alan, merkezîyetçi ve kitlesel bir eğitim anlayışı bu dönemde ihtiyaçların karşılanmasına yönelik verimli bir sistem olmuştur (Bozkurt, 2001, s. 15). Ancak, yeni bir toplumsal sürece işaret eden bilgi toplumunda ise merkezîyetçilikten uzak, çeşitlilik arz eden, esnek, üretim odaklı, yenilikçi ve etkileşimli eğitim modellerine ihtiyaç duyulmaktadır. Yani, bilgi toplumu ile birlikte meydana gelen hızlı bilimsel ve teknolojik gelişmeler, örgütlerin yapısında olduğu kadar iş gücüne ait görev ve rollerde ve bunun doğal bir sonucu olarak da bu bireyleri yetiştirecek sistem üzerinde de önemli değişimlere sebep olmuştur (Kültekin, 2006, s. 6). Ülkeler, eğitim sistemlerini oluştururken ve yeni politikaları uygulamaya koyarken artık daha evrensel düşünmek ve bütünleşen dünya pazarlarında rekabet edebilecek nitelikli insanı yetiştirmek zorundadırlar (Devlet Planlama Teşkilatı, 2001, s. 33). Bu bireylerin yetiştirilmesi için ise, eğitimle bireylere kazandırılmak istenen davranışlar ile bu davranışların kazandırılabilmesi için gerçekleştirilen etkinliklerin, toplumda meydana gelen değişim ve gelişmeler dikkate alınarak önceden belirlenmesi ve düzenlenmesi yani eğitim sistem ve politikalarının oluşturulması gereklidir (Kültekin, 2006, s. 58). Ayrıca eğitim, toplumdaki değişimlerden sorumlu olduğundan değişime, diğer sistemlerden önce uyum sağlamak durumundadır (Ereş, 2005, s. 321). Bu uyumun sağlanabilmesi ise objektif ihtiyaç analizlerinin yapılmasına bağlıdır. İhtiyaç analizi, “kişilerin görevlerini etkin bir şekilde yerine getirebilmeleri için gerekli bilgi ve becerileri belirleme ve bu bilgi ve becerileri ilgili kişilere kazandırmak üzere adımlar atma” olarak tanımlanmıştır (Gupta, 1999, s. 115). Bu sayede beceriler ve yetkinliklerin tespit edilmesi veya ölçülmesi, eğitimin yeterli olup olmadığının nesnel olarak bir değerlendirmesini ortaya koyabilmek mümkün olabilmektedir¹. Ancak bu analizlerin ya yapılmadığını ya da uygulamada gereken önemin verilmediği görülmektedir. Söz gelimi, Gür ve Coşkun (2012) da “eğitimde politika değişikliklerinin aceleye getirildiği ve dolayısıyla planlama ve katılıma yeterli zamanın verilmediği”ni belirtmektedir (s. 229).

Eğitimin amacı ve toplumla ilişkisi ve bu ilişkiyi sağlıklı bir şekilde yürütmek üzere değişimlere uyum sağlanması gerekliliği tüm kademeler için geçerli olmakla beraber; yüksek öğretimde amacı doğrultusunda daha da öne çıkmaktadır. Yüksek eğitimin amacı en temelde mümkün olduğu kadar çok sayıda genç kişiye, istihdamın kapılarını açan ve yaşam boyunca beceri ve bilgiyi güncelleme şansı sunan ilgili nitelikli eğitimi sunmaktır (UNESCO, 2003, s. 18). Bu bağlamda ilgili politika metinlerinde hangi kapsamda ve ne şekilde ele alındığı önem arz etmektedir.

Türkiye’de Nitelikli İnsan Gücü İhtiyacının Karşılanmasında Mevcut Durumun Analizi

Politika Kavramı

Bu çalışma kapsamında Türkiye’de mevcut durumun analizi için belirli politika metinleri seçilmiştir. Politika, Türk Dil Kurumunun tanımına göre, “Belirlenen amaç veya hedeflere ulaşmaya yönelik karar ve eylemler bütünü”dür (Politika, 2004). Yılmaz da (1997, s. 22) aynı doğrultuda politika için “belirlenen amaca ulaşmada gerçekleştirilecek eylem için rehberlik eden ilke ve stratejiler bütünü, yol, yöntem” tanımını vermektedir. Aynı yıl Çapar da (1997, s. 17), politikayı, “herhangi bir eylem, durum veya olgunun gerçekleştirilmesi ile ilgili hedefleri belirleyen ve bunlara ulaşmak için yol gösteren araç” olarak tanımlamıştır. Yine Keseroğlu (1987, s. 9), “Politika, bir amaca ulaşmak için ilkelerin, takınılacak tavrın, ortaya konacak olan tutumun yönetimin her kademesinde var olması ve sürdürülmesi demektir” diyerek politika kavramının ilkelerle olan ilişkisine vurgu yapmaktadır. Canata (2012, s. 13) da aynı minvalde politikayı, “belirlenen amaçlar doğrultusunda atılacak her adıma yol gösteren ilkeler bütünü” olarak tanımlamaktadır.

Belirlenen politikalar, en temelde bir kılavuz görevi görmektedir. Bu nedenle yazılı politika metinlerinde amaçlanan hedefe dair tüm süreçlerin ele alınması beklenir. Sözgelimi nitelikli insan gücüne yönelik hedefler de ülkenin eğitim politikası, bilgi politikası veya istihdam politikası gibi birçok politika metni içerisinde eşgüdümlü olarak ele alınabilir. Örneğin Rehman (1996, s. 187), insan gücü yetiştirme hususunu bilgi politikasının bileşenleri arasında saymaktadır. Yine Sağsan da (2001, s. 49; s. 55) bilgi sektöründe çalışan personelin nicelik ve nitelik olarak geliştirilmesi görevini bilgi politikasının kapsamında ve bir koşulu olarak değerlendirmektedir. Bilgi politikası ise, Sağsan (2001) tarafından şu biçimde tanımlanmıştır:

“Toplumdaki çeşitli sektörlerde bilgiye ihtiyaç duyan kişilere, ihtiyaç duydukları türden bilgilerin nasıl ve ne şekilde verilebileceği ve bu konudaki yolların neler olabileceği konusunda bilgi veren; ayrıca toplumsal ve bilimsel yaşamın tüm alanlarında bilginin ekonomik bir mal olarak gereksinme duyulduğu strateji programlarından oluşan ve her türden bilginin (özel, güncel, teknik, politik, ekonomik, mesleki

¹ İhtiyaç analizine yönelik ayrıntılı bilgi, modeller ve yöntem için bkz. (Arsal, 1998) ve (Selvi, 2010).

ve bilimsel) gerek yerel, gerek ulusal ve gerekse uluslararası düzeyde sağlandığı, yorumlandığı ve hizmete sunulduğu devlet tarafından oluşturulan bir hizmet politikasıdır” (s. 43).

Canata da (2012, s. 28), etkili bir ulusal bilgi politikasını, “sadece teknik ve bilimsel alt yapının oluşmuş olduğu bir politika değil aynı zamanda toplumu yeniden inşa edecek, diğer toplumsal politikaları da içinde barındıracak ve topluma güven verecek bir politika” olarak tanımlayarak bu politikanın dinamik, esnek ve değişen koşullara cevap veren bir yapıda olması gerektiğini vurgulamaktadır.

Bu bağlamda bu bölüm altında bilgiyi toplumsal bir olgu olarak alan bilgi toplumu olma ve bu toplumsal süreçte gelişme ve ilerleme amacıyla başlayan çalışmaların sonucu olarak hazırlanan Strateji ve Eylem Planları ve Kalkınma Planları irdelenmektedir.

Ülkemizde bilgi toplumu çalışmaları, Devlet Planlama Teşkilatı bünyesinde Bilgi Toplumu Dairesi'nin kuruluşu ile tarihlenir. 2003 yılı mart ayı itibarıyla kurulan Daire, e-Dönüşüm Türkiye Projesi'nin koordinasyonunu yürütmek, kamu kurumlarının bilgi ve iletişim teknolojisi yatırımları arasında eşgüdüm sağlamak ve bilgi toplumu olma yolunda atılması gereken adımlara ilişkin stratejileri belirlemek üzere kurulmuştur (“Bilgi Toplumu Dairesi”, 2010). Bu Daire'nin “e-Dönüşüm Türkiye Projesi” çalışmaları ile ortaya koyduğu ilk sistemli strateji belgesi, 28 Temmuz 2006 tarihinde yayımlanmış olduğu “Bilgi Toplumu Stratejisi 2006-2010”dur.

2011 yılında Devlet Planlama Teşkilatının Kalkınma Bakanlığına dönüşümü ile birlikte kurumun görev ve sorumlulukları yeniden tanımlanmıştır. 08.06.2011 tarihli ve 27958 sayılı (I. Mükerrer) Resmî Gazete’de yayımlanarak yürürlüğe giren 641 sayılı Kalkınma Bakanlığının Teşkilat ve Görevleri Hakkında Kanun Hükmünde Kararnamenin 2/j maddesi ile “Bilgi toplumuna ilişkin politika, hedef ve stratejileri hazırlamak, bu alanda kamu kurum ve kuruluşları, sivil toplum örgütleri ve özel sektör arasındaki koordinasyonu sağlamak ve uygulamayı etkin bir biçimde yönlendirmek” görevi Kalkınma Bakanlığına verilmiştir (“Bilgi Toplumu Dairesi Başkanlığı”, 2010). Daire son olarak, 2015-2018 Bilgi Toplumu Stratejisi ve Eylem Planını yayımlamıştır².

2015-2018 Bilgi Toplumu Stratejisi ve Eylem Planı

Bilgi Toplumu Dairesi Başkanlığınca 2015 yılında yayınlanmış olan Plan, Yüksek Planlama Kurulu'nun 24 Şubat 2015 tarihli kararı ile kabul edilmiş ve 6 Mart 2015 tarihli Resmî Gazete'nin mükerrer sayısında yayımlanmıştır. Plan, 7 bölümden oluşmaktadır. Bu bölümlerden “Bilgi Toplumu Stratejisinin Odağı: Büyüme ve İstihdam” başlığı dolaylı olarak nitelikli insan gücü hakkında bilgiler vermekte, “Stratejiler ve 2018 Hedefleri” ana başlığı altında bir alt başlık olarak “3. Nitelikli İnsan Kaynağı ve İstihdam” başlığı ise doğrudan nitelikli insan gücüne yönelik strateji ve hedefleri ortaya koymaktadır (Bilgi Toplumu Dairesi Başkanlığı, 2015).

Plan hedefleri, büyüme ve istihdam dolayısıyla nitelikli insan gücüne odaklı olmak üzere sekiz ana eksenle hazırlanmıştır. 2. bölüm olan bilgi toplumuna ait stratejinin belirlenmesinde altı çizilen hususlar arasında zikredilen,

“Bilgi ve iletişim teknolojileri ile iş yapış biçimlerinin köklü bir şekilde değişime uğramasıyla birlikte, meslek tanımları değişmekte, bir yandan bazı meslekler ortadan kalkarken, diğer yandan nitelikli insan gücü açığı ortaya çıkmaktadır.” denilerek değişen yapı ile beraber oluşan ihtiyaç ve açığa vurgu yapılmaktadır (Bilgi Toplumu Dairesi Başkanlığı, 2015, s.16).

Yine aynı bölüm altında, “BİT uzmanlarına ve BİT ile ilişkili yeteneklerin varlığına duyulan ihtiyaç giderek artmaktadır. Örneğin, AB’de 2010-2015 dönemi için yapılan senaryo bazlı tahminlerde BİT tabanlı yeniliklerin sektörlere hızlı nüfuz ettiği senaryoda 669 bin nitelikli eleman açığı olacağı öngörülmektedir.” maddesi ile nitelikli insan gücü ihtiyacı nicel olarak örneklendirilmektedir (Bilgi Toplumu Dairesi Başkanlığı, 2015, s. 17).

Nitelikli İnsan Kaynağı ve İstihdam başlığı altında ise, çoğunlukla nitelikli iş gücü ve istihdam arasındaki ilişkilere dikkat çekilerek nicel veriler verilmiştir. Bilgi ve İletişim Teknolojileri sektörü bazında artan işgücü talebine karşın arzın bu konuda nitelik ve nicelik olarak yetersiz kaldığı ve durumun eğitim paradigmaları ile çözüme ulaştırılmaya çalışıldığı belirtilmiştir. Durumun, beklentiler doğrultusunda mesleki eğitim ve üniversiteler verilen müfredatın gözden geçirilmesi, uzun vadede lisans bölümlerinde eğitim görenlerin matematik yeteneğinin geliştirilmesi, lisans eğitimlerinin özel sektör iş birliği ile güçlendirilmesi gibi faaliyetlerle çözümlenebileceği tespitleri strateji belgesi içerisinde yükseköğrenim düzeyinde olumlu bir noktaya işaret etmektedir (Bilgi Toplumu Dairesi Başkanlığı, 2015, s. 24-25).

Mevcut durumun değerlendirilmesi başlığı altında, yükseköğrenim düzeyinde nitelikli insan gücünün yetiştirilmesine yönelik değerlendirmelerde, ilk olarak, aranan niteliklerin sürekli yenilenmesinin bir sonucu olarak gerekli insan

² Türkiye Ulusal Enformasyon Altyapısı Ana Planı - TUENA (1999), e-Türkiye Girişimi Eylem Planı (2000), e-Dönüşüm Türkiye Projesi Kısa Dönem Eylem Planı (2003- 2004), 2005 Eylem Planı ile Bilgi Toplumu Stratejisi ve Eylem Planı (2006-2010) bilgi toplumuna yönelik daha önce hazırlanan politika belgeleridir. Bu çalışmalara ait bilgi ve farklı açılardan analizleri için ayrıca Yılmaz (2010); Buluttekin (2009) ve Karadeniz ve Yılmaz'ın (2016) hazırlanmış oldukları çalışmalar incelenebilir.

kaynağını yetiştirmede eğitim mekanizmalarında eksiklikler olduğu tespiti verilmektedir. Yükseköğretim düzeyinde nicel verilerde bilgi toplumu gerekliliği olarak sadece BİT alanı ele alınmış, bu bağlamda ön lisans düzeyinde bilgisayar, elektronik, mekatronik, bilgi yönetimi ve e-ticaret; lisans düzeyinde bilgisayar, istatistik ve bilgisayar, matematik ve bilgisayar, yönetim bilişim sistemleri, işletme bilgi yönetimi, bilgi ve belge yönetimi, enformatik, elektronik-elektrik, kontrol mühendisliği, mekatronik ve sayısal programlar (endüstri, makine) baz alınarak, mezun sayısının 2006-2012 döneminde yüzde 60,9 artış kaydettiği belirtilmiştir (Bilgi Toplumu Dairesi Başkanlığı, 2015, s. 45). İlk olarak eğitim mekanizmalarının yetersizliği verildikten sonra mezun sayısına odaklanılarak bir olumlama yapılması, bizleri asıl ihtiyaca kör etme tehdidi içermektedir. Zira bilgi toplumunun gereklilikleri arasında nitelikli olma yanı sıra bireyden yaratıcı ve yenilikçi bir perspektife sahip olması beklenmektedir. Bu durum ise verilen sayısal veriler ışığında değerlendiremeyeceğimiz bir husustur. Değerlendirmeler kapsamında verilen bir araştırma sonucu, yeni mezun kişilerin niteliklerinin, işverenlerin nitelik beklentileri ile uyuşmadığı ve arzadaki artışın talepleri nitelik olarak karşılamadığının belirtilmesi de yine bizleri verilen eğitimlerin niteliğini sorgulama noktasında haklı konuma getirmektedir. Nitekim Planın 154. maddesinde “Yükseköğretim kurumlarında verilen BİT eğitiminin niteliği teknik donanım ve öğretim elemanı kapasitesine bağlı olarak üniversiteden üniversiteye önemli ölçüde farklılaşmaktadır. İşverenlerin yüzde 72’si BİT alanındaki giriş pozisyonları için üniversite sınavındaki sıralamaya göre ilk yüzde 10’luk dilimdeki üniversitelerden mezun mühendislerin diğer üniversite mezunlarına kıyasla bilgi, beceri ve işe hazırlık durumu açısından önde olduğunu düşünmektedir. Üniversitelerin mevcut eğitim kapasitelerinde görülen bu farklar, BİT sektörünün aradığı nitelikte insan kaynağının önemli bir bölümünün karşılanamadığına işaret etmektedir. Bu çerçevede, BİT alanındaki eğitim kurumları arasındaki nitelik farkını azaltmak amacıyla yükseköğretimde bilişim bölümlerinin kapasitesinin geliştirilmesine ihtiyaç bulunmaktadır.” denilerek durum perçinlenmektedir (Bilgi Toplumu Dairesi Başkanlığı, 2015, s. 47).

Bunun yanı sıra, bilgi toplumunda gerekli insan gücünü sadece BİT bazında ele almak, bugün yöneldiğimiz noktada yetersiz görünmektedir. Biyo-teknoloji, genetik, fizik, kimya vb. bilim dalları artık günümüz gerçekliğinde gerekliliği onanmış alanlar olup, bilgi toplumu olma yolunda stratejiler ve planlamalar içerisinde hesaba katılmalıdırlar.

Planda nitelikli insan kaynağının yetiştirilmesi bağlamında 2015-2018 yılları arasında gerçekleştirilmesi beklenen hedefler ise şu şekilde sıralanmıştır:

- Yükseköğretim kurumlarındaki eğitici ve öğrenci sayılarının arttırılması,
- Özel sektör ve eğitim kurumları iş birliklerinin geliştirilmesi, (özel sektörün üniversitelerde merkez kurması, öğrenci staj ve bitirme projelerinin etkinleştirilmesi vb. faaliyetler),
- Meslek içi eğitimlerin yaygınlaştırılması,
- Eğitimlerin niteliğinin geliştirilmesi,
- Akademisyenler ve özel sektör temsilcilerinin katılımıyla danışma grupları oluşturularak üniversite ders müfredatlarının düzenli olarak güncellenmesi ve sağlanan gelişmelerin kamuoyuyla paylaşılması,
- Üniversitelerde, Açık Kaynak Kodlu Yazılımı (AKKY) destekleyecek eğitim müfredatının yaygınlaşması sağlanması; özel sektörle iş birliği halinde, uluslararası AKKY topluluk ve projelerine katılımın arttırılması,
- Ön lisans ve lisans programlarındaki öğrencilerin gerekli İngilizce bilgisine sahip olması için müfredatın güncellenmesine ve yeterli eğitim kadrosunun kazandırılmasına yönelik düzenlemeler yapılması (Bilgi Toplumu Dairesi Başkanlığı, 2015, s. 68).

Bu hedefler bağlamında Eylem Planı içerisinde yüksek öğrenim bazında,

- Üniversitelerdeki BİT Eğitim Müfredatının Güncellenmesi ve
- Yükseköğretimde BİT Bölümlerinin Kapasitelerinin Geliştirilmesi adımları listelenmiştir (Bilgi Toplumu Dairesi Başkanlığı, 2015, s.101, 105).

Onuncu Kalkınma Planı (2014-2018)

Kalkınma Bakanlığı Onuncu Kalkınma Planı 2014-2018, 2 Temmuz 2013 tarihinde Meclis kararı ile yayımlanmış ve 30.10.1984 tarihli ve 3067 sayılı Kanun gereğince, Türkiye Büyük Millet Meclisi Genel Kurulunun 01.07.2013 tarihli 127’nci Birleşiminde onaylanmıştır. Planın, katılımcı bir yaklaşımla kamu kurum ve kuruluşlarının yanı sıra toplumun tüm kesimlerinden çok sayıda temsilcinin katkılarıyla hazırlandığı belirtilmiştir (Kalkınma Bakanlığı, 2013a, s. 3).

Plan, üç ana bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde, Küresel Gelişme ve Eğilimler, Türkiye’nin bu etkileşim süreçlerindeki konumu, Dünya ekonomisinde makroekonomik gelişmeler ve beklentiler ve plan öncesinde Türkiye’nin ekonomik ve sosyal süreçlerdeki konumu verilmiştir.

İkinci bölüm altında ise, planın temel amaçları ve ilkeleri; hedefleri ve politikaları verilmiştir. Bu politikalara ait ana başlıklar şu şekilde belirlenmiştir:

- 2.1. Nitelikli İnsan, Güçlü Toplum
- 2.2. Yenilikçi Üretim, İstikrarlı Yüksek Büyüme
- 2.3. Yaşanabilir Mekânlar, Sürdürülebilir Çevre
- 2.4. Kalkınma İçin Uluslararası İşbirliği (Kalkınma Bakanlığı, 2013a, s. iii).

Giriş bölümü, 9. maddesinde “Nitelikli İnsan, Güçlü Toplum başlığı altında insan için ve insanla beraber kalkınma yaklaşımının hayata geçirilmesi ve gelişmişliğin toplumun farklı kesimlerine yaygınlaştırılması amacıyla uygulanacak politikalara yer verilmektedir.” ifadesi ile odak noktasında bireyin bulunduğu politikalara yer verildiğine dikkat çekilmiştir.

Küresel gelişme ve eğilimlerin değerlendirildiği birinci bölüm altında, Bilimsel ve Teknolojik Gelişmeler alt başlığı altında 28. maddesinde, “Bilginin önemi ve değeri giderek artmakta, yenilikçilik ve farklılık yaratma en önemli rekabet unsurlarından biri haline gelmektedir. Önümüzdeki dönemde, bilim ve teknoloji alanındaki gelişmeler bilgiye dayalı üretim, büyümenin temel belirleyici gücü olmaya devam edecektir. (...)” denilerek bilgi olgusu yanı sıra yenilikçilik kavramı da anılarak bilginin artan değerinin bir rekabet unsuru olarak ekonomik bir güç olduğu vurgusu yapılmaktadır. Yine aynı alt başlık altında 31. maddede ise,

“Dünyada bilim ve teknoloji alanında yaşanan hızlı değişimleri diğer gelişmekte olan ülkeler için olduğu gibi ülkemiz için de hem bir fırsat hem de risk unsurdur. Türkiye, 2000’li yıllarda sağladığı kazanımlara ilave olarak; genç nüfusunu ve artan eğitim ve araştırma imkânlarını kullanarak işgücünün niteliğini ve yenilik kapasitesini artırması, bilgiye dayalı üretime yönelik dönüşümü ve ekonomide verimlilik artışını sağlaması halinde, rekabet gücünü ve büyüme hızını artırabilecektir. Bu dönüşümün sağlanması halinde ülkemiz, “orta gelir tuzağına” yakalanmadan yüksek gelirli ülkeler arasına girebilecektir” (Kalkınma Bakanlığı, 2013a, s. 8)

denilerek, işgücünün niteliğinin ve yenilikçi düşüncenin artırılması ve bilgi üretimine yönelik anlayışların geliştirilmesi gerekliliğinin altı çizilmiştir.

Demografik Yapıdaki Değişiklikler alt başlığı altında 46, 47 ve 48. maddeleri içerisinde de nitelikli işgücü talebi, işgücünün serbest hareketi, beyin göçü ve nitelikli insan gücü kaynağına dair ülkenin bir çekim merkezi haline getirilmesinin büyüme potansiyeline olumlu katkılar sağlayacağı belirtilmiş, bunun yanı sıra, nitelikli insan gücüne yönelik eğitim-sanayi işbirliği politikaları ve kadınların istihdamının artırılmasına yönelik tedbirlerle beraber, bu alanda ülkeler bazında yüksek potansiyel sahibi olduğumuz belirtilmiştir.

Nitelikli Eğitim ve İşgücüne Artan Talep alt başlığı, doğrudan nitelikli eğitim ve işgücüne yönelik değerlendirmeleri içermektedir. Bu başlık altında ilk vurgu ise, işgücünün küresel düzeydeki önemine yapılmıştır:

“54. Küresel düzeyde nitelikli işgücünün önemi giderek artmaktadır. Eğitim seviyesinin ve işgücünün niteliğinin yükselmesi, ülkelerin ve bireylerin ekonomik gelişmişliğini etkilemeye devam edecektir. Eğitim seviyesinin yanında işgücünün niteliğinin de işgücü hareketlerinde belirleyici bir unsur olması beklenmektedir. Tüm ülkelerde nitelikli işgücüne olan talebin artacağı öngörülmektedir” (Kalkınma Bakanlığı, 2013a, s. 11).

Aynı zamanda bu madde ile bilginin toplumun ekonomik sermayesi olma niteliğine de dikkat çekilerek eğitim seviyesi ve ekonomik gelişmişlik arasındaki organik bağ da ortaya konulmuştur. Planın,

“55. Yeni teknolojilerin yaygınlaşması, dünyanın çeşitli yerlerindeki insanların aynı anda yeni bilgilere hızlı ve kolay erişimlerini sağlamaktadır. Bu durum, eğitim faaliyetlerinin yerleşik norm ve yaklaşımlarını da değiştirmektedir. Bilgi ve iletişim teknolojilerinin ve yoğunlaşan kültürler arası etkileşimin, önümüzdeki dönemde eğitim faaliyetlerindeki çok boyutlu zenginleşmeyi artırması beklenmektedir.”

maddesi, eğitimin değişen yapısına işaret etmektedir (Kalkınma Bakanlığı, 2013a, s. 12).

Yine bu alt başlık altında nitelikli insan gücünü yetiştirmenin yanında küresel ölçekte de nitelikli insan gücünü kendisine çekebilene, bu gücü doğru ve yerinde değerlendiren, yeni bilgiler üretebilen, bilgiyi ekonomik ve sosyal faydaya dönüştürebilen, bu süreci bilgi ve iletişim teknolojileri ile bütünleştirebilen ve insan odaklı kalkınma anlayışının benimsenmesi vurgulanmaktadır. Eğitimin kalitesinin artırılması, yurtdışı eğitim olanaklarının ve bu yönde uluslararası hareketliliğin sağlanmasına yönelik fırsatların olduğu da yine bu alt başlık altında değerlendirilen hususlar olmuştur.

Planın birinci bölümünün üçüncü başlığı, Onuncu Kalkınma Planı öncesi dönemde Türkiye’deki ekonomik ve sosyal gelişmeleri ele almıştır. Bu bölümde yer alan, 108. maddede, eğitimin tüm kademelerine ait genel perspektifi vererek,

eğitimde beşerî ve fiziki altyapıda iyileştirmelerin yapıldığını ancak buna rağmen istenilen seviyeye henüz ulaşamadığı ve eğitimin nitelik bakımından geliştirilmesi ihtiyacının devam ettiği belirtilmiştir:

“(…) Dokuzuncu Kalkınma Planı döneminde yükseköğretimde 36 devlet ve 41 vakıf üniversitesi kurulmuş ve üniversite sayısı 2013 yılı Mayıs ayı itibarıyla 170’e ulaşmıştır. Böylece yükseköğretime erişimde de önemli ilerleme kaydedilmiş olmakla birlikte, kalitenin artırılması ihtiyacı sürmektedir. Uzun dönemde kalkınmanın sağlam temellere oturabilmesi için ülkemizin ihtiyaç duyduğu nitelikli insan gücünün yetiştirilmesi hususu önceliğini korumaktadır.” (Kalkınma Bakanlığı, 2013a, s. 24)

Onuncu Kalkınma Planı, İkinci bölümü olan temel amaç ve ilkeler, toplum-birey ve eğitim ekseninde şu şekilde sıralanmıştır:

- İnsan odaklı kalkınma anlayışı çerçevesinde, bireysel ve toplumsal nitelik ve yetkinliğin yükseltilerek bireylerin kendilerini gerçekleştirme,
- Bireylerin değişime uyum sağlama becerilerinin geliştirilmesi, yeni bilgi ve teknolojilerin sadece kullanıcı değil, araştırmacı ve üreticisi olması (Kalkınma Bakanlığı, 2013a, s. 27-28).

Bu bölümde ikinci sırada ele alınan Planın Hedefleri ve Politikaları başlığı ise, kat edilen merhale özetlenerek, 139.madde içerisinde (Kalkınma Bakanlığı, 2013a, s. 31),

“Yükseköğretime olan yoğun talebin karşılanması amacıyla, Dokuzuncu Kalkınma Planı dönemi başında, 93 olan üniversite sayısı 2013 yılı Mayıs itibarıyla 170’e ulaşarak yükseköğrenim ülke geneline yaygınlaştırılmış ve kontenjanlar önemli ölçüde artırılmıştır. Bu gelişmelerin sonucunda brüt okullaşma oranı örgün eğitimde yüzde 42,9’a toplamda ise yüzde 81,6’ya ulaşmış ve Dokuzuncu Kalkınma Planı hedefleri aşılmıştır.”

denildikten sonra, yine de yükseköğrenimin yapısından kaynaklanan bazı sorunlar olduğu ve nitelik bakımından toplumun ihtiyaçlarına cevap verebilme noktasında yetersiz kaldığı belirtilmiştir. Yine bu bağlamda 141. madde hala yapılması/geliştirilmesi gerekli olan adımları şu şekilde vermiştir:

“(…) öğretmen yetiştirme ve geliştirme sisteminin yeterlilikleri esas alan bir şekilde yeniden yapılandırılması, kariyer gelişim ve performans değerlendirme sisteminin oluşturulması, izleme ve değerlendirme faaliyetlerinde etkinlik sağlanması, akademik personelin nicelik ve niteliğinin artırılması, bilgi ve iletişim teknolojilerinin müfredata entegrasyonunun sağlanması, okul öncesi eğitimin yaygınlaştırılması ve eğitim ile istihdam ilişkisinin güçlendirilmesine yönelik mekanizmaların etkinliğinin artırılması ihtiyacı devam etmektedir.” (Kalkınma Bakanlığı, 2013a, s. 31).

Bu bağlamda planın eğitime ve özellikle yükseköğrenim kademesine yönelik temel amaçları,

- “Düşünme, algılama ve problem çözme yeteneği gelişmiş, demokratik değerleri ve millî kültürü özümsemiş, paylaşma ve iletişime açık, sanat ve estetik duyguları güçlü, özgüven ve sorumluluk duygusu ile girişimcilik ve yenilikçilik özelliklerine sahip, bilim ve teknoloji kullanımına ve üretimine yatkın, bilgi toplumunun gerektirdiği temel bilgi ve becerilerle donanmış, üretken ve mutlu bireylerin yetişmesi,
- Toplumun ve ekonominin ihtiyaçlarına yönelik, paydaşlarıyla etkileşimde olan, ürettiği bilgiyi ürüne, teknolojiye ve hizmete dönüştüren, akademik, idari ve mali açıdan özerk ve küresel ölçekte rekabetçi bir yükseköğretim sistemine ulaşılmasıdır.” (Kalkınma Bakanlığı, 2013a, s. 31).

Bir alt başlıkta açıklanan yükseköğrenime yönelik politikalar ise şu şekilde özetlenebilir;

- “Yükseköğretim sistemi, hesap verebilirlik temelinde özerklik, performans odaklılık, ihtisaslaşma ve çeşitlilik ilkeleri çerçevesinde kalite odaklı rekabetçi bir yapıya dönüştürülecektir.
- Eğitim sistemi ile işgücü piyasası arasındaki uyum; yaşam boyu öğrenme perspektifinden hareketle iş yaşamının gerektirdiği beceri ve yetkinliklerin kazandırılması, girişimcilik kültürünün benimsenmesi, mesleki ve teknik eğitimde okul-işletme ilişkisinin orta ve uzun vadeli sektör projeksiyonlarını dikkate alacak biçimde güçlendirilmesi yoluyla artırılacaktır.
- Yükseköğretim Kurulu, standart belirleme, planlama ve koordinasyondan sorumlu olacak şekilde yeniden yapılandırılacaktır.
- Yükseköğretim kurumlarının sanayi ile iş birliği içerisinde teknoloji üretimine önem veren, çıktı odaklı bir yapıya dönüştürülmesi teşvik edilecek ve girişimci faaliyetler ile gelir kaynakları çeşitlendirilecektir.
- Yükseköğretim kurumları çeşitlendirilecek ve yükseköğretim sistemi uluslararası öğrenciler ve öğretmen üyeleri için çekim merkezi haline getirilecektir.” (Kalkınma Bakanlığı, 2013a, s. 33).

Yine, bu bölüme ait alt başlıklardan olan, 2.1.11 İstihdam ve Çalışma Hayatı alt başlığı, 318. maddesi, nitelikli insan gücü ve yaşam boyu eğitim arasındaki ilişkinin önemini vurgulaması bakımından önemlidir.

“İşgücünün eğitim düzeyi yükseltilerek istihdam edilebilirliği artırılacak ve işgücü piyasasının talep ettiği becerilerin kazandırılması için yaşam boyu eğitim faaliyetlerine önem verilecektir.” (Kalkınma Bakanlığı, 2013a, s. 47).

Eğitime dair amaç hedef ve politikalarından ayrı olarak çalışma hayatına yönelik politika maddeleri arasında yinelenen iş gücü ve yaşam boyu öğrenme arasındaki bağ, şüphesiz ki, bilgi toplumu olma yolundaki faaliyetlerin en önemlilerindedir.

Bilim, Teknoloji ve Yenilik alt başlığına ait politikalar altında bulunan 627. maddede (Kalkınma Bakanlığı, 2013a, s. 87);

“Üniversite ve kamu kurumları bünyesindeki araştırma merkezleri, özel sektörle yakın iş birliği içinde çalışan, nitelikli insan gücüne sahip, tüm araştırmacılara kesintisiz hizmet veren ve etkin bir şekilde yönetilen sürdürülebilir yapılara dönüştürülecektir.”

şeklindeki beyanıyla eğitim politikaları dışında ayrıca yinelenen bir diğer madde olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu bağlamda, 634. madde, eğitim-sanayi iş birliği noktasında adımlar atılacağını bildirmektedir:

“Üniversite ve özel sektör iş birliğini daha kolaylaştırıcı ve teşvik edici önlemler alınacak ve ara yüzler oluşturulacaktır. Bu çerçevede yükseköğretimin yeniden yapılandırılmasında, akademisyenlerin ve öğrencilerin Ar-Ge ve girişimcilik faaliyetlerinin teşvik edilmesine özen gösterilecektir.”

Yine, alt başlıklardan biri olan, 2.1.14 Bilgi ve İletişim Teknolojileri alt başlığı da bilgi teknolojilerinin önemi üzerinden yine nitelikli insan gücüne atıfta bulunmakta,

“Bilgi ve iletişim teknolojilerinin, ülkelerin rekabet gücünün artırılması, refah düzeyinin yükseltilmesi ve nitelikli istihdamın geliştirilmesi bakımından taşıdığı önem giderek artmaktadır. Başta mobil cihaz ve internet olmak üzere, küresel düzeyde hızla yaygınlaşan bilgi ve iletişim teknolojileri kullanımıyla birlikte, bilgi yoğun ürün ve hizmetlere olan talep artmakta, ülkelerin bilgi tabanlı ekonomilere dönüşümleri hızlanmaktadır.” (Kalkınma Bakanlığı, 2013a, s. 95)

denilerek bilgi toplumunda BİT’in önemi nitelikli istihdam ile birlikte zikredilmektedir. Aynı başlık altında, 719. madde (Kalkınma Bakanlığı, 2013a, s. 96), “Bilgi teknolojileri sektöründe güçlü bir piyasa yapısının tesis edilmesi önemini korumaktadır. Bilgi teknolojileri donanım harcamalarında etkinliğin sağlanmasına, katma değerli yazılım ve bilgi teknolojileri hizmetleri kullanımına ağırlık verilmesine ihtiyaç duyulmaktadır. Bilgi ve iletişim teknolojileri sektöründe nitelikli insan kaynağı açığı bulunmaktadır.” demekte ve nitelikli insan gücünü yetiştirme konusunda henüz istenilen seviyeye gelinemediğinin yine altını çizmektedir.

Bölüme ait hedeflerde ise, bilgi tabanlı ekonomiye dönüşüm ve nitelikli istihdamı geliştirilmek amacıyla BİT’in yaygın ve etkin kullanılması ve bu teknolojilerin üretiminde yerli kaynakların arttırılması hususu üzerinde durulmuştur. Bu bölüme ait sıralanan politika maddeleri içerisinde bu hedefe yönelik olarak,

- Bilgi ve iletişim teknolojilerinin kullanımı, ekonomik ve sosyal faydaları konusunda farkındalıkların artırılması ve BİT’e ait becerilerin geliştirilmesi,
- Sayısal Bölünme olgusunun etkisinin azaltılması,
- Bilgi ve İletişim teknolojileri sektörünün ihtiyaçları doğrultusunda gerekli eğitim ve istihdam programlarının uygulanması sıralanmıştır.

Değerlendirme ve Öneriler

Politika metinleri en temelde bir hedefe ulaşmayı amaçlayan kılavuzlardır. Bu bağlamda Türkiye’nin nitelikli iş gücü ihtiyacının karşılanmasına yönelik hedefler barındıran “2015-2018 Bilgi Toplumu Stratejisi ve Eylem Planı” ve Onuncu Kalkınma Planı özelinde ilgili hedefe yönelik maddelerin yüksek öğrenim düzeyinde ihtiyaç ve eksiklikleri tespit edebildiğini, ancak genel mahiyetteki bu maddelerle sorunların çözüme kavuşturulmasında ihtiyaç/beklentilerin karşılanamadığı görülmektedir. Aradan 10 yıl geçmesine rağmen Taş ve Yenilmez’in (2008) tespitleri halen geçerlidir: “Türkiye’de hazırlanan kalkınma planları eğitim gerçeklerini çok iyi tespit etmekle birlikte bu sorunları çözmeye tek başına yetmemiştir”. Nitelikli insan gücü ihtiyacının karşılanması için verilen yüksek öğrenimin, üniversite sayısı, öğrenci oranları ve Bilgi ve İletişim Teknolojileri başlığı altında verilen belirli bölümlerle sınırlandırılmış bir şekilde planlarda yer alması, eğitim konusunun sosyal bir olgu olarak bütüncül bir şekilde ele alınmasına engel olmaktadır. Kalkınma Bakanlığının değerlendirmelerine göre nitelikli işgücü talep ve arz dengesinin mevcut ivmeyle devam etmesi durumunda, 2020 yılı itibarıyla dünyada nitelikli çalışana olan talebin karşılanamayacağı öngörülmekte; bunun yanı sıra düşük nitelikli çalışanlar için ise yeterli iş olanakları yaratılmayacağı belirtilmektedir (Kalkınma Bakanlığı, 2013b, s. 30). Bu bağlamda eğitim planlamalarının ayrıca ele alınması ve bilgi toplumunun ihtiyaç duyduğu nitelikli bireylerde olması istenen düşünsel niteliklerin de göz önünde bulundurulması gerekmektedir. Bu niteliklerin belirlenmesinde derinlikli ihtiyaç analizlerinin yapılması ve bu analize ilgili tüm paydaşların katılımının sağlanması da

sürecin sağlıklı bir şekilde planlanması ve yönetilmesini sağlayacaktır. Ayrıca ihtiyaç analizi sonuçlarının açık ve erişilebilir olması; ilerleyen süreçlerde analizlerin sonucunda geliştirilen program ve politikaların ne derece yararlı olduğunun ölçülebilir olması da yine süreç açısından önem arz etmektedir.

İlgili politika metinleri içerisinde uzun vadede “lisans bölümlerinde eğitim görenlerin matematik yeteneğinin geliştirilmesi” ve “lisans eğitimlerinin özel sektör iş birliği ile güçlendirilmesi” (Bilgi Toplumu Dairesi Başkanlığı, 2015, s. 25) gibi faaliyetlerin zikredilmesi olumlu bir durum olmakla beraber; bilgi toplumunda ihtiyaç duyulan yenilikçi ve nitelikli bireylerin yetiştirilmesinde, analitik, sorgulayıcı, eleştirel ve üretken düşüncüyü destekleyici bir vizyonu kazandırmanın sadece BİT bölümleri ile sınırlandırılmayacağı açıktır. Özellikle sosyal bilimler ve BİT dışında bırakılan temel bilimlerin düşünsel süreçteki gerekliliği ve katkıları görmezden gelinmektedir. Söz gelimi, fen bilimleri ve özellikle BİT alanı altında konumlandırılabilir olan yapay zekâ uygulamalarının, felsefi arka planı, toplumsal etkileri ve disiplinler arası çözümler geliştirmesi noktasında sadece belirli alanlara yapılmış bir eğitim-öğretim vurgusu yeterli değildir. Bu bağlamda yaratıcı düşünmeyi destekleyici, disiplinler arası etkileşimleri barındıran bütünlendirici programlar geliştirilmesi, eğitimin kalitesi ve insan gücüne ait beklentiler açısından önemlidir.

Üniversitelerin sayıca artması, yeni üniversitelerde meydana gelen yetişmiş akademik personel açığı ve müfredatların köklü ve yeni açılan üniversiteler arasında oluşturduğu farklar da yine nitelikli insan gücüne yönelik büyük bir tehdit oluşturmaktadır. Yükseköğretim Kurulu (YÖK) tarafından yetişmiş akademik personel açığının kapatılmasına yönelik atılımlardan biri olan, ÖYP'nin (Öğretim Üyesi Yetiştirme Programı) sonlandırılarak yeni bir sistem arayışına girilmesi; sonrasında “öncelikli alanlar” belirlenerek bu alanları tercih eden öğrenci/akademisyen adaylarına burs/destekler verilmesi gibi uygulamalar, bu tehdide yönelik çözüm arayışlarının halen sürdüğüne işaret etmektedir. Bu bağlamda, YÖK çatısı altında ve tüm üniversitelerin iş birliği ile kaliteye dayalı değerlendirme standartlarının oluşturulması ve başarı ve verimin sadece nicel veriler ışığında değerlendirilmesinin önüne geçilmesinin sürece olumlu katkılar sağlayacağı düşünülmektedir. Ayrıca ihtiyaç analizleri yanı sıra üniversiteler bünyesinde müfredata yönelik hem disiplinler hem de disiplinler arası çalıştayların düzenlenmesi de nitelikli insan gücüne ait ihtiyaçların/beklentilerin doğru tespit edilmesine ve buna yönelik; çeşitlilik arz eden, esnek eğitim programlarının geliştirilmesine katkı sağlayacaktır.

Bilgi toplumunun gereksinim duyduğu nitelikli insan gücünün yaratılmasında bu toplumun temel eğitim, araştırma ve bilim kuruluşları arasında yer alan kütüphane ve arşivlerin de dikkate alınması gerekmektedir. Dolayısıyla, Türkiye’de nitelikli insan gücünün yetiştirilmesinde bilgi erişim ve araştırma sürecinde kütüphane ve arşiv kurumlarının mutlaka işlevsel biçimde rol alması, bu kurumların politika geliştirme ve uygulama süreçlerine dâhil edilmesi zorunludur. Ancak kütüphane ve arşiv kurumunun bilgi erişim ve araştırma süreçlerinde etkin olarak yer alabilmesi için bugünkü olumsuz koşullardan kurtarılması ve gerekli niteliklere kavuşturulması gerekliliği de açıktır.

Kaynakça

- Akın, B. (2007). Dünü ve geleceğiyle bilgi toplumu. H. Anameriç ve H. Odabaş (Yay. Haz.). Bilgi.... (s. 1-22) içinde. Ankara: Referans Yayınevi.
- Aktan, C. C. ve Tunç, M. (1998). Bilgi toplumu ve Türkiye. *Yeni Türkiye Dergisi*, 57, 118-134.
- Arsal, Z. (1998). *Program geliştirme sürecinde ihtiyaç analizinin yeri ve nasıl yapıldığına ilişkin program geliştirme uzmanlarının görüşleri* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Bolu.
- Aydın, M. (2016). *Bilgi sosyolojisi*. (4. bs.). İstanbul: Açılım Kitap.
- Bilgi. (t.y.). *Türk Dil Kurumu güncel Türkçe sözlük* içinde. Erişim adresi: http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.5a5bff2998a0d3.70260163
- Bilgi Toplumu Dairesi Başkanlığı. (2010). *Bilgi toplumu dairesi hakkında*. Erişim adresi: <http://www.bilgitoplumu.gov.tr/bilgi-toplumu/bilgi-toplumu-dairesi-hakkinda/>
- Bilgi Toplumu Dairesi Başkanlığı. (2015). *2015-2018 Bilgi toplumu stratejisi ve eylem planı*. Erişim adresi: <http://www.kalkinma.gov.tr/Lists/EylemVeDiğerPlanlar/Attachments/25/Bilgi%20Toplumu%20Stratejisi%20ve%20Eylem%20Plani-08092015.pdf>
- Bozkurt, V. (2001). Enformasyon toplumu ve eğitim. *Bilgi ve Toplum*, 3, 15-22.
- Buluttekin, M. B. (2009). *Türkiye'nin Bilgi Toplumu Stratejisi: 2006-2010 Eylem Planı Analizi*. Akademik Bilişim'09 - XI. Akademik Bilişim Konferansı Bildirileri (s. 629 – 640) içinde. Şanlıurfa: Harran Üniversitesi. Erişim adresi: https://ab.org.tr/ab09/kitap/buluttekin_AB09.pdf
- Canata, F. (2012). *Ulusal bilgi politikaları ve bilgi merkezleri* (Yayımlanmamış doktora tezi). İstanbul Üniversitesi, İstanbul.
- Cevizci, A. (1999). *Felsefe sözlüğü* (Geliştirilmiş ve gözden geçirilmiş üçüncü basım). İstanbul: Paradigma Yayınları.
- Crawford, R. (1991). *In the era of the human capital: The emergence of talent, intelligence and knowledge as the worldwide economic force and what it means to managers and inventors*. Newyork: Harper Collins Publishers.
- Çapar, B. (1997). Bilgi Politikası. *IFLA 95'e Doğru Türk Kütüphaneciliği Sempozyumu ve I. Türk Kütüphaneciler Derneği Genel Konferans Bildirileri* içinde (s. 16-20). Ankara: TKD.

- Çelebi, I. (1998). 21. yüzyılda Türkiye ve bilgi toplumu. *Yeni Türkiye Dergisi*. Ocak-Şubat, 24-30.
- Devlet Planlama Teşkilatı. (2001). *Nitelikli insangücü meslek standartları düzeni ve sosyal sermaye birikimi Özel İhtisas Komisyonu Raporu*. Ankara.
- Drucker, P. F. (1993). *Kapitalist ötesi toplum*. İstanbul: İnkılap Kitabevi.
- Dura, C. ve Atik, H. (2002). *Bilgi toplumu, bilgi ekonomisi ve Türkiye*. İstanbul: Literatür Yayıncılık.
- Ereş, F. (2005). Eğitimin sosyal faydaları: Türkiye – AB karşılaştırması [Özel sayı]. *Millî Eğitim Dergisi*, 33(167), 320-340. Erişim adresi: http://dhgm.meb.gov.tr/yayimlar/dergiler/Milli_Egitim_Dergisi/167/index3-eres.htm
- Gupta, K. (1999). *A practical guide to needs assessment*. San Francisco: Jossey- Bass.
- Gültan, S. (2003). *Bilgi toplumu sürecinde Avrupa Birliği ve Türkiye*. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.
- Gür, B. S. ve Coşkun, İ. (2012). *Eğitim politikalarının izlenmesi ve değerlendirilmesi*. 21. Yüzyılda Türkiye'nin Eğitim ve Bilim Politikaları Sempozyumu Bildirileri (10-11 Aralık 2011) (s. 223-231) içinde. Ankara: Eğitimciler Birliği Sendikası.
- Kalkınma Bakanlığı, Bilgi Toplumu Dairesi. (2013a). *Onuncu beş yıl kalkınma planı (2014-2018)*. Erişim adresi: <http://www.kalkinma.gov.tr/Lists/Kalknma%20Planlar/Attachments/12/Onuncu%20Kalk%C4%B1nma%20Plan%C4%B1.pdf>
- Kalkınma Bakanlığı. (2013b) *Bilgi Toplumu Stratejisinin Yenilenmesi Projesi. Nitelikli İnsan Kaynağı ve İstihdam Ekseni Mevcut Durum Raporu*. Erişim adresi: <http://www.bilgitoplumustratejisi.org/tr/doc/8a3247663ecd0f3013ef45327950003>
- Karadeniz, Ş. ve Yılmaz, B. (2016). Türkiye'nin 2015-2018 Bilgi Toplumu Stratejisi ve Eylem Planı'nda Kütüphane Kurumuna Yaklaşım. *Türk Kütüphaneciliği*, 30(1), 59-83. Erişim adresi: <http://www.tk.org.tr/index.php/TK/article/view/2613>
- Keseroğlu, H. S. (1987). *Halk kütüphanesi politikası ve Türkiye Cumhuriyeti'nde durum* (Yayımlanmamış doktora tezi). İstanbul Üniversitesi, İstanbul.
- Kültekin, S. (2006). *Bilgi toplumu ve eğitim programları* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Balıkesir Üniversitesi, Balıkesir.
- Politika. (2004). *Türk Dil Kurumu bilim ve sanat terimleri sözlüğü: İktisat terimleri sözlüğü* içinde. Erişim adresi: <https://sozluk.gov.tr/>
- Porumbeanu, O. (2007). Education in the information society. *Studii de Biblioteconomie și Știința Informării*, 11, 133-136. Erişim adresi: <http://www.lisr.ro/en/11-porumbeanu.pdf>
- Rehman, S. (1996). Information policies for developing nations: A framework for analysis applied to Malaysian and Indian information policies. *Libri*, 46(4), 184-195. Doi: <https://doi.org/10.1515/libr.1996.46.4.184>
- Sağsan, M. (2001). *Ulusal bilgi politikası ve Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti uygulaması* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Ankara Üniversitesi, Ankara.
- Selvi, E. Z. (2010). *Eğitimde ihtiyaç analizi: Kültür ve Turizm Bakanlığı örneği*. (Uzmanlık tezi). Kültür ve Turizm Bakanlığı, Ankara.
- Taş, U. ve Yenilmez, F. (2008). Türkiye'de eğitimin kalkınma üzerindeki rolü ve eğitim yatırımlarının geri dönüş oranı. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 9(1), 155-186. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/113179>
- Toffler, A. (1981). *Üçüncü dalga*. (A. Seden, Çev.). İstanbul: Altın Kitaplar.
- Tonta, Y. ve Küçük, M. E. (2005). Sanayi toplumundan bilgi toplumuna geçiş sürecinde temel dinamikler. *Türk Kütüphaneciliği*, 19(4), 449-464. Erişim adresi: <http://tk.org.tr/index.php/TK/article/view/142/140>
- Uçak, N. (2010). Bilgi: Çok yüzlü bir kavram. *Türk Kütüphaneciliği*, 24(4), 705-722. Erişim adresi: <http://www.tk.org.tr/index.php/TK/article/viewFile/445/435>
- UNESCO. (1997). *World information report 1997/98*. Erişim adresi: <http://unesdoc.unesco.org/images/0010/001062/106215e.pdf>
- UNESCO. (2003). *Education in and for the information society*. Erişim adresi: <http://unesdoc.unesco.org/images/0013/001355/135528e.pdf>
- Ünal, Y. (2009). Bilgi toplumunun tarihçesi. *Tarih Okulu*, 5, 123-144. http://www.johschool.com/?mod=tammetin&makaleadi=&makaleurl=294323555_123_pdfsam_5.pdf&key=23722
- Yamaç, K. (2009). *Bilgi toplumu ve üniversiteler*. Ankara: Eflatun Yayınevi.
- Yılmaz, B. (1997). *Ulusal bilgi politikası: Kuramsal bir yaklaşım*. 33.Kütüphane Haftası bildirileri (s. 22-30) içinde. Ankara: TKD.
- Yılmaz, B. (2007). *Bilgi sosyolojisi ve kütüphanecilik*. H. Anameriç ve H. Odabaş (Ed.), Bilgi (s. 167-188) içinde. Ankara: Referans Yayınevi.
- Yılmaz, B. (2010). Türkiye'nin bilgi toplumu politikasında kütüphane kurumuna yaklaşım. *Bilgi Dünyası*, 11(2), 263-289. Erişim adresi: <http://bd.org.tr/index.php/bd/article/view/133/117>
- Yurdanur, H. (2001). Bilgi toplumu analizinde Popper'cı ve Khun'cu paradigmlar. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir.

Sanal Duvarın Arka Yüzü: Merkezi Veri Depolama Ortamları ve İletişim Teknolojilerinin Bilgiye Tehdidi

Türkay Henkoğlu

Dr. Öğr. Üyesi, Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, Yönetim Bilişim Sistemleri Bölümü,
turkay.henkoglu@adu.edu.tr

Öz: Merkezi veri depolama ortamları ve iletişim teknolojileri, bireylerin bilgiyi kullanımına ve onu saklama alışkanlıklarına etki edebilecek birçok olumlu ve olumsuz unsuru içinde barındırmaktadır. Ancak bilgi yönetim süreçleri ile ilişkili olarak teknolojinin sunulmasında geri dönüşü olmayan birçok riskin göz ardı edildiği görülmektedir. Son yıllarda bilgi erişim maliyetlerini azaltmak amacıyla daha fazla tercih edilen ve internet altyapısı üzerinden kullanımı hızla yaygınlaşan merkezi veri depolama ortamlarında bilgi güvenliğinin sağlanabilmesi için, dünya genelinde en fazla bütçeyi ayıran şirketler dahi, kullanıcılarının endişelerini ortadan kaldıracak düzeyde güvenliği sağlayamamaktadır. Merkezi veri depolama ortamlarına yetkisiz erişim konusunda ne zaman sorun yaşanabileceği önceden tahmin edilemediği gibi, bu sistemlerin kullandığı altyapıya yönelik saldırıların hangi çapta ve nasıl etki yaratacağı da öngörülememektedir. Bununla beraber, bilginin izinin takip edilebilirliği ve meydana gelen hukuksal sorunlara yönelik olarak küresel boyuttaki çözümsüzlükler hızla artmakta ve sanal duvarın arkasındaki bilgiye ilişkin şüphe oluştuğunda adli bilişim yöntemleri de çoğunlukla yetersiz kalmaktadır. Merkezi veri depolama hizmetleri ve veri iletişim ortamları, sanal yapılar ve hizmetlerin sunumu yönüyle çok daha karmaşık bir sistemin parçası olarak görülmektedir. Bu çalışmada, bilgi teknolojilerinin odağında yer alan merkezi veri depolama ortamları ile iletişim teknolojilerinin kullanımında çoğunlukla göz ardı edilen ve bilginin güncelliği ve güvenilirliğine etki eden unsurlar güncel örneklerle ilişkilendirilerek ve literatür analizi yapılarak incelenmiştir. Ayrıca, merkezi veri depolama alanlarına ilişkin risk ve tehditler, güncel örneklerle ilişkilendirilerek açıklanmıştır. Çalışmadan elde edilen sonuçların, verilerin işleme amaçlarını ve vasıtalarını belirleyenler ile veri kayıt sisteminin kurulmasından ve yönetilmesinden sorumlu olan kişilerin, geniş alan ağlarında yaygın olarak kullanılan merkezi veri depolama alanları ve veri iletişim teknolojilerine bakış açısında değişiklik yaratacağı düşünülmektedir. Böylece hızlı dönüşümün getireceği felaketin önüne geçilebilecek ve bireylerin kıymetli bilgilerinin devamlılığı sağlanabilecektir. Bu durumda kurumsal hafızanın gelecek nesillere aktarılması için çok yönlü planlama çalışmaları yapılarak, teknolojinin sağladığı kolaylıklardan daha etkin faydalanılması da sağlanabilecektir.

Anahtar kelimeler: Veri depolama; iletişim teknolojileri; güncel bilgi; güvenilir bilgi.

Giriş

II. Dünya Savaşı sonrasında itibaren bilgi ve veri iletişim teknolojileri, toplumsal dönüşümleri de hızlandıran bir gelişim süreci içinde bulunmaktadır (CTSN, 2016; Mahoney, 1988). Bu sürecin odağındaki bilgi, veri iletişim teknolojilerinin gelişimi ile birlikte farklı bir boyutta hızla çoğalırken, bilgi yönetim enstrümanları bu gelişime uyum sağlayamamaktadır. Bununla beraber, bilgi ve iletişim teknolojilerinin gelişimi ve kullanımı kontrolsüz bir şekilde devam ederken, hukuksal koşulların farklı bir platformda kendi içinde değerlendirilmesi sürece katkı sağlayamamaktadır. Toplum, risk ve tehlikelere değinmeksizin bilgi ve iletişim teknolojilerini kullanımına özendirilen yaklaşım, birtakım zafiyetlere neden olabilecek uygulamaların hızla kullanıma sunulmasına neden olmaktadır. Son yıllarda bilgi depolama ortamlarının iletişim teknolojileri ile birlikte dönüşüme uğradığı ve bu konudaki riskleri daha ileri boyutlara taşıdığı görülmektedir. Kullanıcı verilerini merkezi olarak depolayan küresel boyutta hizmet sağlayıcıların bazı ülkeler tarafından mercek altına alındığı ve yapılan incelemelerin sonucunda hizmet sağlayıcıların topladığı (merkezi veri depolama ortamlarına yönlendirdiği) verileri sınırlandırmak zorunda kaldığı örnekler görülmektedir (Waugh, 2015). Ancak bununla beraber, bilginin izinin takip edilebilirliği ve meydana gelen hukuksal sorunlara yönelik olarak küresel boyuttaki çözümsüzlükler hızla artmaktadır. Sorunların hangi ülke hukukuna göre çözüleceği, sanal veri depolama ortamlarında yapılan incelemelerin kişilerle nasıl sınırlandırılacağı, elde edilen bulguların kişilerle nasıl ilişkilendirileceği ve hizmet kullanım sözleşmelerinden doğan çözümsüzlükler bunlardan bazılarıdır (Grispos, Storer ve Gliston, 2012; Lopez, Moon ve Park, 2016). Mevcut hizmet sözleşmeleri dikkate alındığında; herhangi bir uluslararası kriz durumunda sınır ötesi bulut ortamlarına taşınan kurumsal bilgilere ve kurumsal kullanıcı bilgilerine erişilebilirliğin sağlanması konusunda dahi belirsizlik bulunmaktadır. Bu durum, sadece günlük işlem bilgilerine değil, bilgi ve iletişim teknolojilerinin kullanımına bağlı, kurumsal hafızaya yönelik olarak da risk ve tehditlerin bulunduğunu göstermektedir. Ayrıca, merkezi veri depolama (MVD) platformlarına aktarılan her bilgi, kişi haklarına yönelik sorumlulukların paylaşımı konusunda yeni belirsizlikleri oluşturmaktadır (McMenemy,

2016). Bu bilgilerin hangi amaçla, ne zaman ve nerede kullanılacağına ilişkin veri sahibinin hakları, hizmetin alınmaya başlanması aşamasında kabul edilen sözleşme ile birlikte hizmet sağlayıcısına devredilmektedir. Bununla beraber, günümüzde bu depolama alanlarına transfer edilen kişisel verilerin bir bölümünün, bireylerin eşzamanlı kontrolü ve denetimi olmaksızın da nesnelere iletilmesi esnasında yapıldığı görülmektedir.

Bilgi sistemlerinin temel bileşenleri; veri, donanım, yazılım, iletişim, insan ve prosedürlerdir (Bourgeois, 2014). Sistem tasarımı ve yönetiminde bu unsurların hepsi aynı anda dikkate alınmalıdır. Kablolama ile başlayan sistem geliştirme yaşam döngüsü içerisinde, ağ omurgasını oluşturan aygıtlar, sunucular, bilgisayarlar, veri tabanı yönetim sistemleri, işletim sistemleri, kurumsal kaynak planlama/yönetim yazılımları, iletişim protokolleri ve en üst seviyede arayüzün kullanılabilirliğine yönelik değerlendirme süreçlerinin tamamı bütüncül bir yaklaşım içinde değerlendirilmelidir. Ancak elektronik belge yönetim sistemleri, e-devlet uygulamaları ve kurumların bulut ortamlarını kullanan sistemlerinin birçoğunun tasarımında, bu bütüncül yaklaşımın dikkate alınmadığı görülmektedir. Temel sistem yaklaşımı içinde her geçen gün daha önemli hale gelen ve daha fazla odak noktasını oluşturan iletişim unsuru dahi altyapı ekseninde birtakım soru işaretlerini barındırmaktadır. Veri transferinde internet altyapısının kullanımını öngören ve bunun dışında herhangi bir alternatif sunmayan MVD ortamlarına erişim konusunda ne zaman sorun yaşanabileceği önceden tahmin edilememektedir. Bununla birlikte, bu sistemlerin kullandığı altyapıya yönelik saldırıların hangi çapta ve nasıl etki yaratacağı da öngörülememektedir. Bu konuda Türkiye'nin ileriye dönük endişe veren benzer girişimlerle karşılaştığı ve bazı kurum ve kuruluşların kritik altyapılarının korunması için yoğun çaba sarf edildiği bilinmektedir (Tiryakioğlu, 2016). Son yıllarda bilgi erişim maliyetlerini azaltmak amacıyla daha fazla tercih edilen ve kullanımı hızla yaygınlaşan MVD ortamları teknolojisi, bilginin depolandığı alan ile birlikte iletişim yolunun güvenliğine yönelik unsurları da içerdiği için daha fazla dikkat gerektiren alanlardan biri haline gelmektedir. Bu teknolojiyi en üst seviyede kullanan ve bilgi güvenliğinin sağlanabilmesi için dünya genelinde en fazla bütçeyi ayıran şirketlerin dahi, kullanıcılarının endişelerini ortadan kaldıracak düzeyde güvenliği sağlayamadıkları görülmektedir (Perloth, 2017).

MVD ortamları ve iletişim teknolojileri, bireylerin bilgiyi kullanımına ve onu saklama alışkanlıklarına etki edebilecek birçok olumlu ve olumsuz unsuru içinde barındırmaktadır. Ancak bilgi yönetim süreçleri ile ilişkili olarak teknolojinin sunulmasında geri dönüşü olmayan birçok riskin göz ardı edildiği görülmektedir. Bu riskler sadece bilginin varlığının korunması ile sınırlı değil, aynı zamanda orijinalliğinin/gerçekliğinin korunması açısından da önem taşıdığı için dikkate alınmalıdır. Günümüzde veri saklama ortamlarının güvenliği ve bilginin güncelliğinin korunması sadece fiziksel ortamların denetimi ile tanımlanamamaktadır. MVD hizmetleri ve veri iletişim ortamları, sanal yapılar ve hizmetlerin sunumu yönüyle çok daha karmaşık bir sistemin parçası olarak görülmektedir. Fiziksel olarak ayrılmayan (sanallaştırılmış) depolama ortamlarında, giriş izni verilen bir hesap üzerinden diğer hesap alanları üzerindeki verilere yetkisiz erişim ve müdahale edilebilme olasılığı daha yüksektir. Bu nedenle, güvenlik zincirinin her halkasını güçlü kılabilmek için sistemin diğer unsurlarının ve bileşenler arasındaki etkileşimin de dikkate alınması önem taşımaktadır. Geleneksel veri saklama ortamlarında bilginin doğruluğu, güncelliği ve bütünlüğüne ilişkin şüphe oluştuğunda, etkinliği üst seviyede olan adli bilişim teknikleri ile şüpheyi ortadan kaldırabilmek yeterli olabilmektedir. Ancak sanal duvarın arkasındaki bilgiye ilişkin şüphe oluştuğunda bu teknikler çoğunlukla yetersiz kalmaktadır. Adli bilişim yöntemlerinin merkezi sanal veri depolama ortamlarında kullanılması ve elde edilen bulguların delil niteliği taşımasına yönelik olarak belirlenmiş herhangi bir standart bulunmamaktadır (Lopez ve diğerleri, 2016). Bunun yanı sıra, mevcut koşullar altında bu tür zararlı girişime yönelik olarak doğru tespitlerin yapılmasının (kesin delile ulaşılmasının) ve faillerin cezalandırılmasının da ne kadar zor olduğu Yargıtay kararlarından anlaşılmaktadır (Yargıtay, 2015). Bu tür risk ve tehditlere yönelik olarak alınan önlemler incelendiğinde, meydana gelebilecek zararlar ile kullanıcıların başa bırakıldığı aşıkârdır.

Bu çalışmada, bilgi teknolojilerinin odağında yer alan MVD ortamları ile iletişim teknolojilerinin kullanımında çoğunlukla göz ardı edilen ve bilginin güncelliği ve güvenilirliğine etki eden unsurlar, güncel örneklerle ilişkilendirilerek ve literatür analizi yapılarak incelenmiştir. Çalışmadan elde edilen sonuçların, verilerin işleme amaçlarını ve vasıtalarını belirleyenler ile veri kayıt sisteminin kurulmasından ve yönetilmesinden sorumlu olan kişilerin, geniş alan ağlarında yaygın olarak kullanılan MVD alanları ve veri iletişim teknolojilerine bakış açısında değişiklik yaratacağı düşünülmektedir. Böylece hızlı dönüşümün getireceği felaketin önüne geçilebilecek ve bireylerin kıymetli bilgilerinin devamlılığının sağlanabilecektir. Bu durumda kurumsal hafızanın gelecek nesillere aktarılması için çok yönlü planlama çalışmaları yapılarak, teknolojinin sağladığı kolaylıklardan daha etkin faydalanılması da sağlanabilecektir.

Bulut Bilişim, Riskleri Etkileyen Unsurlar ve Güncel Bilgi

Sanal yapıların kullanıldığı MVD ortamlarındaki bilgiye yönelik risk ve tehditler, iletişim yolu ve saklanan verinin güvenliği açısından iki teknik boyutu ile kullanıcıları etkilemektedir. Sunulan hizmetin türüne (e-ticaret, bankacılık, bulut veri depolama vd.) bağlı olarak, ilgili hizmet sağlayıcılar sistem üzerinde sadece iletişim yolu, sadece verinin saklanması ya da her ikisinden de sorumlu olabilmektedirler. Kullanıcıların bir internet sitesi üzerinden bilgi transferi

yaparken, bu durumu da göz önüne almaları önem taşımaktadır. Zira sadece iletişim yolu güvenliğinden sorumlu olduğunu ifade eden e-ticaret şirketleri, bankacılık işlemlerinde de sıklıkla kullanılan güçlü SSL¹ sertifikası ile iletişim güvenliğini sağladıklarını, kaydı tutulan kredi kartı bilgilerinin güvenliğinin tümüyle web sitesi yönetimine ait olduğunu belirtmektedirler. Ancak yoğunlukla web sitesi yönetiminin kim olduğu ya da bu bilgilerin nerede tutulduğu konusunda herhangi bir bilgiye ulaşılamamaktadır. Özellikle sınır ötesi sunuculara transfer edilen bilgiler hukuksal olarak sorun teşkil etse de, uygulamada henüz yeterli düzeyde kullanıcı farkındalığı ve katılımı olmadığı için bu tür hizmet sağlayıcıların faaliyetlerine devam ettikleri görülmektedir. İletişim güvenliğinin sağlanması konusunda kullanıcının kolaylıkla fark edebileceği ve gerekli önlemleri alabileceği yöntemler (SSL kullanımı, çift doğrulama sistemi, güçlü parola kullanımı vd.) bulunmaktadır. Ancak sunucular üzerinde sanal yapılarda saklanan veriler üzerinde hangi tekniğin kullanıldığı, verilerin nerede bulunduğu, koruma düzeyi, hukuksal düzenlemelere ve kişi haklarına duyarlılığı gibi birçok konuda belirsizlikler bulunmaktadır. Ağustos 2018'de 80 ülkeye satış yapan ünlü bir Amerika Birleşik Devletleri (ABD) moda perakendecisinin MVD ortamında sakladığı 6,5 milyon kullanıcı kimlik bilgisinin çalınması (NTV, 2018), bu konudaki şüphe ve endişelerin yersiz olmadığını göstermektedir. Son yıllarda haber platformlarında örnekleri daha sık yer alan bilgiye yönelik risk ve tehditlerin büyük ölçüde MVD ortamları üzerinde yoğunlaştığı görülmektedir.

Bulut altyapısı ve web tabanlı uygulamalar, sosyal medya kullanımına bağlı olarak 2000'li yılların ortalarından itibaren bilgi ve iletişim teknolojileri içinde en fazla kullanılan ve tartışılan platform haline gelmiştir. Bilginin saklanması ve transferi ile doğrudan ilişki olan bulut teknolojilerinin merkezi yapısı ve sanallaştırma yöntemleriyle birlikte kullanımı, tartışmaların odağında yer alan iki temel unsurdur. Bulut altyapısını etkin olarak kullanan ya da bu teknolojinin kullanımına yönlendirme yapan kaynaklar, veri depolama ortamlarının merkezi olmasının ve sanallaştırma yöntemlerinin kullanımının bilgi güvenliğini sağlamaya yönelik katkı sağladığını belirtmektedirler. Ancak bununla birlikte, bilgilerin kullanıcı grupları tarafından sınıflandırılarak hedef haline getirilmesi, yer sağlayıcıların bu bilgileri farklı amaçlar için kullanımına yönelik yeterli düzeyde korumanın sağlanamaması, alınması gereken teknik önlemlere ilişkin uygulanması zorunlu standartların bulunmaması ve sanal yapı üzerindeki farklı kullanıcı verilerinin adli incelemelere konu olması halinde yaşanan sorunlar gibi birçok risk ve tehdidin göz ardı edildiği görülmektedir.

Kurum ve kuruluşlar için korunması istenen en öncelikli veriler arasında bulunan kişisel verilerin MVD ortamlarında nasıl bir risk altında olduğunu gösteren birçok örnek bulunmaktadır. 2015 yılında ABD Personel Yönetimi Ofisi'nden 21,5 milyon kişinin kayıtlarının çalınması ve bu kayıtların içinde 1,1 milyon parmak izinin bulunması, MVD ortamlarındaki olası risk seviyesi hakkında fikir vermektedir (Finklea, Christensen, Fischer, Lawrence ve Theohary, 2015). Bu örnek, verilerin anonimleştirilerek işlenmesi gibi çözümlerin de hedef haline gelen MVD ortamlarında yetersiz kalabileceğini göstermektedir. Bu ihlal sonrasında, personelin şifre, akıllı kart ve parmak izi gibi üç faktörlü doğrulama sistemi ile sisteme giriş yapmasına yönelik çalışmalar başlatılmıştır. Böylelikle, çalındığının fark edilmesi dahi çoğu zaman güç olan şifre kullanımı ile oturum açma yöntemi yerine, çalındığında fark edilebilen ve iptali kolaylıkla yapılabilen akıllı kart kullanımı ve çalınamayan biyometrik doğrulama yöntemlerinin kullanımının sağlanması hedeflenmektedir.

MVD alanlarının bulut bilişim ile birlikte kullanımının artması, kullanıcıları birçok farklı platform üzerinde oturum açmaya zorlamaktadır. Bu durumda kullanıcı, kullanıcı adı ve parolasını unutmamak için iki farklı yola başvurmaktadır. Bunlar; tüm platformlarda (e-posta, sosyal medya, veri depolama ortamları vd.) aynı kullanıcı adı ve parolasının kullanımı ya da her platform için en azından farklı parolanın belirlenmesi şeklinde ortaya çıkmaktadır. Genel bilgi güvenliği önlemleri kapsamında her platform için farklı parolaların kullanımı önerilmektedir (Luevanos, Elizarraras ve Hirschi, 2017). Ancak bu durumda da kullanıcılar parolaların hatırlanmasını kolaylaştıran ve yine merkezi bir sunucu üzerinde verilerin depolandığı bir yazılıma ihtiyaç duymaktadır. Nispeten daha güvenliği olduğu düşünülen bu çözüm ise, parolaların kaydedildiği MVD ortamlarının ne kadar güvenli olduğu ve ne zaman hedef haline geleceğiyle ilişkili olarak risk altında bulunmaktadır (Luevanos ve diğerleri., 2017). MVD ortamları üzerinden parola kasa hizmeti sunan ve 7 milyon kullanıcısı bulunan LastPass'ın hedef haline gelmesi, daha fazla güvenlik sağlamaya yönelik bu tür MVD ortamlarının da hedef ve risk altında olduğunu göstermektedir (Vinton, 2015).

Kullanıcıların bulut teknolojilerini kullanımıyla ilişkili olarak MVD ortamlarında dolaylı olarak meydana gelen riskler de bulunmaktadır. Bulut ortamında bulunan ve ilgili hizmet sağlayıcının korumakla yükümlü olduğu bilgilerin (kullanıcılara ait dosyaların ve kişisel verilerin) risk analizi ve güvenlik testleri belirli standartlar çerçevesinde yapılmaktadır. Bilgi erişim güvenliğine yönelik saldırı tespit ve önleme sistemleri, iletişim protokollerine ilişkin sertifikaların kontrolü ve kimlik doğrulama yöntemleri gibi başlıca güvenlik araçları bu kapsamda kullanılmaktadır. Böylece herhangi bir kişinin bilgiye erişim sağlayabilmesi için geçtiği aşama ve zorluk derecesine bağlı olarak, bilginin ne kadar güvende olduğuna yönelik çıkarım sağlanabilmektedir. Ayrıca bu tür MVD ortamlarına yönelik yetkisiz erişimler de alınan teknik önlemlerle kolaylıkla tespit edilebilmekte ve özellikle ülke sınırları içinden yapılan yetkisiz erişimlere yönelik yasal süreçler başlatılabilmektedir. Ancak bunun dışında, risk değerlendirmesinde göz önüne

¹ SSL (Secure Sockets Layer), sunucu ile kullanıcı iletişimi esnasında kimlik doğrulamasını ve bu işlem esnasında verilerin şifrelenerek yapılmasını sağlamaktadır.

alınmayan, saldırı tespit ve önleme sistemleri tarafından çoğunlukla fark edilmeyen ve herhangi bir sıra dışı erişim kaydı oluşturmayan etkenler de bulunmaktadır. Çoğunlukla mobil bilgi ve iletişim araçları ile yapılan bağlantıların sistem içinde kaydedilerek sonraki oturumların yeniden doğrulama yapılmaksızın gerçekleştirilmesi, olası yeni riskleri beraberinde getirmektedir. Bilgi ve iletişim cihazları üzerinde kurulu bazı programlar, kullanım amacı ve gereklilikleri dışındaki iletişim portlarını da açık tutabilmektedirler. Bu cihazlara ya da sisteme açık portlar üzerinden yetkisiz olarak erişim sağlayan kişiler, sistem içerisinden kullanıcının bilgilerini aktarmış olduğu diğer MVD ortamlarına ulaşabilmektedirler. Bu işlem kullanılan zararlı kodlarla otomatikleştirilerek, aynı anda birçok kullanıcının bilgileri belirlenen sunuculara aktarılabilir. Bazen bu tür erişimler için sıradan oltalama (phishing) yöntemleri² dahi yeterli olabilmektedir. Sistem içinden yapılan bu tür erişimler, çoğu hizmet sağlayıcının erişim kayıtlarında normal işlem bilgileri olarak işaretlenmektedir. Bunun için, işlem gücü ve kapasitesi yüksek olan sunucularda, coğrafi erişim bilgileri, cihaz bilgileri ve tarih/zaman eşleştirmelerinin yapılarak, kullanıcının mümkün olan en kısa süre içinde sistem tarafından otomatik olarak bilgilendirilmesi önem taşımaktadır. Her ne kadar hizmet sağlayıcılar bilinen ve uygulanan bilgi güvenliği standartları kapsamında kullanıcı verilerinin güvende olduğunu iddia etseler de, kullanıcı cihazı üzerinden ya da başka bir ifade ile içeriden yapılan erişimlere karşı sunucu üzerinde alınan güvenlik önlemleri yetersiz kalabilmektedir. Mobil bilgi ve iletişim araçları üzerinden bulut teknolojisini kullanan birçok kullanıcının tercih ettiği iCloud ile ilgili olarak 2014 yılında yaşanan skandal da bu tür yetkisiz erişim sonucunda meydana gelmiştir (Smith, 2016). Bir Hollywood yıldızının özel fotoğraflarının iCloud üzerinden çalınması ve internet üzerinden servis edilmesi, güvenlik seviyesinin en üst düzeyde olduğu düşünülen bir MVD ortamının da yeterince güvenli olup olmadığı konusunda tartışmaya açılmasına neden olmuştur.

Çevrimiçi ortamlarda yapılan ödeme işlemlerine ilişkin bilgiler de çoğunlukla MVD ortamlarında bulunmaktadır. Bu tür verilerin de diğer kişisel veriler için olduğu gibi üst seviyede teknik yöntemlerle korunması gerekmektedir. Veri korumaya yönelik hukuksal düzenlemelerde de açık olarak belirtildiği gibi, veri sorumluları gerekli bilgi güvenliği önlemlerini almakla yükümlüdürler. Ancak İngiliz havayolu şirketi British Airways örneğinde de görüldüğü gibi, üst düzey bilgi güvenliği önlemleri ile birlikte, güncelleme ve değişikliklerin de neden olabildiği sistem üzerindeki açıklıklar bazı zafiyetlere neden olabilmektedir. British Airways sistemleri üzerinden 21 Ağustos ile 5 Eylül 2018 tarihleri arasında 380 bin yolcunun kredi kartı bilgileri ve diğer kişisel verilerinin çalınması ile birlikte, MVD ortamlarının güvenliğinin sağlanmasındaki zorlukların farklı boyutları da tartışmaya açılmıştır (Katz, 2018). MVD ortamlarına erişim güvenliği ve bu ortamlarda yer alan bilgilerin bütünlüğünün sağlanmasına yönelik kriptolama yöntemlerinin etkinliği ilk bakışta tartışılabilir konular olarak ortaya çıkmaktadır. Ancak bunun yanı sıra, hedef olarak seçilen MVD ortamlarına erişim esnasında müşterilerin verilerinin çalınmış olma olasılığı (Davies, 2018), veri iletişim ortamlarının da bu zincirin halkalarından biri haline geldiğini ortaya koymaktadır.

Veri iletişim teknolojilerindeki gelişmeler, MVD ortamlarına taşınan verilerin kontrolünün sağlanması için dikkat edilmesi gereken hususların, sosyal medya ya da kurumsal servislerin kullanımında gösterilen hassasiyetin daha fazlasını içerdiğini göstermektedir. Günlük hayatın bir parçası haline gelen nesnelere interneti cihazlarının (yönlendiriciler, akıllı ev sistemleri vd.) taşıdığı verilerin bilinen bulut ortamları dışında nerelere ve hangi amaçlarla kullanım için veri taşıdığı bilinmemektedir. Bu tür cihazların çoğunlukla merkezi Çin'de bulunan MVD ortamlarına veri taşıırken; verilerin eş zamanlı olarak başka bir MVD ortamına aktarılıp aktarılmadığı ya da nereye aktarıldığı, nasıl korunduğu, iletişim güvenliğinin nasıl sağlandığı ve kişi haklarına ne kadar saygılı olduklarına yönelik belirsizlikler bulunmaktadır. Bu tür hizmetleri Çin üzerinden sunan hizmet sağlayıcıların iyi niyetin ötesinde herhangi bir hukuksal sorumluluğu da bulunmamaktadır. Symantec tarafından hazırlanan rapora göre, nesnelere internetinin (kullanılan cihazlarla birlikte) her geçen yıl daha fazla hedef haline geldiği ve 2016 yılına göre 2017 yılında bu alandaki siber saldırıların %600 oranında artmış olduğu görülmektedir (Symantec, 2018). Bu siber saldırıların yapıldığı IP adreslerinin %48,9'unun ise, daha önce kara listede yer almamış ve daha önce herhangi bir zararlı aktivitede (spam, bot, malware vd.) bulunmamış olması dikkat çekicidir. Nesnelere interneti, kullanıcıların kişisel verilerini MVD ortamlarına herhangi bir rıza olmaksızın taşıyan, cihazları her geçen yıl daha fazla siber saldırıların hedefi haline gelen ve hizmet yeri nedeniyle veri sahibine karşı hizmet sağlayıcıların çoğunlukla sorumluluğu bulunmayan bir teknoloji olarak kullanımı yaygınlaşmaktadır. Bu durum göz önüne alındığında nesnelere interneti, MVD ortamlarına aktarılan ya da bu ortamlarda bulunan bilgiler için yeni bir siber tehdit aracı haline gelmektedir.

Veri Koruma ve Standartlara Uyumluluk

Bilgiye yönelik ağ/internet odaklı risk ve tehditlerdeki artış nedeniyle, bilgi güvenliği konusu son yıllarda günlük iş pratiğiyle daha fazla ilişkilendirilmektedir. Bu nedenle bir organizasyonun temel güvenlik stratejisi, iş stratejisi ve üst düzey liderlik karar verme sürecinin ayrılmaz bir parçası olması öngörülmektedir (James, 2018). Bu kapsamda MVD ortamları ve iletim halinde olan verilerin güvenliği ve güncelliğinin sağlanmasına yönelik olarak teknik yöntemlerin

² Güvenlik araştırma şirketlerinin raporlarına göre; siber güvenlik olaylarının %30'undan fazlası, oltalama e-postaları ya da kurum çalışanlarına gönderilen zararlı yazılım içeren e-posta eklentileri ile başlamaktadır (Help Net Security, 2018).

uygulanmasının yanı sıra, hukuksal sorumlulukların yerine getirilmesi ve konuya ilişkin standartların sağlanması da büyük önem taşımaktadır. Herhangi bir standarda uygun olmaksızın birçok farklı yöntem içerisinde seçilerek uygulanan tekniklerin yeterliliği ve güvenilirliği şüphe uyandırabilmektedir. Hukuksal düzenlemelere uygunluğunun tartışmalı olduğu uygulamaların doğruluğu ve geçerliliği konusu ise öncelikli olarak üzerinde durulmasını gerektiren sorun olarak görülmektedir. Örneğin, hastanelerde hastalardan alınan bilgilerin ilerleyen zamanlarda tekrar kullanımı, yararlanma sınırı, yok edilmesi ve hastanın bu veriler üzerinde mülkiyet hakkının olup olmadığı konusunda ülkelerin farklı hukuksal düzenlemelerinden kaynaklanan tartışmalar devam etmektedir (Emir, 2013). Kişisel verileri veri koruma hukukuna uygun olarak işleme çabaları da zaman zaman kişisel hakların kullanımına engel olabilmektedir. Bilgi yönetim süreçleri açısından hukuka uygun olarak verilerin anonimleştirilmesi, teknik ve idari sorumlulukların yerine getirilmesi nedeniyle önemli ve olumlu bir yaklaşım olarak değerlendirilmektedir. Ancak bu işlemin veri sahibi ile veri arasındaki bağın ortadan kaldırılması (bilginin bir gerçek kişinin belirlenebilir olmasını sağlama ihtimalinin ortadan kalkması) anlamına geldiği çoğunlukla göz ardı edilmektedir. Veri sorumlusunu hukuksal olarak rahatlatan bu durum, veri sahibinin verileri üzerindeki haklarının (kullanım, silme, yok etme vd.) ortadan kalkmasına sebep olabilmektedir. Diğer taraftan, konuya ilişkin olarak Kişisel Verileri Koruma Kurulu'nun, verilerin silinmesi, yok edilmesi veya anonim hale getirilmesi işlemlerinin tümünü "verinin imha edilmesi işlemi" olarak tanımladığı görülmektedir (KVKK, 2017). Anonimleştirilmenin Türkçe Sözlük (Anonimleştirme, 2018) karşılığı "ortadan kaldırma, yok etme" olan "imha etme" işleminin karşılığı olarak kullanılmasının, zaman içinde bilgi yönetim süreçlerinde olumsuz sonuçlara neden olacağı açıktır. Veri Koruma Kurulu'nun yayınladığı rehberde anonimleştirilmenin bozulmasına dair risklerin açıklandığı bölümler, bu işlemin imha ya da yok etme işlemi olarak tanımlanamayacağını göstermektedir. Oysa anonimleştirme yapıldığında, bu işlemi uygulayan kişi dahi daha sonra tekrar veri sahibini belirleyememelidir. Yerel veri depolama ortamlarında dahi verilerin silinmesi, yok edilmesi ve anonimleştirilmesine ilişkin bu tür belirsizliklerin varlığı, sanallaştırma yöntemleriyle çok daha karmaşık bir durum içinde olan MVD ortamları için düşündürücüdür.

Uluslararası işbirliği gerektiren alanlara ilişkin düzenlemelerde uyumluluğun sağlanması da yerel düzenlemelerin varlığı kadar önem taşımaktadır. Örneğin, Avrupa Birliği (AB) veri koruma direktifine uyumlu olarak geliştirilen ulusal düzenlemelerdeki farklılıklar, aynı uygulamaya yönelik olarak farklı ülkelerde farklı sonuçların çıkmasına neden olabilmektedir. Bu durum, koruma düzeyi daha düşük olan ülkenin verinin saklanması ve transferi için öncelikli olarak tercih edilmesine neden olmaktadır ve AB ortak pazarı için risk oluşturmaktadır. Bu tür farklı uygulamaların, özellikle sosyal medya üzerinden işlenen ve bulut ortamına aktarılan verilerin bulunduğu yerler ve bu verilerin sorumluluğu açısından her geçen yıl daha büyük sorun haline geleceği açıktır.

MVD alanlarında bulunan ya da iletim halinde olan hangi verilere yönelik risk ve tehditlerin daha üst seviyede olduğu sorgulandığında, kişisel verilerin ve stratejik öneme sahip kurumsal verilerin öne çıktığı görülmektedir. Bu konuya ilişkin çalışmaların yoğunluğu ve hukuksal düzenlemelerin küresel çapta sürekli olarak gündemde kalması, odaklanılması gereken öncelikli veri grubuna yönelik fikir vermektedir. Türkiye'de veri koruma konusunun AB ile eşzamanlı olarak gündeme alındığı ve bu konudaki AB düzenlemelerinin yakından takip edilerek tartışıldığı görülmektedir. Ancak hukuksal düzenlemelerin yürürlüğe girmesi ve ikincil mevzuatın hazırlanarak uygulamaya geçilmesi konusunda (2016 yılında yürürlüğe giren 6698 Sayılı Kanun dikkate alındığında) 20-25 yıllık bir gecikme olduğu söylenebilir. Bununla beraber, Türkiye ve AB'de veri korumada uyumluluğun sağlanmasına yönelik düzenlemelerde (6698 Sayılı Kanun, 2016; Avrupa Konseyi, 1995), kişisel verilerin işlenmesine ilişkin genel ilkeler arasında yer alan "doğru ve güncel" olma şartının bu çalışma konusu ile ilişkili olduğu görülmektedir. Bugün ise depolanan ve iletim halinde olan verilere yönelik risk ve tehditlerin değerlendirilmesi için, AB'nin veri koruma konusundaki ideali yakalama ve uygulanmasını sağlama çabaları sonucunda yapılan güncellemelerin yakından takip edilmesi gerekmektedir. Yürürlükteki AB Genel Veri Koruma Tüzüğü (General Data Protection Regulation - GDPR) bu kapsamda incelendiğinde, bir önceki AB 95/46 sayılı Veri Koruma Direktifi ve Türkiye'de yürürlükte olan 6698 Sayılı Kişisel Verilerin Korunması Kanunu'ndan farklı bir bakış açısı ile konuya yaklaşıldığı görülmektedir. GDPR, (95/46 Sayılı Direktif ve 6698 Sayılı Kanun'dan farklı olarak) ülkelerin yorum farklılığını ortadan kaldırmakta ve verilerin aynı kurullarla korunmasını sağlamaktadır. Diğer ifadeyle, GDPR (tüzük olarak düzenlenmiş olması nedeniyle) iç hukuk düzenlemesi yapılmaksızın hukuk sisteminin parçası haline gelmektedir. Böylece uluslararası ticarete ve sosyal medyaya yönelik belirsizliklerin ortadan kaldırılması ve tek bir veri koruma otoritesine karşı sorumluluğun sağlanması hedeflenmektedir.

GDPR'ye yönelik çalışma süreçlerinden itibaren gündemde olan "Tasarımla Veri Koruma" (Privacy by Design) ve "Varsayılan Ayarlarla Veri Koruma" (Privacy by Default) gibi temel ilkelere GDPR içinde yer verilmesi, veri koruma açısından oldukça önemli bir değişiklik olarak görülmektedir. Özellikle yeni veri depolama ve iletişim teknolojilerinin tasarlanması ve kullanılması süreçlerinde bu iki ilkenin dikkate alınmaması, telafisi olmayan zafiyetlerin meydana gelmesine neden olabilecektir. Bu temel ilkelerin dikkate alınmasının risk yönetimi açısından gerekliliği ve önemi, ISO 27001 ve 27002 standartları içinde de vurgulanmaktadır. 27001 standardı çerçevesinde yapılan gizlilik tanımı, kurumsal verilerin ve bu verilerin işlendiği sistemlerin tümüyle gizliliğini ifade etmektedir (Honan, 2010). Bu nedenle, her ne kadar bu tür standartları sağlama ve sertifikasyon sürecini tamamlama zorunluluğu olmasa da içeriğin uygulanabildiği ölçüde benimsenmesi hukuksal sorumlulukların yerine getirilmesine de katkı sağlayacaktır. Fakat

bununla beraber, tasarımla veri koruma paradigmasının çevrimiçi iş dünyasında ve yoğun kullanım alanlarından biri olan sosyal medya üzerindeki uygulanabilirliğine yönelik olarak da tartışmalar olduğu görülmektedir (Koops ve Leenes, 2014). Bu durumda, her ne kadar yasal düzenlemelerle bilgi ve iletişim teknolojilerinin kullanımına yönelik destek sağlansa da bu teknolojilerin bilgiye tehdidinin ve risk algısının ortadan kaldırılmasını sağlamada yetersiz kalmaktadır. Teknik olarak tasarımla veri koruma ilkesinin uygulanmasında sorun ve tartışmalar devam ederken, bilgi sistemlerinin geliştirilmesi ve bilgi hizmetlerinin sunulmasından sorumlu kişilerin risk ve tehditlere yönelik farkındalığının artması ve bilgi sistemlerinin kullanımını teşvik ederken daha duyarlı olmaları veri koruma açısından önem taşımaktadır.

Veri korumaya ilişkin hukuksal düzenlemelerin bilgi ve iletişim teknolojilerinin kullanımına yönelik olarak etkilerinin de GDPR açısından değerlendirilmesi önem taşımaktadır. Zira GDPR ile birlikte, AB vatandaşlarıyla ilgili verilerle çalışan tüm kurum ve kuruluşlara yeni yükümlülükler getirilmekte ve risk ve tehditler dikkate alınmaksızın verilerin işlenmesi, saklanması ya da transferi bu çerçevede belirlenen yaptırımlara neden olabilmektedir. Örneğin, GDPR ile birlikte bulut hizmet sağlayıcı gibi üçüncü taraflar da verinin hukuka uygun olarak işlenmesinden sorumlu olduğu için, sunucularını AB dışında bulunduran bulut hizmet sağlayıcılarının öncesi ile kıyaslandığında daha fazla yükümlülükleri bulunmaktadır. GDPR, küresel olarak hizmet noktası dikkate alınmaksızın tüm AB vatandaşlarına hukuksal güvence sağlamaktadır. Bu kapsamda, uygulamada çoğunlukla dikkate alınmayan, ancak bilgi yönetim süreçleri açısından da önem taşıyan başlıca hususlar şunlardır (European Commission, 2016);

- Veri koruma sürecinin tam ve doğru olarak uygulanmasının sağlanabilmesi için bir veri koruma sorumlusunun belirlenmesi,
- Bilgi güvenliği politikası çerçevesinde tüm bilgi ve iletişim araçlarının kaydının oluşturulması,
- Tüm verilerin sınıflandırılması ve miktarları ile birlikte saklandıkları ortamların kaydedilmesi ve envanter analizinin yapılması,
- Verilerin saklanmasına yönelik kurum içi ve dışı ürün ve cihazların eşleştirmelerinin yapılması ve bu çerçevede belirlenen politikaya bağlı olarak ürün ve eşleştirilen cihazların kullanımının zorunlu hale getirilmesi,
- Risk değerlendirme ve analizinin yapılması,
- Sözleşmelerin hukuksal sorumluluklar ve bilgi politikalar ile uyumlu hale getirilmesi ve yapılması,
- Veri ihlallerinin ilgili kurumlarla (veri koruma otoritesine) ve veri sahibi ile en kısa süre içinde paylaşılması.

Bulut tabanlı MVD ortamlarına ilişkin veri koruma sorumlulukları tartışılırken her ne kadar bulut ortamında bulunan dosyalar hedef alınsa da bu ortamlarda veri sahibinin haklarının korunmasını gerektiren çok daha fazla kişisel bilgi bulunmaktadır. Herhangi bir bulut ortamına (örneğin, Google Docs. vb.) transfer edilen her dosya ya da bu ortamlarda yapılan işlemler için; hesap aktiviteleri (oturum açma, dosya değişiklik bilgileri, sürücü kullanım bilgileri vd.), çift doğrulama için kullanılan cihaz bilgileri, veri sahibinin kullanmış olduğu tarayıcı bilgileri, bağlantı noktası ve IP adresi, erişim bilgileri ve çerezlerle elde edilen tüm bilgiler kaydedilmektedir (Svantesson ve Clarke, 2010). En az kullanıcının dosyaları kadar önemli olan bu bilgilerin de veri koruma, risk ve tehditler açısından dikkate alınması önem taşımaktadır.

Kişisel verilerin korunmasına ilişkin hukuksal düzenlemelerin bilgi güvenliği ile ilişkisi, biyometrik veriler³ söz konusu olduğunda daha özel bir boyutta tartışılmaktadır. 6698 Sayılı Kişisel Verileri Koruma Kanunu'nun 6. Maddesinde de bu konuya yönelik tanım yapılarak ilgili kişinin açık rızası olmaksızın biyometrik verilerin işlenmesi yasaklanmıştır (6698 Sayılı Kanun, 2016). Ancak aynı maddenin 3. Fıkrasında açık rıza aranmaksızın bu verilerin işlenmesine olanak sağlayan istisnaların genişliği ve 4. Fıkrafta alınması öngörülen “yeterli önlemler”in belirsizliği, veri sahipleri ve veri sorumluları için bu konuyu anlaşılabilir bir hale dönüştürmektedir. “Yeterli önlem” kavramının bilgi güvenliği konusu kapsamında sınırlarının belirlenmesi ve “ilgili uygulamaların yapılması halinde yeterli önlem alınmıştır” şeklinde kesin bir yargıya ulaşılabilmesi mümkün görünmemektedir. Biyometrik verilerin güvenliğinin sağlanamaması ya da başka bir ifade ile çalınması halinde, meydana gelen zararın telafisi mümkün olamamaktadır. Bu nedenle MVD ortamlarına transfer edilen kişisel veriler ile biyometrik veriler risk analizi açısından farklı değerlendirme kriterlerine sahiptir. Kanada Gizlilik Komiseri Ofisi tarafından biyometrik verilerin kamuda ve özel sektörde kullanımına yönelik olarak yayınlanan rehberde yer alan ilke ve öneriler bu açıdan bakıldığında oldukça dikkat çekicidir. Rehberde, veri kaybı riskinin en aza indirilebilmesi için, biyometrik verilerin MVD ortamlarından ziyade yerel depolama ortamlarında saklanması önerilmektedir (OPC, 2013). AB ve Kanada'nın konuya ilişkin hassasiyetinin uygulamada da sonuç verdiği görülmektedir. 2012 yılında Facebook yüz tanıma sistemine yönelik olarak veri koruma düzenlemeleri kapsamında yapılan incelemeler ve 2015 yılında Google tarafından biyometrik verilerin merkezi olarak toplanması ve kullanılmasına yönelik kısıtlamalar dikkat çeken örneklerden bazılarıdır. Ancak diğer taraftan, bilgi ve iletişim teknolojileri ile kimlik doğrulama yöntemlerinin kullanımı dikkate alındığında; gizliliğin korunmasına ilişkin

³ Biyometrik veriler, 6698 Sayılı Veri Koruma Kanunu'nda “özel nitelikli kişisel veri” olarak tanımlanmaktadır.

endişeler⁴ ve buna bağlı olarak alınan önlemlerin, yüz tanıma sistemlerinin evrensel bir kimlik kartına dönüşmesini yavaşlatmadığını göstermektedir (European Commission, 2015).

Veri koruma, MVD ortamları ve bulut bilişim konularıyla ilişkili olarak son yıllarda en fazla ilgi uyandıran konulardan biri de yapay zekânın kullanımınıdır. MVD ortamlarına hangi bilgilerin aktarılacağı ya da yeni bilgi oluşumunun hangi sınırlar içinde olacağına etkisi dikkate alındığında, yapay zekânın bilgi yönetim süreçleri ve bilgiye yönelik tehditlerin gelişimi konusunda önemli bir rol üstlendiği görülmektedir. Özellikle son yıllarda yaygınlaşan akıllı kişisel yardımcılarının (Intelligent Personal Assistants - IPA) gizliliği ihlal etmesine ilişkin endişelerin artmasına rağmen, kullanıcıların bu sistemleri kullanmaya devam ettikleri görülmektedir. Bu sistemlerin kullanıcılarının olumlu yaklaşımını ortaya koyan araştırmalar, bu kullanıcılar arasındaki gizlilik endişesi artanların oranında da artış olduğunu göstermektedir. Aynı çalışmalarda, gizlilik konusunda endişelenmeyen kullanıcıların, akıllı kişisel asistanların “her zaman dinleme” özelliğini öğrendiklerinde endişelerinin arttığı görülmektedir (Manikonda, Deotale ve Kambhampati, 2017). Bu durum, hayatı kolaylaştıran bilgi ve iletişim teknolojileri kullanıma sunulurken, bilgiye yönelik olası risk ve tehditler hakkında kullanıcıların yeterince bilgilendirilmediğini göstermektedir. Yeterli bilgilendirme yapılması halinde, kullanıcılar yeni teknolojileri risk ve tehditleri de dikkate alarak kullanmaktadırlar.

Hukuksal düzenlemelerin yanı sıra, veri iletişimi ve saklanan bilginin güvenilirliğinin sağlanmasına ilişkin olarak rehber olma özelliği taşıyan diğer başvuru kaynakları ise standartlardır. Özellikle verinin işlenmesine yönelik olarak hazırlanmış ve hukuksal düzenlemelerin de dikkate aldığı görülen standartlar, transfer halinde olan ve saklanan verilere yönelik yapılan işlemleri de kapsadığı için bir başvuru kaynağı niteliğindedir. Örneğin, bilgi ve iletişim sistemlerinin kullanımı ve yönetiminin geliştirilmesine ilişkin olarak hazırlanan ve kriptografik modüller için gereksinimleri belirleyen FIPS PUB 140-2 standardı⁵, iletim halinde olan ve saklanan veriye yönelik risk ve tehditlerin nasıl ortadan kaldırılacağına yönelik detaylı bilgi sunmaktadır (NIST, 2001). Bu nedenle, özellikle ikincil mevzuatın bulunmadığı ya da bu boşluğun doldurulmasına yönelik kaynakların yetersiz kaldığı noktalarda bu tür standartlara atıf yapıldığı görülmektedir. FIPS PUB 140-2 standardı üzerinden incelendiğinde, “Elektronik İmza ile İlgili Süreçlere ve Teknik Kriterlere İlişkin Tebliğ” içerisinde elektronik imza oluşturma araçlarının FIPS PUB 140-2’ye göre seviye 3 veya üzerinde olduğunun yetkili kurum veya kuruluşlardan alınan belgelerle belgelendirilme şartının yer aldığı ya da benzer içeriklere sahip diğer standartların⁶ sağlanmasının istendiği görülmektedir (BTK, 2005). Bu ve benzer nitelikteki hukuksal düzenlemelerde sıklıkla diğer güvenlik standartlarına da (ISO/IEC 27001, ETSITS 101 456 vd.) atıfta bulunulduğu göz önüne alındığında, bilgiye yönelik risk ve tehditlerin ortadan kaldırılmasında hukuksal düzenlemelerle birlikte (ve genellikle tamamlayıcı unsur olarak) güvenlik standartlarının da dikkate alınmasının zorunluluk haline geldiği görülmektedir.

Bulut bilişim ile birlikte MVD ortamlarının kullanımı tüm dünyada yaygınlaşmaktadır. 2015-2018 Bilgi Toplumu Stratejisi ve Eylem Planı’nda da gelişmiş ülkelere atıfta bulunularak, kamuda bulut bilişim teknolojilerinin düşük maliyeti nedeniyle hızla yaygınlaşacağı öngörülmüştür. Ancak Eylem Planı’nda, kamu kurumlarının bulut bilişim teknolojisi ile tek bir havuzdan hizmet alması düşüncesi hayata geçirildiğinde, bir siber savaş durumunda ilk hedef olarak seçilme ihtimaline de dikkat çekilmektedir (T.C. Kalkınma Bakanlığı, 2015). Nitekim çekincenin sonucu olarak 2016 yılında, “siber güvenliğin ulusal güvenliğin ayrılmaz bir parçası olduğu anlayışının tüm kesimlerde yerleşmesi, ulusal siber uzayda bulunan sistem ve paydaşların tamamının güvenliğini sağlamak üzere idari ve teknolojik önlemlerin alınmasını sağlayacak yetkinliğin eksiksiz bir şekilde kazanılması” amacıyla “2016-2019 Ulusal Siber Güvenlik Stratejisi ve Eylem Planı” oluşturulmuştur (UDHB, 2016). Türkiye’de güvenlik alanında standartların oluşturulması konusunda eylem sorumlusu olarak ise Türk Standartları Enstitüsü (TSE) görevlendirilmiştir.⁷ Bu kapsamda TSE Siber Güvenlik Özel Komitesi - Bulut Bilişim Çalışma Grubu tarafından, Amerikan Ulusal Standartlar ve Teknoloji Enstitüsü (NIST) ve Bulut Güvenliği Birliği (CSA) çalışmalarından da faydalanılarak “Bulut Bilişim Güvenlik ve Kullanım Standardı Taslağı” hazırlanmıştır (TSE, 2014a). Taslak, MVD ortamlarında yer alan verilerin güvenlik ve gizlilik problemlerini gözden geçirmesi ve kuruluşlara yönlendirici bilgiler sunması açısından büyük önem taşımaktadır. Taslakta, daha önce önemli riskler taşımayan MVD ortamlarına yönelik tehditlerin, bulut bilişim kullanımı ile ne kadar üst seviyede tehlikeli olabileceğine dikkat çekilmekte ve ağırlıklı olarak CSA tarafından 2013 yılında sunulan çalışmalara⁸ atıfta bulunan bir kontrol listesi sunulmaktadır.

⁴ Biyometrik verilerin kullanımına ilişkin olarak veri sahiplerinin endişelerinin odağında, ağırlıklı olarak kimlik doğrulama sistemleri değil, kimlik tanımlama sistemleri bulunmaktadır (European Commission, 2015).

⁵ FIPS PUB 140-2 standardı, Ulusal Standartlar ve Teknoloji Enstitüsü (NIST) tarafından hazırlanan 11 Ocak 1994 tarihli FIPS PUB 140-1 standardının devamı (günceli) niteliğindedir. Dört seviyeden oluşan bir güvenlik tanımı bulunmaktadır. FIPS PUB 140-2 standardı, herhangi bir uygulama için hangi seviyede güvenlik gerektiğini belirtmemektedir.

⁶ CWA 14167-2, CWA 14167-3 veya CWA 14167-4’te belirtilen kriterlere uygunluk, veya CWA 14169 standardına uygun ve TS ISO/IEC 15408 (-1,-2,-3)’e veya ISO/IEC 15408 (-1,-2,-3)’e göre en az EAL4+ seviyesinde olduğunun belgelenmesi.

⁷ Detaylı bilgi için bkz. 2013/4890 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı doğrultusunda, 20/06/2013 tarihli ve 28683 sayılı Resmi Gazete’de yayımlanarak yürürlüğe giren Ulusal Siber Güvenlik Stratejisi ve 2013-2014 Eylem Planı.

⁸ Konuya ilişkin çalışmalar ve kontrol listeleri CSA tarafından, uygulama, standartlar ve mevzuata uygun olarak güncellenmektedir. Detaylı bilgi için bkz. <https://cloudsecurityalliance.org/download/cloud-controls-matrix-v3-0-1/>

Veri alan ve veri sağlayan kurumların veri paylaşımında, uluslararası sözleşmeler ve ulusal mevzuatta yer alan özel hayatın gizliliğine ve ticari sır niteliğindeki verilerin korunmasına ilişkin hükümler dikkate alınmalıdır (TSE, 2016). Elektronik ortamda veri paylaşımı ya da MVD ortamlarına veri aktarımında, elektronik posta, web servisleri, güvenli dosya paylaşım protokolleri ve sanal özel ağ kullanımına ilişkin prosedürlerin uygulanması, güvenli veri transferinin sağlanabilmesi açısından önem taşımaktadır. Bu kapsamda TSE Siber Güvenlik Komitesi tarafından hazırlanan “Kamu Güvenli Veri Paylaşım Kriteri” içinde yer alan şartların dikkate alınarak kurumlar arasında protokol imzalanması, hukuki sonuçlara ilişkin yükümlülüklerin belirlenmesi için de faydalı olacaktır.

MVD ortamlarına erişim için kullanılan kimlik doğrulama sistemleri, güvenlik zincirinin önemli halkalarından birini temsil etmektedir. Kimlik doğrulama sistemi üzerinde meydana gelen açıkların kullanılmasıyla, erişim kayıtları içinde yetkisiz erişimlerin normal erişim kayıtları olarak görünmesi sağlanabilmektedir. Bu nedenle, MVD ortamlarına erişim için kullanılan kimlik doğrulama sistemlerine ilişkin standartların belirlenmesi ve uygulanması da önem taşımaktadır. TSE tarafından 2014 yılında hazırlanan “Veri Merkezi Bilgi Güvenliği Standardı” içinde, kullanıcı kimlik doğrulaması amacıyla harici kimlik doğrulama hizmetlerinin (Facebook, Google, Yahoo, vb.) kullanılmamasının temel prensip olarak görüldüğü belirtilmektedir (TSE, 2014b).

Sonuç ve Öneriler

Bulut teknolojilerinin kullanımıyla ilişkili olarak MVD ortamlarının hemen her kullanıcının hayatına girdiği görülmektedir. Bireysel kullanımlar için cihaz ve mesafe bağımlılığını ortadan kaldıran bilgi ve iletişim teknolojilerinin ayrılmaz bir unsuru haline gelen MVD ortamlarının, kurumsal çözüm önerileri içinde de her geçen gün ağırlığı artmaktadır. Ancak bulut ortamlarının sağladığı bazı bilgi güvenliği avantajlarını ön planda tutarak yeni risk faktörlerinin göz ardı edilmesi, bireysel ve kurumsal olarak birtakım zafiyetlere neden olabilmektedir. Yerel veri depolama ortamlarının hedef haline gelme, farklı noktalardan eş zamanlı saldırılara maruz kalma ve uzun süreli şifre denemelerine cevap verme olasılıklarının daha düşük olduğu görülmektedir. Bu noktada bilgi güvenliği konusuna çok boyutlu olarak bakmak ve MVD ortamının hedef olma olasılığı ile bu ortamlarda bulunan bilginin niteliği de dikkate alınarak stratejik bir yaklaşım geliştirilmesi gerekmektedir.

Gerekli ve yeterli seviyede teknik önlem alınmadan MVD ortamlarında saklanan verilerin bütünlüğüne yönelik risk ve tehditlerin yanı sıra, hukuksal sonuçları da olabilmektedir. Gerçek amaç verinin gizliliğinin ve/veya kişisel hakların korunmasının sağlanması olduğunda, her iki amaç için de geçerli olan risk ve engellerin sadece teknik önlemlerle aşılamayacağı açıktır. Risk ve tehditlerin tamamen ortadan kaldırılabilmesi için, MVD ortamlarının kullanılmaması önerilebilir. Ancak bunun dışındaki risk azaltmaya yönelik tüm seçeneklerde mevzuat, standartlar ve teknik önlemler (MVD ortamları ve iletişim teknolojileri birlikte) aynı anda dikkate alınmalı ve uygulanmalıdır. Bilgiye ve çoğunlukla kişisel haklara yönelik bir tehdit unsuruna dönüşmemesi için, bilginin toplanma ve işleme amaç ya da zorunluluğuna uygun MVD ortamlarının belirlenmesi sağlanmalıdır.

Kullanıcıların özellikle iletişim yolu ve kimlik doğrulama sistemleri üzerinde denetim yapabileceği, bazı kişisel önlemleri alabilecekleri ya da sistemi kullanıp kullanmama konusunda tercih yapabilecekleri görülmektedir. Ancak MVD ortamlarında yer alan bilgiye yönelik risk ve tehditlerin kullanıcı tarafından ortadan kaldırılması çoğu zaman mümkün olamamaktadır. Bununla beraber, kullanıcı bilgilerinin nasıl, nerede, hangi amaçla ve ne kadar süre ile saklandığı, kullanıldığı ve korunduğuna ilişkin belirsizlikler bulunmaktadır.

MVD ortamlarına yönelik olarak geliştirilecek stratejik yaklaşım planının yanı sıra, teknik, idari ve bireysel olarak dikkat edilmesi gereken bazı unsurla şöyle sıralanabilir;

- En güvenli kimlik doğrulama yöntemi olmasına rağmen, biyometrik verilerin MVD ortamları üzerinde toplanması ve kullanımı mümkün olduğunca tercih edilmemelidir. Biyometrik verilerin bulunduğu ve anonimleştirme çözümlerinin yetersiz kaldığı MVD ortamlarında ise güçlü kriptolama yöntemleri kullanılmalıdır. Bununla beraber, genellikle çalındığı fark edilemeyen şifre kullanımı ile birlikte, akıllı kart ya da doğrulama kodu gibi ihlal anında kullanıldığı fark edilebilen ve kolaylıkla kullanımına son verilebilen çift doğrulama sistemleri kullanılmalıdır.
- Kullanıcılar, bulut ortamlarında bulunan dosyaların güvenliğinin yanı sıra, bu ortamlarda yapılan tüm işlemler esnasında tutulan kişisel verilerin korunmasına yönelik olarak da hak sahibi oldukları konusunda bilgilendirilmelidirler.
- MVD ortamlarına aktarılan veriler sınıflandırılmalı ve önceden belirlenmiş bilgi güvenliği politikaları ve risk yönetim stratejileri⁹ kapsamında benimsenen standartlara uyumlu olarak saklanmalıdır.

⁹ Risk yönetimi, riskten kaçınma, risk transferi, risk azaltma ve riski kabullenme gibi risk yönetimi stratejilerini içerir. Tüm risk veya kayıp faktörleri derlendikten ve incelendikten sonra, güvenlik uzmanı riski azaltmaya yardımcı olacak stratejilerin geliştirilmesini sağlayabilir (Ellis ve Hertig, 2010).

- Parola hatırlamada kolaylık sağlayan ve merkezi olarak kullanıcı parolalarını sağlayan veri depolama ortamlarının kullanımında, mümkün olan en güçlü ana erişim şifresi belirlenmeli ve kullanılmalıdır.
- MVD ortamlarına yapılan erişimlerin kullanılan cihaz, coğrafi konum işaretlemeleri ve anormallik tespiti tabanlı yaklaşımla analiz edilerek, şüpheli erişimlere ilişkin olarak kullanıcılar en kısa sürede bilgilendirilmelidir. Bunun için aktif saldırı tespit ve önleme sistemlerinin kullanımına ve daha fazla sensör tanımlaması için yüksek işlem gücünün sağlanmasına önem verilmelidir.
- Kullanıcılar MVD ortamlarına erişim parolalarını her defasında yeniden girmeliler ve mümkün olduğu sürece çift doğrulama sistemlerini kullanmalıdırlar.
- MVD ortamlarına verilerini taşıyan ya da hizmet sunan tüm kitleler¹⁰, TSE tarafından hazırlanan “Bulut Bilişim Güvenlik ve Kullanım Standardı Taslağı” içindeki kontrol listesini gözden geçirmelidirler.
- Ulusal Siber Güvenlik Stratejisi’nde de belirtildiği gibi, kurum yöneticilerinin farkındalığı artırılmalı ve her kurum kendi bilgi güvenliği yönetim sürecini çalıştıracak yetkinliğe ulaşmalıdır.
- Kamu kurumları arasında güvenli veri paylaşımı için “Kamu Güvenli Veri Paylaşım Kriteri” dikkate alınmalı ve bu çerçevede kurumlar arasında protokol imzalanarak sorumluluklar belirlenmelidir.
- Kurum içi bilgilerin ve kişisel verilerin transfer edildiği MVD ortamlarına (YÖKSİS vb.) erişim için, harici kimlik doğrulama hizmetleri (Facebook, Google, Yahoo, vb.) kullanılmamalıdır.

Çoğunlukla kurumsal kullanıcılara kesintisiz e-posta ve dosya alanı sağlamak amacıyla sağlanan hizmetlere yönelik sorunlar ise bilgi güvenliği boyutu ile olduğu kadar, hukuksal sorumluluklar açısından da değerlendirilmelidir. Sorumlulukların belirlenmesi ve meydana gelen zafiyetlerle ilgili sorumluların tespiti kurumsal yapılarda çok daha karmaşık bir hale gelebilmektedir. Bu kapsamda hukuksal düzenlemelerin dikkate alınması, kullanıcıların kullanmış oldukları servisler hakkında bilgilendirilmesi ve çift doğrulama sistemini kullanmalarına imkân sağlanması gibi temel sorumluluklar mutlaka yerine getirilmelidir. Ayrıca veri bütünlüğünün sağlanabilmesi için hash değerlerinin hesaplanması ve sistem içinde veriyi oluşturan dışında bir kişi tarafından yapılan tüm değişikliklerin kaydının oluşturulması gerekmektedir. Bu kayıtlardaki dosyaların transfer edilmesi halinde ise, sistem yöneticisi ve veri sahibi haberdar edilmelidir.

Bu çalışmada bilgiye tehdit olarak görülen uygulamalar, aynı zamanda kişisel bilgiler üzerinden kişisel haklara yönelik olarak da açık bir tehdit olarak karşımıza çıkmaktadır. Dolaylı olarak, sıradan bir çözüm önerisi olarak sunulan ve veri sahibine kolaylık sağlayan bir teknoloji aracı gibi gösterilen MVD ortamları, gerekli ve yeterli güvenlik hassasiyeti gösterilmediğinde, veri sahibinin bilgilerine ve kişisel haklarına yönelik bir zayıf halkaya dönüşebilmektedir.

Kaynakça

6698 Sayılı Kanun. (2016). Kişisel Verilerin Korunması Kanunu. Erişim adresi:

<http://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.6698.pdf>

Anonimleştirme. (2018). *Türk Dil Kurumu güncel Türkçe sözlük*. Erişim Adresi: <http://www.tdk.gov.tr/>

Avrupa Konseyi. (1995). Directive 95/46/EC of the European Parliament and of the Council of 24 October 1995 on the protection of individuals with regard to the processing of personal data and on the free movement of such data. Erişim adresi: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:1995:281:0031:0050:EN:PDF>

Bourgeois, D. T. (2014). *Information Systems for Business and Beyond*: Saylor Foundation.

BTK. (2005). *Elektronik İmza ile İlgili Süreçlere ve Teknik Kriterlere İlişkin Tebliğ*. Erişim adresi: <https://www.btk.gov.tr/uploads/pages/eimza-teblig-5a33fe9b1f2a2.pdf>

CTSN. (2016). A Brief History of IT. Erişim adresi: http://ehs.siu.edu/_common/documents/IT%20newsletter/vol-2-no-29.pdf

Davies, R. (2018). *BA customers' credit card details 'probably already for sale'*. Erişim adresi:

<https://www.theguardian.com/business/2018/sep/07/ba-british-airways-customers-hacked-credit-card-details-dark-web>

Ellis, J. ve Hertig, C. A. (2010). Concepts and Theories of Asset Protection. *Practical security strategies and emerging trends* içinde (s. 3-11). London: Elsevier Inc.

Emir, M. (2013). *Hukuki ve Etik Yönleri ile Biyotıp Araştırmalarında Biyobankalar*. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü.

European Commission. (2015). *Final report: Data and information collection for EU dual-use export control policy review*. Erişim adresi: <https://www.sipri.org/sites/default/files/final-report-eu-dualuse-review.pdf>

European Commission. (2016). *Regulation (EU) 2016/679 of The European Parliament and of The Council*. Erişim adresi: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/HTML/?uri=CELEX:32016R0679&from=EN>

Finklea, K., Christensen, M. D., Fischer, E. A., Lawrence, S. V. ve Theohary, C. A. (2015). *Cyber Intrusion into U.S. Office of Personnel Management: In Brief*.

¹⁰ Bulut Bilişim Hizmet Sağlayıcıları, Kamu Kurum ve Kuruluşları, Sistem yöneticileri ve BT çalışanları, Güvenlik Uzmanları ve denetçileri, Sistem ve ağ yöneticileri ve MVD ortamlarını kullanan tüm kullanıcılar.

- Grispos, G., Storer, T. ve Gliston, W. B. (2012). Calm before the storm: The challenges of cloud computing in digital forensics. *International Journal of Digital Crime and Forensics*, 4(2), 28-48. doi: 10.4018/jdcf.2012040103
- Help Net Security. (2018). *Email inboxes still the weakest link in security perimeters*. Erişim adresi: <https://www.helpnetsecurity.com/2018/02/23/weakest-link-security-perimeters/>
- Honan, B. (2010). *ISO27001 in a Windows Environment: The best practice handbook for a Microsoft Windows environment*. United Kingdom: IT Governance Publishing.
- James, L. (2018). Making cyber-security a strategic business priority. *Network Security*, 5, 6-8.
- Katz, G. (2018). *British Airways hack: Credit card details of 380,000 stolen*. Erişim adresi: <https://www.usatoday.com/story/travel/flights/todayinthesky/2018/09/07/british-airways-hack-credit-card-details-stolen/1223887002/>
- Koops, B.-J. ve Leenes, R. E. (2014). Privacy Regulation Cannot Be Hardcoded. A critical comment on the 'privacy by design' provision in data-protection law. *International Review of Law, Computers & Technology*, 28(2), 159-171. doi: 10.1080/13600869.2013.801589
- KVKK. (2017). *Kişisel Verilerin Silinmesi, Yok Edilmesi veya Anonim Hale Getirilmesi Rehberi*. Erişim adresi: <https://www.kvkk.gov.tr/yayinlar/K%C4%B0%C5%9E%C4%B0SEL%20VER%C4%B0LER%C4%B0N%20S%C4%B0L%C4%B0NMES%C4%B0,%20YOK%20ED%C4%B0LMES%C4%B0%20VEYA%20ANON%C4%B0M%20HALE%20GET%C4%B0R%C4%B0LMES%C4%B0%20REHBER%C4%B0.pdf>
- Lopez, E. M., Moon, S. Y. ve Park, J. H. (2016). Scenario-Based Digital Forensics Challenges in Cloud Computing. *Symmetry*, 8(10), 1-20. doi: 10.3390/sym8100107
- Luevanos, C., Elizarraras, J. ve Hirschi, K. (2017). Analysis on the security and use of password managers. S.J. Horng (Ed.), *18th International Conference on Parallel and Distributed Computing, Applications and Technologies* içinde (s. 17-24). Taipei, Taiwan: IEEE.
- Mahoney, M. S. (1988). History of computing in the history of technology. *Annals of the History of Computing*, 10, 113-125. Erişim adresi: <https://www.princeton.edu/~hos/mike/articles/hcht.pdf>
- Manikonda, L., Deotale, A. ve Kambhampati, S. (2017). *What's up with privacy?: User Preferences and Privacy Concerns in Intelligent Personal Assistants*.
- McMenemy, D. (2016). *Rights to privacy and freedom of expression in public libraries: squaring the circle*. Paper presented at the IFLA. Erişim adresi: https://pure.strath.ac.uk/ws/portalfiles/portal/54531639/McMenemy_IFLA_2016_rights_to_privacy_and_freedom_of_expression_in_public_libraries.pdf
- NIST. (2001). *Federal Information Processing Standards Publication: Security Requirements For Cryptographic Modules*. Erişim adresi: <https://nvlpubs.nist.gov/nistpubs/FIPS/NIST.FIPS.140-2.pdf>
- NTV. (2018). *Ünlü alışveriş sitesine siber saldırı: 6,5 milyon kişinin bilgileri çalındı*. Erişim adresi: <https://www.ntv.com.tr/teknoloji/unlu-alisveris-sitesine-siber-saldiri-6-5-milyon-kisinin-bilgileri-calindi,YTwUps5Um0qC1n3Oxz9iKg>
- OPC. (2013). *Automated facial recognition in the public and private sectors*. Erişim adresi: https://www.priv.gc.ca/media/1765/fr_201303_e.pdf
- Perlroth, N. (2017). *All 3 billion Yahoo accounts were affected by 2013 attack*. Erişim adresi: <https://www.nytimes.com/2017/10/03/technology/yahoo-hack-3-billion-users.html>
- Smith, C. (2016). *How the Jennifer Lawrence iCloud hack really happened*. Erişim adresi: <https://bgr.com/2016/03/16/jennifer-lawrence-nudes-icloud-hack/>
- Svantesson, D. ve Clarke, R. (2010). Privacy and consumer risks in cloud computing. *Computer Law & Security Report*, 26(4), 391-397. doi: 10.1016/j.clsr.2010.05.005
- Symantec. (2018). *Internet Security Threat Report*. Erişim adresi: <https://www.symantec.com/content/dam/symantec/docs/reports/istr-23-2018-en.pdf>
- T.C. Kalkınma Bakanlığı. (2015). *2015-2018 Bilgi Toplumu Stratejisi ve Eylem Planı*. Erişim adresi: <http://www.bilgitoplumustratejisi.org/download/docfile/8a9481984680deca014bea4232490005>
- Tiryakioğlu, M. B. (2016). *Elektrik hatlarına siber saldırı ihtimali araştırılıyor*. Erişim adresi: <http://aa.com.tr/tr/ekonomi/elektrik-hatlarina-siber-saldiri-ihtimali-arastiriliyor/717710>
- TSE. (2014a). *Bulut Bilişim Güvenlik ve Kullanım Standardı*. Erişim adresi: <https://statik.tse.org.tr/upload/tr/dosya/icerikyonetimi/1202/17032015093613-3.pdf>
- TSE. (2014b). *Veri Merkezi Bilgi Güvenliği Standardı*. Erişim adresi: <https://statik.tse.org.tr/upload/tr/dosya/icerikyonetimi/2222/17032015164359-3.pdf>
- TSE. (2016). *Kamu Güvenli İletişim Kriteri*. Erişim adresi: <https://statik.tse.org.tr/upload/tr/dosya/icerikyonetimi/1207/22042016111207-3.pdf>
- UDHB. (2016). *2016-2019 Ulusal Siber Güvenlik Stratejisi ve Eylem Planı*. Erişim adresi: <http://www.udhb.gov.tr/doc/siberg/2016-2019guvenlik.pdf>

- Vinton, K. (2015). *Password manager LastPass hacked, exposing encrypted master passwords*. Erişim adresi: <https://www.forbes.com/sites/katevinton/2015/06/15/password-manager-lastpass-hacked-exposing-encrypted-master-passwords/#1d953d18728f>
- Waugh, D. (2015). The risk of centralized storage for biometric data. Erişim adresi: <http://www.biometricupdate.com/201512/the-risk-of-centralized-storage-for-biometric-data>
- Yargıtay. (2015). *T.C. Yargıtay 8. Ceza Dairesi, Bilişim Suçu, Esas No:2014/29566, Karar No:2015/13421*.

Osmanlı Diplomatiğinin Üstveri Elemanları Belirleme ve Belge Erişimindeki Rolü: Meşihat Arşivinde Bulunan Belgeler Üzerinde Bir Değerlendirme

Elif Yılmaz Şentürk

Dr. Öğr. Üyesi, Marmara Üniversitesi, Bilgi ve Belge Yönetimi Bölümü, elif.yilmaz@marmara.edu.tr

Öz Bilgi ve belgeye kolay erişim ancak arşiv malzemesinin tanımlanması ile mümkündür. Arşivcilikte tanımlama faaliyeti için kullanılan ve “veri hakkında veri” anlamına gelen üstverinin, belgenin hem içeriğini hem de şekilsel özelliğini doğru ve eksiksiz olarak araştırmacıya sunması gerekir. Osmanlı belgeleri hem şekilsel özellikleri hem de içerikleri bakımından günümüz belgelerinden farklıdır. Osmanlı belgelerinin kullanım tarz ve şartları, kullanılma yerleri, ihtiva ettikleri unsurlar diplomatik ilminin ilgi alanı içerisindedir. Diplomatik, belgenin doğasının ve özgünlüğün belirlenmesi, değerlendirilmesi ve iletilmesi amacıyla kayıtların oluşturulması, belgelerin şekil özelliklerinin incelenmesi ve iletilmesi çalışmasıdır. Belgenin türü, yazının cinsi, sayfanın kullanılışı, üzerindeki işaret, kağıdı, tezhibi, mürekkep özelliği belgenin diplomatiği incelenirken göz önünde bulundurulması gereken özelliklerdir. Belgenin ön yüzündekiler kadar, arka yüzünde bulunan muamelelerle ilgili notlar, hatta gözden kaçan ufak bir işaret ve bunların konuş biçimi son derece önemli olabilir. Bu çalışmanın amacı Osmanlı belgelerinin, onlar için özel olarak hazırlanmış üstveriler vasıtasıyla tanımlanması gerektiğine vurgu yapmaktır. Çünkü ‘diplomatik’ olarak da tabir edilen şekilsel özellikleri belgelerin içeriği hakkında bilgi sahibi olunmasına olanak sağlar. Örneğin belgenin üzerindeki imza, üreticinin veya gönderenin ismi ve unvanı; belgenin yazıldığı kağıdın türü belgenin yazıldığı dönem; yazı türü ise belgeyi üreten kurum hakkında araştırmacıya fikir verebilmektedir. Osmanlı belgeleri, diplomatik alanında uzmanlaşmış bilgi ve belge yöneticileri tarafından hiçbir içeriksel ve diplomatik özelliği göz ardı edilmeden tanımlanmalıdır. Bu çalışma kapsamında, Meşihat Arşivi bulunan her tür belgenin tespit edilebilmesi ve tespit edilen belgelerin tümünün tanımlanmasında kullanılacak üstverilerin belirlenebilmesi için, belgesel analiz ve örnekleme yöntemleri kullanılmış; Meşihat Arşivi evrakı arasından örnekleme yöntemi ile veri toplama tekniği kullanılarak belge taraması yapılmıştır.

Anahtar kelimeler: Diplomatika; tanımlama; üstveri; erişim; Osmanlı belgeleri.

Giriş

Arşivcilikte tanımlama faaliyeti için “veri hakkında veri” anlamına gelen üstverinin, belgelerin hem entelektüel içeriklerini hem de şekilsel özelliklerini doğru ve eksiksiz olarak araştırmacıya sunması gerekir. Osmanlı belgeleri hem diplomatik özellikleri hem de entelektüel içerikleri bakımından günümüz belgelerinden ayrılır. Bu nedenle Osmanlı belgelerini farklı üstveri elemanlarıyla tanımlamak gerekir.

Belgelerin, ‘diplomatik’ olarak da tabir edilen şekilsel özellikleri, göndericisinin/muhatabının unvanı ve belgenin düzenlendiği dönem gibi belgenin içeriğine dair birçok bilgiyi verebilmektedir. Yani belgenin taşıdığı imza, yazıldığı kağıt türü gibi diplomatik özellikleri entelektüel içeriğine dair belge üzerinde bir yazı bulunmasa da araştırmacıya fikir verir. Bu nedenle Osmanlı belgeleri, diplomatik alanında uzmanlaşmış bilgi ve belge yöneticileri tarafından hiçbir içeriksel ve diplomatik özelliği göz ardı edilmeden tanımlanmalıdır.

Diplomatik, belgenin doğasının ve özgünlüğün belirlenmesi, değerlendirilmesi ve iletilmesi amacıyla kayıtların oluşturulması, belgelerin şekil özelliklerinin incelenmesi ve iletilmesi çalışmasıdır (Pearce-Moses, 2005, s. 120). Osmanlı belgelerinin kullanım tarz ve şartları, kullanılma yerleri, ihtiva ettiği unsurlar diplomatik ilminin ilgi alanı içerisindedir (Kütükoğlu, 2013, s. 4). Diplomatik, belgelerin özelliklerini inceleyen bilim dalı (Kütükoğlu, 1994, s. 364), tarihin ise yardımcı ilimlerinden biridir (Gökbilgin, 1992, s. 13). Belgenin diplomatiği incelenirken dış görünüşü büyük önem taşımaktadır. Türü, yazının cinsi, sayfanın kullanılışı, üzerindeki işaret (tuğra, pençe, kuyruklu imza vb.), kağıdı, tezhibi, mürekkep özelliği belgenin diplomatiği incelenirken göz önünde bulundurulmuş özelliklerdir. Belgenin ön yüzüne konulan kadar, arka yüzünde bulunan muameleler ile ilgili notlar, hatta sathi bir inceleme neticesinde gözden kaçan ufak bir işaret ve bunların konuş biçimi son derece önemli olabilir. Toplumun dili bilinip kullandığı yazı okunsa dahi, belgelerin ifade ettikleri anlam bilinmeden değerlendirilmeleri mümkün değildir. Tarihsiz belgelerin tarihlendirilmesi, sahte belgelerin hakikilerinden ayırt edilebilmesi gibi konular hep diplomatik ilminin kapsamı içine girmektedir (Kütükoğlu, 1998, s. 12-13; Aydın ve Keskin, 2008, s. 198).

Bu çalışma sırasında Türkiye'deki Yüksek Öğretim Kurulu Başkanlığı'na ait Tez Merkezi veri tabanı incelenmiştir. Söz konusu veri tabanında yapılan araştırmalar sonucunda, 1999-2017 yılları arasında yapılmış, “üstveri”¹ başlıklı altı doktora, on yedi yüksek lisans tez çalışması tespit edilmiştir. Türkiye'nin dışında “üstveri” başlıklı tezler için “ProQuest Dissertations and Theses Global” isimli veri tabanında, “library science, information science, information technologies” konularında çalışılmış ve “üstveri” başlıklı elli iki adet teze rastlanmıştır. Ancak tespit edilen tezlerin ve yayınların hiçbiri Osmanlı belgelerinin tanımlanmasına yönelik değildir. Bu çalışma literatürdeki bu eksikliği gidermeyi hedeflemiştir.

Çalışmanın Yöntemi

Meşihat Arşivi'nde bulunan her tür belgenin tespit edilebilmesi ve tespit edilen belgelerin tümünün tanımlanmasında kullanılacak üstverilerin belirlenebilmesi için, bu çalışmada, belgesel analiz ve örnekleme yöntemleri kullanılmış; Meşihat Arşivi evrakı arasından örnekleme yöntemi ile veri toplama tekniği kullanılarak belge taraması yapılmıştır. Örnekleme yöntemi için belgeler kronolojik olarak seçilmişlerdir. Bu taramanın evreni Meşihat Arşivi'nde bulunan Evrak Odası, Hukuk, Meclis, Sicil-i Ahval ve Tahrirat isimli serilerdir. Adı geçen bu serilerdeki toplam gömlek sayısı ile Meşihat Arşivi tarafından, bu çalışma kapsamında incelenmesine izin verilen gömlek sayısı Tablo 1'de gösterilmiştir

Tablo 1. Genel tabakalama

Kod	Seri	Gömlek	İncelenmesine İzin Verilen Gömlek	%10 Güven Aralığında İncelenmesi Gereken Gömlek
EO	Evrak Odası	188.510	301	96
MEC	Meclis	17.873	113	96
SAID	Sicil-i Ahval	6.553	100	95
THR	Tahrirat	144.687	279	96
HUK	Hukuk	14.964	156	95
Toplam		372.587	949	478

Meşihat Arşivi'nde çalışmaya dahil edilen 372.587 gömlek arşiv malzemesi üzerinde tabakalı örnekleme kullanılmıştır. Örnekleme yöntemi sınırları belirlenmiş bir evrende alt tabakalar veya alt birim gruplarının var olduğu durumlarda kullanılır (Yıldırım ve Şimşek, 2005, s. 105). Bu yöntem tüm evreni temsil edebilecek özellikleri içerisinde barındırması açısından önemlidir.

Örnekleme seçiminde aşağıdaki formül kullanılmıştır².

$$n = \frac{Nt^2pq}{d^2(N-1) + t^2pq}$$

Çalışma kapsamında, Meşihat Arşivi koleksiyonundaki, yukarıda bahsedilen, seriler içerisinde gömlekler, içerdikleri belgelerin diplomatik özelliklerinin farklılığına göre seçilmiştir. Aynı türden olsalar dahi diplomatik ve tarihi itibarı ile dönem farklılıkları tespit edilerek belirlenen 949 gömlek içerisinde genel tabakalama yöntemi ile örnekleme seçimi yapılmıştır. Bu seçimde ise güven düzeyi %95, güven aralığı 10 olarak belirtilmiş ve diplomatik incelemeye tabi tutulan 949 gömlekten 87 tane seçilmesi matematiksel açıdan yeterli görülmesine rağmen belge türleri arasından farklı tarihlere ait, diplomatik olarak birbirinden farklı 95³ adet gömlek üzerinde üstveri tanımlanmıştır.

¹ YÖK Tez Merkezi'nden yapılan aramalarda sadece “üstveri” terimi ile sınırlı kalınmayarak; “üst veri”, “meta data”, “metadata”, “metaveri”, “meta veri” kelimeleri de aratılmıştır.

² Formülde

N= Evrendeki kişi/belge adedi

n= Örnekleme alınacak kişi/belge adedi

p= İncelenecek olayın görülme olasılığı

q= İncelenecek olayın görülmemesi olasılığı (1-p)

t= Belirli serbestlik derecesinde ve saptanan yanılma düzeyinde t tablosundaki teorik değer

d= Olayın görülme sıklığına göre yapılmak istenen + sapma olarak gösterilmiştir.

³ Osmanlı belgelerinin tanımlanmasında kullanılacak standart üstverilerin belirlenmesi için Meşihat Arşivi'nden seçilerek tanımlanan belgelerin referans numaraları “Üstveri standardının belirlenmesi için tanımlanan belgeler” başlığı ile kaynakçada verilmiştir.

Meşihat Arşivi Evrakı

Osmanlı Devleti'nde bürokratik işlemler sonucunda çok sayıda ve türde belge üretilmiştir. Meşihat Arşivi'nde ifta ve kaza organlarının ürettikleri belgelerin yanı sıra, Şeyhülislamlık makamı ile kalemlerinin, devletin resmi yazışma kriterleri çerçevesinde üretmiş oldukları belgeler de bulunmaktadır. Meşihat Arşivi'nde bulunan bir diğer belge grubu ise, kişilerin ve kurumların Şeyhülislamlık makamına gönderdiği belgelerdir.

Bu çalışma kapsamında, Meşihat Arşivi'nde incelenen belge türleri şu başlıklar altında sıralanabilir:

1. Padişaha ait belgeler
  - a. Ferman
  - b. Berat
  - c. Hatt-ı Hümayun
2. İfta ve Kaza Organlarınca Düzenlenen Belgeler
  - a. Fetva
  - b. Hüccet
  - c. Tereke
3. Devlet Erkânının Emir ve Arz Mâhiyetindeki Belgeler
  - a. Buyuruldu
  - b. Arz
4. Merkez – Taşra Arası Yazışmalar
  - a. Tahrirat
  - b. Şukka
  - c. Telgraf
5. Dilekçe ve Rapor Mahiyetindeki Belgeler
  - a. Arzuhal
  - b. Arz-ı Mahzar
6. Şhiriçi - Daireler Arası Yazışmalar
  - a. Temessük – Tahvil – Sened
  - b. İlmühaber
  - c. Müzekkire
7. Diğer Belgeler
  - a. Sicil Vukuat Pusulası
  - b. Tercüme-i Hal Hülâsası
  - c. Sicil-i Ahval Cüzdanı Suret-i Musaddakası
  - d. Varaka-i Mestûre
  - e. Şehadetname

Meşihat Arşivi Evrakında Diplomatik Özelliklerine Göre Kullanılan Üstveriler ve Üstverilerin Analizi

Meşihat Arşivi'ndeki bulunan ve yukarıda adı geçen Osmanlı belgelerinin tanımlanması için kullanılması önerilen üstveriler, Tanımlama Düzeyi Alanı, Kimliklendirme Alanı, Diplomatik İnceleme Alanı, İçerik Alanı, Yönetim Alanı, Erişim Noktaları Alanı ile Notlar ve Belge Eki Alanı olarak yedi tanımlayıcı bilgi alanına göre organize edilmiştir. Ancak bu çalışmanın kapsamına, bahsedilen yedi bilgi alanından yalnızca “Diplomatik İnceleme Alanı” başlığı altında önerilen üst veriler alınmıştır. Bu nedenle bu başlık altında, yukarıda adı geçen ve Meşihat Arşivi'nde tespit edilen Osmanlı belgelerinin Diplomatik özelliklerini tanımlamak için kullanılan üstveriler önerilecektir.

Diplomatik İnceleme Alanı üstverilerinin tanımlama işlemi yapılırken tespit edilen ve Osmanlı belgeleri için kullanılması önerilen üstverilerin, ne amaçla ve hangi koşulda kullanılacağını açıklamak için Yalçınkaya'nın (2014) doktora tezinde bulunan “Toplanan Üstverilerin Değerlendirme Tablosu Açıklama Alanı” isimli tablodan yararlanılmış; bu tablo “Tespit Edilen Üstverileri Değerlendirme Tablosu” ismiyle bu çalışmaya uyarlanmıştır (Yalçınkaya, 2014, s. 70). Bu tabloda üstverinin ismi, açıklaması, kullanım amacı, uluslararası ve ulusal standartlarda bu üstveri elemanı için kullandığı terim ile üstveri elemanının, Osmanlı belgelerinin tanımlanırken kullanılmasının zorunlu olup olmadığı belirtilmiştir. Bu çalışma sırasında incelenen uluslararası standartlar ve uygulamaların referanslarına kaynakçada yer verilmekle birlikte kısaltmaları şu şekildedir: APPM, CDWA, DACS, DC, eDuS, ISAD(G), MAD, RAD, TS 13298, TSE / ISO 15489-1/2 (Türk Standardlar Enstitüsü, 2007a; 2007b, TSE / ISO 15836, 2008).

Tablo 2’de, önerilen üstverilerin hangi başlıklara göre tanımlanmış oldukları açıklanmaktadır.

Tablo 2. Tespit Edilen Üstverileri Değerlendirme Tablosu	
Üstveri	Bu alanda tarihi belgeler için belirlenen üstveri başlığı bulunur
Açıklaması	Üstverinin kısaca açıklandığı alandır.
Kullanım Amacı	Üstverileri hangi amaç veya amaçlarla kullandıklarının açıklandığı alandır.
Alt Elemanlar	Üstveri elemanın alt elemanlarının adı bu alanda tanımlanmıştır. Bu alt elemanların açıklamaları tablonun altında verilecektir.
Standartlarda bu üstveri için kullanılan terim	Bu terimin kullanılmasını öneren uluslararası standart ve bu terimin bu standarttaki karşılığıdır.
Zorunluluk	Üstveri elemanının kullanılması zorunlu mu yoksa arşivcinin inisiyatifinde mi belirtmek için kullanılır.

Diplomatik İnceleme Alanı

Diplomatik, belgenin doğasının ve özgünlüğün belirlenmesi, değerlendirilmesi ve iletilmesi amacıyla kayıtların oluşturulması, belgelerin şekil özelliklerinin incelenmesi ve iletilmesi çalışmasıdır (Pearce-Moses, 2005, s. 120). Osmanlı belgelerinin kullanım tarz ve şartları, kullanılma yerleri, ihtiva ettiği unsurlar diplomatik ilminin ilgi alanı içerisinde (Kütükoğlu, 2013, s. 4). Diplomatik, belgelerin özelliklerini inceleyen bilim dalı (Kütükoğlu, 1994, s. 364), tarihin ise yardımcı ilimlerinden biridir (Gökbilgin, 1992, s. 13). Belgenin diplomatığı incelenirken dış görünüşü büyük önem taşımaktadır. Yazının cinsi, sayfanın kullanılışı, üzerindeki işaret (tuğra, pençe, kuyruklu imza v.b.), kağıdı, tezhibi belgenin diplomatığı incelenirken göz önünde bulundurulacak özelliklerdir. Belgenin ön yüzüne konulan kadar, arka yüzünde bulunan muameleler ile ilgili notlar, hatta sathi bir inceleme neticesinde gözden kaçan ufak bir işaret ve bunların konuş biçimi son derece önemli olabilir (Kütükoğlu, 2013, s. 13). Toplumun dili bilinip kullandığı yazı okunsa dahi, belgelerin ifade ettikleri anlam bilinmeden değerlendirilmeleri mümkün değildir. Belgelerin cins ve şekil olarak değerlendirilmelerinin yapıldığı bilim dalı diplomatiktir. Tarihsiz belgelerin tarihlendirilmesi, sahte belgelerin hakikilerinden ayırt edilebilmesi gibi konular hep diplomatik ilminin kapsamı içine girmektedir (Kütükoğlu, 1998, s. 12-13).

Bir belgenin içeriği ve taşıdığı özellikler, o belgenin çeşidi, konusu, muhatabı ve yazıldığı tarihle ilgilidir. Genel olarak incelendiğinde, gerek Osmanlı ve öncesi gerekse Avrupa devletlerinin belgelerin de birbirine benzer diplomatik unsurları görülebilmektedir (Gök, 2000, s. 212). Bunun yanı sıra Osmanlı bürokrasisinin ürettiği belgeleri içerisinde aynı gruba giren belgelerin dahi değişik türleri arasında rükün ve şartlar denilen üzerindeki bilgilerin yazılış sırası ve üslubu farklılık gösterebilir. Örneğin beratlarında türüne göre değişikliklere rastlanır. Timar hakkındaki beratlar sıyakat yazısı ve bir öbek teşkil edecek şekilde yazılmışlardır. Yine bir berat türü olan mülknamelerin ilk devirlere ait olanlarında altta hüccetlerde olduğu gibi şahit isimleri görülür (Kütükoğlu, 1994, s. 365).

Bu çalışmada yer verilen “Diplomatik İnceleme Alanı” kapsamında Osmanlı belgelerinin şekil özellikleri incelenmiştir. Uluslararası standartlarda belgenin diplomatik özelliklerine dair olan üstveri elemanları genellikle “İçeriksel ve Yapısal Unsurlar Alanı” (Describing Archives, 2013, s. 45), “Erişim ve Yararlanma ile İlgili Şartlar Alanı” (ISAD-G, 2000, s. 23), “Kontrol Alanı” (ISDF, 2007, s. 23; ISDIAH, 2008, s. 42), “Olay Tarihi” (ISO 23081-2, 2009, s. 1), “Başlık ve Sorumluluk Bildirimi Alanı” (RAD, 2008, s. 1-31), “Çeşitli Veri Alanları” (Sahli, 1990), “Not Alanı” (Hensen, 1989, s. 7) isimli tanımlama alanlarının içerisinde verilmişlerdir. İncelenen standartlar içerisinde sadece Manual of Archival Descripton (MAD) (Cook ve Procter, 1989, s. 91) söz konusu alana “Diplomatik Tanımlama Alanı” demiştir. Bu çalışma sırasında, Osmanlı belgelerini tanımlarken, yukarıda adı geçen “Diplomatik Tanımlama Alanı” dışındaki alanların ihtiva ettiği üstveri elemanlarının yetersiz; alan isimlerinin de bir belgenin diplomatik özelliklerini yansıtmaktan uzak kaldığı görülmüştür. Bu durum, tarihi belgelerin hem şekil özelliklerinin hem de entelektüel içeriğinin modern ve elektronik belgelerden farklı olmasından kaynaklanmaktadır.

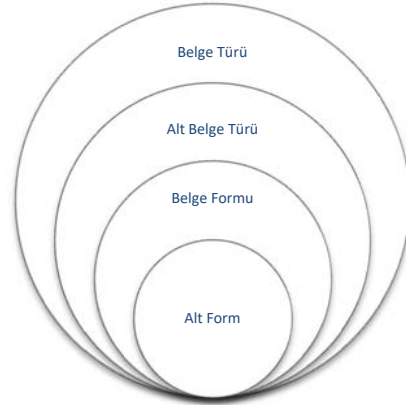
Bu çalışmada Meşihat Arşivi’nde bulunan ve bu çalışmanın kapsamına alınan belgelerin tanımlanması sonucu ortaya çıkan ve belgenin diplomatik bilgilerin tanımlanmasını sağlayan üstveri elemanları belirlenmiştir. Osmanlı belgelerinin diplomatik özelliklerini tanımlamak için kullanılan üstveriler şu şekildedir:

Belge Türü

Osmanlı Devleti’nin bürokratik işleyişi sırasında üretilen belgeler, üretildiği ve gönderildiği yerlere ve yazılma gayelerine göre değişik isimler alırlar. Örneğin; padişah tarafından gönderilen emirler için ferman, emir, hüküm; yine padişah tarafından bir şeyin kullanılma hakkı, bir vazifenin tevcihi gibi vesilelerle verilen belgelere berat; sadrazam, beylerbeyi gibi üst kademe görevlilerinin emirlerine buyuruldu; padişahın başka bir devletin teba’asına veya kendi teba’asından bir gruba bahşettiği hakları göstermek için verilene ahidnâme; iki devlet arasında karşılıklı keffülü ihtiva

eden belge de muahede denir. Belge türlerinin her birinin ayrı özellikleri vardır ve bu özellikler bilinince bazen metnin tamamının okunmasına gerek kalmadan belgenin hangi grup içine gireceği tespit edilebilir (Kütükoğlu, 1998, s. 12-13). Osmanlı belgelerinden herhangi biri tür bakımından değerlendirildiğinde, belgenin konusu, fonksiyonu, üreticisi veya muhatabı değişikçe alt kümelere ayrılabilir. Bu alt kümelere “alt belge türü” denir. Örneğin “berat” belge türü iken, beratın alt kümesini oluşturan Tımar Beratı, Ulûfe Beratı, İltizam Beratı, Muafiyet Beratı, Mukataa Beratı, Mâlikane Beratı, İmtiyaz Beratı, Salahiyet Beratı “alt belge türü” olarak ifade edilirler. Alt belge türünün alt kümesi form iken, formun alt kümesi ise, bu çalışma kapsamında, alt form olarak adlandırılmıştır.

Şekil 1. Belge türü kategorileri

Aşağıdaki tabloda verilen, uluslararası standartlarla eşleştirilmeler “Belge türü” üstveri elemanın karşılığıdır. Bu üstveri elemanın alt elemanlarıyla eşleştirilmesi amacıyla uluslararası standartlara bakılmış; bu standartlarda geçen “type”, “form” ve “nature” gibi belge türünü tarif eden tanımlama elemanlarının alt kümeleri için kullanılan herhangi bir tabire rastlanmamıştır.

Tablo 3. Diplomatik İnceleme Alanı - Belge Türü

Üstveri	Belge Türü
Açıklaması	Edebî veya sanatsal materyallerin ayırt edici bir türü, çoğunlukla konu, fiziksel özellikler veya formdan ziyade stil veya işlev ile karakterize edilir (Pearce-Moses, 2005, s. 183).
Kullanım Amacı	Belgenin çeşidi hakkında bilgi verilmesi amaçlanır
Alt Elemanlar	<ul style="list-style-type: none"> • Alt belge türü <ul style="list-style-type: none"> ○ Form <ul style="list-style-type: none"> ▪ Alt form
Uluslararası standartlarda bu üstveri için kullanılan terim	APPM → Form of material CDWA → Material DACS → Nature of the archival unit DC → Type eDuS → Belge Türü ISAD(G) → Extent and medium of the unit MAD → Form, type, genre MODS → <physicalDescription><genre> RAD → Nature of the archival unit TS 13298 → Belge Türü TSE / ISO 15489-1/2 → Fiziksel Format TSE / ISO 15836 → Tür
Zorunluluk	Kullanılması zorunlu alandır.

Kağıt Türü

Osmanlı belgelerinde kağıdın cinsi ve ebadı, belge türüne göre değişmektedir. Buna rağmen aynı cins belgelerin kâğıtlarının da zaman içinde farklılık gösterdiği görülmektedir. Örneğin, 16. yüzyıl fermanlarının kağıdının hacmi giderek büyümüş bunun neticesinde 18. yüzyılda battal kağıtlar kullanılmaya başlanmıştır. Beratlarda da aynı durum görülmekle beraber berat cinsiyle ebadı arasında daima yakın bir bağlantı olmuştur. Telhislerde 18. yüzyıl ortaları ile yine bu asrın sonlarındaki kâğıtlar mukayese edildiğinde ebatların küçüldüğü göze çarpar. Osmanlı Devleti'nde kalemlerde en çok kullanılan kağıt cinsi İstanbul, battal ve telhislik adı verilen kağıtlardır (Kütükoğlu, 2013, s. 30). Kâğıt cinsi olarak kalemlerde en çok kullanılan kâğıt İstanbul kâğıdıdır. Fermanlar ve ikinci derecedeki beratlar da bu kağıda yazılmıştır. Telhislerde ise “telhis kağıdı” denilen kâğıt türü tercih edilmiştir. Name-i Hümâyûn, Ahidname-i Hümâyûn, mühim şahıslara verilen menşur ve mülknameler de dahil bütün beratlarda abadi cins kağıdın çeşitli kaliteleri kullanılmıştır (Kütükoğlu, 1994, s. 366). Resmi mektuplar genellikle büyük ebatlı kağıtlara yazılır, mektubu gönderenle mevkiine göre kağıdın kullanılış şekli de değişirdi. Alt makamdan üst makama yazılan mektuplarda yazı, kağıdın orta yerinden başlanır; satırlar sık ve ince olurdu. Üst makamdan alt makama yazılan mektuplarda ise satırlar seyrek, katlama ise geniş yapılırdı (Kütükoğlu, 2013, s. 228).

Daha önce de değinildiği üzere Osmanlı belgelerinin bir kısmı tarih içermeyebilir. Kullanılan kâğıdın türü ve boyutu yüzyıllar içerisinde değişiklik gösterdiği için belge tarihinin belirlenmesi sürecinde başvurulan diplomatik unsurlardan birisidir (Kütükoğlu, 1998, s. 33).

Tablo 4. Diplomatik İnceleme Alanı – Kâğıt Türü

Üstveri	Kağıt Türü
Açıklaması	Arşiv belgesinin kayıt ortamı hakkında bilgi verir
Kullanım Amacı	Belgeyi fiziksel olarak tanımlamak ve disiplinler arası çalışmalara kaynaklık etmek
Alt Elemanlar	-
Uluslararası standartlarda bu üstveri için kullanılan terim	Uluslararası standartlarda, bilginin kayıt ortamı yani bilgi taşıyıcısı olan kağıdın türü hakkında bilgiye rastlanmamıştır.
Zorunluluk	Kullanılması arşivcinin inisiyatifinde olan üstveri elemanıdır.

Yazı Türü

Gotik, Roman ve İtalik gibi fontların tasarımına veya stiline yazı türü denmektedir (Carter ve Levine-Clark, 2013, s. 259). Osmanlı belgelerinin yazı türleri de belgelerin türleriyle yakından ilgilidir. Ferman, sebep-i tahrir hükmü ve bazı beratlarda yazı türü olarak divanî veya divanî kırması kullanılmıştır. Önemli kişilere verilen beratlar, name ve ahidname-i hümâyûnlarda genellikle celi-divanî yazı tercih edilmiştir. Buyrulduklar daima divanî ve iri divanî; telhisler harekesiz nesihle yazılmıştır. İfta ve kaza organlarının, yani Şeyhülislamlık, kazaskerlik ve kadılıkların, düzenledikleri belgelerde ise her zaman ta'lik yazı kullanılmıştır. Maliye kayıtlarında genellikle iki tür yazı hakimdir. Ahkam kayıtları divanî ile yazılırken muhasebe kayıtları siyakatla tutulmuştur. Tahrir defterleri yine siyakatla, kısmen nokta kullanılarak yazılmıştır. 19. yüzyılın tipik yazısı ise rik'a, daha çok da rik'a kırmasıdır. Arz tezkireleri, iradeler, devlet daireleri arasındaki yazışmalar ve benzerleri hep rik'a yazı ile kaleme alınmıştır (Kütükoğlu, 1994, s. 366).

Tarih içermeyen belgelerin tarihlendirilip değerlendirilebilmesi için, kullanılan yazının yüzyıllar içerisindeki gelişimi ve değişiminin göz önüne alınması gerekmektedir. Örneğin, 15. yüzyıl tahrir defterleriyle 15. yüzyıl tahrir defterlerinin yazıları gibi; 16. yüzyıl mühimme defterleriyle sonraki yüzyıllardaki defterler aynı yazı ile yazılmamışlardır. Arz ve arzuhal gibi belgelerdeki derkenarlar bile hem bürolardaki farklı yazı karakterlerini hem de bu yazıların zaman içinde uğradığı değişiklikleri gösterebilmektedir. Osmanlı belgelerinin diplomatik açıdan değerlendirilebilmesi ve tarihlendirilmesi diplomatik bilgisi kadar paleografya bilgisini de gerektirmektedir (Kütükoğlu, 2013, s. 152). Bu da belgelerin şekil özellikleri yanında yazı türlerinin de bilinmesi anlamına gelmektedir.

Aşağıda “Yazı Türü” isimli üstveri elemanının uluslararası standartlardaki benzer tabirlerle eşleştirilmesi yapılırken, bu üstveri elemanının Matbu Yazı, Celi, Divanî, Rika, Süllüs, Siyakati Talik ve Diğer isimli alt elemanları için eşleştirilme yapılamamış; yalnızca “yazı türü” tabirine karşılık gelen elemanlara yer verilebilmiştir. Zira, yukarıda adı geçen alt elemanlar yalnızca Arap harfli belgelerin özellikleri olduklarından, uluslararası standartlarda isimleri geçmemektedir.

Tablo 5. Diplomatik İnceleme Alanı - Yazı Türü

Üstveri	Yazı Türü
Açıklaması	Arşivsel tanımlamada bu üstveri elemanı bir yazıtta kullanılan yazı karakterini veya betiği tanımlamak için kullanılır (Categories for the description, 2014, s. 19).
Kullanım Amacı	Disiplinler arası çalışmalara kaynaklık etmek ve farklı bakış açılarıyla malzemeleri sınıflandırabilmek
Alt Elemanlar	Matbu Yazı, Celi, Divanî, Rika, Sülüs, Siyakat, Talik, Diğer
Uluslararası standartlarda bu üstveri için kullanılan terim	APPM → Accents and other diacritical marks CDWA → Typeface/Letterform
Zorunluluk	Kullanılması zorunlu alandır.

Özel İşaretler

“Belge üzerindeki özel işaretler” isimli üstveri elemanı, bir belgenin parçası olan ya da belgeye yapılandırılmış, uygulanmış, damgalanmış, yazılmış, kazınmış veya eklenmiş fiziksel işaretlerin, harflerin, kısaltmaların, metinlerin ya da etiketlerin (filigranlar gibi materyalin zaten kendi içinde sunulan işaretler hariç) tanımlanması için kullanılır (Categories for the description, 2014, s. 18). Elektronik belgelerde olduğu gibi, Osmanlı belgelerinde de antet, filigran, tuğra, imza, pençe gibi işaretlere rastlanmaktadır (Kandur, 2006, s. 97). Osmanlı belgelerinde genellikle tasdikleme ve belgelerin doğruluğunu tahkik etme maksadı ile kullanılan bu işaretler “Belge üzerindeki özel işaretler” üstveri elemanı altında tanımlanmaktadır. Osmanlı belgeleri üzerinde bulunan her bir işaretin bir anlamı ve formülü vardır. Belgenin geçirdiği muamele sürecinin ve provenansının belirlenebilmesi için bu tip işaretler transkribe edilmelidir.

Aşağıdaki tabloda verilen uluslararası standartlarla eşleştirilmeler “Özel İşaretler” üstveri elemanının karşılığıdır. Bu üstveri elemanının alt elemanlarıyla eşleştirmek amacıyla uluslararası standartlara bakılmış; yalnızca, TS 13298’de (2007), “imza” isimli alt elemanın karşılığı olarak “elektronik imza”, “mühür” isimli alt elemanın karşılığı olarak da “elektronik mühür” tabirlerine rastlanmıştır. Bu alt elemanlar “elektronik imza” ve “elektronik mühür” tam olarak Osmanlı belgelerinde geçen “imza” ve “mühür”ün karşılığı olmasalar da kullanım amaçları ve belgeyi tescil etmek adına nitelikleri açısından benzer özellikler taşımaktadırlar.

Tablo 6. Diplomatik İnceleme Alanı - Belge Üzerindeki Özel İşaretler

Üstveri	Özel İşaretler - İbareler
Açıklaması	Tasdikleme ve belgelerin doğruluğunu tahkik etmek için kullanılan özel işaretler
Kullanım Amacı	Belgenin sah ve doğruluğunu ortaya koyma, belgeyi tasdik etme.
Alt Elemanlar	Tuğra, Pençe, Kuyruklu imza, İmza, Mühür, Antet, Filigran, Tezhip
Uluslararası standartlarda bu üstveri için kullanılan terim	APPM → Other officials CDWA → Inscriptions/Marks eDuS → Diğer Dijital İşaretler MAD → Special features RAD → Other physical details TS 13298 → Diğer Dijital İşaretler
Zorunluluk	Kullanılması zorunlu alandır.

Tuğra

Osmanlı Devleti’nde padişah tarafından verilen ferman ve beratların hepsinde, name-i hümayûnların ise büyük bir kısmında tuğra işareti bulunur (Kütükoğlu, 1998, s. 99-148). Resmi evraklardaki tuğra, padişahın tahta çıktığı gün, kendisine gösterilen örnekler arasından seçilir; metni ve istifi saltanatının sonuna kadar (tuğrayı kim tarafından çekerse çeksin) değişmezdi (Acar, 1999, s. 168). Önceleri ferman, berat, vakfiye gibi belgelerin başına konulan tuğraların kullanım alanları zamanla yaygınlaşmış; mühürde, paralarda, pullarda ve kitabelerde de tuğra kullanılmaya başlanmıştır (Turgut, 2009, s. 81).

Pençe

Osmanlı Devleti'nde veziriazamın, eyaletlerdeki vezir, Beylerbeyiler ile Sancakbeylerinin, mütesellimlerin hükümet ve eyalet işlerine ait yazılarında, imza yerine pençe adı verilen, tuğraya benzeyen işaretler bulunmaktadır. Bu işarete, şeklinden dolayı, pençe denmiş olması muhtemeldir. Osmanlılarda ilk pençeye 15. yüzyılın ortalarında rastlanmıştır. Pençeler, ait oldukları kişilerin ehemmiyetine göre belgelerin sağ kenarının başına veya ortasına ve imza yerine vesikanın sonuna çekilir.

Pençeler tek kavislidir. Pençelerde alt birinci sırada isim bulunduğu gibi bazen de “bende”, “paşa” veya valinin bulunduğu eyalet adının yazdığı da görülür. Bazı pençelerde, tuğralarda olduğu gibi, “muzaffer daima” ibaresi, bazılarında ise pençeli yazının doğruluğuna işaret etmek üzere “sah” remzine rastlanmaktadır (Uzunçarşılı, 1995, s. 113). Osmanlı Devleti'nin ilk devirlerinde mektup, buyuruldu gibi belgelere konan pençe alameti beyzeli, keşideli ve imza şeklinde olmak üzere üç gruba ayrılırdı (Kütükoğlu, 2013, s. 76-77).

Kuyruklu imza

Osmanlı Devleti'nin mali işlerini yürüten defterdarlar, maliye kalemlerinde hazırlanan bazı belgelere koydukları imzalara aşağıya doğru uzanan bir çizgi ilave ederler; bu imzaya “kuyruklu imza” denirdi (Kütükoğlu, 2013, s. 79). Bir belgede kuyruklu imza bulunması, o belgenin maliye kaleminden çıktığı veya maliye kaleminde işlem gördüğü anlamına gelmekteydi. Belgenin provenansı ve iş süreçleri hakkında da bilgi verdiği için kuyruklu imza arşivcilik açısından önemli bir işarettir.

İmza

Osmanlılarda çok yaygın olarak kullanılan imza, çoğunlukla kişinin adı ile beraber Arapça hayır ve mağfired dileyen sözler taşırdı. Vesikaların altına konulan imza birkaç unsuru içeren sade bir formül idi. Tasdik ibareleri ise tasdik edilen belgenin türüne göre değişmekteydi.

Mühür

Osmanlı Devleti'nde arzuhal, mektup gibi yazışmalara basılan mühürler, belgelerin doğruluğunu tahkik etmek; belgeleri tasdik etmek için kullanılırlardı. Mühürler; şahsi mühürler, resmi mühürler ve vakıf mühürleri olarak üç sınıfa ayrılırlardı (Kütükoğlu, 2013, s. 84). Gerek vakıflarda gerekse mali yönü olan müesseselerde kontrolü sağlamak ve suiistimali önlemek amacıyla mühürler birden fazla parçaya bölünerek yapılmıştı. Her parça bir sorumluda durmakta ve o şahıslar bir araya gelmeden işlem yapılamamaktaydı. Yine belge sahtekârlıklarının önlenmesi maksadıyla mühürçülerin hak ettikleri mühürleri bastıkları defterleri vardı (Kütükoğlu, 2006 s. 530-531).

Mühürler, makam ve müesseselere veya şahıslara aittirlerdir. Şahıs mühürlerinde ad, baba adı ve lakap, şöhret veya memuriyet unvanları bulunmaktadır (Sertoğlu, 1988, s. 63)

Antet

Antetleme, Osmanlı Devleti'nde Tanzimat sonrası yazışmalarda görülmektedir. Kağıtlar, hangi ofiste kullanılacaksa, o dairenin başlığının matbu olarak kağıtlarının başında bulunması yani antetleme Osmanlı Devleti'nde modern dosyalama sisteminde görülen tedbirlerdir (Ortaylı, 1988, s. 167-168).

Filigran

Filigran, kağıtlar ışığa karşı tutulduğunda görülebilen rakamlara, sembolere, markalara veya yazılara verilen genel addir. Filigran, ilk kez, 1282 yılında Avrupa'da Fabriano'daki kağıt fabrikasında üretilen kağıtlara uygulanmış ve bu yöntem Avrupa'daki diğer fabrikalardaki kağıtlara da uygulanmıştır. Öte yandan, Doğu'da üretilen kağıtlarda bu tür sembol uygulamaları ile karşılaşılmamıştır. Bu durum, Batı kağıtlarının kalıplarındaki çizgileri Doğu kağıdından ayıran en belirgin özelliği (Somer, 2014, s. 244).

Işıklı bakıldığında görülebilen, kağıttaki lif miktarının farklılaştırılmasıyla oluşan, kağıt tasarımı anlamına gelen filigrana (Pearce-Moses, 2005, s. 406) Osmanlı belgelerinde zaman zaman rastlanmaktadır. Filigran gibi malzemeye özgü işaretler “Belge Üzerindeki Özel İşaretler” üstveri elemanı vasıtasıyla tanımlanmalıdır.

Tezhip

Tezhip altınlamak anlamına gelmektedir. Tezyinî sanatların temelinde deseni oluşturan motifler yer alır. Tezhipte kullanılan motifler diğer süsleme sanatlarında görülen motiflerden daha küçük ve sadedir (Biol, 2012, s. 61). Örneğin ferman, berat, menşur gibi Divân-ı Hümayun'dan çıkan ve bezemesine gerek duyulan resmi yazıların bazılarında metnin üstünde bulunan tuğranın çevresinde ve zemininde bezemeye bulunmaktadır. Fermanlarda tezhip sahası tuğranın iç bölümlerinde veya etrafında bulunabileceği gibi üst kısmına doğru üçgen şekli meydana getirecek biçimde de olabilir. Ferman gibi devlet yazışmalarını tezhip bakımından diğer yazma eserlerden ayıran en önemli özellik yazılı

alanın hiçbir şekilde çerçeve içine alınmayışıdır. Tuğranın bölümleri çoğu zaman tezhibin paftalarını oluşturur ve farklı renklere boyanarak değişik motiflerle desen işleme imkânı kazandırır (Duran, 2012, s. 63,64)

Mürekkep Özelliği

Osmanlı Devleti'nde günlük yazışmalarda siyah is mürekkebi kullanılırdı. Günümüze ulaşmış yazılı belgelerden, milâttan önce Akdeniz ve Anadolu çevresindeki farklı kültürlerde yaygın biçimde siyah is mürekkebinin kullanıldığı anlaşılmaktadır (Derman, 2006, s. 47). Bazı eserlerde, belgelerin üzerindeki bazı der-kenarlarda ve bazı defterlerde kırmızı mürekkep kullanıldığı da olmuştur. Berat, nâme-i hümayûn ve ahidname-i hümayûnların bir kısmında kırmızı mürekkebin yanı sıra lacivert, yeşil ve altın mürekkebe rastlanmaktadır (Kütükoğlu, 2013, s. 43).

Ancak günümüzde, tarihi belgelerde kullanılan mürekkep çeşidini, belgenin yazıldığı kağıt türü gibi bazı diplomatik özellikleri tanımlayabilecek, belgenin yazıldığı döneme dair unsurları bilen uzman sayısı yok denecek kadar azdır. Prof. Dr. İsmail Erünsal, yazmaların kataloglanmasında karşılaşılan güçlükleri ele aldığı makalesinin en başında vurguladığı “bugün artık kullanılmayan kağıtların ve mürekkep çeşitlerinin doğru olarak tanıtılabilmesi, farklı tekniklerle ve malzemeyle yapılmış farklı görünümdeki cildlerin yeterince tavsif edilebilmesi bu devrin maddi medeniyet unsurlarının bilinmesini gerekli kılmaktadır” (Erünsal, 1995, s. 233) cümlesiyle; arşiv belgelerinin fiziksel tanımlamalarının yapılabilmesi için, o dönemin uygarlığının taşıyıcısı, işareti olan kağıt, kitap, kitabın süslemesi, ebrusu, kullanılan mürekkep, altın, o kitabın durduğu kitaplığın bezemesi gibi unsurların yani din, sosyoloji, fikir gibi soyut olmayan kültür, uygarlık izlerinin bilinmesi ve anlaşılması ile mümkün olduğunu işaret etmiştir.

Tablo 7. Diplomatik İnceleme Alanı - Mürekkep Özelliği

Üstveri	Mürekkep Özelliği
Açıklaması	Hat sanatında kullanılan çeşitli renk ve kıvamdaki sıvı yazı malzemesidir (Derman, 2006, s. 47)
Kullanım Amacı	Belgenin biçimsel özellikleri hakkında bilgi vermek
Alt Elemanlar	
Uluslararası standartlarda bu üstveri için kullanılan terim	CDWA → Materials / Techniques Description
Zorunluluk	Kullanılması arşivcinin inisiyatifinde olan üstveri elemanıdır.

Sonuç ve Öneriler

Bilgiye erişimin hızlı ve doğru olarak yapılabilmesi için düzenleme kadar tanımlama faaliyeti de önemlidir. Tanımlama faaliyeti için “veri hakkında veri” anlamına gelen üstverinin, belgelerin hem entelektüel içeriklerini hem de şekilsel özelliklerini doğru ve eksiksiz olarak araştırmacıya sunması gerekir. Osmanlı belgeleri hem diplomatik özellikleri hem de entelektüel içerikleri bakımından günümüz belgelerinden ayrılır. Bu nedenle Osmanlı belgelerini farklı üstveri elemanlarıyla tanımlamak gerekir.

Belgelerin, “diplomatik” olarak da tabir edilen şekilsel özellikleri, göndericisinin/muhatabının unvanı ve belgenin düzenlendiği dönem gibi birçok içeriksel bilgiyi verebilmektedir. Yani belgenin taşıdığı imza, yazıldığı kağıt türü gibi diplomatik özellikleri entelektüel içeriğine dair belge üzerinde bir yazı bulunmasa da araştırmacıya fikir verir. Bu nedenle Osmanlı belgeleri, diplomatik alanında uzmanlaşmış bilgi ve belge yöneticileri tarafından hiçbir içeriksel ve diplomatik özelliği göz ardı edilmeden tanımlanmalıdır.

Osmanlı belgelerinin diplomatik ve entelektüel içeriklerini tam olarak ortaya koyamayan üstveriler vasıtayla, diğer bir deyişle; eksik veya yetersiz olarak tanımlanması, belgelere erişimi zorlaştırmakta hatta pek çok belge için erişimi imkansız kılmaktadır. Özellikle Türkiye’de tarihçilerin yaygın olarak “belge aramak” ve “belge bulmak” gibi kullandığı tabirler, arşiv belgelerinin eksik ve yetersiz tanımlanmaları; kabul görür sistemlere göre sınıflandırılmamalarının sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Doğru sınıflandırma ve tanımlama araştırmacının “belge arama” süresini kısaltacak; araştırmacı doğru ve eksiksiz tanımlama sayesinde belgeye “tesadüfen” değil bilinçli bir arama neticesinde erişecektir. Bu çalışmada da amaçlanan, araştırmacıya, aradığı bilgi ve belgeyi hızlı ve doğru şekilde ulaştırmaktır.

Bu çalışmada, uluslararası üstveri standartlarında belirtilen üstveri elemanlarının, Osmanlı belgelerinin tanımlanması açısından uygun olup olmadığı da araştırılmıştır. Bu standartlar içeriksel olarak belgeleri tanımlama yeterli görülse de Osmanlı belgelerinin şekil özelliklerini tanımlayacak uygun üstverilere rastlanmamıştır. Bunun sebebi Osmanlı belgelerinin, bugün üretilen gerek fiziksel gerek elektronik belgelerden hem içeriksel hem de fiziksel olarak farklı olmasıdır.

Bu çalışmada, Osmanlı belgelerinin tanımlanması için önerilen üstveriler, yalnızca Meşihat Arşivi için geliştirilmemiştir. Bu üstveri elemanları, koleksiyonunda Osmanlı belgesi bulunan tüm kamu arşivlerinde ve özel arşivlerde kullanılabilir. Bu üstveri elemanlarının kullanılması halinde, bugüne kadar devam eden eksik ve yetersiz tanımlama sonucu ulaşılamayan veya çok uzun süre ve uğraşlar sonucu ulaşılan belgelere kısa zamanda ulaşılması sağlanacaktır.

Kaynakça

- Acar, M. Ş. (1999). *Türk hat sanatı*. İstanbul: Antik A.Ş.
- Aydın, B. ve Keskin, İ. (2008). Osmanlı bürokrasisinde evrak sahteciliği, diplomatik ve diplomatika eğitimi. *Osmanlı Araştırmaları*, 31, 197-228.
- Birol, İ. A. (2012). Tezhip. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 41, 61-62. Erişim adresi: <http://www.islamansiklopedisi.info/dia/pdf/c41/c410041.pdf>
- Carter, T. M. ve Levine-Clark, M. (2013) *ALA glossary of library and information science*. Chicago: An Imprint of the American Library Association.
- Categories for the description of works of art: Describe and catalogue works of art, architecture, and cultural heritage (CDWA) (2014)*. Los Angeles: Paul Getty Trust & College Art Association.
- Cook, M. ve Procter, M. (1989). *A Manual of archival description 2nd ed.* Aldershot: Gower Publishing Company.
- Derman, U. (2006). Mürekkep. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Cilt XXXII, s. 46-47) içinde. Erişim adresi: <http://www.islamansiklopedisi.info/dia/pdf/c32/c320035.pdf>
- Describing Archives A Content Standard (DACS), 2nd Ed. (2013). Chicago: The Society of American Archivist.
- Duran, G. (2012). Tezhip. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Cilt XXXXI, s. 63-65) içinde. Erişim adresi: <http://www.islamansiklopedisi.info/dia/pdf/c41/c410042.pdf>
- Erünsal, İ. E. (1995). Yazma eserlerin kataloglanmasında karşılaşılan güçlükler I: Eser ve müellif adının tesbiti, *Prof. Dr. Hakkı Dursun Yıldız Armağanı* içinde. Ankara 1995, s. 233.
- Gök, N. (2000). Osmanlı diplomatikasında ferman ve berat arasında benzerlik ve farklar. *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*. 11, 211-216.
- Gökbilgin, M.T. (1992). *Osmanlı paleografya ve diplomatik ilmi*. İstanbul: Enderun Kitapevi.
- Hensen, S. L. (1989). *Archives, personal papers, and manuscripts (APPM)*. Chicago: Society of American Archivists.
- International Standard for Describing Functions (ISDF). (2007). Dresden: Committee on Best Practices and Standards.
- International Standard for Describing Institutions with Archival Holdings (ISDIAH). (2008). International Council on Archives.
- International Standard of Archival Description (General) (ISAD(G)). (2000). Ottawa: International Council on Archives.
- ISO 23081-1: 2009 Information and documentation – records management processes – metadata for records: Part 1: Principles. (2009). British Standard International Standard Organisation.
- Kandur, H. (2006). *Elektronik belge yönetimi sistem kriterleri referans modeli (V.2.0)*, Ankara: Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü.
- Kütükoğlu, M. (1994). Diplomatik. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Cilt IX, s. 364-366) içinde. Erişim adresi: <http://www.islamansiklopedisi.info/dia/pdf/c09/c090288.pdf>
- Kütükoğlu, M. (1998). *Tarih araştırmalarında usul*. İstanbul: Kubbealtı Neşriyatı.
- Kütükoğlu, M. (2006). *Mühür*. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (Cilt XXXI, s. 530-531) içinde. Erişim adresi: <http://www.islamansiklopedisi.info/dia/pdf/c31/c310371.pdf>
- Kütükoğlu, M. (2013). *Osmanlı belgelerinin dili (diplomatik)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Ortaylı, İ. (1988). Osmanlı kançılıyasında reform: Tanzimat Devri Osmanlı diplomatikasının bazı yönleri. *Tarih Boyunca Paleografa ve Diplomatik Semineri 30 Nisan-2 Mayıs Bildiriler* (s. 153-168) içinde. İstanbul: Edebiyat Fakültesi Tarih Araştırma Merkezi.
- Pearce-Moses, R. (2005). *A Glossary of archival and records terminology*. Chicago: The Society of American Archivists.
- Rules of Archival Description (RAD). (2008). Ottawa: Bureau of Canadian Archivists.
- Turgut, A. T. (2009). Tuğra süslemeleri. *El Sanatları İstanbul Büyükşehir Belediyesi Sanat ve Meslek Eğitimi Kursları (İSMEK) El Sanatları Dergisi* içinde (s. 80-85). İstanbul.
- Sahli, N. (1990). *Archival and manuscripts control (MARC) The AMC Format*. Chicago: Society of American Archivist.
- Sertoğlu, M. (1988). Osmanlı diplomatikası bakımından Başbakanlık Osmanlı Arşivlerinde bulunan belgelerin ilmi ve hukuki değerleri hakkında düşünceler. *Tarih Boyunca Paleografa ve Diplomatik Semineri 30 Nisan-2 Mayıs Bildiriler* (s. 59-70) içinde. İstanbul: Edebiyat Fakültesi Tarih Araştırma Merkezi.
- Somer, N. (2014). Osmanlı arşiv belgelerinin günümüze ulaşmasının nedenleri: Kâğıt, mürekkep ve cilt özellikleri. *Muhasebe ve Finans Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 6, 238-262. Erişim adresi: <http://dergipark.gov.tr/muftad/issue/30123/325006>
- TS 13298. (2007). Elektronik belge yönetimi. Ankara: Bilgi Teknolojileri ve İletişim İhtisas Grubu Türk Standartları Enstitüsü.

- TS / ISO 15836. (2008). Bilgi ve dokümantasyon - Dublin Core meta veri öge kümesi. Ankara: Bilgi Teknolojileri ve İletişim İhtisas Grubu Türk Standartları Enstitüsü.
- Türk Standartları Enstitüsü. (2007a). Enformasyon ve dokümantasyon – Belge yönetimi, Bölüm 1: Genel. Ankara: TSE. (TSE ISO 15489-1: 2001).
- Türk Standartları Enstitüsü. (2007b). Enformasyon ve dokümantasyon – Belge yönetimi. Bölüm 2: Kılavuzlar. Ankara: TSE. (TSE ISO 15489-2: 2001).
- Uzunçarşılı, İ. H. (1995). *Tuğra ve Pençeler ile Ferman ve Buyuruldulara Dair* Belleten (Cilt. V, S.17-18, s. 101-157) içinde. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Yalçınkaya, B. (2014). e-devlet üstveri standardının oluşturulması ve Türkiye için modellenmesi (eDuS) (Yayımlanmamış doktora tezi). Marmara Üniversitesi: İstanbul.
- Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2005). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. İstanbul: Seçkin Yayınları.

Kent Arşivlerinin Ulusal Kültürel Arşiv Dünyamızdaki Anlam ve Önemi

Mehmet Ali Akkaya

Doç. Dr., İzmir Katip Çelebi Üniversitesi, Bilgi ve Belge Yönetimi Bölümü, mali7akkaya@gmail.com

Hüseyin Odabaş

Prof. Dr., Çankırı Karatekin Üniversitesi, Bilgi ve Belge Yönetimi Bölümü, odabashuseyin@gmail.com

Öz: İnsanoğlunun binlerce yıllık evrimindeki temel çabası önce hayatta kalmak, daha sonra ise çevreye ve doğaya egemen olmaktır. Bu çabanın anlam kazanması ve amacına ulaşmasının gereklerinden biri de insanın varoluşuyla başlayan her türlü yaratısını biriktirme ve bu süreçte kazandığı deneyimleri yeni esinlere dönüştürebilme becerisidir. Aynı zamanda insanın yaşamın seyrine de yön veren bu süreçte aktarılan, paylaşılan ve hatta güce dönüşen asıl unsur bilgidir. Yazının bulunması ve bilginin daha kolay ve hızlı aktarılır olması ile biriktirme yeni bir form kazanmıştır. Biriktirme ve esinlenme ayrıcalığı, her geçen gün artan bilginin bir sisteme bağlı kalınarak düzenlenmesi ve bu sayede daha kolay ulaşılması gereksinimini de beraberinde getirmiştir. Arşivler, kütüphaneler ve müzeler zaman içinde biçim ve hizmetlerinde dönüşüm geçirmiş olsalar da söz konusu gereksinimi karşılayan kurumlar olagelmışlerdir. On sekizinci yüzyıl ile birlikte yaygınlaşmaya başlayan yerel tarih yazıcılığının gelişmesinin bir sonucu olan kent arşivleri bilgi merkezi türleri zincirine eklenen en yeni halkalardan biridir. Kent arşivleri, günümüzde gelişen teknolojiye de yararlanarak kent ve kentlilik bilincinin oluşturulması ile kültürel mirasın korunması ve gelecek kuşaklara aktarılması konusunda önemli roller üstlenen kurumlar haline gelmiştir. Ancak bu noktada sürecin sağlıklı yürütülmesinin tek sorumlusu kent arşivleri olmamalı, bu sorumluluk kentin kendisi, yöneticileri ve tüm kentliler ile paylaşılmalıdır. Bu çalışmada, her geçen gün bilgi ve bilgi merkezleri dünyasının hızla önemli aktörlerinden birine dönüşen kent arşivlerinin, ülkemizin kültürel iklimi, bu iklimin ulusal bir kimliğe dönüşmesi ve yarınlara aktarılması noktasındaki görev, sorumluluk ve amaca ulaştıracak eylem biçimlerine dikkat çekilmesi amaçlanmıştır. Araştırmada kentlilik bilincinin gelişimine kısaca değinilerek kent yaşamının kent arşivine ulaşan kültür dünyası ele alınmıştır. Ardından kent arşivlerinin kurumsal ve toplumsal işlevlerinin ulusal kültürel arşiv dünyamıza entegrasyonu ve bu sürecin kazanımları konularına yer verilmiştir. Ağırlıklı olarak betimleme yöntemi ile yürütülen çalışmanın hem kent arşivleri hem de kent arşivleri kimliği üzerinden ulusal kültürel arşiv dünyamız ve paydaşları için önemli bir referans olması hedeflenmiştir.

Anahtar kelimeler: Kültürel miras hafızası; arşiv; arşiv kültürü; kent arşivi; arşiv dünyası; ulusal arşiv.

Giriş

Bugün arkeolojik kalıntılar ve günümüzün teknolojik donanımları ışığında insanoğlunun otuz ile elli bin yıldır yeryüzünde var olduğu kabul edilmektedir. İnsanlığın binlerce yıllık evrimi hakkında bilgi sahibi olmamızı sağlayan en önemli unsur, insanın biriktirme ve biriktirdiklerini gelecek kuşaklara aktarma merakı ve çabasıdır. Bu çaba geride kalanlar için anlamlı bir ömür ve unutulmazlık anlamına gelirken, bugünü yaşayanlar ve gelecek nesiller için ise dersler çıkarılacak deneyimler anlamına gelmektedir. Temelde geçmiş, bugün ve gelecek arasında kesintisiz bir bağlılığın ifadesi olan bu sürecin en önemli katalizörü ise şüphesiz bilgidir. İnsanoğlunun evriminde farklı aktarıcılarla, kayıt ortamlarıyla ve türlerle sürekli yaşamın bir parçası olan bilgi, yine farklı düzeylerde gereksinimleri gideren en önemli unsurlardan biri olmuştur. Önce bireylerin, ardından da toplumların biriktirme ve biriktirilene deneyime dönüştürebilme ayrıcalığı, her geçen gün artan bilginin bir sisteme bağlı kalınarak düzenlenmesi ve bu sayede daha kolay ulaşılması gereksinimini de beraberinde getirmiştir. Bu noktada da aralarında arşivler, kütüphaneler ve müzelerin yer aldığı bilgi merkezleri insanın evrimine dâhil olmuş, bilgi odaklı gereksinimlerin karşılanmasında birinci derecede önemli toplumsal kurumlar olarak ve çeşitlenerek günümüze kadar gelmişlerdir. Bilgi merkezleri dünyasında yaşanan bu çeşitlenmenin en genç ve gelişen türlerinden biri de kent arşivleridir.

Endüstri Devrimi'nin sonrasında Avrupa'da yaygınlaşmaya başlayan kent, kentlik bilinci ve kentleşme, kendi habitatu ile birlikte toplumsal yaşam biçimini de yaratmıştır. Bu yeni toplumsal yaşam formu kısa sürede daha önce deneyimlenmemiş bir kültürel hayatı ve bu hayatın paylaşım sınırlarını ortaya koymuştur. Toplumsal, kültürel ve sosyal yaşamı derin bir dönüşümün içine sokan kentleşme sürecinde deneyimlerin paylaşılması, bu deneyimlerden çıkarımlara varılması ve yeni fikirlere dönüştürülmesi ile toplum tarihinin sürekliliğinin sağlanmasında bilginin ve paylaşılabildiğinin önemi de artmıştır. Arşivleri diğer bilgi merkezi türlerinden ayıran ön önemli ayrıcalıklardan biri ise arşiv malzemesinin tekil olmasıdır. Arşivler bağlı oldukları kurumların çalışmaları sırasında üretilen ve kurumsal bilginin

yansıması olarak da tanımlanan birincil kaynaklardan oluşurlar. Söz konusu bilgi kaynaklarının erişimi ve düzenlenmesi de diğer bilgi merkezlerinden farklı olabilir ve belgelerin tanımlanmasında asıl unsur belgenin üretim yeridir. Arşivlerdeki işleyişe benzer bir sistem ve hizmet alanının olması beklenen/gereken kent arşivlerini diğer arşivlerden özgün kılan temel yan, belgelerin ve bilgi kaynaklarının ait olunan kent odağında toplanması, düzenlenmesi, korunması ve kullanılmasındır. Bu bağlamda kent arşivinin kaynak sağlayıcıları kurum ve kuruluşların yanı sıra kent sakinleri de olabilmektedir.

Ülkemizde sayıları her geçen gün artan kent arşivi örneklerinin işleyişine bakıldığında, bu yerel bilgi merkezlerinin genellikle bir müze ile birlikte hizmet verdiği ya da adında müze sözcüğü geçmese dahi objeye odaklı materyallerin de kent arşivlerinde sıklıkla kullanıma sunulduğu görülmektedir. Kent arşivlerini ulusal kültürel arşiv dünyamız için değerli kılan bu bütüncül yaklaşım, kullanıcıların ulusal bilgi merkezleri sistemi üzerinde farkındalık kazanmasını sağlamıştır. Yerel tarih araştırmacılığına karşı her geçen gün artan ilgi ve sempati ile başka yerde bulunamayacak farklı türden bilgi kaynaklarını kişisel ilgi alanlarına bağlı olarak biriktiren koleksiyonerlerin kent arşivleri ile kurdukları/kuracakları organik bağ, söz konusu değeri daha anlamlı hale getirmektedir. Çünkü kent arşivleri, kentin geçmişine ve bugününe ait yerel yönetimler, sivil toplum kuruluşları, kentle ilişkisi olan aileler ve kentte yaşayan gerçek kişiler ile özel hukuk ilkelerine bağlı tüzel kişiler tarafından üretilen belgelerin ve bilgi malzemelerinin korunduğu, derlendiği ve kullanıma sunulduğu yerlerdir (Ahmetbeyoğlu, 2010; Yalçın, 2013). Kentle kentli, kentle kurum, kurumla kentli, kurumla kurum, kentliyle kentli gibi çok çeşitli boyutlarda ilişki zinciriyle kurulacak bu bağ, aynı zamanda kişisel arşivden ulusal arşive kadar arşiv ekosferinin yaşamsallığının daha sağlıklı yürütülmesini ve arşivler aracılığı ile derlenecek birikimin gelecek kuşaklara aktarılmasını sağlayacaktır.

Kent arşivlerinin en önemli kaynağı şüphesiz o kentte yaşayanlardır. Kent sakinlerinin bu kimliklerinin farkında olmaları, onları hem kent arşivlerine yakınlaştıracak hem de kurumla bilgi ve belge paylaşmada daha bilinçli işbirlikçiler haline getirecektir. Bu kimliğin önce farkına varılması, sonra da kabul edilmesi için ise kent arşivinin kentteki bilinirliğinin artırılması gerekir. Şüphesiz bunu tesis etmenin en sağlıklı yolu, kent arşivinin kent sakininin yaşamında bir gereksinime karşılık gelmesidir. Bu noktada da kurumun hizmet yeterliliği ve bilgi/belge çeşitliliği, temel belirleyici unsurlardan biridir. Başka bir ifadeyle, sözü edilen farkındalık, işbirliği ve gereklilik durumlarının yaşamsallık kazanabilmesi için, sahanın tüm paydaşlarına düşen sorumluluklar bulunmaktadır. Bu sorumlulukların layığı ile yerine getirilmesinin uzun erimde en büyük kazanımı ise ulusal kültürel arşiv dünyamız olacaktır.

Bu çalışmada, kent arşivlerinin, ülkemizin kültürel iklimi, bu iklimin ulusal bir kimliğe dönüşmesi ve yarınlara aktarılması noktasındaki görev ve sorumlulukları ile ulusal kültürel arşiv sistematiğimizdeki yeri ve önemini ortaya konulması amaçlanmıştır. Bu nedenle araştırmada bir sınır ve örneklem belirlenmeden ülkemizin geneline yönelik bir yansıtım ortaya konulmaya çalışılmıştır. Ağırlıklı olarak betimleme yöntemi ile kurgulanan çalışmanın, kent arşivleri ve paydaşlarının yanı sıra kendisini ülkemizin ve coğrafyamızın kültürel devamlılığının sağlanması; toplumsal, sosyal ve kültürel deneyimlerin gelecek kuşaklara aktarılması konusunda sorumlu hisseden tüm kişi ve kurumlar için anlamlı olacağı değerlendirilmektedir.

Bilginin Aktarılır Olması Çabası ve Ayrıcalığının Bir Sonucu Olarak Arşivler

Başarı, sahip olunan olanakları daha az tüketerek daha çok ürün ya da hizmet üretme sistematiğine dayalı ulaşılmak istenen bir hedeftir. Başarı aynı zamanda hedefe önceden belirlenen kurallara uygun olarak ulaşma serüveninin bir sonucudur. Başarılı bireyler ve örgütler, geleceklerini daha sağlıklı planlayabilmek için başkalarının ve kendilerinin daha önce üretmiş olduğu deneyimsel birikimlerden ve becerilerden yararlanma yolunu tercih ederler. Bu yolu tercih etmelerinin nedeni, enerji, işgücü ve maddi kayıpları yeniden yaşamamak ve bununla birlikte daha fazla başarı elde etmektir.

Varoluşundan günümüze kadar insanlık tarihi boyunca geçmiş deneyimlerin ve becerilerin kayıt altında tutulduğu yerler, arşivler, kütüphaneler ve müzeler gibi bellek kurumlarıdır. “Bu kurumlar, toplumların kültürel hafızasının kaynaklarını ve dolayısıyla kültürel kimliğinin belirleyici unsurlarını oluştururlar” (Yıldız, 2010, s. 1). Bu bağlamda, toplumların ve toplumsal iletişimin önemli ürünlerinden biri olan kültürlerin varlıklarını sürdürebilmeleri, bellek kurumlarına sahip olmalarını gerektirmektedir. Toplumların sahip oldukları birikimleri hakkıyla koruyabilmeleri, geliştirebilmeleri ve gelecek kuşaklara aktarabilmeleri, öncelikle kültürel dinamiklerini tanımalarına bağlıdır. Dolayısıyla bellek kurumları aynı zamanda toplum ile kültür varlıkları arasında köprünün tesis edilmesini ve güçlendirilmesini de sağlayan rolleri yerine getirmektedir.

Arşivler, toplumların dünü-bugünü-geleceği arasında sağlıklı iletişim kurmasını sağlayan bellek kurumlarıdır. Bir toplumda dünle-bugün, bugünle-yarın arasında sağlıklı bir iletişim kurulamazsa, geçmişte kazanılan deneyimden yararlanılamaz; birlik-bütünlük inşa edilemez; tutarlı kararlar alınamaz ve bunların sonucu olarak başarı, liyakat ve hak tesis edilemez. Toplum yazılı normlara ve kayıtlı belgelere dayalı yönetmek, hukuk devleti olmanın en temel gereğidir. Hakkı ve hukuku hâkim kılmak, esasında arşivlerin fonksiyonunu tam ve doğru biçimde yerine getirmesine bağlıdır. Arşivler aynı zamanda kurumların ve dolayısıyla devletin sağlıklı işletilmesi için gerekli olan sistemlerdir. Söz konusu

sistemin aksatılması vatandaşın kurumlar aracılığıyla aldığı kamu hizmetlerinde sorunlara neden olur; yaşanan sorunlar ise vatandaşın devlete olan güvenini sarsar. Bu nedenle devletin varlığı, arşivlerin varlığını gerektirirken; vatandaşın devlete olan bağlılığı da arşivlerin düzenli yönetilmesini gerektirmektedir.

Bütün olarak bakıldığında son yıllarda eklenen amaçları da dâhil olmak üzere, insanoğlunun arşivlerde koleksiyon derlenmesinin ve arşiv kayıtları ile geçmişten geleceğe sağlam bir köprü kurmaya çalışılmasının birkaç önemli nedeni bulunmaktadır. Öncelik sırasına göre söz konusu nedenleri şu şekilde sıralamak mümkündür (Akkaya ve Polat, 2018; Burant, 1995; Flinn, 2007; Keskin, 2010):

- Hukuka delil ve vakaya kanıt sunmak: Yeniden inceleme, teyit etme ve delil gösterme amacıyla materyallerin muhafaza edilmesi, arşivlerin oluşturulmasının esas nedenidir. Her hukuk devletinde arşivler bireyin, kurumların ve devletin haklarını belgeleyebilmek için, yasal zorunluluk kapsamında oluşturulur. Zorunluluk kamuya türün veya hizmet üreten her bireysel ve kurumsal işletmeler için de geçerlidir. Arşivler, hakkı adaletli biçimde dağıtmak için gerekli olan ve bu yaklaşım üzerinde oluşturulan kurumlardır.
- Araştırma süreçlerini desteklemek: Arşivler, araştırmacıların araştırmalarına kaynak temin etmesi amacıyla hizmetler verirler. Ancak hukuka delil sunma amacını şekillendiren mevzuat, arşivlerin araştırma amacıyla kullanılması sürecine zaman zaman gölge düşürebilmektedir. Her arşivin her türlü materyali hukuk sisteminin talebi söz konusu olduğunda, ilgili merciler tarafından incelenebilmekte iken; araştırmacıların her türlü belgeyi inceleme hakkı yoktur. Yine de arşivler, araştırmacıların geçmiş dönemde yaşanan olayları farklı yönleriyle değerlendirebilmesi için belgeler üzerinde inceleme yapmaya fırsat tanıyan hizmetlere ev sahipliği yaparlar.
- İnsanların birlikteliğini pekiştirmek ve merakını gidermek: Arşivlerin çoğunda geçmişin otantik izlerini günümüze taşıyan kültür varlıkları bulunur. Geçmişin izleri, evrensel bir davranış biçimi olarak o izlerin varisleri tarafından değerli ve incelemeye değer bulunur. Bu izler aynı zamanda ortak geçmişleri olan toplulukları birlik ve bütünlük içerisinde tutma potansiyeline de sahip olduğu için; arşivler, bir devleti oluşturan bütün etnik kökenlerin bütünlüğünü sağlama aracıdır da aynı zamanda. Çoğu zaman arşivler, etkin kökenini ve içinde bulunduğu coğrafyanın geçmişini araştırmak isteyenlerin merakına yanıt verecek potansiyele de sahiptir.
- Soyluluk bağıni sergilemek: Her millet ve/veya devlet, varlığını pekiştirmek ve birliğini sağlamlaştırmak için yaşadığı coğrafyanın öncülleri ile ortak köken bağına sahip olduğunu kanıtlamaya ve bu durumu belgelerle tescillemeye çalışır. Bunu yaparken köklü uygarlıklarla olan bağıni parlatmaya eğilim gösterir. Köklü uygarlıklarla olan bağlarını, güncel durumunu güçlendirmek amacıyla kullanır ve arşiv malzemeleri bu amacı gerçekleştirmek için kullanılan en iyi araçlar arasındadır.
- Tanıtım ve turizm potansiyeli yaratmak: Arşivler, çoğunlukla mevcut coğrafyanın sahip olduğu zengin kültür varlıklarına ev sahipliği yaparlar. Bu zenginlikler coğrafyanın turizm potansiyelinin artırılmasında kullanılabilir (Burant, 1995, s. 196). Örneğin Antik dönemlerden kalma önemli bir kişiye ait dini içerikli bir eserin orijinalini görmek ve incelemek gibi kültür seyahatlerine arşivler önyak olabilmektedir.
- Yerelliği korumak: Küreselleşmenin yaşamın her alanında hissedildiği günümüzde yerel kültür varlıklarının muhafaza edilmesine yönelik girişimlerin de önemsendiği görülmektedir (Flinn, 2007, s. 153). Köy, mahalle, kasaba gibi yerleşim yerlerinde arşivler, çoğunlukla yerelliği yansıtan arşiv materyalinin muhafazasına odaklanır. Yerel kültür mirasının küreselleşmenin baskısı altında bozulmaması ve yok olmaması adına, yerel arşivlerin özellikle yerellik sergileyen malzemelerin derlenmesi ve korunmasına yönelik tedbirleri daha özenle sürdürdüğü bilinmekte; bu konuda geçmişe kıyasla daha iyi bir farkındalığın oluştuğu anlaşılmaktadır.
- Yalnızlık ve dışlanmışlık sorununu gidermek: Bütün bilgi merkezleri türleri için geçerli olan bu amaç, özellikle yerel arşivlerde yalnızlık ve dışlanmışlık duygusu sorunları yaşayanların topluma ait olduklarını hissettirmeye yönelik ortam ve aktivitelerden oluşmaktadır. Daha çok kent arşivlerinde orta yaş üstü gruplara yönelik sürdürülen aktiviteler, bu gereksinimi karşılamaya yönelik amaçları kapsamaktadır.

Daha çok son yüzyılın bir türü olarak ortaya çıkan kent arşivleri, yerel bilgi varlıklarının gelecek kuşaklara aktarılmasında oynadığı rolle dikkatleri çekmektedir. Kentlerin sosyal, kültürel ve ekonomik açılarından gelişerek yaşayabilmeleri, kent sahiplerinin kentin geçmiş özelliklerini tanımalarını ve kültürel dinamiklerinin farkında olmalarını gerekli kılmaktadır. Bu bilince sahip olmayan kentler, kimliklerini kaybetme tehlikesi ile karşı karşıya kalabilir (Yıldız, 2010, s. 1). Kent arşivleri, söz konusu bilinci koruyup yaşatabilecek önemli kültür kurumlarından biridir.

Kent Arşivi Kavramının Ortaya Çıkması, Gelişimi ve Günümüz Bilgi Dünyasındaki Yeri

Yalnız bilgi dünyasının değil, aynı zamanda kendi çağlarında sosyal yaşamı sürdürebilmenin de önemli unsurlarından olan arşivler, bünyelerinde bulundurdıkları bilgi ve belgeler aracılığı ile toplumun örf ve adetlerini, sosyal yapısını, kuruluşlarını ve bunlar arasındaki ilişkileri ortaya koyarak bu yöndeki her türlü bilgi gereksiniminin karşılanmasını sağlarlar. Arşivlerin amaç, görev ve sorumluluklarına göre belirlenen bu rol dağılımında sahneye çıkan en yeni türlerden biri de kent arşivleridir. Diğer tüm arşiv türleri gibi, toplumsal, sosyal ve tarihsel birikim adına bir noktada ulusal kültürel

arşiv zenginliğimizin bir parçasına dönüşen/dönüşmesi gereken kent arşivlerinin varlık nedenini, işleyişini ve sınırlarını belirleyen en önemli unsur kenttir.

Türk Dil Kurumu tarafından “tarım dışı etkinliklere, özellikle işleyim ve hizmet etkinliklerine dayalı, on binden daha kalabalık nüfuslu yerleşim yeri” (Kent, 1975) olarak tanımlanan kent, insanın bireysel ve toplumsal olarak yaşamsallığını sürdürmesini sağlayan önemli çevre değişkenleri arasında yer alır. Çünkü insan yaşadığı çevre ile iletişim kurmaya başladığı andan itibaren yarınlarda daha güvenli adımlar atabilmek için bir bellek oluşturur ve bu belleğin yitip gitmemesi için de sosyal çevreye gereksinim duyar. Bu sosyal çevre öncelikle aile, sonra yaşanılan mahalle ve o mahallenin içinde bulunduğu kenttir.

Endüstri Devrimi sonrasında yaşanan hızlı kentleşmeye kadar çok fazla değişmeyen kent anlayışında; artı üretimin korunması, dinsel yaşam biçimi, şehrin güvenliği ve doğal kaynaklara erişebilirlik asıl belirleyici faktörler olmuştur. Bu süreçte kent kültürünü oluşturan temel değişkenlik bir krallık/imparatorluğa bağlı olma ya da bağımsız şehir devleti olma ayrımında yaşanmıştır (Sevindi, 2003, s. 23). Endüstri Devrimi'nin ardından yaygınlaşan, ülkemizde ise geride kalan yüz yılın ikinci yarısı ile birlikte ivme kazanan hızlı kentleşme, kendi sosyal yaşam biçimini de beraberinde getirmiştir. Bu değişim bazı alanlarda yaşam kalitesinin artmasını sağlarken, hayata bakış açısı ve beklentileri değişen insanın geçmişi ile olan bağımlı zayıflatmıştır. Söz konusu bağın zayıfladığının fark edilmesi ise kent arşivi kavramının oraya çıkmasını sağlamıştır.

Bir kenti anlamak, tanımlamak, açıklamak ve gelişimini doğru yorumlamak için kentin oluşum sürecindeki değişkenleri, toplumsal yapının anlaşılmasını sağlayacak davranış biçimlerini, tarihi, ekonomik ve sosyal dinamiklerini bilmek gerekir (Akkaya, 2015, s. 502). Her kent için özgün olan bu değerler aynı zamanda kent ve çevresi ile sınırlı olan ve bazı yerleşim yerlerinde binlerce yıl öncesine götürülebilen yaşanmışlıkları koruma, deneyime dönüştürme ve gelecek kuşaklara aktarabilme yetisini de içerir. Bu noktada sağlanacak başarı ve kentle birlikte kent sakini içinde geçmişle gelecek arasında doğru pozisyon alabilme, buna bağlı olarak başarılı olma ve saygınlık anlamına gelecektir. Sürecin kent sakinlerine getireceği diğer bir kazanım da insanları kentsel yaşam biçimini benimseyen ve her şeyi ile kendini o kente ait hissedeni (Kaya, 2017, s. 145; Weber, 2012, s. 74), mutlu olan ve anlamlı bir yaşam sürdürdüğünü düşünen kentlilere dönüştürmesidir. Bu bağlamda, geride kalan yüzyılın son çeyreğinden itibaren kent arşivleri, bireye kentli olma kimliğinin kazandırılması sürecinde sorumluluk yüklenen ve üstlenen kurumlar arasındaki yerini almıştır.

Kentin tarihsel ve kültürel birikiminin korunduğu yerler olan kent arşivleri, başta yerel tarih ve yerel kültür ile ilgilenen araştırmacılar olmak üzere tüm ilgililere açıktır. Kent arşivleri özerk bir yapıya sahiptirler. Buradaki koleksiyon yürütülen hizmetler sırasında doğal olarak üretilen arşiv malzemesinden değil, isteğe göre seçilip derlenen farklı tür ve nitelikteki kaynaklardan oluşur. Kent arşivinin koleksiyonu önceden belirlenmiş bir sağlama politikası ışığında istenildiği gibi geliştirilebilir. Bu serbestlik kent arşivlerini kurum ve birim arşivlerinden farklı kılar (Çiçek, 2010, s. 278).

Kent arşivlerinin kurumsal (içe dönük) işlev ve toplumsal (dışa dönük) işlev olmak üzere iki temel işlevleri vardır. Kurumsal işlev kent arşivlerinin hem bağlı bulunduğu hem de belgelerini devraldığı gerçek ve tüzel kişilerin yönetsel ihtiyaçlarının karşılanmasına yönelik temel mesleki uygulamalardan oluşur. Toplumsal işlev ise, araştırmacıların kent arşivlerinden daha iyi yararlanabilmeleri için yerine getirilmesi gereken mesleki uygulamaları içerir (Keskin, 2010, s. 261). Kent arşivlerinin kent tarihinin, kent kültürünün korunması ve gelecek kuşaklara aktarılması konularında topluma karşı sorumlulukları vardır.

Kentlerin gelişimi olarak kabul edilen kentleşme süreci, kent sakininin hayatı farklı bir tempoda yaşamasını ve gündelik yaşamda zaman ayrılacak öncelikleri gözden geçirmesini zorunlu kılmıştır. Bu yeni düzende kentin ritmine kapılarak kendi hayat ritminin kontrolünü yitirdiğini fark eden birey; ait olma ve sahip olduğu değerleri ortaya koyma gereksinimine cevap verecek, kültürel anlamda beslenmesini sağlayacağı ve iletişim kurabileceği bir sosyal alana ihtiyaç duyar. Başka bir ifadeyle, teknoloji ve küreselleşmenin etkisi ile değişen ve çok daha geniş ve yoğun ilişkilerin odağı haline gelen kentler, kentli kimliğini ve toplumsal yaşayışı da farklılaştırmıştır.

Değişen kentli kimliğinin özgünlüğü; içinde yaşanılan kentin yerel değerleri ve kültürel özellikleri ile biçimlendirilmezse, birey farkına varmadan bir süre sonra kendini o kentin yabancı hissedecek ve şehrin ekonomisi ve kültürel zenginlikleri ile “daha iyi bir kent” olma amacından uzaklaşacaktır (Akkaya, 2015, s. 504). Yaşanılan bölgeye, kente ve hatta mahalleye özgü tarihi ve kültürel mirasın bilgisine, belgesine ve bilincine sahip olmak, bu olası sorunun en etkili ve kalıcı çözümüdür. Bu noktada sorumluluk alması gereken ve kentin bellek kurumlarından biri olarak kent arşivlerinin görev ve hizmet yeterliliklerindeki başarısı aynı zamanda ulusal kültürel arşiv sistematiğimizin başarısı, kazanımı ve sürekliliği anlamına gelecektir.

Kent Arşivciliğinin Dünyada ve Ülkemizdeki Durumu

Arşivcilik literatürü incelendiğinde kent arşivlerinin tanımı üzerinde standart bir çerçeve çizilemediği, pek çok tanımın farklı özellikler taşıdığı ya da tanımlarda farklı hususlara vurgu yapıldığı anlaşılmaktadır. Çiçek (2010, s. 296), kent arşivini, “ilgili şehrin geçmişine ve bugününe ait her türlü bilgi malzemesini derleyip kullanıcıların hizmetine sunan

kurum” olarak tanımlarken; tanımdaki bilgi malzemesinin, arşiv belgeleri ile kütüphane ve dokümantasyon kaynaklarının her iki türünü de karşıladığını ifade etmektedir. Kent arşivleri şehrin politik ve kültürel hayatının başlıca varlıkları, belediyelerin bilim ve kültür vitrinleridir (Fischer’den aktaran Keskin, 2010, s. 261).

Kent arşivlerinin tanımı üzerinde görülen farklılıklar, aslında bu bellek kurumunun nasıl anlaşıldığı ve oluşturulduğu ile doğrudan ilgilidir. Kent arşivleri, insanlık tarihi içinde kentleşme ve kentlilik bilinci üzerine inşa edilmiş olan bir bilgi merkezi türüdür. Diğer bilgi merkezi türlerine göre henüz olgunlaşma dönemini yaşamaktadır ve kurumsallaşma sürecini tamamlayamamış olmanın etkisi ile kurumsal yapılanma biçimleri, oluşturuldukları yere göre değişiklik gösterebilmektedir.

Kurum arşivleri, kurumsal faaliyetler sırasında üretilen belgelerin muhafaza edilmesi sonucunda oluşur. Dolayısıyla kurum arşivlerinin en temel özelliği onu oluşturan belgelerin, bağlı bulunduğu kurumun kimliğini yansıtmasıdır. Aynı zamanda kurum arşivlerinde belgeler, büyük çoğunlukla birbirlerini tamamlayacak niteliktedir; aynı ya da yakın konuları ihtiva edecek içeriğe sahip oldukları için de bir arada tutulmaları gerekmektedir. Aksine bir kurumda üretilen arşiv kayıtlarının parçalanması, üretimine esas teşkil eden olayı/konuyu aydınlatmaya mani bir durum doğurur.

Bir kurum arşivi niteliğinde olan kent arşivleri ise hangi kurum tarafından kurulduğuna ve üzerinde ne tür bir arşiv politikası uygulandığına bağlı olarak farklı kimliklere ve uygulamalara sahip olabilmektedir. Kent arşivleri, belediyeler, sivil toplum örgütleri, merkezi kamu kurumları, üniversiteler gibi farklı özelliklere sahip örgütler tarafından kurulabilmektedir. Her örgüt, amaçları, hizmet verdiği kitlenin yapısı ve derlediği materyalin türü gibi çeşitli gerekçelere bağlı olarak kent arşivine farklı kimlikler kazandırabilmektedir. Kent arşivleri çoğunlukla kentin otantik varlıklarını, arşivin bağlı bulunduğu örgütün kurumsal arşivinden bağımsız olarak kullanıcılarla buluşturma amacına hizmet eder. Diğer bir ifade ile bu kurumlarda kent arşivindeki materyal, kurumun kurumsal arşivinden ayrı tutulur; ayrı bir arşivcilik politikası içinde hizmete sunulur. Bununla birlikte bazı kurumlarda ise kent arşivi ile kurumun kurumsal arşivi arasında ayırım yapılmaz; kent arşivi, kurum arşivince belirlenen standartlara göre yönetilir ve kurum arşivinin sahip olduğu olanaklar içerisinde hizmete sunulur. Örneğin Providence, Vancouver ve Boston kent arşivlerinin tek merkezli bir sistem içerisinde yapıldığı ve aynı örgüt bünyesinde hizmete sunulduğu bilinmektedir (City of Boston, 2012; City of Vancouver, 2017; “Providence City Archives”, 2018).

Kent arşivleri, bağlı buldukları kurumların yapısına göre farklı amaçları karşılamaya yönelik yapılandırılmış olabilmektedir. Örneğin arşiv, kütüphane, müze, kültür merkezi ile iç içe planlanmış ve kültür hizmetlerini bütünleşik biçimde sürdüren bir yapılanma ile hayata geçirilmiş olabilmektedir. Örneğin yurt dışında Chicago Kültür Merkezi ve Lincoln Kent Kültür Merkezi, kültürel gereksinimlerin tek merkez altında yapılandırıldığı örneklerden ikisidir. Bu merkezlerde kente ait müze, kütüphane ve arşiv materyalleri biriktirilmekte ve bunlardan da yararlanmak suretiyle toplumun sanatsal, sportif, eğitimsel, sosyal gereksinimlerine katkıda bulunabilecek ve böylece toplumun kültürel kaynaşmasını sağlayacak bütünleşik aktiviteler yaşam bulmaktadır (Chicago Cultural Center, 2018; Lincoln City Cultural Center, 2018). Örnekleri üzerinde inceleme yapıldığında Türkiye’de de kent arşivleri ile kente ait diğer tür bellek kurumlarının çoğunlukla aynı sistem üzerinde yönetilmeye çalışıldığı anlaşılmaktadır. Örneğin, Bursa Araştırmaları Merkez’inin altında hizmet veren kent müzesi ve arşivi, Çanakkale Kent Müzesi ve Arşivi, Ahmet Piriştina İzmir Kent Arşivi ve Müzesi, Bornova Kent Arşivi ve Müzesi, Çorum Kent Arşivi ve Eskişehir Kent Belleği Müzesi gibi daha pek çok yerel bellek kuruluşları belli bir bellek kurumu ile kısıtlanan bir ada sahip olsalar da, aslında her türlü yerel kültürel değeri derleyen, koruyan ve yararlanmaya sunan bütünleşik bir yapı içerisinde hizmet vermeye devam etmektedir (“Ahmet Piriştina İzmir Kent”, 2018; “Bornova Kent Arşivi ve Müzesi”, 2018; “Bursa Kent Müzesi”, 2018; “Çanakkale Kent Müzesi”, 2018; “Çorum Belediyesi Kent Arşivi”, 2018; “Eskişehir Büyükşehir Belediyesi”, 2018).

Kurum arşivlerinde arşiv materyali süreklilik içinde derlenmeye devam eder; istisnalar dışında derlemede bir kesinti yaşanmaz. Kurum arşivlerinde derleme, belli bir düzen ve süreklilik içerisinde sürdürülür. Kent arşivlerinde derlenen materyal ise genellikle sürekliliği olmayan bağışlarla veya devirler ile kuruma kazandırılır. Örneğin kente ait önemli kişilere, ailelere, olaylara ya da projelere ait arşiv materyali bir seferlik bağışla ve/veya devirle arşive verilebilir. Bu nedenle yüksek hacimli kent arşivlerinde materyalin özelliklerine dayalı çeşitlilik fazladır ve saklama, sınıflandırma ve tanımlama gibi iş süreçleri diğer arşivlerdeki kadar kolay değildir (“Ahmet Piriştina İzmir Kent”, 2018; “Bursa Kent Müzesi”, 2018; “Çanakkale Kent Müzesi”, 2018; “Eskişehir Büyükşehir Belediyesi”, 2018).

Kent arşivlerinin dikkate değer yüzlerinden biri de bu tür içerisinde derlenen materyalin çoğunlukla sergilemeye değer kaynaklardan oluşmasıdır. Kent arşivleri, kentin genelinin ilgisini çekebilecek resim, gravür, harita, efemera ve film gibi birbirinden kıymetli arşiv materyaline sahip olabilmektedir; bu özelliği kent arşivlerini diğerleri arasında daha özellikli kılmaktadır. Bu yönüyle kent arşivleri kültürel aktarımın ve sürekliliğin sağlanmasında önemli roller üstlenen bir bellek türüdür. Kent arşivleri sahip olduğu bu eşsiz materyali geçmişin değerlerini gelecek kuşaklara aktarma ve toplumsal birliktelik bilincini sağlama amacıyla daha aktif olarak sergileme gayreti içinde olmalıdır. Sergileme çalışmalarının daha dinamik kültürel aktivitelerle de desteklenmesi gerekmektedir. Örneğin bunlar, tanıtımlar, yarışmalar, konferanslar, seminerler, kurum gezileri ve kurslar gibi faaliyetlerle toplumun daha dinamik şekilde katılım gösterebileceği sergileme aktiviteleri şeklinde yaşam bulmalıdır.

Kent Arşivleri ile Ulusal Arşiv Arasındaki Bağntı ve Bu İlişkinin Gerekliliği

Kurum arşivlerinde belge erişimi ve sağlanması olabildiğince sorunsuz olmalıdır. Bu tür arşivlerde çoğu zaman belgeler, vakaya anlam veren etiketler üzerinden taranır ve kısa zamanda edinme önemli bir gereksinim olarak görülür. Belgelere hiç ya da bütün olarak erişilememesi veya erişimde zaman kayıplarının yaşanması çoğu zaman kişisel ve/veya kurumsal maddi ve manevi kayıpların yaşanmasına yol açar. Bu nedenle ve aynı zamanda hukuksal düzenlemelerin getirdiği zorunluluklar nedeniyle kurum arşivlerinde belgelerin ulusal ve uluslararası arşivcilik prensiplerine uygun olarak düzenlenmesi önemlidir. Kent arşivleri için de geçerli olan bu durumun etkisi, kurum arşivlerindeki kadar önemli ve anlamlı değildir. Zira toplumsal bağları güçlendirme maksadıyla bir araya getirilen materyalin kent arşivlerindeki asıl anlamı, kent kimliğinin tarihi bağlarını yansıtmaya ve geçmişten gelen zenginlikleri seyir zevki içerisinde hizmete sunmadır. Dolayısıyla kent arşivlerinde belgelerin kurumsal kimliklerini ve diğer belgelerle olan fonksiyonel bağlarını yansıtmak çok önemli ve öncelikli olmadığı için, çoğunlukla kent arşivlerinde profesyonel arşivcilik uygulamaları göz ardı edilmektedir. Oysa özellikle dijital doğan ve dijitalleştirilen materyalin konu bütünlüğünü koruyacak şekilde taranabilmesi ve edinilebilmesi için arşivcilik prensiplerinin kent arşivlerinde de dikkate alınması ve özenle uygulanması son derece önemlidir.

Öte yandan özellikle sosyal tarih araştırmacılarının çalışmalarında kurum arşivlerinin dışında daha çok görsellikleriyle dikkat çeken arşiv materyalinden de sıkça yararlandığı bilinmektedir. Araştırmacılar, resmi kurumların resmi arşivlerinin dışında gönüllülük esasıyla biriktirilen, daha çok bütünlük göstermeyen arşivlere de başvurabilmektedirler (Ahmetbeyoğlu, 2010, s. 376). Bu durumda her arşivin asgari arşivcilik standartlarına uygun olarak düzenlenmesi önemlidir; zira standartlaşma, araştırmacıların tarama, erişim ve edinim süreçlerinden azami olarak yararlanabilmesini sağlan önemli bir gereksinimdir.

Bütün arşivlerin doğasında olduğu gibi kent arşivleri de, örgütsel açıdan iki temel işlevi yerine getirir. Kent arşivleri, bir taraftan belgeyi üreten ve üretilen belgeye konu olan kişi, kurum ve devletlerin haklarını korumaya yönelik belgelendirme işlevini yerine getirirken; diğer taraftan da tarihî araştırmaların odağında yer alarak kültürel üretkenliğe ve gelişmelere kaynaklık ederler (Ahmetbeyoğlu, 2010, s. 383). Bu iki temel misyonun aslında genel olarak diğer arşiv türlerinin tamamında var olduğu bilinse de; kent arşivlerinde ikinci misyonun daha önemli olduğu ve kurum arşivlerine kıyasla belirleyici özellikler içerdiği anlaşılmaktadır. Örneğin Viyana Belediye ve Kent arşivlerinde bu durumun açıkça ifade edildiği görülmektedir. Arşivin belgelendirme amacıyla, belediyenin faaliyetleri sonucunda üretilen güncel arşiv materyaline ev sahipliği yaptığı; dolayısıyla kurumsal arşivcilik prensiplerinin burada muhafaza edilen materyaller üzerinde standart şekilde uygulandığı anlaşılmaktadır. Aynı zamanda arşivin tarihi araştırmaları ve kültürel üretkenliği güçlendirmeye ve sosyal bütünleşmeyi sağlamaya yönelik ikincil hedefe yönelik hizmetlere ev sahipliği yaptığı da görülmektedir. Bu amaç doğrultusunda arşivde, kitap, harita, belge, fotoğraf ve mikrofilm gibi belge çeşitliliği herkesin kullanımına açık şekilde hizmete sunulmakta; toplumun kentlilik bilincinin güçlendirilmesine yönelik aktivitelere yer verilmektedir (Vienna City Administration, 2018).

Yerel tarihi kaynaklar, genel tarihin bütünlüğünün sağlanması ve doğruluğunun pekiştirilmesinde önemli bileşenler arasında yer alır. Genel tarih bilgisi içerisinde muğlak hususların aydınlatılması ve kişi, kurum ve olay adlarının belirginleştirilmesinde yerel arşivler belirleyici olabilmektedir. Kent arşivleri, yerel arşivlerin önemli bir türüdür ve kent arşivlerinin ulusal arşiv politikası ile bütünleştirilmesi, hem yerel tarihin aydınlatılması için gereklidir; hem de genel tarihin noksan kalan hususlarının tamamlanmasına ve/veya doğrulanmasına katkıda bulunabilir. Aynı zamanda yerel ve ulusal arşivcilik hizmetlerinin ulusal standart bir politika dâhilinde yürütülmesinin araştırma süreçlerine olumlu yansiyacak pek çok kazanımları olacaktır.

Bu bakımdan her arşiv kurumu gibi kent arşivleri de ulusal arşiv kurumlarının koordinasyonu içinde yönetilmeli ve denetlenmelidir (The National Archives, 2012). Örneğin, bu kapsamda kent arşivlerinin arşivcilik formasyonunun güçlendirilmesi ve güncellenmesi; aynı zamanda uygulanmakta olan prensipler ve teknikler yönüyle standartlaştırılabilmesi için personelin ulusal arşiv kurumunun eğitim sisteminden yararlanması sağlanmalıdır. Aynı zamanda ulusal arşivler, her kent arşivinde düzenleme ve yönetim hususlarını da kapsayacak şekilde ulusal rehberlerin hazırlanması konusunda da baş aktör olarak rollerini yerine getirmelidir.

Kent arşivleri ile diğer arşivler arasında farklı arşivcilik tekniklerinin uygulanmaması gerekir. Dijitalleşmenin zaman içinde bütün bilgi merkezlerini aynı platform üzerinde birleştireceği öngörüsüne hazırlıklı olabilmek için, arşivlerde uygulanmakta olan süreç ve tekniklerin asgari standartlarda buluşması gerekir. Birlikteliği yakalamanın çeşitli yararlılıkları vardır. Aynı konu hakkında üretilmiş olan materyali kümelenilerek tarayabilme esasına dayalı ulusal ve uluslararası arşivcilik standartlarının ülkenin bütün arşivlerinde uygulanmasıyla;

- standart olarak kimliklendirilen arşiv materyalinin tümüne tek merkezden erişebilmek,
- uluslararası dijital platformlarla entegre olabilmek,
- daha dinamik bir altyapı ile daha üretken bir araştırma kitlesinin oluşmasına katkı sağlayabilmek olanaklı hale gelir.

Arşivlerde bahsedilen koşullar sağlandığında, araştırmacıların gereksiz yere harcamak zorunda kaldıkları seyahat, konaklama ve iş gücünden uzaklaşma maliyetleri de ortadan kaldırılabilir; daha zengin materyal ve yoğun çalışma ortamı ile katma değeri yüksek araştırmalar ve bilimsel sonuçlar elde edilebilir.

Kent Arşivlerine İlişkin Gelecek Öngörüsü ve Bu Sürecin Ulusal Arşiv Dünyamız İçin Anlamı

Dünyanın en çok satan popüler roman yazarlarından Dan Brown, Başlangıç adlı son romanında bilimi bir nehre benzetir ve bilime ilişkin betimlemesini şu paragraf ile zenginleştirir; “İnsan ateşi keşfettiğinden beri bu nehir güç kazanıyor. Her keşif, yeni keşifler yapmamıza yarayan bir araca dönüştü ve bu nehre bir damla ekledi. Bugün artık bir tsunami dalgasının, durdurulamaz şiddete akan bir selin üstünde gidiyoruz” (2017, s. 115). Yirmiden fazla dile çevrilen kitabın bu cümlesinde de ifade edildiği gibi, bireylerin ve toplumların her türlü yapıp etmelerinin aktarılır kılınması ve esin kaynağı olabilmesi, bilimin insanlığın hizmetinde bir kolaylaştırıcıya dönüşebilmesinin ön koşullarından biridir.

Başta zaman ve mekân olmak üzere, günümüzde pek çok sınırı ortadan kaldıran ya da daha kolay aşılabılır hale getiren bilişim teknolojisi, çok daha fazla buluş, üretim ve hatta söylemi hem yeni buluş, üretim ve söylemler için potansiyel ilhamlara dönüştürmüş, hem de deneyimlerin çok daha kolay paylaşılır olmasını sağlamıştır. Genel ve kabul gören yaklaşımla tüm dünyayı bir köy kadar bilinir ve erişilebilir kılan bu yeni olabirlik durumu bilgi, belge ve bilim dünyasının aktörü olmayan sıradan insanları ve onların söylem ve eylemlerini de dikkate değer kılmıştır. Çünkü günümüz yeterlilikleriyle, bilgi ve belge dünyasının yeryüzünde yaşayan herkesin eylem ya da söyleminden elde edeceği kazanımlar olabilir. Bu kazanımların da bugün ve gelecek için mutlaka korunması gerekir. Kent arşivleri, tam da bu noktada sürecin sağlıklı kotarılması adına sorumluluk üstlenmesi gereken kurumlardan biridir. Bu sorumluluk ve doğru kurgulanmış görev tanımı, aynı zamanda kent arşivlerinin ulusal kültürel arşiv denkleminin içine dâhil edildiği/edilmesi gerektiği yerdir.

Ülkelerin merkezi yönetimlerine bağlı taşra teşkilatlarının arşivlerini gerçek ve tüzel kişiler ile yarı kamusal kuruluşların sahip oldukları arşivleri içine alan ve bu arşivlerin tek çatı altında korunduğu kurumlar (Baydur, 2003, s. 264) olarak tanımlanabilecek kent arşivlerinin en önemli özelliği yerelliktir. Resmi ve özel kurumlar kadar kişilere ait belgeleri derleyen ve bu nedenle koleksiyonunun önemli bir bölümü eşsiz olan kent arşivleri ülkemizde sayısı hızla artan ve yaygınlaşan bilgi merkezi türlerinin başında yer almaktadır. Bu değişimin en önemli nedeni ise tüm dünyada olduğu gibi, kişisel ve yerel tarihe karşı duyulan merakın artması ve bilimsel çalışmalar da dâhil, günümüzde araştırmaların giderek daha güçlü bir biçimde sosyal tarih konularına yönelmesidir. Arşiv dünyası açısından yaşanan bu değişimi kişisel, kurumsal ve ulusal arşiv sistematigine dâhil edilecek belgeler gelecekte çok daha fazla yerel özellikleri ön planda olan kent arşivlerinde düzenlenip korunacak ve bu kurumlardan ulusal kültür arşivimize aktarılacak şekilde yorumlamak yanlış olmayacaktır.

Kent arşivlerinin özel ya da kamu kurum/kuruluş arşivlerinden ayrılan en önemli yanı, yalnız rutin işleyiş ve işlemler sırasında ortaya çıkan bilgi ve belgelerden ibaret olmaması, kurumların yanı sıra kişilerin de özel hayatlarına, hatta parçası olduğu kentin yaşanmışlıklarına dair başka hiçbir yerde bulunamayacak bilgi ve belgelere de ev sahipliği yapmalarındır. Söz konusu bilgi ve belgeler ulusal kültür dünyamızın sadece bugünü için değil, geçmişi ve geleceği açısından da son derece kıymetlidir. Bu arşivlerin ulusal arşiv sistematigine doğru ve sağlıklı entegrasyonu, ulusal arşivin nitelik ve kapsamını güçlendirmenin yanı sıra, ülke olarak deneyimlerimizin ve yaşanmışlıklarımızın yarına daha sağlıklı aktarılmasını da sağlayacaktır.

Kent arşivlerinin üstlenecekleri bilgi ve belge toplama sorumluluğu ile ulusal kültürel arşiv sistematigimize dâhil edilecek ve bu sayede kültürel sürekliliğe katkı sağlayabilecek ülkemize özgü birkaç örnek konunun ve öneminin daha iyi anlaşılmasını sağlayacaktır.

- 1999 yılında gerçekleşen Marmara Depremini yaşayan Kocaeli'nin Gölcük ilçesinde, bu kötü günü deneyimleyen kişilerin yaşanmışlıklarına ilişkin bilgi ve belgelerin, kentin arşivine aktarılmasının ve korunmasının sağlanması.
- 1960'lı yıllardan itibaren hemen her hanesinde en az bir “gurbetçi” olan Uşak'ta Avrupa'ya işçi olarak giden insanların yaşanmışlıklarına ilişkin bilgi ve belgelerin, kentin arşivine aktarılmasının ve korunmasının sağlanması.
- 20'nci yüz yılın son çeyreğine kadar Bodrum'un en önemli geçim kaynaklarından biri olan süngerciliğin ilçe yaşamındaki yeri ve önemi ile yok oluşla neticelenen sertüvenine ilişkin bilgi ve belgelerin, kentin arşivine aktarılmasının ve korunmasının sağlanması.
- Kurtuluş Savaşı ve öncesinde üç yıldan daha uzun bir süre Yunan ordularının işgali altında kalan Afyon, Kütahya, Uşak, Manisa ve İzmir gibi Ege kentlerinde o dönemin yaşanmışlıklarına ilişkin bilgi ve belgelerin, kentlerin arşivine aktarılmasının ve korunmasının sağlanması.

Sayıları Türkiye'nin tüm coğrafyalarından örneklerle artırılabilir bu tür bilgi ve belgeler ile bu bilgi ve belgelerin sağlayıcısı olması gereken kent arşivleri, ülkemiz adına başka bir yerden elde edilemeyecek ulusal kültürel arşiv

zenginliği anlamı taşımaktadır. Kent arşivlerinin ülkemizdeki gelişim eğrisi dikkate alındığında, iyi yönetilecek ve doğru hizmet sunacak bu kurumların gelecekte ulusal kültürel arşiv sistematiğimiz açısından çok daha önemli bir role bürüneceği öngörülebilir. Bu noktada önemli olan; kent sakinlerinden yerel yönetimlere, koleksiyonculardan bilgi profesyonellerine, arşiv sistematiğimizden sorumlu resmi kurum ve kişilere kadar tüm paydaşların aynı özen ve farkındalıkla konuya yaklaşabilmeleridir. Bu sağlandığında ulusal kültürel arşiv sistematiğimiz üzerinden kazanan tüm Türkiye ve ülkemizin kültürel geleceği olacaktır.

Sonuç ve Değerlendirme

Eksikli bir bakış açısıyla, genellikle kurumların rutin işleyişlerinin bir sonucu olarak üretilen belgelerden ibaret olduğu varsayılan arşivlerin belge, doküman ve bilgi sağlayan habitatu, Bilgi Çağı ve bilişim teknolojileri ile birlikte hızla büyümeye başlamıştır. Bu süreçte kurumların yanı sıra bireylerin, sivil toplum örgütlerinin, yerel, bölgesel ya da ulusal organizasyonların ürettiği ya da sahip olduğu bilgi ve belgelerde hızla arşiv dünyasının kaynak sağlayıcıları olmaya başlamıştır. Özellikle yerel tarih ve kültür tarihi araştırmalarına duyulan ilginin artması, artan kentleşmeye paralel olarak kent sakinleri ve kent yöneticileri tarafından kent kültürünün daha çok önemsenir hale gelmesi, yeni bin yıl ile birlikte arşiv sistematiğine kent arşivlerini dâhil etmiş durumdadır. Arşivlerin temel misyonu olan geçmiş ile gelecek arasında belgeye ve kanıta dayalı bağlantı olma sorumluluğunu esas alan kent arşivleri, hızla ülkemizin kamuoyu tarafından en çok bilinen ve adı telaffuz edilen arşivlerine dönüşmeye başlamıştır.

Kent arşivlerinin kurumsal kimlik ve sorumluluk açısından değerini ve sürekliliğini koruması için hem hizmet yeterliliklerinin hem de işleyişlerinin ulusal kültürel arşiv sistematiğine entegre edilmesi son derece önemlidir. Aksi takdirde kent arşivleri; sınırlı bir alanın, sınırlı kültürel birikimlerini, standartlardan uzak yetersiz koruma ve kullandırma koşullarında saklayan ve hizmet veren bilgi merkezleri olmaktan öteye geçemeyecektir. Dünya genelinde yerel tarih, genel kültür ve sıradan insanların yaşamışlıklarını öğrenmeye duyulan ilginin artması ve buna bağlı ortaya konacak soruların en doğru yanıtlarının elde edilebileceği yerler olması beklenen kent arşivlerinin ulusal kültürel arşiv sistematiğine dâhil edilmesi aynı zamanda her biri eşsiz olan pek çok bilgi, belge ve dokümanın ulusal çapta bilinir ve erişilebilir olmasını sağlayacaktır.

Kent arşivlerinin ulusal kültürel arşiv sistematiğimize doğru entegrasyonu ve bu bilgi merkezlerinin bireysel ve toplumsal saygınlığının geliştirilmesi noktasında doğrudan belirleyici olacak ve aynı zamanda öneri niteliği taşıyan unsurlar şu şekilde sıralanabilir;

- Her şeyden önce, konuya kent arşivlerinin resmi ya da özel kurumlar aracılığı ile ulusal arşiv sistematiğine dâhil edilen bilgi ve belgeler kadar önemli kaynaklara ev sahipliği yaptığı bilinci ile yaklaşılmalı ve bu bilincin gelişmesi sürekli hedef olarak korunmalıdır.
- Kent arşivlerinin yönetiminde ve hizmet sunumunda mutlaka bilgi ve belge yönetimi alanında eğitim almış bilgi profesyonelleri istihdam edilmelidir.
- Yerel yönetimlerin inisiyatifi ile kurulan, hizmet yeterlilikleri ve kapsamı yerel yönetim mantığı ile belirlenen kent arşivlerinin temelde ulusal arşiv sistematiğinin bir parçası olduğu/olacağı bilinci ile hareket edilmelidir. Söz konusu eylem sırasında siyasi ideoloji ile hareket etmekten kaçınılmalıdır. Bu noktada yerel yönetimler ile ulusal merkezi resmi arşiv sistematiği (Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü) arasında bir işbirliği olmalıdır. Bu işbirliği yalnız bilgi ve belge paylaşımı şeklinde değil, eğitim ve deneyim paylaşımı gibi çok boyutlu işbirliklerini de içermelidir.
- Kent arşivi kurulurken ve hizmet sınırlılıkları belirlenirken hizmet verilen kentin ve yakın çevresinin demografik, sosyolojik, ekonomik, sosyal, toplumsal vb. özellikleri mutlaka dikkate alınmalıdır.
- Kente mâl olmuş, kentin kanaat önderleri arasında yer alan, herhangi bir özelliği ile kent yaşamında ve bölgede ayrıcalıklı bir yeri olan kişi ve kurumların kent arşivi tarafından özel olarak ele alınması kurum ile kentin bütünleşmesini kolaylaştıracaktır.
- Türkiye gibi çok kültürlü bir toplumsal yapıya sahip olan ülkelerde kent arşivleri aynı zamanda kültürel uyumlaşmanın sağlanacağı merkezlerdir. Bu sorumluluğun yerine getirilebilmesi için, ön yargıdan uzak bir hizmet anlayışının belirlenmiş olması son derece önemlidir. Kent arşivlerinin bu konuda sağlayacağı hizmet yeterliliği ve başarısı kurumların ulusal arşiv sistematiğine dâhil edilmesi ile ulusal kültür dünyamızın uyumu ve tüm kültürel zenginliklerin korunarak yarımlara eksiksiz aktarılması anlamına gelecektir.
- Kent arşivleri ve yöneticileri dünyadaki iyi uygulama örneklerini yakından takip ederek, bu kurumların yeterlilik ve yeteneklerini kendilerine göre dönüştürebilir ve böylece kent arşivlerini gerek kent sakinleri, gerekse kurumun bilgi ve belge sağlayıcıları için daha cazip hale getirebilir.

Bilgi ve belge dünyasında yaşanan değişim ve bu alana olan yaklaşım dikkate alındığında, bünyelerinde bulundukları bilgi ve belgeler nedeni ile kent arşivlerinin kültürel yaşam odaklı cazibesinin artmaya devam edeceği çok açıktır. Bu öngörü ile hareket etmek yalnız kent arşivlerinin değil; kent sakinlerinin, kent kültürel yaşamının, ulusal bilgi üretimimizin ve ulusal kültürel arşiv dünyamızın kazanımı olacaktır. Geçmiş, bugün ve gelecek ilişkisi ve bu sürecin deneyimlerinin sosyal ve toplumsal yaşam zenginliğine dönüştürülmesi açısından bakıldığında, söz konusu kazanım gelecek için çok daha değerlidir.

Kaynakça

- Ahmetbeyoğlu, A. (2010). Kent arşivlerinin tarih ve kültür araştırmalarındaki yeri. *Kent hafıza merkezleri: Kent Hafıza Merkezleri: Kent İhtisas Kütüphaneleri, Kent Arşivleri ve Kent Müzeleri Sempozyumu, 26-27 Mart 2010 Erciyes Üniversitesi, Bildiriler ve Tartışmalar Kitabı* içinde (s. 375-386). Ankara: Detay.
- Ahmet Piriştina İzmir Kent Arşivi ve Müzesi (APİKAM). (2018). Erişim adresi: tarihinde <http://www.apikam.org.tr/Bagimsiz/kurulus-oykusu>
- Akkaya, M. A. (2015). A research on awareness level of Ahmet Piriştina İzmir City Archive and the Museum (APİKAM) in the town, as the earliest form of Turkey. *Türk Kütüphaneciliği*, 29, 499-514.
- Akkaya, M. A. ve Polat C. (2018). Kültürel miras kurumları olarak kent arşivleri ve müzelerinin kent turizmindeki yeri: Ahmet Piriştina İzmir Kent Arşivi ve Müzesi örneği. F. Alaeddinoğlu, E. Cihangir ve M. Şeremet (Ed.). *Uluslararası Batı Asya Turizm Araştırmaları Kongresi 27-30 Eylül 2018 Van* içinde (ss. 1124-1138). Van: Paradigma Yayınları.
- Baydur, G. (2003). Yerel araştırmalarda arşivlerin değeri. *Türk Kütüphaneciliği*. 17, 263-270.
- Bornova Kent Arşivi ve Müzesi. (2018). Erişim adresi: <http://bkam.bornova.bel.tr/>
- Brown, D. (2017). *Başlangıç*. P. D. İncek (Çev.). İstanbul: Altın Kitaplar.
- Burant, J. (1995). Ephemera, archives, and another view of history. *Archivaria*, 40, 189-198. Erişim adresi: <https://archivaria.ca/index.php/archivaria/article/view/12105/13098>
- Bursa Kent Müzesi. (2018). Erişim adresi: <http://www.bursakentmuzesi.com/>
- Chicago Cultural Center. (2018). City of Chicago: Chicago Cultural Center. Erişim adresi: https://www.cityofchicago.org/city/en/depts/dca/supp_info/chicago_culturalcenter-architectureandhistory.html
- City of Boston. (2012). City of Boston Archives: Services provided to City Departments. Erişim adresi: https://www.cityofboston.gov/Images_Documents/Archives%20Information%20Sheet_tcm3-32944.pdf
- City of Vancouver. (2017, 3 Mart). What's in our holdings. Erişim adresi: <http://vancouver.ca/your-government/holdings-descriptions.aspx>
- Çanakkale Kent Müzesi ve Arşivi. (2018). Erişim adresi: <http://www.canakkale.bel.tr/icerik/2030/canakkale-kent-muzesi-ve-arsivi/>
- Çiçek, N. (2010). Şehir arşivlerinde sağlama politikası. *Kent Hafıza Merkezleri: Kent Hafıza Merkezleri. Kent İhtisas Kütüphaneleri, Kent Arşivleri ve Kent Müzeleri Sempozyumu, 26-27 Mart 2010 Erciyes Üniversitesi, Bildiriler ve Tartışmalar Kitabı* içinde (s. 278-296). Ankara: Detay.
- Çorum Belediyesi Kent Arşivi. (2018). Erişim adresi: <http://kentarsivi.corum.bel.tr/>
- Eskişehir Büyükşehir Belediyesi Kent Belleği Müzesi. (2018). Erişim adresi: <http://www.kentbellegi.org/index.php>
- Flinn, A. (2007). Community histories, community archives: Some opportunities and challenges. *Journal of the Society of Archivists*, 28(2), 151-176.
- Kaya, E. (2017). *Kentleşme ve kentleşme*. İstanbul: İşaret.
- Kent. (1975). Türk Dil Kurumu büyük Türkçe sözlük toplumbilim terimleri içinde. Erişim adresi: http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.5b0e90d1d84877.33005366
- Keskin, İ. (2010). Şehir arşivlerinin kurumsal ve toplumsal işlevleri. *Kent Hafıza Merkezleri: Kent İhtisas Kütüphaneleri, Kent Arşivleri ve Kent Müzeleri Sempozyumu, 26-27 Mart 2010 Erciyes Üniversitesi, Bildiriler ve Tartışmalar Kitabı* içinde (s. 260-277). Ankara: Detay.
- Lincoln City Cultural Center. (2018). Erişim adresi: <https://www.lincolncity-culturalcenter.org/>
- Providence City. (2018, 8 Haziran). Providence City Archives Annual Report (FY 2012-2013). Erişim adresi: https://www.providenceri.gov/wp-content/uploads/2017/04/ARCHIVES_ANNUAL_REPORT_2013.pdf
- Sevindi, N. (2003). *Kent ve kültür*. İstanbul: Alfa.
- The National Archives. (2012). Archives for the 21st Century in action: Refreshed 2012-15. Erişim adresi: <http://www.nationalarchives.gov.uk/documents/archives/archives21centuryrefreshed-final.pdf>
- Vienna City Administration. (2018). Holdings of the Municipal and Provincial Archives of Vienna. Erişim adresi: <https://www.wien.gv.at/english/history/archives/holdings.html>
- Weber, M. (2012). *Şehir ve modern kentin oluşumu*. M. Ceylan (Çev.). İstanbul: Yarın.
- Yalçın, Y. (2013). *Türkiye'de özel arşivlerin yeniden yapılandırılması: Kent arşivi modeli*. Yayınlanmamış doktora tezi. Ankara Üniversitesi, Ankara.
- Yıldız, R. (2010). Açılış konuşması. *Kent Hafıza Merkezleri: Kent İhtisas Kütüphaneleri, Kent Arşivleri ve Kent Müzeleri Sempozyumu, 26 - 27 Mart 2010, Erciyes Üniversitesi, Bildiriler ve Tartışmalar Kitabı* içinde (s. 1-3). Ankara: Detay.

Kültür Tarihi Bağlamında Geç Osmanlı Dönemi Bilgi Merkezleri: Şiirin Belleğine Yansıyan Kütüphane-Matbaa-Arşiv Binaları

Özge Öztekin

Prof. Dr., Hacettepe Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü. oozge@hacettepe.edu.tr

Öz: Osmanlı döneminde inşa edilen kütüphane, matbaa, arşiv gibi bilgi merkezlerini Osmanlı şiirinin kültürel belleği üzerinden okumayı hedefleyen bu makale özellikle XVIII-XIX. yüzyıllardaki İstanbul'a odaklanmaktadır. Zira bu iki yüzyıl boyunca Osmanlı başkentinde inşa edilen bilgi merkezlerinden bazıları, o devirlerin şiir dünyasında da çoğu kez birer tarih manzumesi ile varlık bulmuştur. Bina inşa kitabelerinin bir kısmının şairler tarafından yazılması, aynı şiirleri çoğunlukla kendi divanlarına da almaları sonucunda süreci takip etmeyi kolaylaştırmaktadır. Kütüphanelerle ilgili şiirler XVIII. yüzyıl metinlerinde, matbaa ve arşivle ilgili şiirler de XIX. yüzyıl metinlerinde karşımıza çıkmaktadır. Söz konusu manzumelerin belleğinden yansıyanlar, bahsi geçen çoğu yapı hakkında tarih ve / veya mimarlık tarihi kaynaklarındaki bilgileri desteklemektedir. Bu da göstermektedir ki, klasik Türk şiirinin tarihsel-kültürel arka planı her türlü disiplinlerarası çalışmaya açıktır.

Anahtar kelimeler: Bilgi merkezleri; Osmanlı dönemi; Klasik Türk şiiri.

Giriş

Bu makalenin amacı, varlık koşulu ve temel işlevi bilginin kayıt altına alınması gerekliliği olan kütüphane-matbaa-arşiv kurumlarının geç Osmanlı dönemindeki inşasını kültür tarihi bağlamında Osmanlı şiiri üzerinden okuyup değerlendirmektir. Bilgi merkezleri kadar şiirin de bir kültürel bellek işlevi gördüğü düşünüldüğünde, sürdürülebilirlik ve kuşaktan kuşağa aktarım başta olmak üzere, söz konusu ortak paydadın ilerleyerek yorumlanabilecek veriler de çoğalmaktadır. Zaman olarak XVIII ve XIX. yüzyıllar, şehir olarak da İstanbul seçilmiştir. Örnekleme evrenimiz, klasik Türk şiirinin dikkat çekici metinlerinden biri olan tarih manzumeleridir. Bu şiirlerde anlatılanların hepsi baştan sona bilgi merkezlerinin nitelikleri ya da mimari özellikleriyle mi ilgilidir? Elbette hayır. Herhangi bir yapıdan bahseden tarih manzumesinde şair ve patronaj ilişkisi bağlamında söylenenler de vardır, mimariye veya bilgi merkezlerine ilişkin söylenenler de. Dolayısıyla seçtiğimiz tarih manzumelerini sahip oldukları veriler bağlamında değerlendirerek, araştırma yöntemimizi beyit açıklama ve yorumlama olarak belirledik. Böylece şiir yoluyla bilgi merkezlerinin nasıl anlatıldığını göstermiş olacağız.

Kütüphane, matbaa ve arşiv kurumları toplumsal birer yaşam alanı olarak eğitim, kültür, din, sanat ve edebiyatın parçasıdır. Osmanlı eğitim öğretim ve bilimsel yaşamı için de önem taşımaktadırlar. Ürettikleri bilginin niteliği ve niceliği, verdikleri hizmetler, çalışanlarının görev ve sorumlulukları, yapı olarak mimari fonksiyonları, kurum olarak hukuki düzenlemeleri vb. pek çok özellikleriyle aktiftirler. Osmanlı tarihsel ve toplumsal yaşamının yarattığı kültürel sürecin işleyişi bakımından, sahip oldukları bilgi kaynakları vesilesiyle kayıt altına alınan birikimi koruyan, düzenleyen, gerektiğinde erişime açarak paylaşan istinsah ve / veya tercüme yoluyla çoğaltan, geleceğe ileten, dolayısıyla geleneği devam ettiren araçlardır. Hükümdarlar ve kimi devlet adamları hem bu alanları önemsediklerinden hem de güçlü bir yönetici imajı çizmek istediklerinden temsili kamusallığın görünürlük düzeyinde kütüphane-matbaa-arşiv inşasını destekleyerek kurulmalarına öncülük etmişlerdir. Zengin koleksiyonları ile vakıf kütüphaneleri bu hayırseverliğin önemli göstergelerindedir.

Belleğin süreç içerisindeki “devamlılık” ve “dönüştürme” zenginliğine vurgu yapan tarih manzumeleri de bu görüşü destekler niteliktedir. XVIII. yüzyıldan seksen ve XIX. yüzyıldan da yüz sekiz divan taranmıştır. On yedi şairin divanındaki on dokuz tarih manzumesinde konumuzla ilgili veriler yer almaktadır¹. Şiirlerde geçen bilgi merkezlerini,

¹ Bu şairlerin adları ve divanlarındaki söz konusu tarih manzumelerinin başlıkları aşağıda listelenmiştir:

Râşid - “Târîh-i Kütüb-hâne”

Sâmî - “Berây-ı Târîh-i Kitâb-hâne Der-Derûn-ı Hümâyûn”

Şeyhülislam İshak - “Târîh-i Kitâb-hâne-i Sultân Ahmed Hân”

Sâlik - “Târîh-i Kütüb-hâne-i Hazret-i Sultân Mahmûd Der-Ayasofya”

Nebzî - “Târîh”, Ni’met - “Târîh-i Kitâb-hâne-i Hazret-i Pâdişâh-ı Devrân Der-Kurb-ı Ebu'l-Feth Sultân Mehmed Hân”

İbrahim Hanif - “Târîh-i Kütüb-hâne-i Münif-i Hazret-i Ağa-yı Dârü's-Sa'âdetü's-Şerif”

Nevres-i Kadîm - “Târîh-i Kütüb-hâne-i El-Hâc Mehmed Paşa”, “Târîh-i Kütüb-hâne-i Râğıb Paşa”

Feyzî - “Târîh Berây-ı Kitâb-hâne-i Mehmed Paşa”

Yahya Tevfik - “Târîh-i Kütüb-hâne-i Râğıb Paşa”

inşa tarihlerine göre kronolojik olarak şöyle sıralayabiliriz: III. Ahmet Kütüphanesi, Ayasofya Kütüphanesi, I. Mahmut Kütüphanesi, Beşir Ağa Kütüphanesi, Mehmet Paşa Kütüphanesi, Ragıp Paşa Kütüphanesi, III. Mustafa Kütüphanesi, Veliyüddin Efendi Kütüphanesi, Murat Molla Kütüphanesi, I. Abdülhamit Kütüphanesi, Valide Sultan Kitaplığı, Üsküdar Matbaası ve Arşiv (Hazine-i Evrak) Binasıdır.

Kütüphane

III. Ahmet Kütüphanesi / Enderun Kütüphanesi

Topkapı Sarayı'nın üçüncü avlusundaki arz odasının arkasındadır. III. Ahmet, saraydaki dolaplarda dağınık bir halde duran kitapları toplayarak, H.1131 / M.1719 tarihinde Enderun Kütüphanesi'ni hizmete açmıştır. Vakfiyesinde, kütüphanenin açık olduğu gün ve saatler, kitapların toplandığı yerler ve dışarıya kitap çıkarmanın yasak olduğunu belirten ifadeler yazmaktadır (Erünsal, 1988, s. 77; Eyice, 1994a, s. 115; Öztekin, 2006, s. 663).

“Târîh-i Kütüb-hâne” başlıklı şiirinde Râşid, kütüphanenin niçin sarayın içinde yaptırıldığını şiirinde detaylı olarak anlatmaktadır. Osmanlı hanedanının ortaya çıkmasından beri pek çok kitabın toplanarak bir unutmaya dolabına konulduğunu, kimse bu kitaplardan fayda görmeyince de dolabın âdeta tılsımlı bir mezara döndüğünü, uzun yıllar o bol hazineden zafer bulmanın mümkün olmadığını söyler. III. Ahmet'in, padişah olmasıyla birlikte saray içerisindeki bu durumu uygun görmeyip böyle gönül çekici bir alana bu kütüphaneyi yaptırdığını zira yetenek dersini okuyanların böyle şanlı bir yere muhtaç olduklarını dile getirir. Onca kitabın bir hapis dolabı içerisinde kaldığını, önceki padişahların mesire olarak kabul ettikleri bu mevkide III. Ahmet'in bu kütüphaneyi yaptırdığını belirtir. Kütüphaneden faydalanma hususunda hem dışarıdakilere hem de içeridekilere izin verildiğini, “gelen gelsin” denilerek kabiliyetli ve akıllı insanlara esirgeme ve önleme yapılmadığını söyler. Sultanın izniyle enderun ricalinden bilgililere her gün, halkın içerisinde fazilet ve irfan ehline ise Pazartesi ve Perşembe günleri kütüphaneden yararlanma imkanı tanındığını ifade eder. Son dizede “ey çok süslü kütüphane” diyerek, dizenin ebced hesabına göre toplamıyla hicri tarih üzerinden kütüphanenin yapılış yılını verir. “Berây-ı Târîh-i Kitâb-hâne Der-Derûn-ı Hümâyûn” başlıklı şiirinde Sâmî, padişahın gönül temizliği ile bu süslü ilim evini yaparak, dünyaya ruhanî bir sefa dağıttığından bahseder. Revakının gönül çekici tarzıyla sultanın mizacı kadar yüce, duvarlarının gökyüzü ile arkadaş olacak kadar yüksek, binanın da dayanıklılık konusunda sağlam bir temeli olduğunu dile getirir. Padişahın sarayında yapıldığını söyleyerek kütüphanenin yerini belirtir. Son beyitte “sultanın bu kitabevi mübarek ola” dizesinin ebced hesabına göre toplamından, ilk dizedeki “düşdi bir” ifadesinin sayısal toplamını çıkararak asıl tarihi verir. “Târîh-i Kitâb-hâne-i Sultân Ahmed Hân” başlıklı şiirinde Şeyhülislam İshak ise, ilim ve irfanın temiz kitaplarına kap olan bu yeri, “padişaha ait incilerin hazinesi ve kitaplar evi ne hoş” diyerek över. Son dizede “hükümdarların az bulunur icadı olan kitaplar evi ne hoş” diyerek tarihi oluşturur:

Zuhûr-ı Âl-i ‘Osmândan berü bunca kütüb her dem
Hemân konmakda idi cem’ olan dülâb-ı nisyâna

Mutalsam dahmeye dönmişdi nef’in görmeyüp kimse
Zafer bulmak degüldi mümkün ol genc-i firâvâna

Şeh-i devrân bu hâli görmeyüp şâyân serây içre
Bu dil-keş câya bünyâd itdi böyle bir kütüb-hâne

‘Aceb hayr-ı cezîl oldı sebak-hânân-ı isti’dâd
Hele muhtâc idi hak bu ki böyle cây-ı zî-şâna

Revâ mı vâkı’a bunca nüsah dülâb-ı habs içre
Kala hasret nigâh-ı i’tizâr-ı nükte-sencâna

Ki eslâfuñ mesîre ittihâz itdükleri bu cây
Sitâyîş-hâne oldı haşre dek şâh-ı cihânbâna

...

Subhizâde Aziz - “Târîh Berây-ı Kütüb-hâne”

Fıtnat - “Târîh-i Kitâb-hâne-i Veliyyü’ddîn Efendi”, “Târîh Berây-ı Kitâb-hâne-i Dâmâd-zâde Mehmed Murâd Efendi”

Şerif - “Târîh Berây-ı Kitâb-hâne-i Veliyyü’ddîn Efendi”

Hayrî - “Târîh-i Kütüb-hâne”

Sürûrî - “Târîh Berây-ı Vakf-ı Kitâb-ı Vâlîde Sultân Der-Câmi’ü’n-Nûr-ı Eyyûb”

Aynî - “Dâr-ı Tıbbâ’a Fi’l-Üsküdar”

Ziver Paşa - “Bâb-ı ‘Âlîde Evrâk Hazînesi Târîhi”

Gerek bîrûn gerekse enderûna izn ü ruhsatdur
Gelen gelsün dirîğ ü men' yokdur müsta'iddâna

...

Olup her gün muhassal intifâ'a izn-i sultânî
Ricâl-i enderûn içre olan dâniş-şî'ârâna

Dü-şenbe penc-şenbe günlerinde hod 'umûm üzre
Salâ-yı ruhsat oldı cümle ehl-i fazl u 'irfâna

...

O me'vâ-yı fûnûn u 'ilm irince Râşid itmâma
Görenler didi târihin pek ey zîbâ kütüb-hâne [1131]
Râşid (Biltekin, 1993, s. 190-192)

Yapup hulûs ile bu dâr-ı 'ilm-i zîbâyı
Cihâna eyledi neşr-i safâ-yı rûhânî

Kitâb-hâne binâ itdi hasbeten li'llâh
İdüp kemâl ile ta'zîm-i şer'-i sübhânî

Hoşâ binâ'-ı musanna' ki tarz-ı matbû'ın
Olur görince Sinimmâr-i 'akl hayrânı

...

Zihî revâk-ı mu'allâ-tıbâk-ı bî-hemtâ
Ki resm-i dil-keşidür tarh-ı tab'-ı sultânî

Cidârı rif'at ile âsmâna hem-serdür
Metânet üzre esâsı rasîn bünyânı

...

Serây-ı pâk-i hümâyûnda eyledi inşâ
Bu câygâh-ı 'ulûm-ı sa'âdet-erkânı

...

Tamâm olunca kitâb-hâne Sâmî-i bende
Ser-i tefekkürine çekdi çün girîbânı

Du'â tarîki ile râst düşdi târihi
Mübârek ola bu dârü'l-kitâb-ı sultânî [1131]
Sâmî (Kutlar, 2004, s. 290-294)

Zihî beytü'l-kütüb kenzü'l-le'âl-i pâdişâhâne
Ki oldı mahfaza eczâ-yı pâk-ı 'ilm ü 'irfâne

...

Bihîn tertîb-i zîbâ tarhı muğnî geşt-i gülşenden
Olur kâfi safâ-yı enderûmı zevk-i vicdâna

...

Didi İshâk-ı midhat-gû o dem târih-i itmâmın
Zihî beytü'l-kütüb îcâd-ı kem-yâb-ı mülûkâne [1131]
Şeyhülislâm İshak (Doğan, 1997, s. 238-240)

Ayasofya Kütüphanesi

Ayasofya içerisindeki önemli Osmanlı eklentilerinden biridir. I. Mahmut tarafından H.1152 / M.1740'da yaptırılmıştır. Bir okuma salonu ile başlanılan yaklaşık 5000 kitabın konulduğu, "hazine-i kütüb" denen bir kitap saklama yerinden oluşmaktadır. Süslemelerindeki barok etkisine rağmen yapı olarak genelde klasik üslûbun izlerini taşıması, duvar çinileri ve ahşabın üzerine sedef kakmalı kitap dolapları ile gösterişli bir mekândır (Erünsal, 1988, s. 87; Eyice, 1994b, s. 459; Öztekin 2006, s. 666).

"Târih-i Kütüb-hâne-i Hazret-i Sultân Mahmûd Der-Ayasofya" başlıklı şiirinde Sâlik, I. Mahmut'un bir hayır işi yaparak Ayasofya'ya bir kütüphane hediye ettiğini söylemektedir. Kütüphaneye herkesin davet edildiğini, çeşitli ilimlerde amacına ulaşmak isteyenlere bu büyük definenin bir incelikler hazinesi olduğunu anlatır. "Bu yeni kitaplar evi, dünyayı süsleyen padişahın icadı" dizesiyle inşâ tarihini verir. "Târih" başlıklı şiirinde Nebzî, padişahın yaptırdığı

bu kitaplığı bir mahzene benzetir ve bu sayede fıkıh, hadis Kur'an ilmine dair pek çok kitabı topladığından söz eder. Bir ibadet yeri olan Ayasofya'nın artık irfan erbabına da mekân olduğunu dile getirerek bu kütüphanenin orayı süslediğini belirtir. "Kütüphanenin süslü kapısı açıldı" diyerek yapımına tarih düşürür:

Harîm-i Ka'betü'l-'uşşâk olan bu beyt-i ma'mûra
Bu kevne bir kütüb-hâne binâsın eyledi ihdâ

Gelen gelsün salâdur kâm-cûy-ı fenn-i şettâya
Künûzâtü'd-dakâ'ik oldu bu gencîne-i 'uzmâ²

...

Görenler tarh-ı matbû'ın didiler Sâlikâ târîh
Bu nev dârü'l-kütüb îcâd-ı sultân-ı cihân-ârâ [1152]³
Sâlik (Kılıç, 1998, s. 334-335)

Husûsâ yapıdırup bu beyti bunda ol kerem-kânı
Ki mahzen eyledi fikh u hadîs ü 'ilm-i Kur'âna

...

Müzeyyen oldı Ayasofya hakkâ enderûn birûn
'İbâdetgâh-ı Hak oldı salâ erbâb-ı 'irfâna

Gelüp tullâb-ı İstanbul sorarlarsa eger târîh
Degül Nebzî açıldı bâb-ı zîbâ-yı kütüb-hâne [1152]
Nebzî (Okumuş, 2007, s. 206)

I. Mahmut Kütüphanesi

Fatih Külliyesi içindedir. Vaktiyle burada Fatih Sultan Mehmet tarafından yaptırılmış bir kütüphane var iken, sonra bozulmuş ve kitapları aynı külliyedeki caminin dolaplarına konmuştur. I. Mahmut'un hükümdarlığı sırasında, caminin güney duvarına bitişik olarak kubbeli bir kütüphane binası inşa edilmiştir. H.1155 / M.1742'te yapılan bu yapının biri cami içine, diğeri dış avluya açılan iki kapısı vardır. İçindeki kitapların nemden zarar görmemesi için kütüphane altına bir mahzen de yaptırılmıştır. 5188 yazma ve 319 basma eser, I. Mahmut tarafından bu yeni binaya vakfedilmiştir (Erünsal, 1988, s. 23, 93; Eyice, 1994c, s. 267).

"Târîh-i Kitâb-hâne-i Hazret-i Pâdişâh-ı Devrân Der-Kurb-ı Ebu'l-Feth Sultân Mehmed Hân" başlıklı şiirinde Ni'met, I. Mahmut'un ecdadı olan padişahların yaptırdıkları eserleri yeniden dirilttiğini söylemektedir. "Ebu'l-feth" lakaplı Fatih Sultan Mehmet'in nice alıkonulmuş / hapsedilmiş güzel kitabı olduğunu, bunların da çerçöpe bulaşmış, unutulmuş ve perişan olduğunu dile getirmektedir. I. Mahmut bu iyilik yerine bir kitaplar evi yaptırarak onları ihya etmiştir. Özel hazinesinden kitaplar bağışlayarak, kütüphanede her fenden birer kitabın olmasını sağlamıştır. Kütüphanenin bu yeni yerinde eşsiz ve benzersiz olduğunu söyleyen şair, "kitaplar evi ne hoş, Sultan Mahmut'a kutlu olsun" diyerek tarihi vermektedir:

Ebu'l-fethüñ nice mevkûfe zîbâ-nüşhası kalmış
Perişân tâk-ı nisyân içre kim hâr u has âlûde

Olup vâkîf o şâh-ı ekmel ihyâ-yı 'ulûm itdi
Ki yapıdı böyle bir dârü'l-kütüb bu cây-ı behbûda

İdüp gencîne-i hâsından ez-cümle kütüb ihsân
Derûnında ki her fenden ola bir nüsha mevcûda

Hulâsâ bî-bedel dârü'l-kitâb-ı nev-zemîn oldı
Ki mir'ât-ı cihânda olmamış eşbâhı mevcûda

...

'Utârid tâk-ı çarha yazdı böyle Ni'metâ târîh
Zihî dârü'l-kütüb mes'ûd ola Sultân Mahmûda [1155]
Ni'met (Alkan, 2011, s. 266-267)

² 'uzmâ: 'azmâ

³ 1152: 1150

Beşir Ağa Kütüphanesi

Cağaloğlu'ndaki Hacı Beşir Ağa Külliyesindedir. III. Ahmet ve I. Mahmut dönemlerinin Darü's-saade Ağası Hacı Beşir Ağa tarafından H.1157 / M.1744'te kurulmuştur. Aynı adlı caminin bitişiğinde olup, kapısı camiye açılmaktadır. Beşir Ağa'nın kurduğu kütüphaneler arasında en zengin kitap koleksiyonuna sahip olmaktadır. Kütüphane duvarlarının üstünde alçı kabartma süslemeleri, altında ise barok zevkini yansıtan oval pencereler vardır (Erünsal 1988, s. 85; Tanman, 1994a, s. 469; Öztekin 2006, s. 667).

“Târih-i Kütüb-hâne-i Münif-i Hazret-i Ağa-yı Dârü's-Sa'âdetü's-Şerîf” başlıklı şiirinde İbrahim Hanif, darüssade ağasının bu mevkide daha önce de bir mektep yaptırdığını söylemektedir. Şair, “yetenek erbabı yine yardımı artırsın. Beşir Ağa, ilim yapmayı özendirerek yeni bir kütüphane yaptı” beytindeki noktasız harflerin ebced hesabına göre toplamından “düşürdi bir” ifadesindeki biri çıkararak inşa tarihini vermektedir:

Yapup bir mekteb-i zibâ ile bu mevki'-i pâki
Felâtûn-ı hakikat kıldı bu havr-ı hakîmâne

Ki tıflânuñ olunca kâbiliyyet tab'ma lâyık
Bu mahmil mâye-i kesb olsun 'ilm-i 'izzet-'unvâna

...

Hanîf efgendesî dir ğayr-ı menkûtiyla târihi
Düşürdi bir güzide beyt-i vâlâ-yı zarîfâne

Yine erbâb-ı isti'dâd istimdâd zâd itsün⁴
Beşir Ağa medâr-ı 'ilme yaptı nev kütüb-hâne [1158-1=1157]
İbrâhîm Hanîf (Aksu, 1996, s. 96)

Mehmet Paşa Kütüphanesi

I. Mahmut'un sadrazamı Tiryaki Hacı Mehmet Paşa tarafından H.1160 / M.1747'de yaptırılmıştır. Sadrazamın yaptırdığı birçok hayır eseri olmasına rağmen (Aynur, 2007, s. 189), bu kütüphane ile ilgili olarak ulaşabildiğimiz kaynaklarda herhangi bir bilgiye rastlamadık. Ancak dönemin edebiyat dünyasındaki 2 şairin divanında, adı geçen kütüphane için yazılmış birer tarih manzumesi yer almaktadır (Öztekin 2006, s. 667).

“Târih-i Kütüb-hâne-i El-Hâc Mehmed Paşa” başlıklı şiirinde Nevres-i Kadîm, sadrazamın perişan kalplerin parçalarını birleştirip onları hoşnut ederek bu temiz kitaplar evini inşa ettiğini söylemektedir. Şair, “ne güzel kitaplar hazinesi, ilimler evi. Mehmet Paşa temiz bir tertiple bina etti, kutlu olsun” diyerek son dizede tarih düşürmüştür. “Târih Berây-ı Kitâb-hâne-i Mehmed Paşa” başlıklı şiirinde Feyzî ise, sadrazam Mehmet Paşa'nın kurduğu temiz kütüphanenin nadir kitaplarla dolu olduğunu söyleyerek onu, içinde mücevher olan gömülü bir hazineye benzetmektedir. Son beyitte “yüce bir kitaphane yaptırdı. Mehmet Paşa'nın temiz eseri ne güzel” demektedir. Her iki dizedeki tarih de noktalı harflerin toplamıyla meydana getirilmiştir:

İdüp eczâ-yı perîşân-ı kulûbı te'lif
Kıldı ez-cümle bu dârü'l-kütüb-i pâki binâ

Bî-bedel dâr-ı kütüb kim der ü dîvârından
Şu kütüb-hâne-i eflâk iki üç kat ednâ

Sakfî dîbâce-i cân-perver-i tefsîr gibi
Câ-be-câ hücreler ebvâb-ı kitâb-ı fetvâ

...

Bâreka'llâh zihî kenz-i kütüb dâr-ı 'ulûm
Tarh-ı pâk ile binâ itdi Muhammed Paşa [1160]
Nevres-i Kadîm (Akkaya, 1996, s. 164)

Kıldı mi'mâr-ı kefi mekremeti bu resme
Tarhile böyle kitâb-hâne-i pâkîze binâ

...

Kütüb-i enfüse-i nâdireden memlûdur
Cevher-i pâk ile bir genc-i defindür gûyâ

...

⁴ istimdâd: istimdâd-ı.

Düşdi bâ-'avn-ı Hak itmâmına iki târîh
Feyziyâ böyle dü mısra'la mücevherle aña

Kıldı ma'mûr kitâb-hâne-i vâlâ li'llâh Paşa [1162-2=1160]
Zihî zîbâ eser-i pâk-i Muhammed Paşa [1162-2=1160]
Feyzî (Eker, 2009, s. 112)

Ragıp Paşa Kütüphanesi

Beyazıt'tadır. III. Osman ve III. Mustafa devirlerinin sadrazamı Ragıp Paşa tarafından H.1175 / M.1762'de yapımına başlanmış, sadrazamın ölümünden sonra H.1176 / M.1763'te hizmete açılmıştır. Haftanın altı günü açık olan kütüphanede bulunan İslami bilimler, tarih ve edebiyat gibi konularda yazılmış eserlerin çoğu Arapçadır (Erünsal, 1988, s. 100; Koç, 1994, s. 297; Öztekin 2006, s. 668).

“Târîh-i Kütüb-hâne-i Râgıb Paşa” başlıklı şiirinde Nevres-i Kadîm, sadrazamın bu yüce kubbeli kütüphaneyi inşa ederek içini manaların sırlarıyla doldurduğunu; binanın penceresinin, ilahî ilmin kütüphanesinin kapısı olduğunu ve kapısının da, dokuz yüce feleğin görünüşünü kıskandırdığını belirtmektedir. Şair, “güneş sancaklı sadrazam Ragıp Paşa hazretleri, bu kütüphaneyi Allah için ihya etti” beytindeki noktasız harflerin toplamına göre, binanın yapılış tarihini vermiştir. “Târîh-i Kütüb-hâne-i Râgıb Paşa” başlıklı şiirinde Yahya Tevfik ise, “kitaplar evi, müstesna irfan mecmuası ne hoş” diyerek, bu kütüphanenin her tarafında enfes kitabelerin olduğundan söz etmektedir. Şair, “yüce vezir, bu kitaplar evini bina kıldı” dizesiyle tarih düşürmektedir:

İdüp inşâ bu kütüb-hâne-i bâlâ-tâkî
Kıldı esrâr-ı ma'âniyle derûnın imlâ

Revzeni bâb-ı kütüb-hâne-i levh-i mahfûz
Bâbî reşk-i nühümîn-manzar-ı çerh-i bâlâ

...

Bu kütüb-haneyi Allâh için itdi ihyâ
Sadr-ı h^ıurşîd-'alem Hazret-i Râgıb Paşa [1175]
Nevres-i Kadîm (Akkaya, 1996, s. 163)

Hoşâ dârü'l-kütüb mecmû'a-i 'irfân-ı müstesnâ
Müretteb-sâz-ı nev-şîrâze-i sad fenne lâ-yühsâ

...

Bu nev-mecmû'ânûñ zer-şemsesi gülmîh-i tâkidur
Kitâbe her taraf tahrîr olunmuş enfes-i a'lâ

...

Didi târîh-i itmâmın kemîne bendesi Tevfik
Bu dârü'l-kütübî ibnâ kıldı li'llâh âsaf-ı dâna [1175]
Yahya Tevfik (Özerol, 2010, s. 210-211)

III. Mustafa Kütüphanesi

Topkapı Sarayı'ndaki Bostancılar Kışlası'nda H.1180 / M.1767'de yaptırılmıştır. Vakfiyesinden edinilen bilgi yanında, Bizans'tan kalma yazmaları incelemek için İstanbul'a gelen Hunt ve Carlyle'nin mektuplarında da bu kütüphanenin adı geçmektedir. Carlyle, 1800'de kapısının mühürlü olduğunu söylerken; bundan yaklaşık 30 yıl sonra, II. Mahmut da “uzun süre kapalı olduğu” gerekçesiyle kütüphanenin Laleli Medresesi'ne nakledilmesini emretmiştir (Erünsal, 2001, s. 282).

“Târîh Berây-ı Kütüb-hâne” başlıklı şiirinde Subhizâde Aziz, bu yeni ve seçkin kitap evinin paha biçilmez olduğunu söylemektedir. Bina, Bostancı Ocağı'na taze bir gül gibi parlaklık vermiştir. Son beytin ikinci dizesindeki “ilimler mahfazası” tamlamasının ebced hesabına göre toplamına, ilk dizedeki “bir gelir” ifadesi gereği bir eklenerek kütüphanenin yapılış tarihi bildirilmektedir:

İşte bu nev dâr-ı kitâb mecmû'a-i pür-intihâb
Her nüktesi faslû'l-hitâb noktası dürr-i bî-bahâ

...

Virdi ocağa bu eser verd-i mutarrâ gibi fer⁵
Bûstânciyân da kıldılar şemm-i gül-i 'ilm ü nühâ

⁵ mutarrâ: matar

...
 Mısra'-ı ra'nâ bulunur lîk bu biñde bir gelür
 Hâsılı târîh olur mahfaza-i 'ulûm aña [1179+1=1180]
 Subhizâde Aziz (Erdem, 2001, s. 185-187)

Veliyüddin Efendi Kütüphanesi

Beyazıt'taki aynı adlı caminin güney kısmındadır. Şeyhülislam Veliyüddin Efendi tarafından H.1181 / M.1767'de kurulmuştur. Üslûp özelliği açısından dönemini değil, XVI. yüzyıl klasik mimari tarzını yansıtmaktadır. Kaynaklar, içinde nadir kitapların da olduğunu ve çok sayıda okuyucunun faydalandığını bildirmektedir. Vakfiyesinde, Cuma dışında her gün açık olduğu yazılıdır (Naza, 1994, s. 378; Erünsal, 2008, s. 120; Öztekin 2006, s. 669).

“Târîh-i Kitâb-hâne-i Veliyyü'ddîn Efendi” başlıklı şiirinde Fıtnat Hanım, adı geçen baninin bu ilim evini dirilttiğini söylemektedir. Benzeri görülmemiş kütüphane, seçkin düzenlemesiyle yüce bir eserdir. Cennetteki kasırları bile kıskandıracak kadar güzel, gönül çekici tertibiyle çok hoştur. “Doğrusu bu kitaplar evi ne yüce oldu, kutlu olsun” dizesinin ebced hesabına göre toplamına, “bâlâ ile” ifadesindeki “b”nin sayısal değeri olan iki ilave edilince inşa tarihi çıkmaktadır. “Târîh Berây-ı Kitâb-hâne-i Veliyyü'ddîn Efendi” başlıklı şiirinde Şerîf Efendi ise, şeyhülislamın bu binayı yaptırarak dünyanın beğendiği bir kitaplar evi inşa ettirdiğini anlatmaktadır. “Veli Efendi'nin kitaplar evi, okuyucuya hazine verdi” diyerek tarihi verir:

Bu dâr-ı 'ilmi ihyâ ile oldı mazhar-ı tevîk
 Zihî tarh-ı bihîn vâlâ-eser kim misli nâ-meşhûd

Hoşâ dârü'l-kitâb-ı bî-bedel kim tarh-ı dil-cûsı
 Sezâ bu hüsn ile olsa kusûr-ı cennete mahsûd⁶

...
 Didi târihini bu mısra'-ı bâlâ ile Fıtnat
 Ne 'âlî oldı bu dâr-ı kütüb hakkâ ola mes'ûd⁷ [1179+2=1181]
 Fıtnat (Azaklı, 1998, s. 119-120)

Maksûd idüp eyledi binâ bu
 Dârü'l-kütüb-i cihân-pesendi

...
 Târîh düşüp yegâne bu beyt
 Dergâha sezâ kitâbelendi

Kenz-i meneh oldı tâlibüñe
 Dârü'l-kütüb-i Velî Efendi [1181]
 Şerîf (Yağcı, 2006, s. 146)

Murat Molla Kütüphanesi

Fatih'tedir. Rumeli Kazaskeri Damatzâde Mehmet Murat Efendi tarafından H.1189 / M.1775 yılında kurulmuştur. Vakfiyesi olmadığı için kaç kitapla kurulduğu bilinmemektedir. Barok üslûpla birlikte klasik mimarinin de özelliklerini gösterir. İnşa kitabesi Fıtnat Hanım'a aittir (Erünsal 1988, s. 110; Tanman, 1994b, s. 516; Öztekin 2006, s. 669).

Fıtnat, “Târîh Berây-ı Kitâb-hâne-i Dâmâd-zâde Mehmed Murâd Efendi” başlıklı kitabe metnini Divan'ına da almıştır. Yüce gayretli ve âlemin övüncü olan muhterem sadrazamın bu yeni, eşsiz kütüphaneyi inşa eylediğini anlatmaktadır. “Ne hoş yüce eser, süslü kütüphane” diyen şair, binanın ışıklı kubbesinin yüksekliğinin feleğin kubbesinden daha yüce olduğunu düşünmektedir. Gönül çekici ve eşi benzeri olmayan bir düzenlemesi vardır. “Doğrusu, bu yeni kitaplar evi ne hoş ve seçkin bir tertip oldu” dizesinin ebced hesabına göre toplamına, “tahsîn birle” ifadesindeki biri de ekleyerek yapının inşa tarihini verir:

O sadr-ı muhterem 'âlî-himem memdûh-ı 'âlem kim
 Bu nev dârü'l-kitâb-ı bî-'adîli eyledi inşâ

Te'âla'llâh zihî vâlâ eser zibâ kütüb-hâne
 Münevver kubbe-i 'âlisi tâk-ı çerhden bâlâ

⁶ mahsûd: mahsûr

⁷ 'âlî: 'ala, dâr-ı kütüb: dârü'l-kütüb

Hoşâ zîbende resm u pâk u dil-keş kim ider elbet
Bedî'ü't-tarh-ı matbû'ın gören tahsîn-i müstevfâ ⁸

...

Didüm tahsîn birle Fıtnatâ itmâmına târîh
Zihî tarh-ı bihîn oldı bu nev dârü'l-kütüb hakkâ [1188+1=1189]
Fıtnat (Azaklı, 1998, s. 139-140)

I. Abdülhamit Kütüphanesi / Hamidiye Kütüphanesi

Bahçekapı'daki aynı adlı külliye içerisinde. I. Abdülhamit tarafından H.1194 / M.1780'de kurulmuştur. Külliye mimarisinin son örneklerindedir (Cunbur, 1964, s. 17; Alpay, 1994, s. 36; Erünsal, 1997, s. 469; Öztekin 2006, s. 670).

“Târîh-i Kütüb-hâne” başlıklı şiirinde Hayrî, padişahın bu kütüphaneyi canlandırarak devrin ileri gelenlerinin de amaçlarına ulaşip mutlu olmalarını sağladığını anlatmaktadır. “Şah Hamid'in kitaplar evi, ebedî kaynak olsun” dizesinin ebced hesabına göre toplamına, “geldi bâ”nın karşılığı olan üç ekleyerek inşa tarihini söylemektedir:

Kâm-yâb oldı makâsitle zamânında fuhûl
Bu kütüb-hânenüñ ihyâsın idince temhîd

...

Geldi bâ-lutf-ı Hudâ hâtra bir hoş târîh
'Ayn-ı câvid ola dâr-ı kütüb-i Şâh Hamîd ⁹ [1191+3=1194]
Hayrî (Şener, 1999, s. 255)

Eyüp Camii'ndeki Valide Sultan Kitaplığı

III. Selim'in annesi Mihrişah Valide Sultan tarafından H.1215 / M.1800'de kurulmuştur. Cami içindeki iki dolaba vakfedilmiş kitaplardan meydana gelmektedir (Gültekin, 1994, s. 459).

“Târîh Berây-ı Vakf-ı Kitâb-ı Vâlîde Sultân Der-Câmî'ü'n-Nûr-ı Eyyûb” başlıklı şiirinde Sürûrî, padişahın Eyüp Camii'ni yenilediğinde annesinin de caminin içindeki iki dolabı sayısız cilt kitapla doldurduğunu söylemektedir. Mihrişah Valide Sultan, görevlendirdiği bir kütüphane memuru ile gelenlerin faydalı kitaplardan istifade etmelerini sağlamıştır. Orada ilim çalışmak için her fenden kitap vardır. Şair, “Valide Sultan cömertlik parasıyla vakıf kütüphanesi” yaptı” dizesinin noktalı harflerinin toplamı, inşa tarihini vermektedir:

Câmî'-i Eyyûbu kıldı ol imâmü'l-müslimîn
Kubbe-i gerdûna hem-ser tâk-ı zer-endûd ile

Bir tarafda iki dülâbuñ bu ümmü'l-müminîn
Eyledi memlû nüsahdan cild-i nâ-ma'dûd ile ¹⁰

Yapdırıp maksûre hem hâfız-ı kütüb nısf itdi kim
Müstefîd olsun gelenler nüsha-i pür-sûd ile

Anda her fenden kitâb olmağla kesb-i 'ilm ider
Müntehî şerh-i makâsîd mübtedî maksûd ile

...

Setr-i târîhin Sürûrî harf-i menkûtıyla yaz
Vâlîde Sultân kütüb-i vakf itdi nakd-ı cûd ile [1215]
Sürûrî (Uslu, 2008, s. 178-179)

Matbaa

Üsküdar Matbaası

H.1217 / M.1802'de açılmıştır. TDVİA ve DBİA'da açılış yılı olarak 1803 olarak verilmesine rağmen, o kaynaklarda da adı geçen Aynî'nin tarih mısraından ve ayrıca Mir'ât-i İstanbul ile Beydilli'nin makalesinden doğru tarihin 1802

⁸ Bedî'ü't-tarh-ı: Bedî'ü'l-tarh-ı

⁹ dâr-ı kütüb: dârü'l-kütüb

¹⁰ nüsahdan: nashdan

olduğu anlaşılmaktadır. Matbaanın idaresi için müderris Abdurrahman Efendi'ye verilen beratın tarihi de, Aralık 1802'dir. Harem İskelesi'nin arkasında, Selimiye Kışlası civarındadır. Burada basılan ilk kitaplar arasında Vankulu Lugatı da vardır (Kut 1994, s. 11; Beydilli, 2005, s. 52; Öztekin 2016, s. 218).

“Dâr-ı Tıbâ'a Fi'l-Üsküdar” başlıklı şiirinde Aynî, matbaanın açılışı için kaleme aldığı tarih manzumesinde; padişahın kendi mizacı gibi yüce bir basimevi yaptırdığını, onun vasıfları yazılsa Vankulu'ndan daha büyük bir süslü mecmua olacağını söyleyerek, “Üçüncü Selim matbaa inşa eyledi” dizesiyle tarih mısraını vermektedir:

Tabî'atca mu'allâ basmahâne eyledi icâd
Felek-mesned şehensâh-ı Selimü't-tab'-ı mülk-ârâ
...
O hoş-lehce şeh-i bende-nüvâziñ vasfını yazsam
Olurdu Vankuludan bir büyük mecmû'a-i zîbâ
...
Musahhih bendesi 'Aynî dedi târîh-i matbû'ın
Üçüncü Şeh Selim Dâr-ı Tıbâ'a eyledi inşâ [1217]
Aynî (Arslan, 2004, s. 331)

Arşiv Binası

Arşiv (Hazine-i Evrak) Binası

H.1263 / M.1846'da, Sultan Abdülmecit tarafından Bâbiâli içerisinde inşa edilmiştir. Mimarı Fossati'dir. Osmanlı'nın ilk arşiv binasıdır. Bu tarihten önce; resmi belgeler için özel bir bina tahsis edilmemiş, muhafazaya elverişsiz konumlarda ve dağınık olarak saklanmıştır. Tanzimat'la birlikte devletin bürokratik hafızası adına önemli bir değişimi imler (Akyürek, 2011, s. 94; Erkmen, 2011, s. 17; Öztekin 2016, s. 219).

“Bâb-ı 'Âlîde Evrâk Hazinesi Târîhi” başlıklı şiirinde Ziver Paşa, padişahın ihsan evrakını dünyanın torbalarla sakladığını ve bilgi sahiplerinin defter kaydıyla bunları tek tek sayamayacağını söylerken aslında bir gerçeği de vurgulamaktadır. XIX. yüzyıla dek defterlere yazılan her şey, bu yüzyıldan itibaren torbalar halinde ayrı bir binada korunmaktadır. Devlet kayıtlarının zaptını gerekli gören padişah, evrak saklamak için bu yeni binayı yaptırmıştır. Düzenler cildinin şirazesini öyle sağlam yapmıştır ki, zaman aşımında bile bir varak kaybolmaz. Şair, “Bâbiâli'de evraka hazine yaptı” diyerek tarih mısraını verir:

Torbalarla hıfz eder evrâk-ı ihsânın cihân
Kayd-ı defter ile ta'dâd edemez ehl-i yakîn

İltizâm edip o şeh zabt-ı kuyûd-ı devleti
Hıfz-ı evrâka bu bünyân-ı nevi yaptı rasîn

Olamaz zâyî' mürûr-ı ezmineyle bir varak
Eyledi şîrâze-i cild-i nizâmâtın metîn
...
Eylesin sâhib-kalem 'Abdü'l-mecîd Hâna du'â
Yapdı evrâka hazîne Bâb-ı 'Âlîde bihîn [1263]
Ziver Paşa (Arslan, 2009, s. 540-541)

Değerlendirme ve Sonuç

İstanbul'daki bilgi merkezlerinin şiirdeki görüntülerini izlemek için XVIII. ve XIX. yüzyılın edebiyat dünyasındaki divanlara başvurulmuştur. Ulaşılabilen ve çalışmada ele alınan metinlere göre:

- XVIII. yüzyıla ait şiirlerde on bir kütüphane, XIX. yüzyıla ait şiirlerde de bir matbaa ve bir arşiv kurumundan söz edilmektedir. İstanbul'da inşa edilen bu bilgi merkezlerine şiirlerinde yer veren şairlerden Fıtnat ve Nevres-i Kadîm'in ikişer manzumesi vardır. Diğer şairler birer metin ile örneklem alanımıza girmişlerdir.
- XVIII ve XIX. yüzyılların İstanbul'undaki kütüphane-matbaa-arşiv yapımıyla ilgili olarak dönemin tarih manzumelerinde adı geçen baniler: III. Ahmet (Padişah), I. Mahmut (Padişah), Beşir Ağa (Darü's-saade Ağası), Tiryaki Mehmet Paşa (Sadrazam), Koca Ragıp Paşa (Sadrazam), III. Mustafa (Padişah), Veliyüddin Efendi (Şeyhülislam), Mehmet Murat Efendi (Rumeli Kazaskeri), I. Abdülhamit (Padişah), Mihrişah Valide Sultan (III. Selim'in Annesi), III. Selim (Padişah) ve Sultan Abdülmecit'tir (Padişah). Buradan anlıyoruz ki, kütüphane-matbaa-arşiv kurumları daha çok Osmanlı üst sınıf erkekleri (padişah, sadrazam, darüssaade ağası, şeyhülislam, kazasker) tarafından prestij projeleri olarak kurulmuş ve geliştirilmişlerdir. Daha az olmakla birlikte, hanedan kadınlarının (valide sultan) da bu projeler kapsamında kütüphane inşa ettirdikleri bilinmektedir. Dolayısıyla bilgi

merkezleri ile onları yaptıranlar (baniler) arasındaki bağlantı önemlidir. Şiirlerde de görüyoruz ki, baniler birer finansör olarak ‘temsili kamusalılık’ düzeyinde inşâ veya hayır amaçlı faaliyetlerle çevreye ‘gösterilen’ konumdadırlar.

- Zengin koleksiyonlarla donatılmış müstakil kütüphane binaları kadar, saray cami vb. mekânlardaki dolaplarla konan kitaplarla meydana getirilmiş kitaplıkların da tarih manzumelerinin öznesi olabildiği görülmektedir.
- Kimi şiirlerde, bahsi geçen kütüphanenin mimari özelliklerinden de söz edilmiştir: III. Ahmet Kütüphanesi’nin bina olarak sağlam ve yüksek tavanlı olması, Mehmet Paşa Kütüphanesi’nin çok odalı olması, Ragıp Paşa Kütüphanesi’nin büyük kubbeli olması ve pencerelerinden doğal ışık alması, Murat Molla Kütüphanesi’nin yine yüksek tavanlı ve kubbeli olması gibi.
- Bazı beyitlerde, bilgi merkezlerinin yeri belirtilmiştir: Mesela Sâmî, III. Ahmet Kütüphanesi’nin saray arazisi dahilinde olduğunu; Nebzî, Ayasofya Kütüphanesi’nin Ayasofya’nın içinde olduğunu; Subhizâde Aziz, III. Mustafa Kütüphanesi’nin Bostancı Ocağı’nda olduğunu söylemiştir. Bazı şairlere ait manzumelerin başlıklarında da bu konumlandırma görülmektedir: Sâmî (“Der-Derûn-ı Hümâyûn”), Sâlik (“Der-Ayasofya”), Sürûrî (“Der-Câmî’ü’n-Nûr-ı Eyyûb”), Aynî (“Fi’l-Üsküdar”) ve Ziver Paşa (“Bâb-ı ‘Âlide”).
- Seçilen tarih manzumelerinin genel olarak içeriklerine bakıldığında, şiirin belleğinden yansıyanların adı geçen bilgi merkezlerine dair yazılan çoğu kaynağı desteklediği görülmektedir. Örneğin şair Râşid, aynı zamanda tarihçi olmasından da kaynaklanan derinlemesine bakış ile III. Ahmet Kütüphanesi’ne dair oldukça ayrıntılı bilgi vermektedir. Onun şiirinden edinilen bilgilerin büyük çoğunluğu (kütüphanenin kurulma sebebi, açık olduğu gün ve saatler, kitapların toplandığı yerler, dışarıya kitap çıkarmanın yasak olduğu, kütüphanenin niçin sarayın içinde yaptırıldığı vs.), adı geçen kütüphanenin vakfiyesindeki bilgilerle aynıdır. Sâlik’in ve Nebzî’nin Ayasofya Kütüphanesi için yazdıkları (kütüphanenin herkese açık olduğu, çeşitli konularda -özellikle de fıkıh hadis ve Kur’an ilmine dair- birçok kitabın bulunduğu), Ni’met’in I. Mahmut Kütüphanesi için aslında üç yüzyıl önce Fatih Sultan Mehmet’in yaptırdığı ancak bir süre sonra harabiyetten bozulup içindeki kitapları da cami dolabına sıkıştırılan kütüphanenin bir bakıma yeniden canlandırılmış hali olduğunu anlatması, hatta padişahın kendi özel hazinesinden bu kütüphaneye yazma ve basma kitap vakfettiğinden söz etmesi adı geçen merkezlerle ilgili diğer kaynakları doğrulamaktadır.
- Üsküdar Matbaası’nın açılışı dolayısıyla bir tarih manzumesi yazan şair Aynî, tıpkı diğer kaynaklarda anlatıldığı gibi, burada basılan ilk kitabın Vankulu Lugatı olduğunu dile getirmektedir. Osmanlı’nın ilk arşiv binası olan Hazine-i Evrak kurulmadan önce resmi belgelerin dağınık olarak saklandığı bilgisini, şair Ziver Paşa da şiirsel bir ifade ile padişahın ihsan evrakını dünyanın torbalarıyla sakladığı ve bilgi sahiplerinin defter kaydıyla bunları tek tek sayamayacağı şeklinde belirtmektedir. XIX. yüzyıla dek defterlere yazılan her şey, bu yüzyıldan itibaren torbalar halinde özel bir binada korunmaktadır. Devlet kayıtlarının zaptını gerekli gören padişah, evrak saklamak için bu yeni binayı yaptırmıştır.
- XVIII ve XIX. yüzyıllarda yaptırılan mimari eserlerin üstündeki inşa ve / veya yeniden inşa kitabelerinin çoğu, şiiri yazan şairin divanında da geçmektedir. Örneğin Murat Molla Kütüphanesi’nin üzerindeki inşa kitabesini kaleme alan şair Fitnat Hanım, aynı metni bir tarih manzumesi olarak kendi divanına da almıştır.
- Manzumelerin tarih düşürülen son beyitlerinde, pek çok kütüphane için ‘ev’ benzetmeliğinin kullanıldığı görülmektedir: “dârü’l-kütüb”, “beytü’l-kütüb”. Bir kütüphane için ‘hazine’ benzetmeliği “kenz-i kütüb” geçmektedir. Bir diğerinde ‘cennet’ (“Me’vâ”), başka birinde ise ‘mahzen’ benzetmelikleri yapılmıştır.

Görülen o ki; XVIII ve XIX. yüzyılları kapsayan Geç Dönem Osmanlı Şiiri’ndeki kimi örnekler, o devirde İstanbul’da yaptırılan kütüphane-matbaa-arşiv kurumlarını tarih manzumelerinin kendi kurgusal gerçekliğinde adeta yeniden inşa etmiştir. Örneklem evrenimizdeki metinlerden elde ettiğimiz bütün çıkarımlar, klasik Türk şiirinin tarihsel-kültürel arka planıyla her türlü disiplinlerarası çalışmaya açık olduğunu bilgi merkezleri bağlamında bir kez daha göstermektedir. Nitekim bildirimizin, ana teması “Gerçek Ötesi ve Bilgi Yönetimi” olarak belirlenen 8. Uluslararası Değişen Dünyada Bilgi Yönetimi Sempozyumu’nun konularından biri olan “Disiplinlerarası Çalışmalar”a geçmişteki bilgi merkezlerinin şiire yansıyan görüntüleri üzerinden katkı sunabilecek veriler içermesi de bunun işaretidir. Zira “Gerçek Ötesi” kavramının Bilgi Yönetimi disiplini çerçevesinde ele alınması, konunun disiplinlerarası boyutta geçmişten günümüze çeşitli yönlerden tartışılmasını gerekli kılmaktadır. Bilgi merkezlerinin geçmişte taşıdıkları niteliğe verdikleri hizmete geçirdikleri değişim sürecine eski şiirin dili ve anlam dünyasıyla tanıklık etmek, bu zincire eklemenecek halkalardan biridir.

Kaynakça

- Akkaya, H. (1996). *Nevres-i Kadim ve Türkçe Divanı: İnceleme, Tenkitli Metin, Tıpkıbasım*. Cambridge.
- Aksu, C. (1996). *İbrahim Hanif Divanı*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Üniversitesi, İstanbul.

- Akyürek, G. (2011). *Bilgiyi Yeniden İnşa Etmek – Tanzimat Döneminde Mimarlık, Bilgi ve İktidar*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Alkan, S. (2011). *Ni'met (İstanbul) Divanı (İnceleme-Metin-Dizin)*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Süleyman Demirel Üniversitesi, Isparta.
- Alpay, İ. B. (1994). Abdülhamid I Külliyesi. *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, İstanbul: Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayını, 1, 36-37.
- Arslan, M. (2004). *Aynı Divanı*. İstanbul: Kitabevi.
- Arslan M. (2009). *Ziver Paşa Divan ve Münşeat*. Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi Yayınları.
- Aynur, H. (2007). 1747 Tarihinde Sadrazam Tiryaki Mehmed Paşa'nın Kütüphanesi Yapıldı mı? Hülya Dilek Kayaoğlu (Yay. Haz.) *Meral Alpay'a Armağan* içinde. İstanbul: Bayrak Matbaası.
- Azaklı, İ. (1998). *Zübeyde Fıtnat Hanım'ın Hayatı, Edebi Kişiliği ve Divanının Tenkitli Metni*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Gazi Üniversitesi, Ankara.
- Beydilli, K. (2005). Üsküdar Matbaası ve Burada Basılan Eserler Listesi (1802-1824). *Üsküdar Sempozyumu II Bildiriler (I)*, İstanbul, 52-62.
- Biltekin, H. (1993). *Vak'a-nüvis Râşid Efendi ve Divan'ının Tenkitli Metni*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ankara Üniversitesi, Ankara.
- Cunbur, M. (1964). I. Abdülhamid Vakfıyesi ve Hamidiye Kütüphanesi. *Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 27, 17-69.
- Develioğlu, F. (2011). *Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Lûgat*. Ankara: Aydın Kitabevi.
- Doğan, M.N. (1997). *Şeyhülislam İshak Divanı*. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Eker, R. (2009). *Feyzi Halil Paşazâde Divanı*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Dumlupınar Üniversitesi, Kütahya.
- Erdem, S. (2001). *Subhî-zâde Azîz ve Divanı*. Isparta: Fakülte Kitabevi.
- Erkmen, A. (2011). *Geç Osmanlı Dünyasında Mimarlık ve Hafıza: Arşiv, Jübile, Âbide*. İstanbul: Metis Yayınları.
- Erünsal, İ. (1988). *Türk Kütüphaneleri Tarihi II: Kuruluştan Tanzimat'a Kadar Osmanlı Vakıf Kütüphaneleri*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.
- Erünsal İ. (1997). Hamidiye Kütüphanesi. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları, 15, 469.
- Erünsal İ. (2008). *Osmanlı Vakıf Kütüphaneleri: Tarihi Gelişimi ve Organizasyonu*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Eyice, S. (1994a). Ahmed III Kütüphanesi. *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, İstanbul: Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayını, 1, 115-116.
- Eyice S. (1994b). Ayasofya Kütüphanesi. *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, İstanbul: Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayını, 1, 459-460.
- Eyice, S. (1994c). Fatih Külliyesi – Kütüphane. *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, İstanbul: Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayını, 3, 267-268.
- Gültekin, G. (1994). Mihrişah Valide Sultan Külliyesi. *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, İstanbul: Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayını, 5, 459-461.
- Kılıç, M. (1998). *Sâlik Efendi (Kasımpaşalı) Hayatı, Edebi Kişiliği, Divanının Tenkitli Metni ve İncelemesi*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Atatürk Üniversitesi, Erzurum.
- Koç, H. (1994). Râgıb Paşa Kütüphanesi. *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, İstanbul: Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayını, 6, 297-298.
- Kut, T. (1994). Dârü't-Tıbbâ'a. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 9, 10-11.
- Kutlar, F.S. (2004). *Arpaemîni-zâde Sâmî Divan*. Ankara: Kalkan Matbaası.
- Naza, E. (1994). Veliyyüddin Efendi Kütüphanesi. *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, İstanbul: Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayını, 7, 378.
- Okumuş, S. (2007). *Nebzi Divanı (İnceleme-Metin)*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Selçuk Üniversitesi, Konya.
- Özerol, N. (2010). *Şeyhülislam Yahya Tefik Efendi ve Türkçe Şiirleri (İnceleme – Karşılaştırmalı Metin)*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). İnönü Üniversitesi, Malatya.
- Öztekin, Ö. (2006). *XVIII. Yüzyıl Divan Şiirinde Toplumsal Hayatın İzleri: Divanlardan Yansıyan Görüntüler*. Ankara: Ürün Yayınları.
- Öztekin Ö. (2016). *XIX. Yüzyılda İstanbul: Kent Mimarisini Şiir Üzerinden Okumak*. Ankara: Ürün Yayınları.
- Şener, H. (1999). *Hayrî Hayatı, Edebi Şahsiyeti, Divanının Tenkitli Metni*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Fırat Üniversitesi, Elazığ.
- Tanman, B. (1994a). Hacı Beşir Ağa Külliyesi. *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, İstanbul: Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayını, 3, 469-472.
- Tanman B. (1994b). Murad Molla Tekkesi ve Kütüphanesi. *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, İstanbul: Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayını, 5, 516-518.

- Uslu, Ő. (2008). *Sürûrî-i Müverrih'in Manzum Tarihleri (İnceleme, Transkripsiyonlu Metin S. 1-50)*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Dumlupınar Üniversitesi, Kütahya.
- Yağcı, Ö.G. (2006). *Mehmed Şerif Efendi Divanı (İnceleme-Metin)*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Kırıkkale Üniversitesi, Kırıkkale.

Alternatif Gerçekler ve Sahte Haberler: Gerçek Ötesi Çağda Bilgi ve Medya Okuryazarlığının Artan Önemi

Halise Şerefoğlu Henkoğlu

Dr. Öğr. Üyesi, Adnan Menderes Üniversitesi, Yönetim Bilişim Sistemleri Bölümü. halise.serefoглу@adu.edu.tr

Öz: Gelişen bilgi ve iletişim teknolojileri ile bilginin elektronik ortama taşındığı ve bu ortamda yer alan bilgi miktarının her geçen gün katlanarak arttığı günümüzde; doğru ve güvenilir bilgiye erişebilme becerisi insanoğlunun varoluşundan bu yana her daim önemli olmakla birlikte önemi giderek daha fazla hissedilir bir beceri haline gelmiştir. 2016 yılında Oxford Sözlüğü tarafından yılın sözcüğü olarak “gerçek ötesi” kavramının seçilmesinin ardından bilginin doğruluğunun sorgulanması konusunun ön plana çıktığını, “sahte haber” ve “alternatif gerçekler” adı ile iki yeni kavramın bilgi yönetimi disiplini başta olmak üzere birçok alanda tartışılan kavramlar haline dönüştüklerini söylemek mümkündür. Kamuoyunun oluşturulmasında duyguların ve öznel inanışların nesnel gerçeklikten daha etkili olması şeklinde tanımlanan (Oxford Dictionaries, 2016) gerçek ötesi kavramı; alternatif gerçekler ve sahte haberler maskesi altında yanlış ve yanıltıcı bilginin doğrunun kendisi gibi kurgulanarak sunulduğu, herkesin kendi doğrusunu ve gerçekliğini savunduğu ve kişisel görüşler ile çelişen bilgilerin yanlış olarak kabul edildiği bir döneme tanıklık edilmesine neden olmuştur. Bu durum, bir yandan güvenilir bilgi kaynaklarına erişim ve erişilen bilginin doğruluğunun sorgulanması becerilerinin önemini artırırken diğer yandan da bilginin toplumsal yaşamı şekillendiren ve toplumsal olaylara yön veren temel unsur olduğu gerçeğini de karşımıza çıkarmaktadır. Yaşanılan bu gelişmeler doğrultusunda; gerçek bilgi ile sahte bilginin ayrımını yapabilme becerisinin yanı sıra bilgi ve iletişim teknolojilerini doğru ve etkin bir şekilde kullanabilme becerileri üzerinde şekillenen bilgi ve medya okuryazarlığı içinde bulunduğumuz çağda yetişen her birey için bir seçenek değil, adeta bir zorunluluk haline gelmiştir. Bu çalışmada; gerçek ötesi kavramı ile birlikte bilgi yönetimi disiplini başta olmak üzere birçok alanda tartışmaların odak noktası haline gelen bilginin doğruluğunu sorgulama konusu ve bu tartışmalar çerçevesinde önemi bir kez daha ortaya konulan bilgi okuryazarlığı ve medya okuryazarlığı kavramları incelenmiştir. Çalışmanın, bilgi profesyonelleri ve bilgi merkezleri başta olmak üzere doğru ve güvenilir bilgiye erişimin önemi konusunda toplumsal farkındalık oluşturmada ve bireylere bilgi ve medya okuryazarlığı becerilerini kazandırmada sorumluluk sahibi kişi ve kuruluşlarca konuya ilişkin yapılacak çalışmalara katkı sağlaması beklenilmektedir.

Anahtar kelimeler: Gerçek ötesi, alternatif gerçek, sahte haber, bilgi erişimi, bilgi yönetimi, medya okuryazarlığı, bilgi okuryazarlığı, eleştirel düşünme.

Giriş

Günümüzde, gelişen bilgi ve iletişim teknolojileri ile bilgi elektronik ortama taşınmakta ve bu ortamda yer alan bilgi miktarı her geçen gün katlanarak artmaktadır. Bu duruma bağlı olarak; doğru ve güvenilir bilgiye erişebilme becerisi, insanoğlunun varoluşundan bu yana her daim önemli olmakla birlikte önemi giderek daha fazla hissedilir bir beceri haline gelmiştir. 2016 yılında Oxford Sözlüğü tarafından yılın sözcüğü olarak “gerçek ötesi / gerçeklik sonrası” (post-truth) kavramının (Oxford Dictionaries, 2016) seçilmesinin ardından bilginin doğruluğunun sorgulanması konusunun ön plana çıktığını ve “sahte haber” (fake news) ve “alternatif gerçekler” (alternative facts) adı ile iki yeni kavramın birçok alanda tartışılan kavramlar haline dönüştüklerini söylemek mümkündür.

Güvenilir bilgi kaynaklarına erişim ve erişilen bilginin doğruluğunun sorgulanması becerilerinin günbegün öneminin artmasında bilgi ve iletişim teknolojilerinin yaygın kullanımının da göz ardı edilemeyecek bir paya sahip olduğu ise aşikârdır. Bununla birlikte; bilginin bir varlık olarak algılanması ve bilgiye egemen olmanın bireysel ve toplumsal temelde gücün simgesi olarak değerlendirilmesi her ne kadar son yarım yüzyıl içerisinde meydana gelmiş olsa da ilkçağlardan günümüze değin bilgi her zaman toplumsal yaşamı şekillendiren ve toplumsal faaliyetlere yön veren temel unsurlardan biri olmuştur. İçinde bulunduğumuz çağda ise gelişen bilgi ve iletişim teknolojileri hayal gücünü zorlayan bir şekilde bilginin üretilmesinde, kullanılmasında ve paylaşılmasında yeni olanaklar sunmaktadır. Bu durum, bir yandan doğru ve güvenilir bilginin paylaşımı söz konusu olduğunda “kitle kaynak” (crowdsourcing) (Howe, 2006), “vatandaş/yurttaş gazeteciliği” (citizen journalism) (Allan, 2009) vb. uygulamalarla toplumsal yaşamı kolaylaştıran bir gelişme olarak algılansa da; diğer yandan sahte haber veya alternatif gerçekler maskesi altında yanlış ve yanıltıcı bilginin paylaşımı söz konusu olduğunda toplumsal faaliyetleri manipüle etmenin en etkili yollarından biri olarak karşımıza çıkabilmektedir. Bunun yanı sıra; bilgi paylaşımında büyük bir paya sahip olan sosyal medyanın, günümüzde bilgi paylaşımının ötesinde yanlış veya yanıltıcı bilginin paylaşımı ile toplumsal algı oluşturma ilk zemini olarak kullanıldığını ve gerçekliğin manipüle edildiği bir araca dönüşerek sahte haberlerin ve alternatif gerçeklerin merkezi

haline geldiğini söylemek mümkündür (Bradshaw ve Howard, 2017, s. 9, 15; 2018, s. 3; Morgan, 2018, s. 40-41; Sherman, 2018).

Sahte haberlerin ve alternatif gerçeklerin varlığı her ne kadar gerçek ötesi kavramının hayatımıza girmesi ile birlikte tartışılmaya başlansa da geçmişten günümüze kadar olan tarihsel süreç incelendiğinde; para kazanmak, güç elde etmek ya da sadece dikkat çekmek amacıyla sahte haberlere ya da alternatif gerçeklere başvuran ve toplum nezdinde şarlatan, yalancı veya sahtekâr olarak nitelendirilen bireyler her dönemde olmuştur. Ancak, günümüzde bilgi ve iletişim teknolojileri ile donatılmış yaşam biçimleri gerçek ötesi bir çağın yaşanmasına ve ironik bir şekilde yalan olan gerçeklerin büyük kitlelere çok hızlı bir şekilde ulaştırılmasına ortam yaratmakta, bu durumun doğal bir sonucu olarak kitleleri kendi doğrularına inandırmaya çalışan figürlerin yer aldığı ve gerçek ile sahtesinin savaştığı bir döneme tanıklık edilmektedir. Yanlış ve yanıltıcı bilginin, diğer bir deyişle “modern yalan”ın (Yılmaz, 2017), doğrunun kendisi gibi kurgulanarak sunulduğu ve sahte haberler yoluyla sunulan alternatif gerçeklerin gerçek hayata taşındığı bu dönemde doğru bilginin yani asıl gerçeğin nerede ve nasıl bulunacağı sorusu da zihinlerde yer edinmeye başlamıştır. Tam bu noktada ise; gerçek bilgi ile sahte bilginin ayrımını yapabilmek ve eleştirel düşünme becerisinin yanı sıra sosyal medya başta olmak üzere bilgi ve iletişim teknolojilerini doğru ve etkin bir şekilde kullanabilmek becerilerinin giderek daha fazla önem kazandığını, bu iki temel beceri üzerinde şekillenen bilgi ve medya okuryazarlıklarının içinde bulunduğumuz çağda yetişen her birey için bir seçenek değil, adeta bir zorunluluk haline geldiğini söylemek mümkündür. Bununla birlikte, bilginin iletiminde ve paylaşımında bilgi ve iletişim teknolojilerinin, özellikle de sosyal medyanın payı inkâr edilemese de sahte haberlerin ve alternatif gerçeklerin bireyleri ve toplumları yönlendirme aracı olarak bu denli kolay bir şekilde kullanılmasında teknolojik imkânların yanı sıra bireylerin bilgi arama davranışlarının da etkili olduğu göz ardı edilmemelidir. Bireylerin deneyimleri, duyguları ve düşünceleri bilgi arama davranışlarında etkin bir rol oynamaktadır (Kuhlthau, 2005, s. 231). Bu duruma bağlı olarak; bireyler ihtiyaç duydukları bilgiyi arama süreçlerinde genel itibarıyla kendi inanışlarını ve duygularını yansıtan bilgiyi daha kolay kabullenme eğilimindedirler (Kuhlthau, 1991, s. 362). “Doğrulama/teyit yanlılığı” (confirmation bias) (Nickerson, 1998, s. 175) olarak nitelendirilen bu durum, gerçek ötesi kavramının ne ifade ettiğini açıklayıcı bir şekilde, birçok kişinin kendilerine sunulan, duygularına ve inanışlarına hitap eden; ancak gerçek ile örtüşmeyen bilgiyi doğru ve gerçek olarak kabullenmelerinde ve günlük yaşamlarını bu gerçekler üzerinde şekillendirmelerinde etkili olabilmektedir. Bu nedenle, bireylerin bilgi ve medya okuryazarlığı becerileri ile donatılarak eleştirel düşünme yetisini kazanmaları ve bilgi arama sürecinde ön yargılar üzerinde temellendirilmiş duygularından ve inanışlarından arınarak yanlış ve yanıltıcı içerik ile baş edebilmeleri büyük önem taşımaktadır. Bu kapsamda; Uluslararası Kütüphane Dernekleri ve Kuruluşları Federasyonu (International Federation of Library Associations and Institutions, IFLA), sahte haberler ve alternatif gerçekler ile mücadele etmenin en iyi yolunun bireylere bilgi ve medya okuryazarlığı konusunda eğitim vermek olduğunu ve bu yolla yanlış ve yanıltıcı bilginin merkezi haline gelen sanal ortamda bireylerin doğru ve güvenilir bilgiyi ayırt edebilme konusunda kendilerine daha fazla güven duyabileceklerini belirtmektedir (IFLA, 2017).

Bu çalışmada; gerçek ötesi kavramı ile birlikte birçok alanda tartışmaların odak noktası haline gelen bilginin doğruluğunu sorgulama konusu ve bu tartışmalar çerçevesinde önemi bir kez daha ortaya konulan bilgi okuryazarlığı ve medya okuryazarlığı kavramları incelenmiştir. Çalışma kapsamında; gerçek ötesi kavramının neden ve nasıl ortaya çıktığını ve bu kavramın bilgi ve medya okuryazarlığı ile ilişkisini farklı bakış açıları ile irdeleyen çalışmalar incelenerek değerlendirilmiştir. Bu kapsamda, gerçek ötesi kavramının bilginin üretilmesinde, paylaşılmasında ve kullanımında ne tür etkileri olduğu ve yaşanan bu değişimlerin bireylerin bilgi davranışlarını nasıl şekillendirdiği tartışılmış, elde edilen bulgular ışığında gerçek ötesi bir çağda bilgi ve medya okuryazarlığının artan önemine dikkat çekilmiştir. Bu çalışmanın, başta bilgi profesyonelleri ve bilgi merkezleri olmak üzere doğru ve güvenilir bilgiye erişimin önemi konusunda toplumsal farkındalık oluşturmada ve bireylere bilgi ve medya okuryazarlığı becerilerini kazandırmada sorumluluk sahibi kişi ve kuruluşlarca konuya ilişkin yapılacak çalışmalara katkı sağlaması beklenilmektedir.

Gerçek Ötesi ve Bilgi Yönetimine Etkileri

Günümüzde bilgi ve iletişim teknolojilerinin sunduğu yeni olanaklar ile birlikte bilginin üretilmesine, paylaşılmasına ve kullanımına ilişkin “gerçek ötesi”, “sahte haber” ve “alternatif gerçekler” vb. birçok yeni kavram doğmuş ve pek çok alanda bu kavramlar üzerinde şekillenen yeni tartışmalar başlamıştır. Özellikle “Web 1.0” teknolojilerinin “Web 2.0”, sonrasında ise “Web 3.0” teknolojilerine evrilmesi ile birlikte önceleri sadece bilginin tüketicisi konumunda olan bireylerin/kullanıcıların ilk elden bilginin üreticisine dönüşümleri (Hinton ve Hjorth, 2013, s. 57-58); üretilen ve paylaşılan bilginin güvenilirliğinin ve doğruluğunun sorgulanması ihtiyacını doğurmuş ve bu kapsamda “gerçek ötesi” kavramı en çok tartışılan kavramlardan biri olmaya başlamıştır (Lewandowsky, Ecker ve Cook, 2017, s. 353). Oxford Sözlüğü’nde; “Kamuoyunun (halkın görüşünün) oluşturulmasında duyguların ve kişisel/özel inanışların nesnel gerçeklerden/olgulardan daha çok etkili olması” (post-truth, t.y.) şeklinde tanımlanan gerçek ötesi kavramı; oldukça eski bir geçmişe sahip olmasına karşın günümüzdeki anlamı ile ilk kez 1992 yılında Sırp asıllı Amerikalı bir oyun yazarı olan Steve Tesich tarafından yazılan bir makalede kullanılmıştır (Midgley, 2016). Tesich (1992), İran-Kontra skandalı ve Körfez Savaşı’nı konu alan makalesinde “Biz, özgür insanlar olarak, gerçek ötesi bir dünyada yaşamak

istediğimize özgürce karar verdik” (s. 13) ifadesiyle ironik bir şekilde gerçek ötesi kavramını bugünkü anlamı ile ilk kez kullanmış ve toplumsal olarak nesnel gerçeklikten giderek uzaklaşıldığını belirterek gerçekliği sorgulamak yerine otoriteler tarafından doğru olarak sunulan bilgilerin olduğu gibi kabullenilmesini eleştirmiştir. Benzer şekilde, Ralph Keyes (2004) tarafından yazılan bir kitapta gerçek ötesi kavramı ayrıntılı bir şekilde ele alınmış ve kamuoyunu yönlendirmek amacıyla kasıtlı olarak oluşturulmuş sahte ve kurgulanmış olgu ve olaylar eleştirel bir bakış açısı ile değerlendirilerek gerçek ötesi kavramının günümüzdeki popüleritesinin temelleri atılmıştır.

Anlam bilimsel açıdan bir değerlendirme yapıldığında ise; gerçek ötesi kavramının İngilizce karşılığı olan “post-truth” kelimesinde kullanılan “post” önekinin, genel itibarıyla önüne geldiği kavramda ifade edilen olgu veya olayın sonrasını belirtmekte, söz konusu olgunun veya olayın ardından gerçekleşen durumu ifade etmekte kullanıldığını söylemek mümkündür (post-, t.y.). Bununla birlikte; gerçek ötesi kavramında olduğu gibi “post” önekinin önüne geldiği kavramdaki olayın veya olgunun, içinde bulunulan dönem itibarıyla artık anlamsızlaştığını ve değerini/manasını kaybederek geçerliliğini yitirdiğini belirtmek amacıyla kullanıldığı durumlar da vardır. Bu bakış açısı ile değerlendirildiğinde gerçek ötesi kavramının da günümüzde nesnel gerçekliğin önemini yitirdiği, doğruların kişisel inanışlara ve duygulara yöneldiği bir dönemin yaşandığını vurgulamak amacıyla kullanıldığını söylemek mümkündür (Midgley, 2016). Gerçek ötesi kavramı bugünkü anlamıyla görece uzun bir süredir kullanılsa da, 2016 yılında Oxford Sözlüğü tarafından yılın sözcüğü olarak seçilmesinin ve son zamanlarda oldukça yaygın bir şekilde kullanılmasının ardında dünyada özellikle politik ve medyatik alanda gerçekliğin artık önemini yitirmesinin yer aldığını söylemek mümkündür. Bununla birlikte; var olan teoriler ve kavramlar ile açıklanamayan ve anlamlandırılmayan olayların toplumdaki duygulara ve kişisel inanışlara yönlendirilerek biçimlendirilmesini ve politik anlamda başarının gerçekte örtüşmeyen durumlarda dahi toplumun istenilen gerçeğe inandırılabilmesi ile ilişkilendirilmesini de bu duruma neden olan diğer etkenler olarak değerlendirmek mümkündür (Yılmaz, 2017). Bu bağlamda, gerçek ötesi kavramı, “gerçek ötesi siyaset” (post-truth politics) kavramına dönüştürülerek 2016 yılında İngiltere’nin Avrupa Birliği’nden ayrılma kararı ile yapılan ve Brexit olarak da anılan referandumun yanı sıra Amerika Birleşik Devletleri’nde gerçekleşen başkanlık seçimleri esnasında yaşanan olaylar ile herkesin tartıştığı bir kavram haline dönüşerek zirveye çıkmıştır (Badke, 2017; Davies, 2016; Flood, 2016; Montgomery ve Gray, 2017, s. 410).

Günümüzde ise; gerçek ötesi kavramı ile birlikte toplumlarda şekillenen yeni düşünüş biçimi, nesnel gerçekliğin en sağlam biçimde ortaya konulduğu disiplinlerde dahi kendisini göstermeye başlamıştır. Bu durum bilimin ve araştırmanın önemini yitirip müşkül duruma düştüğü, herkesin kendi doğrusunu ve gerçekliğini savunduğu ve kişisel görüşler ile çelişen bilgilerin yanlış olarak kabul edildiği bir döneme tanıklık edilmesine neden olmuştur (Vernon, 2017; Yılmaz, 2017). İçinde bulunduğumuz ve “gerçek ötesi çağ” olarak nitelendirilen bu dönemde (d’Ancona, 2017; Lewandowsky ve diğerleri, 2017, s. 353-354; Sismondo, 2017, s. 3), bilgi ve iletişim teknolojilerinin sunduğu sınırsız olanaklar ile bireylerin istedikleri ve gereksinim duydukları her türlü bilgiye kolay bir şekilde erişebilecekleri savunulmaktadır. Ancak, bu olanaklar doğrultusunda elektronik ortamda, özellikle de sosyal medya üzerinde kullanıcılara sunulan içeriğin, doğruluğu teyit edilmemiş veya kamuoyunu yanlış yönlendirmeyi amaçlayan bilgileri de içerebileceği çoğu zaman göz ardı edilmektedir. Bugün; gerçeği yansıtmayan, abartma, yanıltma veya yanlış yönlendirme amacı ile oluşturulan içeriğin sosyal medya aracılığıyla paylaşılması ve çok kısa bir sürede büyük kitlelere ulaştırılması her zamankinden daha kolay bir hale gelmiştir (Bessi, 2017). Bununla birlikte, sosyal medyada kullanıcılar tarafından oluşturulan içeriklerin bu denli kolay bir şekilde geniş kitleler tarafından erişilebilir olması, bireylerin ortak ilgi alanları etrafında toplanmasını teşvik ederek sosyal medyanın birçok toplumsal olayda kamuoyunun oluşturulması amacıyla kullanılan ilk mecra olmasının da önünü açmıştır (Mocanu, Rossi, Zhang, Karsai ve Quattrocchio, 2015, s. 1198). Bu durum; sağlık, çevre, ulusal güvenlik ve siyaset başta olmak üzere pek çok alanda sahte haber veya alternatif gerçek olarak da nitelendirilebilecek söylentilerin ve aldatmacaların toplum tarafından doğru ve güvenilir bilgiler olarak algılanmasına ve böylesine büyük miktardaki yanlış bilgiye maruz kalan bireylerin bu alanlardaki tercihlerini etkileyerek davranışlarının önerilen uygulamalardan belirgin bir şekilde farklılaşmasına neden olabilmektedir (Bessi, 2017, s. 459). Bilginin, bireyin davranışlarını ve toplumsal faaliyetleri yönlendirmede veya bireysel ve toplumsal yaşamı şekillendirmede insanoğlunun var oluşundan bu yana üstlendiği önemli rol yadsınamaz bir gerçek olarak karşımıza çıkmaktadır. Ancak, günümüzde bu gerçek bireysel ve toplumsal faaliyetleri manipüle etmenin bir yolu olarak görülmekte ve yanlış ve yanıltıcı bilginin kasıtlı olarak paylaşımına göz yumulabilmektedir. Özellikle ticari amaç güden sosyal medya kuruluşları kendi amaç ve çıkarları doğrultusunda çeşitli algoritmalar kullanarak dijital ortamda yayımlanan bilgi kaynaklarını filtreleyebilmekte, böylelikle kullanıcıların tercihlerini, eğilimlerini, beğenilerini, siyasi görüşlerini vb. etkileyebilmektedir (Benton, 2016; Doctor, 2016). Bu bağlamda, uluslararası bir kuruluş olan Dünya Ekonomik Forumu’nun (The World Economic Forum, WEF) 2013 yılında yayımladığı Küresel Risk Raporu’nda elektronik/dijital ortamdaki büyük miktarlardaki yanlış bilginin, terörizmden siber saldırılara ve küresel yönetişimin başarısızlığına kadar birçok küresel riskin merkezinde yer aldığı vurgulanarak kasıtlı bir şekilde kışkırtıcı, yanıltıcı, eksik veya yanlış bilginin sosyal medya aracılığıyla hızla büyük kitlelere yayılımının sadece bireysel temelde karşılaşılabilecek olumsuz durumlar ile sınırlı kalmayacağı ve küresel çapta tehlikeli sonuçlara neden olabileceği belirtilmektedir (WEF, 2013a, s. 23-24). Benzer şekilde, söz konusu raporun 2018 yılında yayımlanan güncel sürümünde de sosyal medyanın yanlış bilgi paylaşımı için kasıtlı olarak kullanılması küresel riskler arasında gösterilmeye devam etmektedir (WEF, 2018). Bununla birlikte, aynı kurumun küresel eğilimleri

incelediği 2014 Küresel Gündem Raporu'nda; yanlış ve yanıltıcı bilginin elektronik ortamda her geçen gün katlanarak artması ve hızla yayılması dünya çapında artış gösteren ilk 10 eğilim arasında gösterilmiştir (WEF, 2013b).

Yaşanılan bu gelişmeler doğrultusunda günümüzde yeni bir boyut kazanan bilgi yönetim süreci dikkate alındığında; alternatif gerçekler ve sahte haberler maskesi altında gizlenen yanlış ve yanıltıcı bilginin gerçeğin kendisiymiş gibi sunulmasını kolaylaştıran temel etkenlerin öncelikle sosyal medyanın doğru veya yanlış ayırt edilmeksizin bilginin üretilmesinde ve paylaşımında sunduğu imkânlar, sonrasında ise nesnel gerçekliğe ilişkin bakış açısının değişmesi olduğunu söylemek mümkündür. Ancak, söz konusu bu etkenlerin yanı sıra, yanlış bilginin günümüzde bu denli hızlı artmasının ve paylaşılmasının arka yüzünde olan önemli diğer bir etkenin de bilginin kendi doğasının olduğu öne sürülmektedir. İlginç ve sıra dışı olarak nitelendirilen durumları/olayları kapsayan söylenti ve iddialar, yanlış olsalar dahi doğaları itibarıyla birçok birey için doğru bilgiye kıyasla daha çekici ve paylaşılmaya değer olarak algılanmaktadır (Badke, 2017; Nyhan, 2014; Stearns, 2016). Nesnel gerçekliklerin çoğu zaman bireyleri herhangi bir konuda ikna etmek ve onların inanışlarını değiştirmek için yeterli olmadığı, herhangi bir olgunun sadece gerçeği yansıtmamasının bu olgunun daha kolay kabullenileceği veya bireylerin bu olguya inanma olasılığının daha yüksek olacağı anlamını taşımadığı ise açıktır (Lee, 2011). Tamamen kurgulanarak oluşturulmuş sahte bir hikâye veya gerçeğin duygulara ve inanışlara hitap edecek bir şekilde değiştirilmiş/süslenmiş hali, nesnel bir gerçeklik ile kıyaslandığında daha ilgi çekici olarak değerlendirilmekte ve bu tür bir içeriğin sosyal medya üzerinde paylaşılma oranı gerçekliğin kendisine kıyasla daha yüksek olmaktadır. Bu kapsamda, yanlış ve yanıltıcı bilginin dolaşımına ilişkin daha çarpıcı olan husus ise söylenti ve aldatmaca olarak nitelendirilebilecek içeriklerin sosyal medya üzerindeki paylaşılma oranının bu tür içeriklerin tekzip edilmesi amacıyla oluşturulmuş içeriklerin paylaşılma oranından her zaman daha yüksek olmasıdır (Ecker, Hogan ve Lewandowsky, 2017, s. 186; Nyhan, 2014; Silverman, 2012, s. 6; 2015, s. 35).

Yanlış bilginin sosyal medyada nasıl yayıldığına ve bu durumun toplumsal yaşamda politik, ekonomik ve sosyal olayları nasıl etkilediğine ilişkin Massachusetts Teknoloji Enstitüsü (MIT) tarafından yapılan bir araştırmanın (Vosoughi, Roy ve Aral, 2018) sonuçlarında sosyal medyada yanlış bilgi içeren mesajların doğru bilgi içeren mesajlardan altı kat daha hızlı yayıldığı ortaya konulmaktadır. Bağımsız doğrulama (fact-checking) kuruluşları tarafından 2006-2017 yılları arasında incelenen yaklaşık 126 bin sosyal medya mesajının paylaşım oranlarının analiz edildiği çalışmada, gerçeği yansıtan bir haberin bin kişiden daha fazla kişiye nadiren ulaştığı belirtilirken söylenti veya aldatmaca içeren bir haberin ise rutin olarak 10 binden fazla kişi ile paylaşıldığı vurgulanmaktadır. Araştırmada, yanlış bilginin yayılmasında para kazanmak amacıyla oluşturulmuş haber sitelerinin yanı sıra aynı konuya ilişkin mesajları çok defa paylaşarak kamuoyu oluşturmayı amaçlayan ve bot/sanal hesap olarak nitelendirilen otomatik hesapların da etkili olabileceği düşünülerek bu tür sanal hesaplar tarafından paylaşılan içerikler veri setinden çıkarılmış ve analizler tekrarlanmıştır. Ancak, tekrarlanan analizler sonucunda elde edilen bulgular yanlış bilgi içeren haber içeriklerinin paylaşım oranlarının değişmediğini göstermiştir. Bu duruma bağlı olarak, araştırma sonuçlarında yanlış bilginin yayılmasında ve toplumsal olaylarda bir propaganda aracı haline getirilmesinde ilk sorumlunun insan/kullanıcı olduğu belirtilmektedir. Araştırmanın ana teması/odak noktası insanların yanlış bilgiyi yaymadaki güdülerini keşfetmek olmamakla birlikte, söylenti ve aldatmaca niteliğindeki sahte haberlerin gerçeği yansıtan haberlerden daha ilginç olarak algılandığı ve bu tür sahte ve uydurma içeriklerin insanların duygularına hitap etmede daha etkili olduğu da çalışmada vurgulanan sonuçlar arasında yer almaktadır. Bununla birlikte, Oxford Üniversitesi ve Reuters Enstitüsü tarafından yapılan ve elektronik ortamda sahte haberlerin yaygınlaşmasını kolaylaştıran etkenlerin incelendiği bir başka çalışmada (Levy, Newman, Fletcher, Kalogeropoulos ve Nielsen, 2018); sosyal medya ve haber platformlarının da etkisiyle küresel çapta artış gösteren sahte veya yanlış bilgi içeren haberlerin birçok ülkede politik, ekonomik ve toplumsal olayları manipüle etmenin bir aracı haline dönüştüğü belirtilmektedir. 37 farklı ülkeden 74 bin katılımcı ile gerçekleştirilen çalışmada katılımcıların yarısından fazlasının (%54) İnternet'te karşılaştıkları haber içeriklerinde neyin gerçek neyin sahte olduğu konusunda, diğer bir ifade ile İnternet'teki bilginin doğrulandan endişe duydukları belirtilmektedir. Benzer şekilde, araştırma sonuçlarında katılımcıların %58'inin İnternet'te sahte ve uydurma haberlerin yaygınlaşmasından duydukları endişe dile getirilirken katılımcıların sadece %26'sının sahte ve uydurma haberler ile karşılaştıklarında doğru bilgiye erişmek için araştırma yaptıkları belirtilmektedir. Bu bağlamda araştırma sonuçlarında dikkat çeken bir diğer husus ise; bilgi ve medya okuryazarlığının bir parçası olarak değerlendirilen haber okuryazarlığı (news literacy) becerileri yüksek olan katılımcıların, İnternet'te paylaşılan yanlış ve yanıltıcı bilgiye karşı daha duyarlı olduklarının ve bilgi arama sürecinde daha bilinçli davrandıklarının belirtilmesidir.

Gerçek ötesi çağda sahte haberler yoluyla sunulan alternatif gerçeklerin, başka bir ifadeyle yanlış ve yanıltıcı bilginin büyük bir hızla büyük kitlelere yayılımı küresel bir sorun olmakla birlikte bu durumun uzun vadede bireysel veya toplumsal temelde ne tür etkilerinin olacağı net olarak tahmin edilememektedir (Lazer ve diğerleri, 2018, s. 1094-1095). Ancak, sahte haberlerin yayılımını ve etkisini azaltmada alınabilecek önlemler arasında ilk sırada bilgi ve medya okuryazarlığı becerileri kapsamında bireyleri sanal ortamda karşılaştıkları bu tür içerikleri değerlendirme ve doğru ile güvenilir bilgiyi ayırt edebilme konusunda bilinçlendirmenin yer aldığını söylemek mümkündür.

Gerçek Ötesi Çağda Bilgi ve Medya Okuryazarlığı

Tarihin her döneminde doğru ve güvenilir bilgiye erişebilme daima önemli olmakla birlikte günümüzün bilgi yoğun ve rekabetçi dünyasında; sürdürülebilir rekabet avantajı kazanmak, risk yönetimini sağlamak veya kişisel ve kurumsal bilgi yönetimi için bilgi ve medya okuryazarlığı çağın bireylerinde bulunması gereken temel bir beceri olarak nitelendirilirken, dijital ortamda gerçek ötesi kavramının gölgesinde bilgi miktarının her geçen gün katlanarak artması bu becerinin bir seçenek değil bir zorunluluk olduğu gerçeğini de ortaya koymaktadır (Montgomery ve Gray, 2017, s. 409). Mobil teknolojiler başta olmak üzere, küresel çapta bilgi ve iletişim teknolojilerine erişim ve bu teknolojilerin kullanım oranlarının artması ile birlikte, dijital ortamda günbegün artan bir oranda üretilen ve paylaşılan bilgi kaynakları da birçok birey için öncelikli haber ve bilgi kaynağı haline dönüşmüştür (McAweeney, 2016; Mitchell, Gottfried, Barthel ve Shearer, 2016). Yayıncılık, medya ve teknoloji üzerine araştırmalar yürüten Pew Araştırma Merkezi'nin 2018 yılı verilerine göre yetişkin bireylerin ortalama %68'i haberleri sosyal medya kaynaklarından takip etmektedir. Öte yandan bu bireylerin %57'si sosyal medyadaki haber kaynaklarının büyük ölçüde gerçeği yansıtmadığını, taraflı/önyargılı bilgi sunduğunu ve sahte haberleri içerdiğini düşünmektedir (Shearer ve Matsa, 2018, s. 2). Bu bağlamda dijital bilgi kaynaklarına bağımlık her geçen gün artarken farklı kesimlerin gerçeği farklı amaçlar doğrultusunda değiştirerek sunduğu, gerçek gibi gösterilen yalanların ve sahte haberlerin var olduğu bilgi ekosisteminde; bilgi kaynaklarına duyulan güvenin de giderek azaldığını ve saf gerçeğin yani doğrunun nerede ve nasıl bulunacağı sorusunun akıllarda yer etmeye başladığını söylemek mümkündür (Külcü, 2017, s. 80). Bu durum, gerçek ötesi kavramının hüküm sürdüğü günümüzde medya ve bilgi okuryazarlığı becerilerinin önemini bir kez daha hatırlatmış, geniş kesimlerin bu temel beceriler üzerinde odaklanmasını sağlamıştır.

Gerçek ötesi kavramının etkisi ile birlikte alanyazında uzun süredir tartışılan ve önemi gün geçtikçe artan bir kavram haline gelen bilgi okuryazarlığı, genel itibariyle ihtiyaç duyulan bilgiyi bulma, elde edilen bilgiyi değerlendirme ve etkin bir biçimde kullanma becerisi olarak tanımlamak mümkündür (ALA, 1989, s. 1-2). Bireylerin tüm yaşamları boyunca ihtiyaç duydukları bilgiye erişimde temel unsur olan bilgi okuryazarlığı tarih boyunca asli bir beceri olarak kabul edilirken, zaman içerisinde toplumda ve teknolojide yaşanan değişimler sonucunda bilginin yer aldığı ve teknolojinin kullanıldığı ortamlara ilişkin kullanma, uyum sağlama, değerlendirme vb. temel becerileri kapsayan çeşitli okuryazarlık alanlarının da doğduğu görülmektedir. Kapsayıcı bir kavram olan bilgi okuryazarlığının içinde yer alan ve temelde bilgi okuryazarlığı ile bütünleşen özellikler taşıyan medya okuryazarlığı da bu kapsamda ortaya çıkan alanlardan biridir (Önal, 2007). Günümüzde bilgi okuryazarlığının amaç olduğu yerde araç olan medya okuryazarlığı, çok yönlü ve oldukça kapsamlı bir alan olmakla birlikte, genelde medyanın bir bilgi kaynağı olarak kullanım yöntemlerini ve medya olarak nitelendirilen bilgi kaynaklarını eleştirel bir bakış açısıyla değerlendirme becerisini kapsayacak şekilde ele alınmaktadır (Bulger ve Davison, 2018, s. 7). Bu kapsamda medya okuryazarlığını, medya kapsamındaki bilgi kaynaklarına erişebilme, bu kaynakları eleştirel bir biçimde analiz ederek değerlendirebilme ve etkin kullanabilme becerisi olarak nitelendirmek mümkündür (Center for Media Literacy, 2018; European Commission, 2018a). Amerika Birleşik Devletleri'nde 1932 yılından bu yana, Avrupa ülkelerinde ise 1970'li yıllardan itibaren medya okuryazarlığı eğitimleri verilmeye başlanmış ve medyayı bir bilgi kaynağı olarak kullanma yöntemleri öğretilmeye başlanmıştır (Önal, 2007, s. 338; RTÜK, 2016a). Bilgi ve medya okuryazarlığına yönelik girişimler görece uzun bir zamandır gündemde yer alsa da; günümüzde gerçek ötesi kavramı ile yeni bir boyut kazanan medyanın ve bu mecradaki bilgi kaynaklarının farklı bir misyon üstlenmesi, medya aracılığıyla sunulan içeriğin sadece bilgilendirme amacı ile sınırlı kalmayıp bireylerin duygularını, inanışlarını, değer yargılarını ve tercihlerini değiştirerek bireysel ve toplumsal yaşamı şekillendirmesi, bilgi ve medya okuryazarlığı becerilerinin bütünleştirilerek bireylere kazandırılmasını kaçınılmaz hale getirmiştir.

Gerçek ötesi kavramının etkisinin her geçen gün daha fazla hissedildiği günümüzde, bilgi ve medya okuryazarlığı becerilerinin öneminin artmasında ve öncelikli hedefler arasında gösterilmesinde günümüz bireylerinin bilgi arama davranışlarının da önemli bir etken olduğu söylenebilir. Alanyazında yapılan pek çok çalışma, günümüz bireylerinin İnternet'i bilgi arama aracı olarak sıklıkla kullanmalarına rağmen bu bireylerin dijital ortamda karşılaştıkları içeriği eleştirel bir biçimde çözümlenerek değerlendirme yetisine sahip olmadıklarını ortaya koymaktadır. Bu bağlamda, Stanford Üniversitesi tarafından 2016 yılında yayımlanan ve ortaokuldan üniversite düzeyine kadar 7.804 öğrenci üzerinde gerçekleştirilen bir araştırmanın (Wineburg, McGrew, Breakstone ve Ortega, 2016) verilerine göre; çağımızın genç bireyleri dijital ortamdaki bilgi/haber kaynaklarının doğruluğunu ve güvenilirliğini değerlendirmekte problem yaşamaktadırlar. Sosyal medyadaki sahte hesapların gerçeklerinden, manipülasyon amaçlı içeriğin yansız haber/bilgi kaynaklarından ve reklam içeriklerinin gerçek haber içeriklerinde ayırt edilebilmesi gibi temel düzeydeki becerilerin değerlendirildiği araştırmanın sonuçları araştırmacılar tarafından "dehşet verici" ve "kasvetli" olarak nitelendirilmektedir. Araştırmanın sonuçları; katılımcılar arasında yer alan ortaokul öğrencilerinin %82'sinin sponsorlu içerik olarak etiketlenen bir içeriği gerçek bir haber içeriği gibi algıladıklarını, sosyal medya içeriklerinin doğruluğunu ve güvenilirliğini belirlemede problem yaşadıklarını ve değerlendirme sürecinde içeriğin kaynağından ziyade ne kadar detay içerdiği veya büyük bir fotoğraf/resim ile desteklenip desteklenmediği gibi tuhaf ve çoğunlukla ilgisiz ölçütleri dikkate aldıklarını ortaya koymaktadır. Benzer şekilde, araştırma grubundaki lise öğrencilerinin büyük bir çoğunluğunun Facebook ve Twitter gibi sosyal medya platformları tarafından kullanılan "mavi tik" (blue checkmark)

vb. temel doğrulama araçlarından habersiz oldukları, sosyal medya mesajlarının/yayınlarının doğruluğunu ve güvenilirliğini belirlemede mesajın/yayının kaynağından ziyade içeriğine odaklandıkları ve önemli bazı grafiksel unsurlar içeren sahte hesapları gerçeğinden daha güvenilir olarak algıladıkları da dikkate değer diğer sonuçlar arasında yer almaktadır. Araştırmanın üniversite öğrencilerine ilişkin verileri de benzer bulguları ortaya koymaktadır. Herhangi bir web sitesinin yüksek kalitede tasarım unsurları içermesi, saygın kabul edilen veya tanınmış haber kuruluşlarına bağlantı vermesi ya da albenisi olan bir “hakkında” (about) sayfası içermesi; sitenin, içeriğine ilişkin kuşku duymaksızın öğrenciler tarafından güvenilir olarak algılanmasını sağlamaktadır. Bununla birlikte, üniversite öğrencilerinin Google vb. bir arama motorundan ulaştıkları sonuçları anlamlandırma, konuyu karşı/zıt açılarından ele alan kaynakları ayırt edebilme, sonuçlar arasında doğru ve güvenilir kaynağı tespit edebilme gibi alanlarda problem yaşadıkları da araştırma sonuçları arasında yer almaktadır. Bu bağlamda, Stanford Üniversitesi tarafından yapılan araştırmanın sonuçlarının yanı sıra 18 yaşına gelene kadar genç bireylerin %88’inin haberleri ve gündemi Facebook vb. bir sosyal medya platformundan takip ettiği gerçeği (Media Insight Project, 2015, s. 2, 25) de dikkate alındığında; bu bireylerin bilgi ve medya okuryazarı bireyler olarak yetiştirilmelerinin önemi bir kez daha karşımıza çıkmaktadır. Dijital yerli olarak nitelendirilen günümüz çocuklarının ve genç bireylerin her geçen gün artan teknolojiye erişim imkânları ve teknolojiyi kullanım becerileri ile birlikte artması beklenen bilgi ve medya okuryazarlığı becerileri, beklenilen aksine içinde bulunduğumuz gerçek ötesi dönemde giderek daha problemlili hale gelmektedir. Bu durum ise, çocukların ve genç bireylerin sanal ortamdaki sahte, yanıltıcı ve yanlış içerik ile mücadelede edebilmeleri için birtakım yeni bilgi ve becerileri kazanmalarının gerekliliğini ortaya koymaktadır (Lessenski, 2018, s. 11-12).

Bilginin doğruluğunun ve güvenilirliğinin sorgulanması becerilerinin sadece çocuklar ve gençler için değil her yaşta birey için önemli olduğu günümüzde bilgi ve medya okuryazarlığının, dijital ortamda hacmi ve paylaşım hızı her geçen gün artan sahte haberler ve alternatif gerçekler ile mücadele için bir can simidi olduğu kabul edilmektedir. Bu kapsamda; sanal ortamdaki yanlış ve yanıltıcı bilgi ile mücadele edebilmenin küçük yaşlardan itibaren bireylere kazandırılması gereken temel bir beceri olduğunu kavrayan ülkeler, bu hususta çeşitli projeler başlatmışlar veya eğitim programlarını bilgi ve medya okuryazarlığı becerileri ile bütünleştirme yoluna gitmişlerdir (Arabacı, 2017). Gerçek ötesi kavramının ekseninde yanlış ve yanıltıcı bilgiyle mücadelede bilgi ve medya okuryazarlığı eğitimlerinin önemi ve gerekliliği tüm dünyada hissedilirken bu konuda girişimde bulunan ülkelerden biri İtalya’dır. Eğitim Bakanlığı bünyesinde başlatılan ve Facebook ve Google da dâhil olmak üzere önde gelen dijital firmalar ile iş birliği içerisinde yürütülen proje ile İtalya’da lise çağındaki öğrencilere sanal ortamdaki sahte haberler ve alternatif gerçekler ile mücadele için gereken becerilerin kazandırılması hedeflenmektedir. Diğer Avrupa ülkeleri için pilot ve öncü bir çalışma olması öngörülen proje kapsamında öğrencilerin birer “sahte haber avcısı” olarak yetiştirilmelerinin yanı sıra kendi sosyal medya hesaplarından ve blog sayfalarından sanal ortamda keşfettileri sahte haberleri ifşa etmeye yönlendirilmesi de amaçlanmaktadır. Bu kapsamda; öğrencilerin sanal ortamdaki bilgilerin her zaman manipüle edilebileceği gerçeği doğrultusunda sahte haberleri/dijital yalanları ve komplo teorilerini fark edebilen, haberin kaynağını sorgulayan ve sunulan içeriğe ilişkin kanıtlar arayan bireyler olarak yetiştirilmeleri istenmektedir (Horowitz, 2017; Serhan, 2018). Benzer şekilde, Almanya ve İsviçre de eğitim sistemlerinde yaptıkları değişiklikler ve bu alanda geliştirdikleri birtakım uygulamalar ile öğrencilerin İnternet ortamında bilinçli bir bilgi/haber tüketicisi olmalarını sağlayacak bilgi ve becerileri öğrencilere kazandırmayı amaçlamaktadır. Almanya, “Fake News Check” isimli geliştirdiği dijital uygulama ile bir yandan genç bireylerin sanal ortamdaki sahte haberleri tespit etme yeteneklerini ölçmeyi diğer yandan ise bu konuda farkındalık oluşturmayı hedeflerken; medya aracılığıyla sunulan bilgiye eleştirel bir bakış açısıyla yaklaşmayı eğitim programlarında öğrenciler için hedef haline getiren İsviçre, uygulamalarında öğrencilerin bilgiyi analiz ederek yorumlayabilme becerisini kazanmalarının gerekliliğini ve önemini vurgulamaktadır (Richardson, 2017). Gerçek ötesi kavramının zirveye çıkmasında büyük bir paya sahip olan ve sahte haberlerin etkisinin en fazla hissedildiği ülkelerden biri olan Amerika Birleşik Devletleri’nde de bilgi ve medya okuryazarlığı eğitimlerinin sanal ortamdaki yanlış ve yanıltıcı bilgi ile mücadelede önemli bir etken olduğu kabul edilmektedir. Bu kapsamda, ülke genelindeki pek çok okulda bilgi ve medya okuryazarlığı eğitimi matematik, bilim vb. dersler gibi zorunlu hale getirilirken; bu uygulamayı hayata geçiren okul sayısı da her geçen gün artmaktadır (Brunhuber, 2017). Bununla birlikte, ülkede basın özgürlüğü için haber müzesi olarak nitelendirilen “Newseum” tarafından başlatılan bir proje kapsamında hem öğrencilere hem de öğretmenlere yönelik olarak bilgi ve medya okuryazarlığına ilişkin ücretsiz materyaller ve kaynaklar sunulmaktadır. “Booster Pack” olarak isimlendirilen projede; öğrencilere sanal ortamdaki bilgilerin nasıl değerlendirileceği, önyargıyla oluşturulmuş bir içeriğin nasıl fark edileceği, gerçeğin sahtesinden nasıl ayırt edileceği, güvenilir bilgi kaynaklarına nasıl erişileceği vb. yeterliliklere ilişkin becerilerin kazandırılması öngörülmektedir (Newseum, 2017). Amerika Birleşik Devletleri ve bahsi geçen Avrupa ülkelerinin yanı sıra, Avrupa genelindeki diğer ülkelerde de bilgi ve medya okuryazarlığının sanal ortamdaki yalan ve yanlış bilgiyle mücadelede taşıdığı hayati önemi vurgulanırken, Türkiye’de benzer bir tablo çizilememektedir. Radyo ve Televizyon Üst Kurulu (RTÜK) ve Milli Eğitim Bakanlığı iş birliği ile 2006 yılında hazırlanan öğretim programı kapsamında içeriği belirlenen medya okuryazarlığı dersi 2008 yılından itibaren ülkemizdeki ilköğretim okullarında seçmeli ders olarak okutulmaya başlamıştır (RTÜK, 2016b). Söz konusu öğretim programında 2018 yılında yapılan bir güncelleme ile sosyal ağlar da dâhil olmak üzere dijital ortamdaki bilgi kaynaklarını eleştirel bir bakış açısı ile analiz etme ve değerlendirme becerileri de programa eklenmiştir (Milli Eğitim Bakanlığı, 2018). Ancak, ülkemizde medya okuryazarlığı dersinin seçmeli statüsü değiştirilmemiştir (Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı, 2018). Millî Eğitim Bakanlığı’nın bu kararında,

küresel boyutta gerçek ötesi kavramı ekseninde yaşanan gelişmelere ilişkin bireysel ve toplumsal düzeyde yeterli duyarlılığın oluşmamasının etkisi olduğu düşünülmektedir.

Sahte haberler ve alternatif gerçekler yoluyla sunulan yanlış ve yanıltıcı bilginin yayılımı ve etkisini azaltmada alınabilecek önlemler arasında ilk sırada bilgi ve medya okuryazarlığının yer aldığı yadsınamaz bir gerçek olarak kabul edilirken; Açık Toplum Enstitüsü (Open Society Institute) tarafından hazırlanan ve Avrupa ülkelerinin sahte haberlere/dijital yalanlara tepkisini/direncini ölçen “2018 Medya Okuryazarlığı Endeksi” raporunda yer alan veriler de dikkat çekicidir. Avrupa’da bulunan 35 ülkede gerçek ötesi kavramı ve bu kavramın olumsuz etkileri boyutunda eğitim, medya özgürlüğü ve kişilerarası güven alanlarının incelendiği raporda, gerçek ötesi olgusu ile mücadelede genel olarak eğitimin özelde ise medya okuryazarlığı eğitiminin üstlendiği anahtar rol vurgulanmakta ve bir ülkenin sahte haberlere/dijital yalanlara karşı direncinin o ülkenin eğitim kalitesiyle doğrudan bağlantılı olduğuna dikkat çekilmektedir. Eğitim yoluyla dijital bilgi okuryazarlığı becerileri ve eleştirel düşünme yetisiyle donatılmış bireylerin sahip oldukları analitik düşünme becerileri sayesinde yanlış ve yanıltıcı bilgiye karşı daha dirençli oldukları, bu tür içeriğe ilişkin farkındalık düzeylerinin yüksek olduğu ve bu nedenle de gerçek ötesi kavramının olumsuz sonuçlarına daha az maruz kalacakları raporda vurgulanan sonuçlar arasında yer almaktadır. Bununla birlikte raporda, medya okuryazarlığı eğitimi alanında önde olduğu belirtilen Kuzeybatı Avrupa (İskandinav) ülkeleri sahte haberlere karşı en dirençli ülkeler olarak gösterilirken; Güneydoğu Avrupa (Balkan) ülkeleri yanlış ve yanıltıcı bilgi içeren sahte haberlerin/dijital yalanların daha kolay yayıldığı ülkeler olarak ön plana çıkmaktadır. Bu kapsamda; medya okuryazarlığı konusunda sıralamanın en üst sırasında Finlandiya, Danimarka ve Hollanda yer alırken, bu durum bu ülkelerdeki eğitim kalitesiyle ve eleştirel düşünmenin teşvik edilmesiyle açıklanmaktadır. Bu doğrultuda, medya okuryazarlığı alanında üst sıralarda yer alan ülkelerde alternatif gerçeklerin ve sahte haberlerin medya aracılığıyla dolaşıma girerek kamuoyunda etki yaratma ihtimalinin daha düşük olduğu vurgulanmaktadır. Sıralamanın en alt sıraları incelendiğinde; Arnavutluk, Sırbistan, Bosna Hersek ve Karadağ gibi ülkelerin son sıralarda yer aldıkları, Türkiye’nin ise sondan ikinci sırada yer alarak Makedonya’nın ardından sahte haberlere karşı en az dirençli ikinci ülke olduğu görülmektedir (Lessenski, 2018).

Açık Toplum Enstitüsü tarafından hazırlanan medya okuryazarlığı endeksleri, gerçek ötesi kavramıyla mücadelede ülkelerin mevcut durumlarını ve bu mücadelede bilgi ve medya okuryazarlığının önemini ortaya koymaktadır. Benzer şekilde; Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü (The Organization for Economic Co-operation and Development, OECD) de dijital bilgi kaynaklarına olan bağımlılığın artmasının yanı sıra gerçek ötesi kavramı ile birlikte daha fazla önem kazanan bilgi ve medya okuryazarlığına dikkat çekmek amacıyla yeni bir uygulamayı hayata geçirmeyi planlamaktadır. Bu kapsamda, OECD bünyesinde uluslararası boyutta gerçekleştirilen ve 15 yaş grubundaki öğrencilerin farklı alanlardaki okuryazarlık becerilerinin değerlendirildiği ve Uluslararası Öğrenci Değerlendirme Programı (Programme for International Student Assessment, PISA) olarak tanımlanan eğitim araştırmasına yeni bir boyutun eklenmesi hedeflenmektedir. PISA araştırması kapsamında ölçülen “okuryazarlık” kavramı, öğrencinin topluma aktif ve etkin bir biçimde katılımı sağlamak için bilgi kaynaklarına erişme, bu kaynakları değerlendirme, kabul etme ve kullanma olarak tanımlanmaktadır. OECD, dijital teknolojilerde yaşanan değişim ve gelişmeler ile birlikte gençlerin bir yandan bilgi kaynaklarına erişim olanaklarının arttığını ve bu durumun yeni öğrenme fırsatlarını yarattığını vurgularken; diğer yandan da bilgi ve medya okuryazarlığı becerilerinden yoksun gençlerin sanal ortamdaki sahte, yanıltıcı ve yanlış içerik ile kolayca kandırılacaklarını belirtmektedir. Bu bağlamda OECD, Harvard Üniversitesi iş birliğiyle 2018 yılında uygulayacağı PISA eğitim araştırmasını kapsamında “küresel yeterlilik” olarak isimlendirdiği ve öğrencilerin yerel, küresel ve kültürlerarası konuları araştırma, başkalarının dünya görüşlerini ve olaylara bakış açılarını anlama ve kabul etme, farklı kültürlerden insanlar ile etkin etkileşime girme olarak tanımladığı alan içerisinde öğrencilerin gerçek ötesi kavramı ile mücadeledeki yeterliliklerini ölçmeyi hedeflemektedir. Araştırmaya eklenen bu yeni boyut ile öğrencilerin farklı bilgi kaynaklarını eleştirel bir bakış açısıyla değerlendirme, farklı kaynaklardan elde edilen kanıtları kullanma ve birleştirme, eriştikleri bilgideki ön yargıları ve eksiklikleri tespit etme/tanımlama ve birbiriyle çelişen kanıtları ve görüşleri yönetebilme becerilerinin ölçülmesi planlanmaktadır. Böylece, gençlerin yanlış ve yanıltıcı bilgiye karşı bağımsızlık kazanmalarının sağlanması ve küresel boyutta toplumsal ilişkileri zedeleyen ön yargılarla ve kalıplaşmış düşüncelerle mücadeledeki yeterliliklerinin artırılması amaçlanmaktadır (Bayer, 2017; OECD, 2018, s. 4-5).

Sanal ortamdaki sahte haberlere ve her türlü yanlış, aldatıcı ve yanıltıcı bilgiye yönelik alınabilecek önlemlere ilişkin tavsiye niteliğindeki kararların belirlenmesi amacıyla Avrupa Komisyonu Yüksek Düzeyde Uzman Grubu (European Commission High Level Expert Group, HLEG) tarafından hazırlanan raporda; bu tür içerik ile ilgili sansür vb. kısa vadeli çözümler yerine uzun vadede toplumsal farkındalığın artırılmasını sağlayacak çözümlerin üretilmesinin gerekliliği ifade edilmektedir. Bu bağlamda; “Yanıltıcı Habere Çok Boyutlu Yaklaşım” başlıklı raporda yer alan tavsiyeler incelendiğinde bilgi ve medya okuryazarlığının yanlış ve yanıltıcı bilgiyle mücadeledeki önemine vurgu yapıldığı ve kullanıcıların günümüz sanal medya ortamında güvenle gezinebilmelerini sağlamak amacıyla kullanıcıların bilgi ve medya okuryazarlığı becerileri ile desteklenmelerinin önemli olduğunun belirtildiği görülmektedir (European Commission, 2018b, s. 5-6).

Sonuç ve Değerlendirme

Doğru ve güvenilir bilgiye erişebilme becerisi, insanoğlunun varoluşundan bu yana her zaman önemli bir vasıf olmasına rağmen; bilgi ve iletişim teknolojilerinin sunduğu imkânlar doğrultusunda hacmi ve paylaşım hızı her geçen gün artan bilgi miktarı dikkate alındığında bu becerinin, önemi daha fazla hissedilir bir nitelik haline dönüştüğünü söylemek mümkündür. Bu durumun temel nedenleri arasında bireylerin bilgi arama sürecinde kendi inanışlarını ve varsayımlarını destekleyen bilgiyi kayırma vb. eğilimlerinin yanı sıra; gelişen bilgi ve iletişim teknolojileri ile dijital/sanal ortamın nesnel gerçekliğin anlamını yitirdiği, gerçeğin farklı amaçlar doğrultusunda değiştirilerek sunulduğu ve gerçek ile sahtesinin savaştığı bir bilgi ekosistemine dönüşmesi de yer almaktadır. Bu bağlamda, günümüzde birçok birey için öncelikli ve birincil haber kaynağı haline gelen sosyal medya; doğru ya da yanlış ayrımı yapılmaksızın bilginin üretiminde ve paylaşımında kullanıcılarına sunduğu olanaklar ile birlikte doğruluğu teyit edilmemiş, gerçeği yansıtmayan, eksik, yanıltıcı veya yanlış yönlendirme amacı taşıyan bilginin de yer aldığı bir mecra haline gelmiştir. Bununla birlikte; evrensel boyutta birçok politik, ekonomik ve sosyal alanda nesnel gerçekliğin anlamını yitirmesi, gerçeğin duygulara ve inanışlara hitap edecek bir şekilde değiştirilmesi/süslenmesi veya tamamen kurgulanarak oluşturulmuş bir içeriğin gerçeğin kendisiymiş gibi sunulması, sosyal medyanın sahte haberlerin ve alternatif gerçeklerin hızla yayıldığı ve bilginin büyük bir hızla kirlendiği yeni bir medya ortamına dönüşmesinde etkili olmuştur. Yaşanılan bu gelişmeler doğrultusunda dijital/sanal ortamda özellikle de sosyal medyada kasten veya istemsiz bir şekilde üretilen ve paylaşılan büyük miktarlardaki yanlış ve yanıltıcı bilginin bireysel ve toplumsal temelde önemli bir sorun teşkil ettiğini, ancak bu durumun uzun vadede ne tür olumsuz etkilerinin olabileceğini tahmin etmenin ise zor olduğunu söylemek mümkündür. Bu kapsamda sanal ortamdaki yanlış ve yanıltıcı bilgi ile mücadele, küresel çok boyutlu çözüm gerektiren bir durum olarak değerlendirilirken; bu tür içeriğin yayılımını ve olumsuz etkisini azaltmada bilgi ve medya okuryazarlığının ilk sırada yer almasının gerekliliği savunulmaktadır.

Bilgi ve medya okuryazarlığı esasen bireylerin tüm yaşamları boyunca ihtiyaç duydukları bilgiye erişimde temel bir unsur olarak kabul edilirken, günümüzde gerçek ötesi kavramı etrafında şekillenen bilgi kaynaklarının varlığı ile birlikte bu beceriler her yaşta birey için öncelikli hedef haline dönüşmüştür. Günümüzde birçok ülkede hayata geçirilen projeler ve eğitim sisteminde yapılan düzenlemeler ile medyanın ve medya aracılığıyla erişilen bilginin/haberin bilinçli bir tüketicisi olan, eleştirel bir bakış açısıyla gerçeklerin ya da gerçek gibi sunulanların geçerliliğini sorgulayan, sunulan içeriğe ilişkin kanıtlar arayan, doğru ve güvenilir bilgiye erişebilmek için araştırma yapan bireylerin yetiştirilmeleri amaçlanmaktadır. Bilgi ve medya okuryazarlığı becerilerine hâkim olan bireylerin sahip oldukları eleştirel ve analitik düşünme yetileri sayesinde yanlış ve yanıltıcı bilgiye karşı daha duyarlı ve dirençli olacakları, eriştikleri algıdaki ön yargıları, kişisel inanışları, eksiklikleri ve çelişkileri tanımlama ve tespit etmede daha etkin olacakları açıktır. Bu nedenle, yanlış ve yanıltıcı bilgi ile mücadelede uzun vadeli bir çözüm olarak bilgi ve medya okuryazarlığı eğitimlerinin hayata geçirilmesi ve yaygınlaştırılması; eleştirel bakışın ve doğrulama kültürünün teşvik edilmesiyle birlikte konuya ilişkin toplumsal farkındalığın oluşturulmasını ve artırılmasını sağlayacaktır. Bununla birlikte, bu süreçte temel odak noktası bireylerin bilinçli birer bilgi ve haber tüketicisi olmaları amacıyla ilgili bilgi ve becerilerin kazandırılması olsa da ulusal ve uluslararası boyutta gerçekleşen olaylara ilişkin kolektif hafızanın erozyona uğramaması adına bireylerin aynı zamanda bilinçli birer bilgi ve haber üreticisi olarak yetiştirilmelerinin önemi de göz ardı edilmemelidir. Bu kapsamda; bilgi profesyonellerinin ve bilgi merkezlerinin yanı sıra örgün ve yaygın eğitim kurumlarının bilgi ve medya okuryazarlığının önemini anlatmakta ve savunmakta önemli bir sorumluluk üstlendiklerini ve geleceğin bilgi ve medya okuryazarı bireylerinin yetiştirilmesinde etkin bir role sahip olduklarını söylemek mümkündür.

Kaynakça

- ALA. (1989). *Presidential Committee on information literacy: Final report*. Chicago: American Library Association.
- Allan, S. (2009). Histories of citizen journalism. S. Allan ve E. Thorsen (Ed.), *Citizen journalism: Global perspectives* içinde (s. 17-32). Newyork: Peter Lang Publishing Inc.
- Arabacı, A. O. (2017). Medya okuryazarlığı eğitimleri dünyada yaygınlaşıyor. Erişim adresi: <https://teyit.org/medya-okuryazarligi-egitimleri-dunyada-yayginlasiyor/>
- Badke, W. (2017). Post-truth, false news, and information literacy. *Online Searcher*, 41(4). Erişim adresi: <http://www.infoday.com/OnlineSearcher/Articles/InfoLit-Land/PostTruth-False-News-and-Information-Literacy-119319.shtml>
- Bayer, C. (2017). PISA 2018 test to include global competency assessment. Erişim adresi: <https://www.gse.harvard.edu/news/17/12/pisa-2018-test-include-global-competency-assessment>
- Benton, J. (2016). The forces that drove this election's media failure are likely to get worse. Erişim adresi: <http://www.niemanlab.org/2016/11/the-forces-that-drove-this-elections-media-failure-are-likely-to-get-worse/>
- Bessi, A. (2017). On the statistical properties of viral misinformation in online social media. *Physica A*, 469, 459-470.
- Bradshaw, S. ve Howard, P. N. (2017). *Troops, trolls and troublemakers: A global inventory of organized social media manipulation*. United Kingdom: University of Oxford.

- Bradshaw, S. ve Howard, P. N. (2018). *Challenging truth and trust: A global inventory of organized social media manipulation*. University of Oxford.
- Brunhuber, K. (2017). In the Trump era of fake news, more U.S. schools focusing on media literacy. Erişim adresi: <https://www.cbc.ca/news/world/in-the-trump-era-of-fake-news-more-u-s-schools-focusing-on-media-literacy-1.4275693>
- Bulger, M. ve Davison, P. (2018). *The promises, challenges, and futures of media literacy*. New York: Data Society Research Institute.
- Center for Media Literacy. (2018). *Literacy for the 21st century: An overview & orientation guide to media literacy education* (2. bs.). Malibu, California: Center for Media Literacy.
- d'Ancona, M. (2017). *Post-truth: The new war on truth and how to fight back*. London: Ebury Press.
- Davies, W. (2016). The age of post-truth politics. Erişim adresi: https://www.nytimes.com/2016/08/24/opinion/campaign-stops/the-age-of-post-truth-politics.html?_r=1
- Doctor, K. (2016). Newsonomics: Fake-news fury forces Google and Facebook to change policy. Erişim adresi: <http://www.niemanlab.org/2016/11/newsonomics-fake-news-fury-forces-google-and-facebook-to-change-policy/>
- Ecker, U. K. H., Hogan, J. L. ve Lewandowsky, S. (2017). Reminders and repetition of misinformation: Helping or hindering its retraction. *Journal of Applied Research in Memory and Cognition*, 6, 185-192.
- European Commission. (2018a). Media literacy. Erişim adresi: <https://ec.europa.eu/digital-single-market/en/media-literacy>
- European Commission. (2018b). *A multi-dimensional approach to disinformation: Report of the independent High Level Group on fake news and online disinformation*. Belgium: Luxembourg: Publications Office of the European Union.
- Flood, A. (2016). 'Post-truth' named word of the year by Oxford Dictionaries. Erişim adresi: <https://www.theguardian.com/books/2016/nov/15/post-truth-named-word-of-the-year-by-oxford-dictionaries>
- Hinton, S. ve Hjorth, L. (2013). *Understanding social media*. London: SAGE Publications Ltd.
- Horowitz, J. (2017). In Italian schools, reading, writing and recognizing fake news. Erişim adresi: <https://www.nytimes.com/2017/10/18/world/europe/italy-fake-news.html>
- Howe, J. (2006). The rise of crowdsourcing. Erişim adresi: <https://www.wired.com/2006/06/crowds/>
- IFLA. (2017). Real solutions to fake news: How libraries help. Erişim adresi: <https://www.ifla.org/node/11584>
- Keyes, R. (2004). *The post-truth era: Dishonesty and deception in contemporary life*. New York: St. Martin's Press.
- Kuhlthau, C. C. (1991). Inside the search process: Information seeking from the user's perspective. *Journal of the American Society for Information Science*, 42(5), 361-371.
- Kuhlthau, C. C. (2005). Kuhlthau's information search process. K. E. Fisher, S. Erdelez ve L. E. F. McKechnie (Ed.), *Theories of information behavior* içinde (s. 230-234). Medford, New Jersey: Information Today Inc.
- Külcü, Ö. (2017). Kimin doğrusu? Gerçek ötesi ve yanlış bilgiler dünyasında kanıt olarak dijital belgeler ve arşivlere yönelik InterPARES Truth projesi. Ö. Külcü, T. Çakmak ve Ş. Eroğlu (Ed.), *Kamusal alan olarak bilgi merkezleri ve yenilikçi yaklaşımlar* içinde (s. 79-98). İstanbul: Hiperlink.
- Lazer, D. M. J., Baum, M. A., Benkler, Y., Berinsky, A. J., Greenhill, K. M., Menczer, F., . . . Zittrain, J. L. (2018). The science of fake news. *Science*, 359(6380), 1094-1096.
- Lee, K. K. (2011). Tornado ravages city. Erişim adresi: <http://www.tuscaloosaneews.com/article/DA/20110427/News/605308933/>
- Lessenski, M. (2018). *Common sense wanted: Resilience to 'post-truth' and its predictors in the new media literacy index 2018*. Sofia: Open Society Institute.
- Levy, D. A. L., Newman, N., Fletcher, R., Kalogeropoulos, A. ve Nielsen, R. K. (2018). *Reuters Institute Digital News Report 2018*. United Kingdom: Reuters Institute for the Study of Journalism at Oxford University.
- Lewandowsky, S., Ecker, U. K. H. ve Cook, J. (2017). Beyond misinformation: Understanding and coping with the "post-truth" era. *Journal of Applied Research in Memory and Cognition*, 6, 353-369.
- McAweeney, E. (2016). Information & media literacy in post-truth world. Erişim adresi: <https://tascha.uw.edu/2016/11/information-media-literacy-in-a-post-truth-world/>
- Media Insight Project. (2015). *How millennials get news: Inside the habits of America's first digital generation*. United States of America: Associated Press-NORC Center for Public Affairs Research and American Press Institute.
- Midgley, N. (2016). Word of the Year 2016 is... Erişim adresi: <https://en.oxforddictionaries.com/word-of-the-year/word-of-the-year-2016>
- Milli Eğitim Bakanlığı. (2018). *Medya okuryazarlığı dersi öğretim programı (ortaokul ve imam hatip ortaokulu 7 veya 8. sınıflar)*. Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı Temel Eğitim Genel Müdürlüğü.
- Mitchell, A., Gottfried, J., Barthel, M. ve Shearer, E. (2016). *The modern news consumer: News attitudes and practices in the digital era*. Washington, DC: Pew Research Center.
- Mocanu, D., Rossi, L., Zhang, Q., Karsai, M. ve Quattrociocchi, W. (2015). Collective attention in the age of (mis)information. *Computers in Human Behavior*, 51, 1198-1204.

- Montgomery, L. ve Gray, B. (2017). Information veracity and the threat of fake news. J. M. Matarazzo ve T. Pearlstein (Ed.), *The Emerald Handbook of modern information management* içinde (s. 409-435). United Kingdom: Emerald Publishing Limited.
- Morgan, S. (2018). Fake news, disinformation, manipulation and online tactics to undermine democracy. *Journal of Cyber Policy*, 3(1), 39-43. doi: 10.1080/23738871.2018.1462395
- Newseum. (2017). Newseum launches media literacy 'Booster Pack'. Erişim adresi: <http://www.newseum.org/2017/12/07/newseum-launches-media-literacy-booster-pack/>
- Nickerson, R. S. (1998). Confirmation bias: A ubiquitous phenomenon in many guises. *Review of General Psychology*, 2(2), 175-220.
- Nyhan, B. (2014). Why rumors outrace the truth online. Erişim adresi: https://www.nytimes.com/2014/09/30/upshot/its-so-much-more-fun-to-spread-rumors-than-the-truth.html?_r=2&abt=0002&abg=0
- OECD. (2018). *PISA - Preparing our youth for an inclusive and sustainable world / The OECD PISA global competence framework*. France: Directorate for Education and Skills OECD.
- Oxford Dictionaries. (2016). Word of the Year 2016 is... Erişim adresi: <https://en.oxforddictionaries.com/word-of-the-year/word-of-the-year-2016>
- Önal, İ. (2007). Medya okuryazarlığı: Kütüphanelerde yeni çalışma alanı. *Türk Kütüphaneciliği*, 21(3), 335-359.
- post-. (t.y.). Cambridge Advanced Learner's Dictionary içinde. Erişim adresi: <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/post?q=post->
- post-truth. (t.y.). Oxford Living Dictionaries (Online) içinde. Erişim adresi: <https://en.oxforddictionaries.com/definition/post-truth>.
- Richardson, S. (2017). Fighting fake news at school. Erişim adresi: <https://www.worldcrunch.com/culture-society/fighting-fake-news-at-school>
- RTÜK. (2016a). 10 Soruda medya okuryazarlığı - Medya okuryazarlığı dersinin verildiği başka ülkeler var mıdır? Erişim adresi: <https://www.medyakuryazarligi.gov.tr/sorular.php>
- RTÜK. (2016b). Türkiye'de medya okuryazarlığı. Erişim adresi: https://www.medyakuryazarligi.gov.tr/menu_goster.php?Guid=E56CE034-6CEB-41AE-A12C-B618EBEA461B&MenuId=2
- Serhan, Y. (2018). Italy scrambles to fight misinformation ahead of its elections. Erişim adresi: <https://www.theatlantic.com/international/archive/2018/02/europe-fake-news/551972/>
- Shearer, E. ve Matsa, K. E. (2018). *News use across social media platforms 2018*. Washington, DC: Pew Research Center.
- Sherman, E. (2018). Dictionary.com's word of the year is 'misinformation'—a slap at high tech. Erişim adresi: <http://fortune.com/2018/11/26/misinformation-dictionary-com-word-year-misinformation-social-media-tech/>
- Silverman, C. (2012). A new age for truth. *Truth In the Age of Social Media*, 66(2), 4-7.
- Silverman, C. (2015). *Lies, damn lies and viral content: How news websites spread (and debunk) online rumors, unverified claims and misinformation*. New York: Columbia University Academic Commons.
- Sismondo, S. (2017). Post-truth? *Social Studies Science*, 47(1), 3-6.
- Stearns, J. (2016). Battling hoaxers with humour could be the best way to beat them at their own game. Erişim adresi: <https://firstdraftnews.org/battling-hoaxers-with-humour-could-be-the-best-way-to-beat-them-at-their-own-game/>
- Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı. (2018). İlköğretim kurumları (ilkokul ve ortaokul) haftalık ders çizelgesi. Erişim adresi: https://ttkb.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/2018_10/08141710_ilkogretimkurumlari_hdc.rar
- Tesich, S. (1992). A government of lies. *The Nation*, 3(13), 12-14.
- Vernon, J. L. (2017). Science in the post-truth era. *American Scientist*, 105(1), 2.
- Vosoughi, S., Roy, D. ve Aral, S. (2018). The spread of true and false news online. *Science*, 359(6380), 1146-1151.
- WEF. (2013a). *Insight report: The Global Risks Report 2013 8th Edition*. Geneva, Switzerland: World Economic Forum
- WEF. (2013b). *Global agenda: Outlook on the global agenda 2014*. Geneva, Switzerland: World Economic Forum.
- WEF. (2018). *Insight report: The Global Risks Report 2018 13th Edition*. Geneva, Switzerland: World Economic Forum.
- Wineburg, S., McGrew, S., Breakstone, J. ve Ortega, T. (2016). *Evaluating information: The cornerstone of civic online reasoning*. Stanford Digital Repository. Stanford History Education Group.
- Yılmaz, B. (2017). Yılın sözcüğü: "gerçek ötesi". Erişim adresi: <https://bulentyilmazblog.wordpress.com/2017/01/03/yilin-sozcugu-gercek-otesi/>

Sosyal Medya Kullanımında Kullanımlar ve Doyumlar Yaklaşımı ve Gerçek Ötesi Çağı'nda Bilgi Uzmanlarının Rolü

Müge Yılmaz

ylmzmg@gmail.com

Öz: Bu çalışma ile yankı fanusları içerisine hapsolan bireyleri temsilen gerçek ötesi çağı olarak adlandırılan 2016 ve sonrası dönemin serimlenebilmesi için, sosyal medya üzerinden kuramsal bir tartışma yapılması hedeflenmektedir. Kuramsal tartışma kapsamında ise kullanımlar ve doyumlar yaklaşımı benimsenmektedir. Kullanımlar ve doyumlar yaklaşımı ile bireylerin, sosyal medyayla ne yaptığı, sosyal medyayı neden kullandığı ve sosyal medya kullanımıyla ne gibi doyumlar elde ettiği üzerinde durulacaktır. Bireylerin doyuma ulaşma çabalarının gerçek ötesi çağının oluşumundaki etkisi üzerine bir tartışma yürütmek için ilgili literatüre ve haber metinlerine başvurulurken; sosyal medyadaki, filtre baloncukları (filter bubble) ve yankı fanuslarının (echo chambers) enformasyonun toplanması ve hakikatin kurulumundaki etkilerine değinilecektir. Tüm bu bilgiler doğrultusunda medyadaki etki çalışmaları temel alınarak tarihsel bir süreç içerisinde kullanımlar ve doyumlar yaklaşımı serimlenecek, gerçek ötesi çağı ile arasındaki bağlara değinilecek ve son olarak IFLA'nın çalışmalarından örneklerle bilgi uzmanlarının gerçek ötesi çağındaki sorumluluklarından ve çözüm önerilerinden bahsedilecektir.

Anahtar kelimeler: Gerçek ötesi, sosyal medya, yankı fanusu, filtre baloncukları, kullanımlar ve doyumlar yaklaşımı.

Giriş

Dijital teknolojinin gündelik hayat pratiklerimizde hızla yer etmesiyle birlikte iletişim süreçlerinden bahsederken bir yandan bahsettiğimiz aslında sosyal ağlardır. Bireylerin, gruplar ve kavimler halinde yaşadıkları zamandan beri sosyal, kültürel ve ekonomik amaçlarını gerçekleştirmek için ağlara ihtiyaç duyduklarını söylemek yanlış olmayacaktır. Sosyal ağlar, insanlık tarihi kadar eskidir. Bu ağlara ilk olarak ticari ağlar eklenirken, sıralamayı ulaşım ve üretim ağları izlemiştir. 20'nci yüzyıl ile birlikte ise enformasyon ve iletişim alanı, dijital teknolojinin hız kesmeyen gelişimiyle oldukça önemli bir konuma gelmektedir. Böylelikle yeni medya mecralarının zaman ve uzam kısıtını ortadan kaldırmasıyla bir ağ toplumundan bahsetmek mümkün olmaktadır. Ağlar toplumun her seviyesine hizmet etmekte ve bu seviyeleri birbirine bağlamaktadır. Örneğin; internet eş zamanlı olarak bireylere, örgütlere, topluluklara ve toplumlara hizmet etmektedir. Tarihe baktığımızda zaman ve uzam kısıtını ortadan bu denli kaldıran başka bir kitle iletişim aracı bulunmamaktadır (Van Dijk, 2016, s. 75).

Lon Safko'nun (Safko, 2010, s. 3) en kısa tanımıyla sosyal olduğumuz medyadır diye tanımladığı sosyal medyanın gündelik hayat pratiklerimizde yol açtığı değişikliklerden yola çıkarak Van Dijk (2016, s. 42) ise ağ toplumu kavramını ortaya koymaktadır. Ona göre ağ toplumu, sosyal ve medya ağlarından oluşan bir altyapının, toplumun her seviyesindeki - bireysel, grupsal / örgütsel ve sosyal - örgütlenme tarzını belirlediği modern bir toplum türüdür. Bu ağlar giderek artan bir biçimde bu toplumun her bir birimini veya parçasını (bireyler, gruplar ve örgütler) birbirine bağlamaktadır. Batı toplumlarında ağ toplumunun birimi ağlar tarafından birbirine bağlanmış bireyler iken; Doğu toplumlarında temel birim, ağlar tarafından birbirine bağlanmış gruplardır (aile, topluluk, iş ekibi).

Ağ toplumunu ve onun örgütlenme tarzına bu denli içkin olan sosyal medyayı daha iyi anlamak istediğimizde ise sosyal medyanın çatı kavramı olan yeni medya kavramından bahsetmek yerinde olacaktır. "Yeni medya" terimi, geleneksel medyadan farklı olarak Web 2.0 teknolojilerine içkin etkileşimsel, anlık, zaman ve uzam kısıtını ortadan kaldıran çevrimiçi medyayı nitelemek için kullanılmaktadır. Yeni medya terimi, bilgi ve iletişim teknolojileri ile bunlarla bağlantılı sosyal bağları, iletişim becerilerini artıran cihazları, bu cihazlar kullanılarak geliştirilen iletişim etkinlikleri ile pratiklerini ve bu cihazlarla pratikler etrafında şekillenen sosyal düzenleme ve örgütlenmeleri kapsamaktadır (Binark, 2014, s. 15). Ağırlıklı tek yönlü yayıncılığın dijital kaymasıyla yeni medya birtakım farklılıklarıyla geleneksel medyanın ardılı konumundadır. Başlar (2013, s. 3)'ün de belirttiği gibi, yeni medya iletişim alanında kökten değişimler getirerek analog medyayı dijital temsile çevirmiştir. Sosyal medya ise yeni medyanın bir ayağını oluştururken, yeni medya kavramının içerisine sanal gerçeklik (VR) ile artırılmış gerçeklik (AR) teknolojileri, çevrimiçi gazeteler, dijital oyunlar gibi alanları da eklemek mümkündür. Binark ve Löker'e göre (2011, s. 9) yeni medyayı geleneksel medyadan ayıran bazı özellikler vardır. Bu özellikler dijitallik, hipermetinsellik, etkileşimsellik, multimedyalı biçimselliği ve kullanıcı türevli içerik üretimi, yayılım ve sanallık olarak belirtilirken şu şekilde açıklanabilmektedir:

Dijitallik: Yeni medya ortamında dijitallik her şeyin sayısal kodlara dönüşmesidir. Böylelikle verilerin depolanması, kopyalanması, başka metinlere kolayca eklenmesi ve hızla iletilmesi kolaylaşmaktadır. Bu teknoloji aynı zamanda istediğimiz verilere, istediğimiz yer ve zamanda ulaşma şansı da sağlamaktadır.

Hipermetinsellik: Ağ üzerinden başka alternatif ağlara kolayca erişimin gerçekleşmesidir. Bu özellik, dijital ortamda bir metinden diğer metne kolaylıkla geçilmesini, ulaşılmasını, metinler arasında ve içinde dolaşılmasını sağlamaktadır. Bu özellik bilgiye erişimde geniş bir perspektif sunarken aynı zamanda kullanıcının yolunu kaybetmeden amaçladığı bilgiye ulaşabilme becerisini de gerektirmektedir.

Etkileşimsellik: Yeni medyayı geleneksel medyadan ayıran en önemli özelliklerden birisi etkileşimsellik özelliğidir. Bu özellik dijital ortamda birden çok gerçek veya sanal kullanıcının karşılıklı olarak etkileşime geçmesini ifade etmektedir. Örneğin; çevrimiçi bir haber sitesinde yer alan bir habere bir başka kullanıcı tarafından yorum yazılabilir; ya da Facebook'a yüklenen bir görsel malzemeye yorum eklenebilmektedir. Twitter'da tabelalar (hashtag) yardımıyla bir konu hakkında kullanıcılar tek bir başlık altında anlık fikir beyanında bulunabilirken aynı zamanda bu başlığa yazılan tweet sayısının fazla olmasıyla birlikte ana akım medyaya alternatif gündem oluşturma gücünü de elde edebilmektedirler.

Multimedya biçemselliği ve kullanıcı türevli içerik: Multimedya biçemselliğinden kasıt kullanıcıların farklı veri türlerini bir arada bulabiliyor olmalarıdır. Kullanıcılar bir arayüz üzerinden farklı görsel veya işitsel materyale ulaşabilirken aynı zamanda kendileri de içerik üretebilmektedirler. Multimedya biçemselliğine haber sitelerindeki haberlerin fotoğraf, ses kayıtları ve videolar gibi çeşitli formatlarda sunulmasını örnek gösterebilirken, bazı haber sitelerinde kullanıcıların haberi kendilerinin oluşturabilmelerini kullanıcı türevli içeriğe örnek olarak düşünebilmekteyiz.

Yayımlım ve sanallık: Bu özellik hipermetinsellik özelliğinden beslenmektedir. Ara yüzeydeki bir metnin hızla dağılmasını, bu metne farklı zamanlarda ve uzamlarda yeniden ve yeniden erişilebilmesini ifade etmektedir. Özellikle sosyal medya mecralarında ya da haber sitelerinde dolaşıma giren çeşitli metinler bağlantı verme veya kopyalama-yapıştırma yöntemi ile hızla siber uzamda dolaşıma girmektedir. Sanallık ise, arayüzey ile kullanıcının kurduğu iletişimin niteliğini açıklamaktadır. Sanallık, kullanıcıya orada olma hissini sağlamaktadır.

Yeni Medyadan Gerçek Ötesine

Kitle Toplumundan Ağ Toplumuna

Geleneksel medyadan yeni medyaya uzanan sürecin yarattığı farklılıklar toplumun gündelik hayat pratiklerini haliyle örgütlenme tarzlarını da etkilemektedir. Geleneksel medya ile ilişkilendirilen kitle toplumundan ziyade artık bir ağ toplumundan bahsetmek mümkün olmaktadır. Ağ toplumunu daha iyi anlayabilmek için ise onun örgütlenme tarzında en önemli mecra olarak kabul edebileceğimiz sosyal medyayı kitle toplumu, küreselleşme, Web 2.0 teknolojileri ve postmodernizm gibi kavramlara kısaca değinerek düşündüğümüzde kitle toplumundan ağ toplumuna bir hat çizmek mümkün olacaktır.

Kitle kavramı; endüstri devriminden sonra artan kentleşme ve iletişim araçlarının yoğun ve yaygın kullanılması dolayısıyla varılan yeni toplum şeklinde tanımlanmaktadır. Kitle toplumu kapitalizmin ürünü olduğu gibi sanayileşme, modernleşme ve kentleşme süreçlerinin de bir sonucudur (Cangöz, 2013, s. 35). Kitle kavramına Gabriel Tarde (2010), Gustave Le Bon (2009), Robert Ezra Park (1972) çerçevesinden baktığımızda olumsuz bir izlenim söz konusudur. Kitleler yönlendirilebilen, topluluk halinde hareket eden ve toplumsal düzeni tehdit edebilecek güce sahip olabilen yıkıcı ve denetlenmesi zor bir topluluktur. Fakat bu tanımlar içerisinde bu topluluğun eylemlerinin belirsizliği ve kestirilemezliği hali de bir yandan varlığını korumaktadır. Hem yönlendirilebilirliği hem de kestirilemezliği ile kitle toplumuna benzerlik gösteren ağ toplumunu ise bu hat üzerinden kitle toplumunu oluşturan sanayileşme, modernleşme ve kentleşme süreçlerine küreselleşme ve dijitalleşmeyi ekleyerek anlamlandırabilmek mümkündür. Örnek vermek gerekirse, gerçek ötesi çağında ağ toplumunun bireylerinin sosyal medyayı kullanırken nesnel olmayan bilgileri popüler olmalarından dolayı doğru kabul etmesi ve eylemlerinin kontrol edilemezliği kitle kavramıyla bu noktada paralellik göstermektedir. Fakat sosyal ağ kullanıcılarının bilgiye erişimi anlık ve küresel düzeyde olduğu için kitle toplumundan daha farklı dinamikleri de içerisinde barındırmaktadır. Tüm bu yönler dikkate alındığında geleneksel medyadan yeni medyaya geçiş sürecini kitle toplumundan ağ toplumuna geçiş süreci gibi de tasavvur edebilmekteyiz.

Enformasyon aktarım süreci olarak bilgi yönetiminden bağımsız düşünülemez iletişim alanında son elli yıl içerisinde gerek iletişim araçlarının zaman ve uzam kısıtını ortadan kaldırması gerekse kitle iletişiminin hedefindeki alıcıların da enformasyon üretim sürecinde medyada katılımcı hale gelmesiyle, başka bir deyişle mesajın kaynağı ile alıcı arasındaki ayrımların silikleşmesi ile bir değişim süreci yaşanmaktadır. Bu değişim ise iletişim teknolojilerinin küreselleşmesinin bir sonucudur. Eskiden haber ajansları olayların kısmen "dünyasal" bir görüntüsünü sunarken, bugün enformatiğin, telekomünikasyon hizmetlerinin ve görsel-işitsel teknolojilerin birleşmesi ile, dünyanın öbür ucunda

önemli olarak algılanan herhangi bir olay anında erişilebilir olmaktadır (Dacheux, 2012, s. 41). Bu nedenle ağ toplumundan bahsederken sınırlar ötesi sosyal, kültürel ve ekonomik etkileşimin bu denli hızlı hatta anlık olmasıyla bir küreselleşme olgusundan bahsetmek de mümkündür.

Küreselleşme sürecini hızlandıran ve ağ toplumunun temelini oluşturan dijital teknoloji konusundan bahsetmek gerektiğinde ise Web 2.0 teknolojisine değinmek gerekmektedir. Yeni medya ile geleneksel medya arasındaki farklara baktığımızda kullanıcının içerik üretmesi, yorum yapabilmesi ve anlık geribildirim yapabilmesi sürecini sağlayan temel etken olarak, ilk kuşak web araçlarından farklı özelliklere sahip araçları tanımlamada kullanılan Web 2.0 teknolojilerinden bahsedebilmekteyiz. Web 2.0 yeni uygulama ve hizmetlerinin temel amacı, kullanıcıların herhangi bir engelle karşılaşmadan içerik üretmelerini, paylaşımlarını sağlarken aynı zamanda internetin sosyal etkileşim ve iş birliği potansiyellerinden de yararlanmasını sağlamaktır. İnternet, bilginin hazırlanıp iletildiği ve hazır bilginin tüketildiği bir ortam olmaktan çıkıp, içeriğin katılımcılarla birlikte üretildiği, paylaşıldığı, birleştirildiği ve transfer edildiği bir platforma dönüşmektedir (Horzum, 2010, s. 605). Bu bağlamda geleneksel medyadan farklı olarak dijital teknolojiler kullanıcı etkileşimli yapısıyla kullanıcıların konumunu okur konumundan okur-yazar konumuna taşırlar.

Son olarak, kitlenin ağ toplumuna dönüşümünü ve bu sürecin sosyal medya ile nasıl gerçekleştiğini anlamlandırabilmek için sosyokültürel açıdan postmodernizme de kısaca değinmek faydalı olacaktır. Teknolojik gelişmelerin katkısıyla II. Dünya Savaşı'ndan sonra, edebiyat, mimari ve plastik sanatlarda ortaya çıkmış bir kavram olarak betimleyebileceğimiz postmodernizm kendisine ilişkin tam bir tanım üretilmesine direnmektedir. Modernizm eleştirisi üzerinden büyük anlatıları reddeden yapısı, çoğulcu bir bakış sergilemesi ve kendi içerisinde de uyumluluk göstermeyen görüşleri barındırması sebebiyle postmodernizmi sabit bir zemin üzerine oturtup değerlendirmek oldukça güçtür. Postmodern kavramı ilk olarak felsefik bir eser olan Jean-François Lyotard'ın 1979 (2013) tarihli "Postmodern Durum" kitabında kullanılmıştır. Lyotard, sanatta postmodernizm, felsefede postyapısalcılık ve toplum kuramında sanayi sonrası toplum çözümlemelerini birlikte okuyan yaklaşımıyla postmodernizmin en önemli temsilcilerinden sayılmaktadır (Callinicos, 2001, s. 14-15). Lyotard'ın temel savlarından biri, bilimin diğer bilgi türleri arasındaki ayrıcalıklı bir yere sahip olma iddiasının artık geçerli olmamasıdır. Postmodernizmin büyük anlatılara karşı çıkan zeminin temelleri Lyotard'ın dilin doğasına ve bilimin rolüne ilişkin görüşlerinin sonucudur (Anderson, 2002, s. 41). Jameson ise postmodern terimini kültürel anlamda kullanırken postmodernizmi kapitalizmin geçirdiği üçüncü aşama olarak çokuluslu kapitalizmin kültürel mantığı olarak tanımlamaktadır (Jameson, 2005; akt. Kellner, 2001, s. 514). Medya çalışmaları içerisinde değerlendirildiğinde ise etnik azınlıklar, kültürel farklılıklar, cinsel yönelimler gibi kapsayıcı yanıyla çoğulcu topluma olan olumlu yaklaşımı açısından postmodernizmi olumlu bir zeminde değerlendirmek mümkündür. Bunun yanında ise postmodernizmin eleştirdiği büyük anlatıların kaygan zeminler haline dönüşmesiyle değer kazanan ya da değer kaybeden her türlü medya içeriği, neo-liberalizm etkisiyle ticari bir ürün haline gelmektedir. Sosyal medyadaki etkileşim mefhumu ile popülerliğin uzman görüşünün önüne geçmesi de bu kapsamda düşünülebilmektedir. Modernizmin mirasını sarsan postmodernist görüşler ile seçkinlerin ayrıcalıkları ellerinden alınırken daha düşük eğitim ve gelir seviyelerine sahip kitleler toplumsal hiyerarşi içerisinde hızla yükselmektedir. Bu bağlamda uzmanlık kavramı yerini popülerlik kavramına bırakmaktadır. İletişim teknolojilerinin gelişmesiyle herhangi bir konuda fikir ileri sürmek ve bunu kamuya duyurmak için artık geleneksel medyaya gereksinim duyulmaması ve herkesin kendi sosyal medya araçları aracılığıyla fikirlerini istediği gibi beyan edebilmesi de bu süreci hızlandırmaktadır. Böylelikle bilgi üretiminin tekeli seçkinlerin ve uzmanların elinden alınmaktadır (Alpay, 2017, s. 17). Bu durum hem demokratik bir toplumun gereği olarak kamusal alanda özgürleştirici bir potansiyele sahipken diğer yandan neoliberal politikalarla uzmanlığın değil popülerliğin kazanç sağlaması ile doğru bilginin kakafoni içerisinde yitip gittiği bir medya ortamının da zeminini oluşturmaktadır.

Özetle; geleneksel medyanın bir uzantısı olarak kabul edilen kitle toplumu, küreselleşen dünyada dijital teknolojilerin gündelik hayat pratiklerimizdeki yerini hızlıca alması ile artık ağ toplumu olarak anılmaktadır. Kitlelerin tahmin edilemezliği mirasını taşıyan ağ toplumu aynı zamanda yönlendirilebilir kodlarını da içerisinde barındırmaktadır. Fakat kitle toplumundan farklı olarak ağ toplumunda iletişim araçlarına erişim daha kolayken izlerkitle yalnız tüketici değil aynı zamanda üretici konumundadır. Bu nedenle postmodernist yaklaşımların da etkisiyle medya kaynaklarının üzerinde seçkinlerin hegemonyası yerini, sıradan insanın da söz ve güç sahibi olabildiği bir alana bırakmaktadır. Haliyle gerçek ötesi çağının temelini oluşturan kullanıcıların içerik üreticileri olma hali insanların sosyal medya araçlarını neden kullandıkları ve bu araçlarla ne yaptıkları sorularına önem kazandırmaktadır. Bu noktada da kullanımlar ve doyumlar yaklaşımı bize bu soruların cevaplarını ararken ana akım iletişim çalışmaları içerisinde kuramsal bir çerçeve çizmektedir.

Kullanımlar ve Doyumlar Yaklaşımı

Toplumsal perspektif üzerinden sunulmaya çalışılan genel bir çerçeve sonrası ağ toplumunun gerçek ötesi çağı ile ilişkisini kurabilmek için sosyal medyayı kuramsal bir zemin üzerinden inşa etmek doğru olacaktır. Bu nedenle iletişim araçları üzerine yapılan etki çalışmaları da gözden kaçırılmamalıdır. Sosyal medya geleneksel medyadan birçok özelliğinden dolayı ayrılmakla birlikte kuramsal açıdan kendisine geleneksel medya içerisinde bir yer

bulabilmektedir. Bu kapsamda değineceğimiz kullanımlar ve doyumlar yaklaşımına gelinen süreçte kitle iletişim araçları üzerine yapılan etki çalışmaları büyük önem taşımaktadır.

Birinci Dünya Savaşı (1914-1918) ve İkinci Dünya Savaşı (1939-1945)'ndeki propaganda odaklı merakın etki çalışmalarının başlamasına katkısı büyüktür. Özellikle Amerika'nın kitlelerin manipülasyonu ve daha sonrasında Nazi Almanyası'nın propaganda sistemini anlamlandırmak için desteklediği akademik çalışmalar etki çalışmalarının öncülleri konumundadır. Amerikalı siyaset bilimci olan Harold D. Laswell, propaganda çalışmalarının yanında 1948 yılında yazmış olduğu makalesinde "Kim? Neyi? Hangi kanal ile? Kime? Ne gibi bir etki ile söylüyor?" sorularıyla iletişim eyleminin açıklamasını doğrusal bir süreç şeklinde yapmaktadır (Mutlu, 2005, s. 56). Bir siyaset bilimci olan Laswell'in siyasal propaganda analizine uygun olarak şekillendirdiği bu doğrusal iletişim modeli, Laswell'in geri bildirim ögesinin dikkate alınmaması ve alıcıları pasif bir şekilde konumlandırmasından dolayı sonraki dönemlerde eleştirilmektedir.

1940'lardan 1960'ların başına kadar olan dönemde ise yapılan araştırmalarda tutum oluşumu ve değişimi üzerine durulmakta ve Laswell'in doğrudan etki ile hipodermik iğne yaklaşımları Lazarsfeld, Katz, Hovland ve Berelson'ın gerçekleştirdiği etki araştırmaları sonucunda, kitle iletişim araçlarının bireyler üzerinde doğrudan rolünün sınırlı olduğu, bilginin aktarılmasında ve tutumların değişmesinde daha çok bireyler arası ilişkilerin etkili olduğu düşüncesi ile çürütülmektedir. Bireysel ilişkinin etkisi, resmi iletişim aracının etkisinden fazladır. Bu nedenle Lazarsfeld ve Katz, Laswell'in doğrusal iletişim modelini geliştirerek kanaat önderi ve iki aşamalı akış tezlerini ortaya atmaktadır (Erdoğan ve diğerleri, 2005, s. 11).

1950'lerin sonuna gelene kadar olan dönemdeki çalışmalar "Medya insanlara ne yapıyor?" iken 1959 yılında Elihu Katz'ın çalışmasıyla "Neden insanlar medyayı kullanmakta ve medyayı kullanmakla ne yapmaktadırlar?" ifadesine dönüşmektedir (Katz, Blumler ve Gurevitch, 1974). Bu sorunun cevabını arayan Katz, Kullanımlar ve Doyumlar Yaklaşımı'nı ortaya koymaktadır. Ağ toplumu kapsamında düşünüldüğünde ise yeni medya üzerine sorulan en temel sorulardan biri olan insanların medya ile ne yaptığını sorunlaştıran kullanımlar ve doyumlar yaklaşımı, sosyal medyanın hayatlarımıza hızlı girişiyle birlikte yeniden popülerlik kazanmaktadır. Kuram alıcıların gereksinimlerini doyurma ile medya seçimindeki ilişkiye odaklanmaktadır. Doyma mefhumundan kasıt alıcıların kullanmayı özellikle tercih ettiği medya türleri ve içeriklerdir. Kuramın temelinde medya kullanıcılarının karmaşık bir gereksinimler dizgesini medya ile gidermeye çalıştıkları düşüncesi yatmaktadır. Katz'a göre, kuram şu varsayım ile başlamaktadır: Medyanın en inandırıcı mesajları, normal olarak bireye onun yaşadığı sosyal ve psikolojik bağlam içinde medyayı kullanmadığı sürece tesirde bulunmaz (Özer, 2017, s. 40).

Kullanımlar ve doyumlar yaklaşımı beş temel ilkeye dayanmaktadır (Katz, Blumler ve Gurevitch, 1974, s. 511):

1. İzleyici aktiftir. İzleyici medyanın yayınladığı her şeyin edilgen bir alıcısı olmak yerine program içeriğini seçer ve kullanır.
2. İzleyiciler kendi gereksinimlerine en iyi doyumunu sağlayacak medyayı ve programları seçerler. Onlar kendi isteklerini ve ihtiyaçlarını yerine getiren araçları tercih ederler.
3. Medya doyumun tek kaynağı değildir.
4. İnsanlar belirli durumlarda kendi çıkarlarının ve güdülerinin farkındadırlar ya da farkında olmaları sağlanabilir.
5. İzleyici yönelimleri kendi şartlarına göre değerlendirilirken kitle iletişimin kültürel önemi hakkındaki değer yargıları göz ardı edilmelidir.

Bireyi medyada doyum aramaya iten durumlara değinmek gerektiğinde ise McQuail (1987, s. 73)'in belirttiği 4 durumdan söz edilebilmektedir:

1. Eğlence: İş yaşamının sınırlamalarından ya da problemlerden kaçma, duygusal rahatlama, zaman geçirme, duygusal rahatlama, cinsel uyarılma.
2. Bütünleşme ve sosyal etkileşim: Sosyal fayda, arkadaşlık etme, diğerleriyle özdeşleşerek ait olma duygusunu yaşama gereksinimi, gerçek yaşam dostluğunun yerine konacak bir vekil bulma, sosyal rolleri yerine getirmede destekçi olarak görme.
3. Kişisel kimlik: Kişisel referans, gerçekliğin keşfi, değer pekiştirme, izleyicilerin programları gerçek yaşamlarıyla doğrudan karşılaştırmaları ve böylelikle medyada değerli sunulanlarla özdeşleşmek, kişisel değerler için destek bulma böylelikle pekiştirme işlevini yerine getirme, davranış modelleri bulma gereksinimi.
4. Enformasyon: Gözetim. Yakın çevre, toplum ve dünyadaki ilgili durum ve olaylar hakkında öğrenme gereksinimi. Pratik sorunlar ya da karar alma süreçleri için öneri arama gereksinimi, öğrenme, kendini eğitime ve bilgi aracılığıyla kendini güvende hissetme ihtiyacı.

Kullanımlar ve doyumlar yaklaşımı geleneksel medya çalışmaları içerisinde doğmuştur fakat yukarıdaki ilkelerden de anlaşılacağı üzere izleyicinin en azından gönderici kadar etkin olduğunu varsayan yanıyla sosyal medya çalışmalarında da kullanılmaktadır. Yaklaşım aynı zamanda iletinin göndericinin niyet ettiği şey değil, izleyicinin verdiği anlam olduğunu ima eder (Fiske, 1996, s. 195). Kullanımlar ve doyumlar yaklaşımının temeli, izler kitlelerin karmaşık bir

gereksinimler dizisi olduğu ve bunu medyayı kullanarak gidermeye çalıştıkları inancına dayanmaktadır. Kullanımlar ve doyumlar araştırmaları iki temel noktadan hareket etmektedir. İlk temel noktası, medya izleyicileri değişkenlik gösteren aktif izleyicilerdir. İkinci hareket noktası ise, izleyicinin motivasyon ve davranışlarının nedenlerini açıklama amacıdır. Kullanımlar ve doyumlar yaklaşımında bireylerin kitle iletişim araçları ile ilişkileri gereksinimler aracılığıyla gerçekleşirken, gereksinim kavramının arkasında insan davranışlarını biçimlendiren biyolojik ve psikolojik etmenler yer almaktadır. Yani bireyler hangi gereksinimlerini (bilgilenme, eğlenme, haber alma vb.) gidermek istiyorlarsa medyadan o gereksinimleri doğrultusunda yararlanmakta ve sonuç olarak doyum ihtiyaçlarını karşılamaktadırlar (Yeniçiktı, 2016, s. 65).

Kullanımlar ve doyumlar yaklaşımı sosyal medya hakkında ampirik çalışmalar yapmak açısından verimli bir kuram temeli sağlamaktadır. Bu nedenle sosyal medya çalışmalarında literatür taraması yaptığımızda kullanımlar ve doyumlar yaklaşımının kuramsal olarak sıklıkla yer aldığı söylemek yanlış olmayacaktır. Sosyal medya çalışmalarında “İnsanlar sosyal medya ile ne yapar?” sorusuna cevap olarak bir ölçülebilirlik sağlayan yaklaşım bununla birlikte kullanıcıların doyum arayışlarını sosyal medyaya yönlendirmeleriyle aslında haber alma eylemlerini de bu fikre paralel olarak sosyal medyaya yönlendirmelerinin nedenleri açısından bir yol haritası çizmemize yardımcı olmaktadır. Bu nedenle gerçek ötesi teması işlendiğinde sosyal medya ve kullanıcı ilişkisini daha sağlam bir zemine oturtmamız mümkün olabilmektedir. Bu çalışmalara örnek olarak Özer (2016), Yeniçiktı (2016) ve Üçer (2016) çalışmalarını örnek gösterebiliriz. Çalışmalar bütünlüğü açısından kullanımlar ve doyumlar yaklaşımı çerçevesinde çoğunluğu üniversite öğrencisi 18 yaş ve üstü katılımcıların sosyal medya üzerindeki doyumlarını ölçmeyi hedefleyerek yapılmıştır. Bu çalışmalarda ise bireylerin haber alma ve gözetim ihtiyaçlarını karşılamak için de sosyal medyayı kullanmaları kuramı gerçek ötesi çağı ile ilişkilendirmemizi sağlayacaktır.

Özer (2016)'in Anadolu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi'nde 120 öğrenciyle gerçekleştirdiği anket çalışmasında katılımcıların sosyal medyaya haftada ortalama 17 saat ayırdıkları sonucu elde edilmektedir. Kullanıcıların Twitter'ı kuramın öngördüğü gibi doyum elde etmek için kullandıkları sonucu da bu çalışma ile pekiştirilmektedir. Sosyodemografik açıdan ise kadın ve erkeklerin Twitter'ı farklı doyumlar elde etmek için kullandıkları sonucuna varılmaktadır. Fakat eğlence, kişisel amaçlar ve gündeme ilişkin bilgi edinme ihtiyacı için kullanılması açısından bir ortaklaşma söz konusu olduğunu söylemek de mümkündür (2016, s. 248).

Yeniçiktı (2016)'nın Konya'da 927 kişi üzerinde yüz yüze görüşme tekniği ile gerçekleştirdiği ankette katılımcıların günde ortalama 4 saat internet kullandıkları ve bunun 3 saatinin sosyal ağ sitelerinde geçirdikleri sonucuna varılmaktadır. En fazla zaman geçiren yaş grubunun ise 18-26 yaş olması dikkat çekmektedir (2016, s. 262-263). Çalışmada dikkat çeken noktalardan bir diğeri ise katılımcıların Twitter kullanım sebepleri arasında çoğunluğun gündemdeki bilgileri almak amacıyla (%79,6) ya da en son haberleri almak için (% 78,3) Twitter'ı kullandıkları sonucuna varılmasıdır (2016, s. 245).

Üçer (2016, s. 22)'in Yeditepe Üniversitesi İletişim Fakültesi'nde 25 öğrenciyle gerçekleştirdiği çalışmasında ise öğrencilerin en çok Instagram'ı kullandıkları ve bu mecradan eğlence, zaman geçirme, gözetleme doyumlarını elde ettikleri sonucuna ulaşılmaktadır. Çalışmada Twitter'ın haber alma, haberdar olma amaçlı kullanılmakta olduğu sonucuna varılırken, katılımcıların Twitter'dan haberleri ve gündemi takip ettikleri tespit edilmektedir. Kullanımlar ve doyumlar yaklaşımı çerçevesinde, insanların bir konu ile ilgili eksiklik duygusundan doğan ihtiyaçlarını kitle iletişim araçları ile tatmin etmeye çalıştığı varsayımı yer almaktadır. Yapılan çalışmada öğrencilerin beğenilme ve takdir edilme ihtiyaçlarının sosyal medyada daha ön plana çıktığı sonucu elde edilmektedir. Bu doğrultuda ise katılımcıların sosyal etkileşim, bilgi arama, zaman geçirme, eğlenme, gözetleme, beğenilme, takdir edilme ihtiyaçlarına doyum sağlamak için kullandıkları sosyal medya mecraları ile bağımlılık ilişkisi içerisinde oldukları sonucu elde edilmektedir (2016, s. 23).

Bu örneklerden de yola çıkılarak kullanımlar ve doyumlar yaklaşımı kullanıcıların beğenilme ihtiyaçlarını doyuma ulaştırmak için sosyal medya mecralarında popüler bilgilerin ve haberlerin doğruluğunu kontrol etmeyi önemsemeyen beğeni almak için paylaşımları düşüncesi açısından gerçek ötesi kavramı ile ilişkilendirilebilir. Çünkü sosyal medya üzerinde çoğunluğun paylaşım ağına dahil olan birey sosyal etkileşim açısından bir doyuma ulaşmaktadır. Bu nedenle paylaşılan içeriğin doğru olmasından daha çok çoğunluğa dahil olma, beğenilme doyumuyla daha çok ilgilenmektedir. Bu durum ise gerçek ötesi çağının temelini atan önemli bir yapı taşı konumunda düşünülebilmektedir.

Gerçek Ötesi ve Gerçek Ötesi Çağı

Çalışmanın bu kısmına kadar kitle toplumundan ağ toplumuna geçiş konularına değinilmiş ve ağ toplumunun önemli bir iletişim aracı olan sosyal medyaya kullanımlar ve doyumlar yaklaşımı üzerinden kuramsal bir çerçeve çizilmiştir. Bu yaklaşım, kullanıcıları aktif olarak konumlandırmaktadır. Kullanıcıların sosyal medyayı ondan elde ettikleri doyumlar doğrultusunda kullanması üzerine yapılan çalışmalarla kullanıcıların haber alma, bilgi edinme ve sosyalleşme gibi çeşitli amaçlarla sosyal medyayı kullandıkları sonucuna varılmaktadır. Aynı zamanda beğenilme ve onaylanma ihtiyacı da kullanıcılara bir doyum sağladığı için haber içeriklerinin sorgulanmadan etkileşim amaçlı kabul edilmesi gerçek ötesi kavramı ile kullanımlar ve doyumlar yaklaşımı arasında ilişki kurmayı kolaylaştırmaktadır. Sosyal ağ kullanıcıları çeşitli doyumlar elde etmek istedikleri sosyal ağlardaki bilgileri etkileşimde bulunmak amacıyla

çoğu zaman olduğu gibi paylaşmaktadırlar. Eleştirel okuryazarlık süzgecinden geçmeyen bilgiler ise yanlış bilgilerin popüler hale gelerek yayılmasına ve doğru bilginin bu kakafoni ortamında yitimine sebep olmaktadır. Bu bağlamda gerçek ötesi kavramına geçiş yapmak yerinde olacaktır.

2016 Amerika Başkanlık Seçimleri ve Brexit ile popülerlik kazanan Oxford Sözlüğü (2017)'nün İngilizce dilinde 2016'da yılın kelimesi olarak seçtiği gerçek ötesi (post-truth) kavramı 'nesnel hakikatlerin belirli bir konu üzerinde kamuoyunu belirlemede duygulardan ve kişisel kanaatlerden daha az etkili olması durumu' şeklinde tanımlanmaktadır. Popüler bilgilerin nesnel gerçeklerden daha fazla kabul görmesi olarak da tanımlayabileceğimiz hakikatin önemsizleştirilmesi ya da yanıltılmış kanaat olarak da çerçeveleyebileceğimiz gerçek ötesi kavramı bir yandan kitlelerin manipülasyonu ile çoğulcu demokrasiler için tehdit oluştururken diğer yandan kendi kültürünü yaratarak bilginin tarihsel yolculuğunda sapmalar, engeller ve boşluklar yaratmaktadır. Yaratılan bilgi kirliliği ile politika ilişkisini ve bu bağlamda ortaya çıkan sonuçları adlandırmak için çatı kavram olarak gerçek ötesi çağrı kavramı kullanılmaktadır. Kavram 2016 yılındaki yukarıda belirtilen siyasi olaylarla popülerlik kazansa da Keyes (2004, s, 22)'in aktardığı üzere bu kavram ilk olarak 1992'de The Nation Dergisi'nde Steve Tesich tarafından kullanılmıştır. Keyes ise çalışmasında bu kavramı yalancı olduğumuzu düşünmeden gerçeği gizlememizi sağlayan etik olmayan bir alacakaranlık kuşağı olarak tasvir etmektedir.

Dönemin oluşmasında kitle toplumundan ağ toplumuna geçiş evresinde temel bir rol oynayan dijital teknoloji açısından da birçok değişkenden bahsedebilmekteyiz. Yeni medyanın geleneksel medyadan ayrı bir yerde konumlanmasına yol açan dijitallik, etkileşimsellik, multimedya biçimselliği ve kullanıcı türevli içerik üretimi, hipermetinsellik, yayılım ve sanallık özellikleri ile bilginin yaşam döngüsünde de çeşitli değişiklikler meydana gelmektedir. Yeni medya içerisinde gezen enformasyonun hareketi anlık hale gelirken üretildiği formu ve içeriği de bu döngü içerisinde anlık olarak değişebilmektedir. Yaşam döngüsündeki hareketinin hızlanması ile birlikte yayılma ve kitlelere ulaşma hızı da anlık hale gelen enformasyon ve bilginin üzerinde herhangi bir denetim mekanizması kurmak zorlaşmaktadır. Bu nedenle doğru olmayan bilgilerin sosyal medya aracılığı ile edinilmesi ve bu süreç içerisinde hatalı enformasyonun doğrulandığı halinin yanlış hali kadar popülerleşmemesi kullanıcılar üzerinde yanlış kanaat oluşumunu destekleyerek karar alma süreçlerini olumsuz yönde etkilemektedir. Gerçeğe dayalı olmayan haberlerin yapılması ve dolaşıma sokulması sorununa örnek olarak 2016 Amerika Başkanlık Seçimleri'nde Trump propagandası yapan bot hesap sahiplerinden 19 yaşındaki gerçek ismini açıklamayan üniversite öğrencisinin BBC (Kirby, 2016) ile yaptığı bir röportajı örnek gösterebiliriz. Trump'ın seçim propagandası için yalan haber üretmek Makedonya'dan para kazanan öğrenci başka bir ülkenin kaderinin kendi ülkesindeki insanları ilgilendirmediğinden, bu nedenle para kazanmak için o ve arkadaşlarının yalan haber üretmeyi seçtiklerinden bahsetmektedir. Ürettikleri yalan haberleri Facebook hesaplarında sponsorlu şekilde yayımlayıp Trump ile ilgili haber toplamayı isteyen gazetecilere ve sosyal medyadaki kesime ulaştıran öğrenci, sayfanın tıklanmasıyla reklam gelirlerinden ayda 1.500 dolar civarı para kazandığını beyan etmektedir. Bu noktada kullanımlar ve doyumlar yaklaşımının bireylerin kitle iletişim araçlarıyla ilişkilerini gereksinimleri doğrultusunda kurdukları savı örnek olayla ilişkilendirilebilir. Yalan haber üreten öğrenciler maddi gereksinimlerini sağlamak için sosyal medyayı kullanmaktadırlar. Sosyal medya üzerinden maddi bir gelir elde ederek ise onu kendileri için bir doyum aracı haline getirmektedirler. Haberlerin tüketicileri de daha çok ilgi çekerek kar elde etme amacıyla sansasyonel formlarda hazırlanan haberlerin yayılmasına katkı sağlamaktadırlar. Bu süreçler gerçekleşirken ise bilginin doğruluk mefhumuna herhangi bir önem atfedilmemektedir.

Yine aynı örnek üzerinden ilerlemek gerekirse bu tarz haberlerin başarılı olma sebeplerinden biri olarak sosyal medya kuruluşlarının pazarlama yöntemleri içerisinde yer alan algoritma mantığını kullanmalarını ekleyebilmekteyiz. Algoritmaların çalışma mantığı sosyal medya kullanıcılarının daha fazla çevrimiçi olmalarını ve daha fazla etkileşim halinde olmalarını sağlamaktır. Bu nedenle algoritmaların kullanıcılara doyum sağlama aracı olarak işlev gördüğünü söylemek yanlış olmayacaktır. Algoritma sistemi kullanıcıların sosyal medyada etkileşime girdikleri her türlü bilgiden kimlikleme yoluyla bir sistem geliştirerek akış kişiselleştirmesi yapmaktadır. Facebook, 2016 Amerika Başkanlık Seçimleri'nde algoritmaların, kullanıcılara onların eğilimlerine benzer bilgileri getirerek kullanıcıların filtre baloncuklarına hapsolmasına sebep oldukları gerekçesiyle birçok eleştiri almaktadır (Olson, 2016; Solon, 2016). Bunun sebebi filtre baloncuklarının herhangi bir görüşe eğilimi olan kullanıcıları farklı görüşlerden uzak tutmasıdır. Sosyal medya kullanıcılarının algoritmaların getirdiği içerik ile karşıt görüşlerle daha az karşılaşmaları toplumsal açıdan kutuplaşmalara sebep olabilmektedir. Facebook mühendislerinden Lars Backstrom (2013) insanlar Facebook hesaplarını ziyaret ettiklerinden arkadaşlarından ortalama 1.500 potansiyel hikaye aldıklarını ve çoğu insanın hepsini görüntülemeye vakti olmadığından dolayı filtrelemeyi geliştirdiklerini belirtmektedir. Böylelikle Facebook kullanıcılarının beğeni ve paylaşma oranlarının arttığını gözlemlemiştir. Facebook algoritması bir kullanıcı bir şeyi beğendiği zaman haber kaynağında o içerikle ilgili daha çok şey görmek istediğini, bir şeyi gizlediği zaman o içerikle ilgili daha az içerik görmek istediğini kabul eder ve haber kaynağını buna göre düzenlemektedir (Backstrom, 2013). Bu noktada filtreleme işlevi; doğru olmayan bilgilerin doğru olmadığı bilgisi karşıt görüşlü bir hesaptan verildiği zaman o bilgiye ilk ulaşan kullanıcıya bu bilginin yanlışlığının ulaşmasını engellemektedir. Bu nedenle kullanıcılar sürekli olarak yalnızca kendi görüşlerine benzer görüşlerle karşılaşır. Böylelikle eleştirel düşünme süreçlerinde eksik bilgiden dolayı aksaklıklar yaşanırken sürekli kendi görüşüne yakın enformasyonla karşılaşan birey ise bir süre sonra bu bilgileri belirli bir süzgeçten geçirmeden direkt doğru kabul edebilmektedir. Filtre baloncukuna benzer şekilde yankı

fanusu kavramı da belirli bilgilerin, düşüncelerin, kanaatlerin veya inançların kullanıcıların dijital medya kanallarında seçtikleri mesajlar aracılığıyla tekrarlanarak güçlendirilmesi durumunu anlatan metaforik bir terimdir (Jamieson & Cappella, 2008; Sunstein, 2009). Yankı fanusu etkisi, bireylerin kendi mevcut dünya görüşlerini güçlendirirken, öte yandan bu görüşü daha doğru ve evrensel olarak kabul etmeleri yanlımsamasına neden olmaktadır (Narin, 2018, s. 240). Filtre baloncuğu kavramı Facebook ve Google için kullanılırken, yankı fanusu kavramı daha çok daha anlık olması bakımından Twitter için kullanılmaktadır. Tüm bu çizgiden algoritmaların kullanıcıların doyum sağlaması amacına hizmet ettiğini söylemek yanlış olmayacaktır. Sosyal medya araçlarını kullanıcılarının doyum sağladıkları alanlar olarak gördüğümüzde ve yöneticilerinin bu doyumlara hizmet eden politikalarını düşündüğümüzde ise kullanımlar ve doyumlar yaklaşımının gerçek ötesi çağını anlamamız için kuramsal bir zemin sağladığını söylemek yanlış olmayacaktır. Burada en önemli nokta bu bilginin kullanıcılar tarafından da bilinmesi zorunluluğudur. Kullanıcılar ulaştıkları bilgilerin kendi eğilimlerine göre karşılıklarına çıktığı bilgisine sahip olmalı ve bu perspektiften eleştirel bir yaklaşım geliştirerek bu mecraları kullanmalıdırlar. Bu noktada ise bilgi uzmanlarına önemli görevler düşmektedir.

Bilgi Uzmanlarının Rolü

Binark ve Löker (2011, s. 11) sosyal medyanın kullanıcı türevli içeriğinin önemli bir işlevine dikkati çekerler: “Kullanıcı türevli içerik üretimi, bireylerin yeni medya okuryazarlığı ile ilgili becerilerinin de gelişmesini sağlamaktadır. Bu özellik bireyin ifade özgürlüğünü de artırır ve zenginleştirir.” Sosyal medyanın kullanıcılarına bir ifade özgürlüğü alanı açtığını söylemek yanlış olmamakla birlikte sosyal medya şirketlerinin geliştirdiği kullanıcının daha çok çevrimiçi olmasını sağlamayı amaçlayan politikalarla birlikte bu özgürlük alanı kullanıcılar kendi fikirlerini pekiştirme ve farklı görüşlerden uzaklaşma onları ötekileştirme alanı da yaratmaktadır. Algoritma mantığının yarattığı filtre baloncukları ve yankı fanuslarıyla kişilerin bu mecralarda yalnızca kendilerine benzeyen görüşlerle karşılaşmaları, demokrasinin temeli olan eleştirel düşünme süreçlerini olumsuz etkilemektedir. Kullanıcılar yalnızca kendi görüşlerine yakın görüşler içerisinde hapsolarak sahip oldukları önyargıları pekiştirmektedirler. Böylelikle toplumdaki uzlaşma ve empati eğilimleri yerini kutuplaşmaya bırakarak demokrasinin işleyişini olumsuz yönde etkilemektedir. Bu noktada dijitalleşen bilginin yaşam döngüsü ve arşivlenmesi süreçlerinde bilgi uzmanlarına büyük sorumluluklar düşmektedir. Kullanıcılar çoğunlukla bu algoritmalarla habersiz olarak sosyal medya aracılığıyla bilgi ihtiyaçlarını karşılamaya çalışmaktadırlar. Kullanıcılar çoğunlukla bu mecraların; bilginin üretimi, paylaşılması, yapılandırılması, kullanılması, denetlenmesi gibi süreçlerde dijital teknolojiyle birlikte sürekli bir değişkenlik halinde olmasından ve denetimi anlık olarak mümkün olmadığı için tekensiz yerler olduğundan habersizdirler. Fakat bununla birlikte bu bilgiye sahip insanların da algoritma sisteminin dışına çıkabilmeleri çoğunlukla mümkün olmamaktadır. Bilgi uzmanlarının bu noktada görevi, medya okuryazarlığının da çatı kavramı olan bilgi okuryazarlığı eğitimleri ile kullanıcılar bilgi uzayında yanlış bilgilerle kaybolmamaları için yol göstermektir. Doğru bilgiye, doğru zamanda, doğru yerden ulaşmanın anahtarı olan bilgi okuryazarlığı algoritmalarla sarıldığımız gerçek ötesi çağında merkezi konumdadır. Gerçek ötesi çağı olarak adlandırılan bu dönemde demokrasilerin işleyişinin aksamaması ve nesnel bilginin gelecek nesillere aktarılabilmesi için eleştirel düşünmenin, en az gerçek ötesi kavramı kadar popülerlik kazanması gerekmektedir. Bu kazanım da bilgi okuryazarlığı ile mümkündür. Eleştirel düşünme, bilgi okuryazarlığı ve medya için anahtardır ve kütüphanelerin görevi bunun eğitimini vermek ve önemini savunmaktır (IFLA, 2017). Dijital teknoloji çağında ise kütüphaneleri de kapsayan ama daha geniş bir perspektiften bakıldığında bilgi uzmanlarının çalıştığı her alanda doğru bilginin savunucusu olmak bilgi uzmanları için yalnız mesleki değil kamusal bir görevdir. Bu nedenle gerçek ötesi çağında kaybolmamak için hem bilgi okuryazarlığına hem de bilgi uzmanlarına önemli sorumluluklar düşmektedir.

IFLA (International Federation of Library Associations), eleştirel düşünmenin önemini dikkate alarak ve yalan haberlerin demokrasilere tehdit unsuru olduğu görüşünden yola çıkarak bireylere bu kazanımı öğretme sorumluluğunu bilgi yöneticilerine yüklemektedir (IFLA, 2017). Bu amaç doğrultusunda IFLA, doğrulama sitesi olan FactCheck.org ile birlikte Twitter ve Facebook hesaplarında 35 dile çevrilen “Yalan haberleri nasıl anlarız?” adlı bir bilgilendirme görseli yayınlamaktadır. Hazırlanan görsel www.factcheck.org (Robertson ve Kiely, 2016)’daki bilgiler ışığında hazırlanmıştır. IFLA, bu görselin kütüphaneciler tarafından evde ya da bilgi merkezlerinin sosyal medya hesaplarında paylaşılmasını buna ek olarak afiş şeklinde basılıp panolara asılmasını önermektedir (IFLA, 2017). Afiş içerisinde haberlerin doğrulanması için sekiz maddelik bir görsel yer almaktadır. Bu maddeler; haberin kaynağının dikkate alınması, başlıkların ilgi çekmek için abartılı oluşturulabilmesi ihtimalinden dolayı içeriğin mutlaka kontrol edilmesi gerekliliği, metnin yazarının ve tarihinin kontrol edilmesi, metni destekleyen kaynakların varlığının kontrolü, haberleri okurken bireylerin önyargılarının haberi algılamaya biçimlerini etkilemesine izin vermemeye çalışmaları gerekliliği ve aynı zamanda paylaşılan haberin mizah sitelerinin haberlerinden olup olmadığının kontrol edilmesi, son olarak ise tüm bu süreçlerin sonunda hala emin olunamamışsa konu hakkındaki uzmanlardan destek alınması gerekliliğinden bahsetmektedir (Kiely and Robertson, 2016). Bu girişimler bilgi uzmanlarının bilginin varlığını sürdürdüğü her alanda sorumluluklarının olduğunu altını çizen önemli bir yaklaşımdır.

Sonuç ve Öneriler

Bu çalışmada geleneksel medya ile anılan kitle toplumunun yeni medya ile ağ toplumuna evrilmesi hattından “İnsanlar sosyal medya ile ne yapar?” sorusu sorulmaktadır. Bu sorunun cevabı ise kullanımlar ve doyumlar yaklaşımı üzerinden cevaplanmaya çalışılmaktadır. Sosyal medya kullanıcılarının sosyal medyayla ne yaptığı ve sosyal medyayı neden kullandığı üzerine yapılan çeşitli akademik çalışmalar örnek gösterilerek (Özer, 2016; Yeniçaktı, 2016; Üçer, 2016), bu çalışmalar sonucu bireylerin sosyal medyayı eğlence, zaman geçirme gibi ihtiyaçlarının yanında; haber alma ve gözetim ihtiyaçlarını karşılamak için de kullandıkları serimlenmektedir. Bu bağlamda ise kullanıcıların sosyal medya üzerinden elde ettikleri doyumlar üzerinden Oxford Sözlüğü (2017)’nün İngilizce dilinde 2016’da yılın kelimesi olarak seçtiği ‘nesnel hakikatlerin belirli bir konu üzerinde kamuoyunu belirlemede duygulardan ve kişisel kanaatlerden daha az etkili olması durumu’ şeklinde tanımlanan gerçek ötesi (post-truth) hakkında bilgiler verilmektedir. Böylelikle gerçek ötesi kavramının kullanımlar ve doyumlar yaklaşımı ile yakınlığı noktalar güncel konularla örneklenmeye çalışılmaktadır. Son bölümde ise bilgi uzmanlarının bu dönemdeki sorumluluklarına ve IFLA’nın çalışmalarına değinilmektedir.

Sonuç olarak tüm bu bilgiler ışığında dijital teknolojinin yarattığı bilgi uzayında bilgi uzmanlarının sorumluluklarının arttığını söylemek yanlış olmayacaktır. Geleneksel yayıncılığın en önemli sorunlarından biri kullanıcı erişimi iken yeni medya ile anlık erişim sağlanan bilginin güvenilirliği ve sürdürülebilirliği sorunları baş göstermektedir. Doğru bilginin yanlış bilgiler kadar popüler kılınabilmesi bilgi uzmanlarının gerek akademik gerek saha çalışmalarında önceliği olmalıdır. Bilgi uzmanları, bilginin olduğu her mecrada bilginin güvenliği, paylaşılması, düzenlenmesi, gelecek nesillere aktarılması aşamalarında büyük sorumluluklara sahiptir. Bu sorumluluklar yalnızca bilgi odaklı olmanın yanında kullanıcı odaklı da olmak zorundadır. Dijital iletişim teknolojileri ile anlık yayılan, doğruluk mefhumundan ve nesnellikten yoksun bilgilerin yanlış kanaat oluşturması bireylerin eleştirel düşünme süreçlerinde aksaklıklara yol açmaktadır. Bu nedenle bilgi uzmanlarının yalan haberler ile yanlış bilgilerin üretilmesini ve tüketilmesini önleyecek çalışmalar yanında, bilgi kirliliğine maruz kalan bireylerin farkındalığını artırmak için de kullanıcı eğitimlerine odaklanması gerekmektedir. Buradaki kullanıcı eğitimleri ise sosyal medya ile birlikte artık yalnızca bir bilgi merkezi kullanıcısı sayısını ifade etmekten çok toplumsal bir çalışmayı gerektirmektedir. Küçük çaplı çözümlerin yanında daha ciddi adımlar atılarak doğru bilginin, doğru zamanda, doğru yerde olabilmesi için bilgi okuryazarlığı eğitiminin ilkokuldan üniversiteye kadar tüm eğitim kurumlarında zorunlu ders olarak verilmesi ve bunun yanında kütüphane eğitimleriyle de desteklenmesi bir çözüm önerisi olarak düşünülebilir. İlgili bakanlıklar, iletişim fakülteleri ve bilgi ve belge yönetimi bölümleriyle ortaklaşa kamusal çalışmalar yürüterek yalnızca eğitim sistemi içerisinde değil kamusal alanda da bilinç oluşumuna katkı sağlayabilir. Bilgi uzmanları eğitimin her alanında artık daha faal olmak, teknolojiyi ve yeni medyayı yakından takip etmek ve bilgi okuryazarlığının, eleştirel düşünmenin önemini daha çok vurgulamak, bilgi merkezlerinin dışında da eğitimci misyonunu yüklenerek görev almak durumundadırlar.

Özetle; sosyal medya, çağımızın İskenderiye Kütüphanesi olma yolunda ilerlerken yakılarak değil ama bilgi kirliliği ile ulaşılamaz hale getirilen doğru bilgiler hem çağının yüklediği görevleri yerine getiremez hale gelmekte hem de gelecek nesillere aktarımları tehlikeye girmektedir. Bu noktada bilgi uzmanlarına düşen rol ise, yangını kovalarla söndürmeye çalışmak yerine toplumsal kanaat oluşumunu doğru bilgilere dayandırma misyonudur.

Kaynakça

- Alpay, Y. (2017). *Yalanın siyaseti*. İstanbul: Destek
- Anderson, P. (2002). *Postmodernitenin kökenleri*. Elçin Gen (Çev.), İstanbul: İletişim Yayınları.
- Backstrom, L. (2013). *News feed FYI: A window into news feed*. Erişim adresi: <https://www.facebook.com/business/news/News-Feed-FYI-A-Window-Into-News-Feed>
- Başlar, G. (2013). Yeni medyanın gelişimi ve dijitalleşen kapitalizm. *Akademik Bilişim*. Erişim adresi: http://content.lms.sabis.sakarya.edu.tr/Uploads/44660/38681/yeni_medya.pdf
- Binark, M. (2014). *Yeni medya çalışmalarında araştırma yöntem ve teknikleri*. İstanbul: Ayrıntı.
- Binark M. ve Löker K. (2011). *Sivil toplum örgütleri için bilişim rehber*. Erişim adresi: <http://www.stgm.org.tr/tr/icerik/detay/sivil-toplum-orgutleri-icin-bilisim-rehberi-2>
- Callinicos, A. (2001). *Postmodernizme hayır: Marksist bir eleştiri*. Ankara: Ayraç Yayınevi.
- Cangöz, İ. (2013). Çizgisel ve sosyo-psikolojik yaklaşımlar. *İletişim Kuramları içinde (s. 34-58)*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi
- Dacheux, E. (2012). *Kamusal Alan*. İstanbul: Ayrıntı.
- Erdoğan, İ., Keloğlu-İşler, E., ve Durmuş, N. (2005). Kitle iletişiminde pozitivist ampirik geleneğin kuruluşu: Lazarsfeld ve yönetsel araştırmalar. *Gazi Üniversitesi İletişim Dergisi*, 20(2), 1-48.
- Fiske, J. (1996). *İletişim çalışmalarına giriş*. Ankara: Ark.
- Horzum, M. B. (2010). Öğretmenlerin web 2.0 araçlarından haberdarlığı, kullanım sıklıkları ve amaçlarının çeşitli değişkenler açısından incelenmesi. *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, 7(1), s. 603-634.

- IFLA. (2017). *How to spot fake news - IFLA in the post-truth society*. Erişim adresi: <https://www.ifla.org/node/11175>
- Jamieson, K. ve Cappella, J. (2008). *Echo Chamber: Rush Limbaugh and the conservative media establishment*. London: Oxford UP.
- Katz, E., Blumler, J. G. ve Gurevitch, M. (1974). Uses and gratifications research. *The Public Opinion Quarterly*, 37(4), s. 509-523.
- Kellner, D. M. (2001). *Cultural Studies and Social Theory: A Critical Intervention*. Handbook of social theory. Erişim adresi: <https://pages.gseis.ucla.edu/faculty/kellner/essays/culturalstudiessocialtheory.pdf>
- Keyes, R. (2004). *The post-truth era: Dishonesty and deception in contemporary life*. New York: St. Martin Press.
- Kiely, E. ve Robertson, L. (2016). How to spot fake news. *FactCheck.org*. Erişim adresi: <https://www.factcheck.org/2016/11/how-to-spot-fake-news/>
- Kirby, E. J. (2016). The city getting rich from fake news. *BBC News*. Erişim adresi: <http://www.bbc.com/news/magazine-38168281>
- Le Bon, G. (2009). *Kitleler psikolojisi*. Ankara: Alter Yayıncılık.
- Lyotard, J. F. (2013). *Postmodern durum*. Ankara: Bilgesu Yayınları
- McQuail, D. (1987). *Mass communication theory: An introduction*. Sage Publication.
- Mutlu, E. (2005). Kitle iletişim kuramları ve Türkiye’de basın-yayın eğitimi. *Globalleşme, Popüler Kültür, Medya* içinde (s.50-70) Ankara: Ütopya,
- Narin, B. (2018). Kişiselleştirilmiş çevrimiçi haber akışının yankı odası etkisi, filtre balonu ve siberbalkanizasyon kavramları çerçevesinde incelenmesi. *Selçuk Üniversitesi İletişim Fakültesi Akademik Dergisi*, 11(2), 232-250.
- Olson, P. (2016). How Facebook helped Donald Trump become president. *Forbes*. Erişim adresi: <https://www.forbes.com/sites/parmyolson/2016/11/09/how-facebook-helped-donald-trump-become-president/>
- Oskey, Ü. (1992). *İletişimin Abc’si*. İstanbul: Simavi Yayınları.
- Oxford Dictionaries. (2017). *Word of the year: Post-truth*. Erişim adresi: <https://en.oxforddictionaries.com/word-of-the-year/word-of-the-year-2016>
- Özer, Ö. (2016). *Doymun öyküsü: Twitter örneğinde kullanımlar ve doyumlar kuramı çerçevesinde yapılan araştırmalar*. Konya: Literatürk Academia.
- Özer, Ö. (2017). Kullanımlar ve doyumlar kuramı çerçevesinde Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İ.İ.B.F. öğrencilerinin Twitter kullanımı üzerine bir analiz. *Intermedia International E-journal*, 4(6), 40-58
- Park, R. E. (1972). *The crowd and the public and other essays—heritage of society*. Chicago: University of Chicago Press.
- Safko, L. (2010). *The social media bible tactics, tools & strategies for business success*. John Wiley & Sons Inc, New Jersey, USA.
- Solon, O. (2016). Facebook’s failure: did fake news and polarized politics get Trump elected. *The Guardian*. Erişim adresi: <https://www.theguardian.com/technology/2016/nov/10/facebook-fake-news-election-conspiracy-theories>
- Sunstein, C. (2009). *Republic.com 2.0*. New York, NY: Princeton UP.
- Tarde, G. (2010). The public and crowd. *Gabriel Tarde on Communication and Social Influence: Selected Papers*, Terry N. Clark (ed.), Chicago and London: University of Chicago Press, s. 277-294.
- Üçer, N. (2016). Kullanımlar ve doyumlar yaklaşımı bağlamında gençlerin sosyal medya kullanımına yönelik niteliksel bir araştırma. *Global Media Journal: Turkish Edition*, 6(12).
- Van Dijk, J. (2016). *Ağ toplumu*. İstanbul: Epsilon Yayıncılık.
- Yeniçiftçi, N. T. (2017). *Sosyal medya: Facebook ve Twitter motivasyonları*. Konya: Literatürk Academia.

Gerçek Ötesi Bilgi: Kütüphanecilerin Bilgi, Medya ve Eleştirel Okuryazarlık ve Eğitimi Üzerindeki Etkileri ve Önemi

Güler Demir

Doç. Dr., Kastamonu Üniversitesi, Bilgi ve Belge Yönetimi Bölümü, gulerdemir2009@gmail.com

Öz: Gerçek ötesi (post-truth) kavramı, kişisel, öznel amaç ve kaygıların, nesnel, bilimsel olgu ve açıklamaların önüne geçmesini; onları gölgelemesini ifade eden bir kavramdır. Anılan durumun, insanlığın varoluşuna koşut biçimde her zaman var olduğunu düşünmek olası da olsa, İnternet, yeni medya ve ilişkili teknolojilerin bilgi ve haberleri hızla yayan; mekân ve benzeri sınırlamaları önemsizleştiren yapısı, gerçek ötesi bilgi ve haberlerin etkilerini daha da çok yaymış, genişletmiştir. Gerçek ötesi bilgi ve haberler, politik, pragmatik, çıkar odaklı hedefler, statükoyu koruma kaygısı ve benzeri hangi nedenlerle gelişirse gelişsin, birey ve toplumların yanlış, eksik ve/ya da yanlış bilgilendirilmesine neden olmakta, toplumsal ve bilimsel gelişmenin önünü tıkamaktadır. Etik bağlamda da düşündürücü olan bu durumun en fazla etkilediği alanlardan biri bilgi bilim/kütüphanecilik alanıdır. Bilgi ve bilgi kullanıcısı arasında anahtar işlevi gören bilgi bilimciler/kütüphanecilerin bu duruma karşıt duruş sergilemesi, mesleki olduğu kadar insan hak ve özgürlükleri ile demokrasinin korunması anlamında da önemli bir sorumluluktur. Yerli ve yabancı literatüre dayanan bu kuramsal çalışmada, gerçek ötesi bilgi ve haberlerin, gerçek olanlarından ayıklanması ve yayılımının önlenmesi için gereken önlem ve çözümlerin neler olduğu sorgulanmaktadır. Çalışmada genel olarak varılan sonuç, bilgi ve medya okuryazarlığı ile eleştirel okuryazarlığın ve bu bağlamda verilecek eğitimin, anılan sorunun çözümünde temel yapı taşlarını oluşturmasıdır. Bu bağlamda özellikle kütüphanecilerin önemli düzeyde sorumluluğu bulunmaktadır.

Anahtar kelimeler: Gerçek ötesi bilgi; bilgi okuryazarlığı; medya okuryazarlığı; eleştirel okuryazarlık; dijital/sayısal uçurum.

Giriş

Literatürde sıklıkla tartışılan, İngilizcede post truth olarak anılan gerçek ötesi olgusu ve kavramı, nesnel, gerçek olanın saptırılması, değiştirilmesi, keyfi biçimde öznelleştirilebilmesi gibi anlamlar taşımaktadır. Dış uyaranların aklın kılavuzluğu ile kavranması ve yorumlanmasını temel alan aydınlanmacı görüş ve felsefe akılcılığı öne çıkarırken, gerçek ve nesnel olanın bozularak, saptırılarak, değiştirilerek yansıtılması, pozitif düşünceye aykırı olduğu gibi çeşitli etmenlere bağlı biçimde açıklanabilmektedir. Kişisel, kurumsal hedeflerin, iktidar mekanizmalarının güç ve çıkarlara odaklı olması, pragmatik, sosyo-ekonomik kaygılar ve benzeri pek çok etmenin şekillendirebildiği bu durum kamuoyunun doğru ve gerçek olan ile olmayana ayırt etmesini güçleştiren ortamları yaratmaktadır. Söz konusu hedef, çıkar ve kaygıların varlığı insanın var oluşu kadar eski olduğundan gerçek ötesi kavram ve olgusunun da yeni olmadığını söylemek olasıdır. Bununla birlikte, iletişim ve bilişim alanında teknolojilerin desteklediği internet ve yeni medya ortamları bilgi ve haberlerin yayılmasını geçmişe göre yüksek oranda hızlandırmış, Web 2.0 araçlarının bireyleri yalnız bilgi ve haber tüketen değil aynı zamanda onları üreten olanaklara kavuşturması, kişi ve kurumları çığ gibi büyüyen bilgi ve haber yığınları ile karşı karşıya bırakmıştır. İnsan hakları ve demokrasinin gereği olan özgürce ve doğru biçimde bilgilene, yaşadığı toplumun yönetiminde hak ve söz sahibi olabilme gibi durumlara ket vurabilen bu sorunun çözülmesi bireysel ve toplumsal ilerlemenin önemli bir koşuludur.

Anılan ortam ve koşullarda, güvenilir, gerçek olan bilgi ile kaynağının saptanması için öncelikle isteklilik, bilinç, farkındalık ve ardından da bu bağlamda yeterli eğitsel ve kültürel gelişim ile olanakları sağlayacak plan, program ve politikaları kapsayan bir alt yapının inşası/gelişimi zorunludur. Bu zorunluluğu gerçekleştirecek kişi ve kurumlar arasında, demokratik misyonu, mesleki bilgi ve formasyonu nedeni ile kütüphane ve kütüphaneciler en önemli aktörler sayılmaktadır. Kütüphaneciler (ya da bilgi profesyonelleri), mesleklerinin doğası gereği bilgi ortam ve araçları ile sürekli etkileşim içindedirler. Öte yandan kütüphaneciler, kütüphaneciliğin temel değeri olan insan hakları gereği, hiçbir birey ya da grubun herhangi bir statü veya niteliğini ayırım konusu yapmaksızın, herkese eşit biçimde hizmet sunmayı hedeflemelidirler. Kütüphaneciler, tarihsel süreçte her çağda şekillenen farklı olanak, koşul ve ortamlara karşın değişmeyen bu değerlerler doğrultusunda, önce okuryazarlık daha sonra da bilgi, medya ve eleştirel okuryazarlık ve eğitimi üzerinde en fazla etkisi olan meslek grupları içinde yer almışlardır. Bilgisayar, internet, bilişim ve iletişim teknolojileri ile yeni medyanın son yıllarda hızla yayılan etkileri, bilim dünyası kadar gündelik, bireysel, toplumsal yaşamları ve eğitim sistemlerini de yeni açılımlara ve değişimlere yönlendirmiştir. Toplumların gelişim hızı ile rekabetine olumlu katkı sağlayan eğitimi, bilgili, kültürlü ve en önemlisi de insan hakları konusunda duyarlı toplum üyelerine kavuşmanın yolu, bilgi kaynaklarının önyargılardan uzak, doğru ve bilinçli kullanımını toplumun tüm

katmanlarında yayacak bir eğitim ve kültür felsefesinin içselleştirilmesidir. Eğitim ve kültür kurum, kuruluşları ile koordineli biçimde bu gelişime destek sağlayacak, hatta diğerlerine öncü olacak en önemli paydaşlar, anılan bilgi ve becerilerinin güçlü olması beklenen kütüphanecilerdir. Kütüphane kullanıcılarının bilgi, medya ve eleştirel okuryazarlık becerilerinin gelişiminde kütüphanecilerin sağlıklı kılavuzluğu için öncelikle kütüphanecilerin bu konularda gereken bilgi ve yetkinliğe ulaşmış olmaları gerekmektedir.

Gerçek Ötesi Kavramı

Gerçek ötesi (post-truth) kavramı, English Oxford Living Dictionary'e (2018) göre, kamuoyunu etkileme/biçimlendirme bağlamında, nesnel olguların, duygu ve kişisel inanca göre daha az etkili olduğu durumlar için kullanılan bir ifadedir. Tarihsel süreç bağlamında, bu kavram 1990'lı yıllardan bu yana kullanılıyor olsa da yaygınlaşması 2000'li yıllarda gerçekleşmiştir. Brexit oylaması ile ABD Başkanlık seçimlerine ilişkin süreçler kavramın popülerliğini arttırmıştır (Atmaca, 2016, s. 105; Şener, 2016). Keyes, (2004, s. 12-13), gerçek ötesi olmanın, muğlak bir etik çerçevede geliştiği görüşündedir: Yalancılar hep var olmuşlarsa da, daha önce yalanlar en azından biraz olsun tereddüt, utanç, mahcubiyet, kaygı, suçluluk ile söylenirdi. Ancak günümüzde, "biz akıllı insanlar, gerçeklerle oynamak, onları saptırmak için mantığımızla gerekçeler geliştiriyor ve suçsuz gibi davranabiliyoruz". Kendimize etik olmamak nitelemesini yakıştırmadığımız için söylem ve eylemlerimizi, ahlaka, değerlere alternatif yaklaşımlar biçiminde gerekçelendiriyor ve uygun kılıflar yaratıyoruz. Keyes, bunun yeni bir tür kültürel sendrom olduğuna işaret ederek bu sendromu "örtmece" (euphemasia) ifadesi ile nitelemektedir.

Özellikle kütüphaneciler için kasıtlı biçimde sahte bilginin (yanlış bilgilendirme, propaganda vb.) yaratılması ve gerçeğin saptırılması -yanlış bilgilendirme, asparagas habercilik (yellow journalism)- yeni bir şey değildir. Ancak günümüzde hızla artış gösteren sayısız biçim ve nitelikteki bilgiler artık günlük yaşamın bir parçası olmuştur. En çok da bu nedenle bu devasa bilgi ürünleri arasından güvenilir bilgileri seçmek ve onlara erişim sağlamak, kütüphanelerin ve kütüphanecilerin varlığının temel nedenidir. Son yıllarda kütüphanecilik literatüründe bilginin güvenilirliği ve sahte bilgi ile haberlere ilişkin pek çok araştırma göze çarpmaktadır. Örneğin Library Quarterly Temmuz 2017 sayısında yer alan çalışmalar ağırlıklı olarak bu konuya yer vermiştir (Rose-Wiles, 2018, s. 200). "Sahte haberler" (fake news) özellikle son yıllarda çok fazla maruz kalınan ve üzerinde durulan bir konudur. Bu durum, yukarıda da örnekleri verildiği gibi ABD'de ve küresel düzeyde interaktif (yeni) medya ekosisteminin etkilerine atfedilerek tartışılabilmektedir. Bunun dışındaki bazı açıklamalar ise sosyal psikologlar ve siyaset bilimciler tarafından geliştirilen evrimsel psikoloji teorileri ile ampirik çalışmalara dayanmaktadır. Evrimsel psikolojiden türetilen açıklamalar, insan beyninin milyonlarca yıl boyunca çevresel tehditlerle başa çıkma, tehditlere hızlı bir şekilde cevap verme ihtiyacının yol açtığı stres gibi etmenlerle nasıl geliştiği konusuna odaklanmıştır. Evrimsel yaklaşım, aynı zamanda hayatta kalabilmek için grup dayanışmasının (group cohesion) önemi üzerinde durur. Öyle ki bir gruba ait olma ihtiyacı, gerçeklikten (truth) daha ağırlıklı rol kazanabilmektedir. Ancak bu ve benzeri yaklaşımlar, sahte, yanlış bilgi ve haberlerin kabulü ve yayılmasını beynin yapısı ve işleyişi ile ilişkilendirdiğinden bu durum karşısında mücadele edebilmenin güçlüğüne vurgu yapan, iyimser olmayan yaklaşımlar biçiminde nitelenmektedir (Lor, 2018, s. 315). Diğer açıklamalar, insanların neden gerçeğe örtüşmeyen inançlara sarıldıklarını araştıran sosyal psikolog ve siyaset bilimciler tarafından yapılan ampirik çalışmalardan türetilmiştir. İnsanların bilgilerini güncellemekten çok aynı bilgiyi farklı şekilde işlediğine dair kanıtlar artmaktadır. Örneğin bilgi davranışları siyasi bir parti taraftarlığının kalıp yargıları ile biçimlenen kişiler bu anlamda dikkat çeken örneklerdir. Bu kişilerin söz konusu partizanca tutumu, "doğrulama sapması" (confirmation bias) denilen, kendi düşüncelerine uygun bulduğu fikri benimseme ancak bu görüşle çelişecek bilgilere değer vermeme eğilimi olarak açıklanır. Buna karşın, kütüphaneciler, bilgi kaynak ve olanaklarının genişletilmesi ile beraber değişmez sanılan inançların değişip güncellenebileceği inancına sahiptirler. Kütüphanecilerin söz konusu bu inancı aynı zamanda kütüphanelerin demokrasilerdeki rolüne de işaret etmektedir (Jerit ve Barabas, 2012, s. 673; Lor, 2018, s. 315).

Sonuç olarak, gerçek ötesi bilgi ve haberlerin yaygınlığı, yaşamsal değer de taşıyabilen bilgi ve haberlere nasıl güvenebileceğimiz sorusunu ortaya koyar. Badke (2017, s. 57) ve Alvarez de (2017) pek çok yazar gibi komple teorilerine dahi kanmaya yol açan kaynakların çoğaldığı bu güvensiz ortamlarda bilgi ve medya okuryazarlığı ile biçimlenen eleştirel düşünme becerilerinin önemli bir çıkış noktası olduğunu düşünmektedir.

Eleştirel Düşünme: Bilgi ve Medya Okuryazarlığı

Alvarez (2017), bilgi okuryazarlığını, gereksinim duyulan bilgiyi tanıma, bulma, değerlendirme ve kullanma becerilerine sahip olma; medya okuryazarlığını ise medyaya erişme, onu analiz etme, değerlendirme ve medya yaratma becerisi olarak tanımlamaktadır. Yazara göre, özellikle, İnternet'te gezinirken yalan, sahte, yanlış haberlerle (fake news) karşılaşıldığı durumlarda, bilgi ve medya okuryazarlığının kritik önemi ortaya çıkar. Kurbanoğlu (2010, s. 725-26) çok fazla tanımlı olan, sürekli evrilen ve özellikle 1990'lı yıllarda popüler olan bilgi okuryazarlığı kavramına ilişkin 1970'li yıllarda yapılan tanımlarda daha çok bilgiyi bulma ve kullanma becerilerinden söz edildiğini ifade eder. Daha

sonra yapılan tanımlarda ise bilgi gereksinimi, bilgiyi bulma, kullanma, değerlendirme, iletme gibi bilgi problemi çözenin tüm aşamalarından söz edildiği görülür. Bu açıdan, Kurbanoğlu (2010, s. 726), 1989 yılında Amerikan Kütüphane Derneği (ALA) tarafından yapılan ve bilgi okuryazarlığını “bilgiye ihtiyaç duyulduğunda bunu hissetmek, ihtiyaç duyulan bilgiyi bulmak, elde edilen bilgiyi değerlendirmek ve etkin olarak kullanmaktır” şeklinde ifade eden tanımın kendisinden sonra üretilen tanımlara öncü olduğunu ileri sürer. Bilgi okuryazarlığının en yaygın kullanılan bu tanımı özellikle kütüphanecilik çevreleri tarafından benimsenmiştir (Kurbanoğlu, 2010, s. 726). Medya okuryazarlığı, en basit tanımlama ile tükettiğiniz ve yarattığınız bilgiler hakkında eleştirel düşünebilme yeteneğidir. Gerçeği fikirden/görüşten ayırt etme ve medyanın bazen insanları ikna etmek için nasıl kullanılabileceğini anlayabilme yeteneğini içerir. Medya okuryazarlığı, özellikle teknolojinin ve medyanın her yerde zemin sunduğu yanlış bilgilere karşı insanların bağımsızlık kazanmasına, bilinçli ve eleştirel bir düşünür olmalarına temel oluşturduğu için önemlidir (Gallagher ve Magid, 2017, s. 1). Önal (2007, s. 352) medya okuryazarlığını “çeşitli biçimlerdeki medya mesajlarına ulaşma, bunları çözümlenme ve değerlendirmeyle yetinmeyip, gerektiğinde medya aracılığıyla mesaj yaratma ve iletme süreci” olarak tanımlamaktadır. Kendisine göre, medya ve medyadan ulaşan mesajların kişileri yalnızca bilgilendirmeyip, onların değer yargılarını, tavırlarını, inançlarını ve çeşitli yönleriyle yaşama bakışlarını değişik açılardan etkilemesi, hatta yeniden şekillendirip değiştirmesi, "medya" ve "okuryazarlık" kavramlarını birbirleriyle bütünleştirmiştir. Bilginin yer aldığı ve teknolojinin kullanıldığı ortamlara yönelik beceriler kazanma gerekliliği okuryazarlık terimiyle birleşen çeşitli alanları ortaya çıkarmıştır (Önal, 2007, s. 337). Medya okuryazarlığı da, tıpkı diğer kavramlar gibi, çağımızın değişen koşullarına koşut olarak ortaya çıkan bir kavramdır.

McNicol (2016, s. XI), bilgi okuryazarlığının gerektirdiği eleştirel okuryazarlığın üzerinde uzlaşmış tek bir tanımın olmadığını belirtir. Bununla birlikte genel bir tanımlama ile eleştirel okuryazarlığın bireysel ve toplumsal gelişmenin önünü açan alternatif yolları keşfetmek üzere statüko ile mücadele edilmesi olduğuna işaret eder. McNicol'a (2016, s. XI) göre, insanlar tarafından yazılması nedeni ile hiçbir metin nesnel ve tarafsız olamaz çünkü insanların her birinin mutlaka belli bir dünya görüşü, değer yargıları ve ileri sürdüğü mesajlar bulunmaktadır. Ayrıca, yalnız yazar değil, okurları da farklı bilgi ve deneyimleri ile metne anlam katabilmekte, onu yorumlayabilmektedir. Bu da bir metnin herkes tarafından farklı yorumlanabileceği anlamına gelir. Badke (2017, s. 59), gerçek dışı bilgi ve haberlerin yayılmasını önleme yolunun bilgi okuryazarlığı eğitimi almak olduğunu savunur. Ancak kendi görüşünün elitist/seçkin olmamasını da altını çizmekte, dilerse herkesin bilgi okuryazarı olabileceğini ifade etmektedir. Ayrıca, kendisine göre, bu ideolojinin gündemin belirli bir parçası da değildir çünkü bilgi okuryazarı olmak, ideolojiye karşı olarak aynı zamanda kanıtları takip etmemizi de gerektirir (Badke, 2017, s. 59). Medyanın geçmişte yalnız birkaç organizasyon çerçevesinde yapılanmasına karşın günümüzde sayısız mekanizmaların elinde olması; ana akım medya, sayısız sağlayıcıdan yayılan çevrimiçi bloglar, ortam akışları (podcast) ve videolar ile herkesin gazeteci vatandaş (citizen journalist) olduğu sosyal medya gibi ortamların varlığı sorunu pekiştiren durumlardır. Bu kanal ve ortamlar, bir yandan canlı ve dinamik bir bilgi akışını yaratsa da bir yandan da güvenilir kaynakların seçimini güçleştirmiştir. Dolayısıyla, günümüzde, bir medya tüketicisi, medya yaratıcısı ya da her ikisi, hangisi olunursa olunsun, medya okuryazarlığına duyulan gereksinim her zamankinden daha büyüktür (Gallagher ve Magid, 2017, s. 2).

Bilgi ve medya okuryazarlığının eksikliği ile ortaya çıkabilecek en önemli sorunlardan biri etik ihlallerinin doğabilmesidir. Etik, bilimsel iletişimin önemli bir parçasıdır. Bilimdeki en yaygın yanlış davranışlardan biri intihaldir. İntihalden kaçınmanın kökleri eğitim ile atılmalıdır. Bilgi okuryazarlığı eğitimi ile öğrencilere bilginin değerlendirilmesi, kaynaklardan uygun yöntemler ile alıntı ve aktarmaların yapılması gibi yetkinlikler kazandırılmaktadır. Öğrenciler, diğer insanların fikirlerini kullanmanın uygun yolları hakkında eğitilmelidir. Modern teknolojiler, intihali her zamankinden daha kolay hale getirmiştir. “Kopyala-yapıştır” uygulaması bunlara bir örnektir. Öğrencilere, bu tür uygulamaların profesyonel ve bilimsel iletişim için bir tehdit olduğu öğretilmelidir. İntihal tespit yazılımı ve benzerleri tehdidi azaltabilir, ancak bilimsel bilgi üreticilerini denetlemenin tek ve yeterli yolu bu değildir (Grgić, 2014, s. 24)

Böyle bir atmosferde, kütüphane ve kütüphanecilerin yerinin sorgulanması, mesleki, etik bir sorumluluk olduğu gibi aynı zamanda kütüphanecilik mesleğinin geleceğine de yön verecek niteliği taşır.

Kütüphanecilerin Bilgi, Medya ve Eleştirel Okuryazarlık ve Eğitimi Üzerindeki Etkileri ve Önemi

Kütüphaneler, çok çeşitli bilgi kaynaklarına, bilgi yönetim sistemlerine ve eğitilmiş personele sahip olmaları nedeni ile bilgi okuryazarlığının gelişiminde kilit aktörler olarak çok önemli rol sahiptirler (Novo, 2016, s. 474). Alvarez (2017) kütüphanecilerin sıklıkla maruz kaldığı bir soruya işaret etmektedir: İnternet, akıllı telefonlar ve bilgisayarlar aracılığı ile bilgiye erişimin sınırsızlığı durumunda, bir kişi neden hala kütüphaneye gitmeye gereksinim duyabilir? Verdiği yanıt bir yandan bilgi ve medya okuryazarlığının önemini bir yandan da bu bağlamda kütüphanecilerin rolünün altını çizmesi bakımından önemlidir: “Gerçek şudur ki, birisinin gerçek ve komplo teorisini (conspiracy theory) ayırt edememesi durumunda İnternet’e erişimin hiçbir anlamı yoktur. Kütüphaneciler, kullanıcılarının bu ayrımı yapmayı öğrenmesine yardımcı olabilirler. Esasen, uygun bilgi ve medya okuryazarlık becerileri olmaksızın, İnternet her zaman kullanıcının gereksinimlerini karşılayamaz”.

Padgett'in (2017, s. 6) anlatımına göre medya okuryazarlığının erken yaşlarda öğretilmesi oldukça önemlidir. Çocuklar yaşamlarının ilk yılında medya ile etkileşime girmekte; medya üzerinde hem tüketici hem de üretici/yaratıcı rol kazanmaktadır. Bizlerin göremediği durum ise çocuklarımızı (bu biçimi ile) yaşadıkları dünyaya daha iyi hazırlamak için eğitim sisteminde mutlak bir devrimin gerekliliğidir. Bu devrime bağlı olarak eğitim programlarında medya okuryazarlığını gerekli kılan mevzuat/yasaların yapılandırılması ve/veya geliştirilmesi de şarttır. Eğitimcilerin medya okuryazarlığı konusunda mesleki gelişimlerinin sağlanması diğer gerekli koşullardandır. Biz yetişkinlerin teknolojiyi ve medyayı benimsememiz, çocukları/öğrencileri koruma tutumundan vazgeçmemiz ve tersine onların teknoloji ve medya kullanım becerilerini geliştirmelerine destek vermemiz gerekmektedir (Padgett, 2017, s. 6). Bu çerçevede, kütüphaneciler, kullanıcı eğitiminin önemli bir parçası olarak, bilgi ve medya okuryazarlığı konusunda, eğitimciler kadar kritik role sahiptirler.

Bilgi ve medya okuryazarlığının gelişimini engelleyen önemli sorunlardan biri de son yıllarda gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde kendini gösteren dijital/sayısal uçurum (digital divide) sorunudur. "Dijital uçurum" genellikle bilgi ve iletişim teknolojilerine (BİT) eşit olmayan erişim anlamına gelir. Bilgiye ve iletişim teknolojilerine erişimdeki farklılıklara ek olarak, insanların yeterli bilgisayar bilgi ve becerisi olmaması da dijital uçuruma neden olan önemli bir boyuttur. Sonuç olarak, "bilgi sahibi" olanlarla "bilgi sahibi olmayanlar" arasındaki uçurum/ eşitsizlik, büyük toplumsal sorunlara yol açmaktadır. Kütüphanelere ve eğitim kurumlarına, bu sorunun çözümünde aktif roller düşmektedir. Örneğin, Kanada'da, kütüphaneler ve okullar aracılığı ile halka bilgi okuryazarlığı programları sağlayarak, ülke içindeki dijital uçurumun kapatılması için çaba sarf edilmektedir. Kanada'da "Kanadalılar Arasında Bağlantı Kurma" (Connecting Canadians) politikasına uygun biçimde, halk kütüphaneleri halka ücretsiz bilgisayar erişimi sağlamak ve halkın bilgi ve okuryazarlık becerilerinin gelişimi için uygun siteler kanalı ile hizmet vermektedir (Lai, 2011, s. 81).

Amerika Birleşik Devletleri'nde, bilgi okuryazarlığı kavramı ilk olarak 1970'lerde ortaya çıkmış, 1980'lerde geliştirilmiş ve 1990'larda, özellikle üniversite kütüphanelerinde resmiyet kazanmış ve yaygınlaştırılmıştır. Bu süreçlerde kütüphane ve dolayısıyla kütüphanecilerin başlıca sorumluluğu, dermelerini ücretsiz olarak ödünç vermek, kişisel olarak yüz yüze ve/ya da çevrimiçi olarak referans hizmetleri sunmak ve en önemlisi de kullanıcılarına bilgiyi nasıl bulacağını ve değerlendireceğini öğretmek üzere tasarlanmış plan ve programları geliştirmek olmuştur. Misyonlarından biri de eğitim olan kütüphanecilerin bilgi okuryazarlığı eğitimindeki rolü, özellikle bilgi toplumu ve yapısının sürekli değişimine/gelişimine koşut olarak, daha da çok tartışılan bir konu olmuştur (Tewell, 2018, s. 10).

ABD'de Kasım 2015 ile Şubat 2016 arasında onüç üniversite kütüphanecisi ile yapılan derinlemesine görüşmeler ve görüşmelere ek olarak uygulanan bir çevrimiçi anket ile kütüphanecilerin kullanıcı eğitiminde eleştirel bilgi okuryazarlığı konusuna ne kadar yer verdiği, ne gibi sorunlarla karşılaştığı ve ne tür yararlar elde edildiği ölçülmeye çalışılmıştır. Bu çalışmanın diğer kütüphanecilere de örnek olması amaçlanmıştır (Tewell, 2018, s. 11). Çalışma kapsamında, eleştirel bilgi okuryazarlığı konusunda altı çizilen en önemli konulardan biri 1970'li yıllardan bu yana araştırılan bir duruma işaret etmektedir: Bir metin olarak okunduğunda, kütüphane sınıflandırma sistemleri, kütüphanecilere, bilginin kütüphanelerde nasıl düzenlendiğine dair beyaz hetero-ataerkil temellerin sorunsallığını irdeleme olanağını vermektedir. Bu, bir yandan da sınıflandırma sistemlerinin yapılandırılmış doğasına dikkati çekmektedir. Sınıflandırma sistemlerinin öğretilmesi, öğrencilere/kullanıcılara, konu başlıkları gibi araçların, bilginin keşfine ya da örtbas edilmesine nasıl katkıda bulunduğunu ve aynı zamanda baskın ideolojileri ve onun temsillerini nasıl somutlaştırdığını gösterme potansiyeline sahiptir. Yine, Amerikan Kongre Kütüphanesi Sınıflama Sistemi'nin-LC (Library of Congress) ana başlıklarına ilişkin öğrencilere neye dikkat ettikleri ve konu başlıklarına baktıkça neyi merak ettikleri sorulduğu zaman ortaya çıkan tartışmalar dikkate değerdir. Söz konusu tartışmalarda onlara göre LC sisteminde hangi konu alanlarının diğerlerinden daha önemli olduğu ve bu konuların nasıl etiketlendiği konusunda ilginç, eleştirel görüşler açığa çıkmıştır (Tewell, 2018, s. 15-16). Bazı kütüphaneciler, medyanın küreselleşme süreçlerine ve güdüleyici özelliklerine odaklanmanın, öğrencilerle bilgi okuryazarlığı hakkında konuşmanın verimli bir yolu olduğunu ifade ederken, bazıları da alternatif ve karşı kültür medya konusuna odaklandıklarını belirtmektedir. Kullanıcının, kütüphane dermesi ve abonelikleri hakkında sınırlı bir biçimde bilgilendirilmesi değil, alternatif medya ortam ve araçlarına ilişkin bilgilerin de eğitim süreçlerine dahil edilmesi etkin bir yöntem olarak benimsenmiştir. Alternatif medya konusuna odaklanması, öğrencilere kendi seslerinin çeşitli kanallardan duyulabileceğini gösterdiği gibi marjinalleştirilmiş perspektifleri de sunmanın bir yolu olmuştur (Tewell, 2018, s. 17-18).

Çalışmada elde edilen bulgular, kütüphanecilerin bilgi okuryazarlığı eğitiminde rolünün önemini ortaya koymaktadır. Kullanıcılar ile kurulan diyalog ve tartışmalar (Discussion and Dialogue); grup çalışmaları (Group Work); veri tabanları demoları sürecindeki tarama yönlendirmeleri (Skipping the Database Demonstration); derinlemesine düşünme (Reflection) ve problem kurma (Problem-Posing) söz konusu eğitimin önemli ayrıntılarıdır. Kütüphaneciler ile öğrenciler/kullanıcılar arasında geliştirilen diyaloglar, grup çalışmaları veya tartışmaları ya da belirli bir konu veya materyal üzerine görüş ve değerlendirmeleri, tüm çeşitliliği ile bu eğitim süreçlerinin önemli örnekleri arasındadır (Tewell, 2018, s. 18-19).

Kütüphane veri tabanlarına ilişkin eğitim süreçleri, bu bağlamda, önemli örnekler arasındadır. Kendisi ile görüşme yapılan bir kütüphaneci, bir veri tabanının kullanımına ilişkin bir demo/gösteri yapmanın tek başına anlamlı olmadığını

ileri sürmüştür. Bunun yerine, örneğin veri tabanında emeği geçenlerin rollerini tartışmak katkı sağlayabilir. Öğrenci/kullanıcının, bir makale ya da çalışmanın yazarının rolünü üstlenmesinin istendiği bir beyin fırtınası, öğrenci/kullanıcının yazarlık ve literatür hakkında anlayış geliştirmesini sağladığı gibi ona üniversiteyi daha önce farkında olmadığı biçimde ele alma olanağı da sunmaktadır. Kütüphaneciler tarafından öne sürülen bir diğer yol, öğrenci/kullanıcıların, aldıkları eğitimin kendileri için ne ifade ettiğine ilişkin derinlemesine düşünmeleri ve sorular üretmeleri için onlara zaman tanımadır (Tewell, 2018, s. 20). Şüphesiz, bu çalışmada da ortaya konulduğu gibi kütüphanecilerin, kullanıcılarının bilgi okuryazarlık ve becerilerinin gelişmesinde üstlenmeleri gereken eğitsel rol ve rehberliklerinin önünde insan kaynakları, zaman yetersizliği vb. çeşitli engeller bulunmaktadır. Ancak, bu engeller aşılamayacak boyutta önemi olan engeller olarak değerlendirilmemelidir. Dahası, bir kütüphanenin, kullanıcılarının bilgi okuryazarlığını geliştirmesi için kullanacağı zaman ve enerjinin, yalnız bireylerin değil toplumun da entelektüel gelişimine katkı sağlayacağına ilişkin farkındalık, konunun ne ölçüde önemli olduğunu ortaya koyar.

Rose-Wiles (2018) üniversite kütüphaneleri için önerilerini sunduğu çalışmada bu bağlamda başlıca karşılaşılan güçlükleri dile getirirken, sahte, yanlış bilgi ve haber olgusunun, üniversite kütüphanelerinden çok okul ve halk kütüphaneleri ile ilgili olduğunun da akla getirilebileceğine işaret eder. Ancak Rose-Wiles'a (2018, s. 201) göre, üniversite kütüphaneleri, özenle seçilmiş kitaplar, dergi ve veritabanı aboneliklerinin yanında çeşitli araştırma ortamları, araçları ve bilgi okuryazarlığı eğitimi olanakları ile bu anlamda daha özel bir yere sahiptirler. Şüphesiz sayılan bu olanaklar güvenli ve doğru bilgiye erişim için tek başına yeterli değildir. Sahte haberleri içeren araştırma kılavuzları ve/veya web seminerleri ile sunumları aktaran üniversite kütüphanecilerinin sayısının artması, kütüphanecilerin de bu sorunun bir parçası olabildiğini göstermektedir (Rose-Wiles, 2018, s. 201). Bu çıkarım, kullanıcılarını bilinçli bir biçimde yönlendirmesi beklenen kütüphanecilerin kendilerinin ne kadar bilinçli ve eğitilmiş olduğunun sorgulanması ve kütüphanecilerin konu bağlamında kendilerini geliştirmelerinin önemini ortaya koymaktadır. Rose-Wiles, (2018) genel olarak kütüphanecilerin doğru kaynakların seçimi, yayıncılar, veri tabanı üretici firmaları vb. ilişkili tüm kişi, kurum ve kuruluşlarla koordineli biçimde çalışma vb. konulara özen göstermesi gerektiğini vurgulamaktadır. Yazarın üstünde durduğu diğer önemli nokta, kütüphanecilerin bilgi okuryazarlığı konusunda eğitim, çalışma ve programlara ağırlık vermesi gerekliliğidir.

Özellikle üniversitenin ilk yılında bilgi arama davranış alt yapısı daha eksik olan deneyimsiz öğrencilerin yönlendirilmesinde onların çabuk yılmasını engelleyecek türden bir yapılanma sağlıklı olacaktır. Örneğin veri tabanları üzerinde arama stratejileri geliştiren bir öğrenci, sıklıkla kimlik kontrolü isteyen, hata (error) mesajları verebilen, erişimi istenilen bir makalenin tümü yerine içindekiler sayfası vb. dolaylı ortamları sunan, karmaşık yapıda olan sistemler kendisini yorduğu için kolaylıkla kütüphane ortamını terk edip alışık olduğu Google ve benzeri arama motorlarına başvurabilmektedir. Üstelik öğrencilik yaşamı sınırlı olduğundan bilgi ve medya okuryazarlığının ömür boyu sürecek bir alışkanlık olması gerektiği unutulmamalıdır. Üniversite kütüphanesinin sunduğu kaynaklar ve ortamlar dışında günlük yaşama giren Google, Google Scholar, bloglar, sosyal medya vb. ortamından elde edilecek tüm bilgilerin ille de yanlış olmayabileceği de göz önüne alınır, burada hedeflenmesi gereken durum öğrenci ve kullanıcılara sayılan bu ortamlar arasında fark edilebilir nitelikte bir kütüphane ortamı ile olanaklarını sunmaktır. Özellikle etkin ve verimli araştırma yapmanın önünde bir engel teşkil eden ve yaygın rastlanılan durum, araştırma sürecinde daha sürecin başında elde edilen ilk tarama sonuçları ile yetinilmesi ve araştırmanın daha derin boyutlara taşınmamasıdır. Eleştirel düşünmenin gelişmesini engelleyen bu ve benzeri durumlar için kütüphanecilerin düzenleyeceği ve/veya destekleyeceği eğitim plan, program ve araçları, kullanıcıların daha derin ve bilinçli araştırma yapabilecek altyapıyı edinmelerini sağlayacaktır (Rose-Wiles, 2018).

Gerçeklerin sapırıldığı ve denetimsizce büyüyen biçim ve nitelikteki bilgilerin, dolayısıyla bilgi kirliliğinin hızla yayıldığı dünyamızda, her tür kütüphane ve bilgi merkezinde hizmet veren sorumluların doğru bilgi ve kaynaklara ilişkin bilinç ve yönlendirmeleri gittikçe daha fazla önem kazanmaktadır. Bu çerçevede, toplumların geleceğini belirleyecek genç nesiller en önemli hedef kitleler sayılır. Amerikan Kütüphane Derneği (American Library Association, 1998), bu sorunlara ilişkin çözümler önerirken sunduğu standartlarla okullarda kütüphanelerin rolüne işaret eder: Okul kütüphanesinin medya programları kanalıyla sağlanan hizmetlerin en temel öğrenme çıktıları "bilgi okuryazarlığı" kategorisinde değerlendirilen ölçütlerdir. Kütüphane medya uzmanlığı (library media specialist's mastery) çok çeşitli kitlelerin bilgi ihtiyaçlarına duyarlılıklar kadar geleneksel olarak geniş bir yelpazedeki bilgi formatlarına ilişkin bilgiyi ve farkındalığı kapsar. Meslek, özellikle son yıllarda, çeşitli yeni teknolojiler aracılığıyla sunulan bilginin hızla ve sürekli olarak genişlemesinin getirdiği öğrenme ihtiyaçlarını tanımlamak ve karşılamak yönünde öncü konuma yerleşmiştir. Okullarda artık öğrenci merkezli bir kütüphane medya programı temel alındığından, sürecin temel taşı olan kütüphane medya uzmanının öğretmenler, yöneticiler ve diğerleriyle işbirliği önemlidir. İlişkili süreçler içinde, kütüphaneci, öğrencilerin ilgi ve yeteneklerini teşvik etmek, güçlendirmek ve onlara olanaklar sunmak anlamında önemli rol oynamaktadır. Öğrencilerin her an ellerinin altında olan küresel kaynaklardan faydalanabilmeleri için gereksinimleri olan bilgi kavramları ve stratejilerine hakim olmaları, bu bağlamda yeteneklerini geliştirmeleri ile sağlanan çerçeve aşağıdaki gibi özetlenebilir (American Library Association, 1998, s. 2-4):

Karmaşık ve çelişen bilgi sunumlarını analiz edebilme; Bireysel yaklaşımlar, bilimsel disiplinler ve kültürel anlayışların çeşitliliğine dayanan farklı bakış açılarına ilişkin anlayış; Eleştirel düşünme,

karar verme ve problem çözme bağlamlarında bilgiyi yetkin bir şekilde kullanma; Yeni bilgi üretme ve fikirleri verimli ve etkili bir şekilde ileten ürünler ve sunumlar oluşturma; Özellikle, küresel çerçevede, bilgiye ilişkin düşünce özgürlüğü, bilgiye adil erişim ve entelektüel mülkiyet haklarının korunması gibi hassas konularda sorumlu bir şekilde hareket etme; Değişen bakış açılarını özümseyebilecek, değişime ayak uydurabilecek ve topluluk refahına katkı sunan, yaşam boyu öğrenen bireyler olarak gelişme (American Library Association, 1998, s. 2-4).

Pandita, (2014, s. 58) bilgi kirliliğine medya ve internet ortamının etkisini ele aldığı çalışmasında önemli gördüğü etik sorumluluk ile yasal sınırlara dikkati çeker: Medya topluma özgün, doğru, güvenilir bilgiyi yayma sorumluluğunu ihmal etmektedir. Bilgi ve haber öğelerinin sansasyonel biçimde sunulması, gerçekliklerini gölgelemektedir. Mesleki etik ve kamuoyuna karşı duyarlılık, medyaya hatırlatılması gereken bir sorumluluktur. İnternetin kişi ve/veya kurumları karalayan, onur kırıcı mesajları yayan, bilgiyi tahrif eden ortamı, istenilen mesajlar yerine spamlarla dolan e posta kutuları, dolandırıcı mekanizmalar, sosyal medyanın intihale açık ortamı ve pek çok etken de etik ve yasal bağlamda değerlendirilmelidir. Bilgi kirliliği denetimi, daha çok otokontrol ve etiğin öznesidir. Bireyler veya kuruluşlar tarafından gerçeklerin saptırılması kasıtsız da gerçekleşebilmektedir. Ancak, bu anlamda kasıt olması, eylemi daha ciddi bir boyuta taşır (Pandita, 2014, s. 58). Toplu (2012, s. 683-684) benzer biçimde, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra ortaya çıkan iki kutuplu, rekabete dayalı bilimsel ortamın tetiklediği etik ihlallerine değinirken, bu ihlallerin özellikle elektronik yayıncılık ve internetin gelişimi ile daha uygun zeminler bulduğuna değinmektedir.

Buraya kadar anılan tüm sorunlar kütüphanecilerin ilişkili tüm mekanizmalarla beraber iletişim ve işbirliği içerisinde ele alması gereken konulardır. Uluslararası bir kuruluş olan IFLA (Uluslararası Kütüphane Dernekleri ve Kurumları Federasyonu) tarafından okul kütüphaneleri için hazırlanan kılavuz (IFLA, 2015, s. 39) bir okul kütüphanecisinin temel değerleri arasında okuryazarlık ve okumanın yaygınlaştırılması; sorgulamaya dayalı öğrenme (problem temelli öğrenme, eleştirel düşünme vb.); teknoloji ile bütünleşme; mesleki gelişim ve edebiyat ile kültüre değer vermenin yanında bilgi ve medya okuryazarlığına vurgu yapmaktadır. Bilgi ve medya okuryazarlığı kapsamında başka alfabe ile yazma ve her türlü medya ortamına aşinalık dahil bilgi ve medya okuryazarlığına ilişkin tüm bilgi ve becerilere atf yapılmıştır. Aynı kılavuzda (s. 7) bunun aynı zamanda toplumsal ve etik sorumluluk çerçevesinde ele alındığı görülür. Bilgi okuyazarı öğrenciler, bilgi gereksinimlerinin farkında olan ve fikir dünyasına aktif olarak katılan yetkin, öz-yönelimli öğrencilerdir. Onlar, problemleri çözmeye yeteneklerine sahip ve araştırdıkları konularda ilişkili, güvenilir bilgilerin nasıl bulunabileceğini bilen kişilerdir. Aynı zamanda, teknoloji araçlarını yönetebilme becerisini sahip, esnek, değişime uyum sağlayabilen ve hem bireysel hem de grup olarak işlev görebilen öğrencilerdir (IFLA, 2015, s. 7).

Amerikan Kütüphane Derneği tarafından "Information Literacy Competency Standards for Higher Education" başlığı altında yayımlanan (American Library Association, 2004) kılavuz, gençlerin yetkin bilgi okuyazarları olmalarına ilişkin sürdürülecek çalışmalarda üniversite kütüphanecilerinin rolüne değinir. Bu çalışmaların, üniversitede eğitime katkı sunan tüm kişi, kurum, kuruluşlarla beraber kütüphanecileri içine alan bir koordinasyon ağı çerçevesinde gelişmesi beklenmektedir. Kılavuzda (American Library Association, 2004) üniversitelerde bilgi okuyazarlığının ders programları ve tüm diğer programlar ile beraber yaygınlaştırılmasının, öğretim elemanları, kütüphaneciler ve yöneticilerin işbirlikçi çabalarını gerektirdiği ileri sürülmüştür. Öğretim elemanları, öğrencilere bilinmeyenleri keşfetme, bilgi gereksinimlerini karşılama ve öğrencilerin ilerlemesini izleme konusunda rehberlik ederken, bu süreci koordineli biçimde üniversite kütüphanecileri ile beraber yönetmektedir. Üniversitenin kütüphanecileri bu süreç için uygun program ve hizmetlerin seçimi ve değerlendirmesini yapmak, ilişkili materyal ve koleksiyonları düzenlemek ve devamlılığını sağlamak ve bilgi arayışı olan öğrenci ve öğretim elemanlarına destek vermekle sorumludurlar. Üniversite yönetimi ise bilgi okuyazarlığı programlarının başlatılması ve/veya geliştirilmesi, bu amaçla yapılan planlama, kaynak ve finans sağlama vb. konularda girişimleri, çabaları olan öğretim elemanları, kütüphaneciler ve diğer profesyoneller arasında işbirliği ile personelin gelişimi için olanaklar sağlamakla yükümlüdür.

Huysmans, (2016, s. 53) tarafından verilen bilgilere göre, halk kütüphanelerinin okuyazarlığın gelişimini desteklemek üzere sunduğu ödünç kitap verme gibi temel işlevleri hala değerini korurken, bu kütüphaneler yavaş yavaş çok yönlü, çok çeşitli bilgi ve medya araçları ile donatılmış zengin öğrenme ortamlarına dönüşmektedir. Günümüzde halk kütüphaneleri medya laboratuvarları ve makerspace denilen yaratıcı alanları oluşturarak, yazılım yarışmaları (hackathons) vb. düzenleyerek hizmet vermektedir. Medyanın her türlü etkilerini de göz önüne alarak, bu süreçlerde bir taraftan çocukların zarar görmesini, yaşlıların izole edilmesini önlemek ve bir taraftan da bireylerin yeteneklerini, yaratıcılıklarını desteklemek gibi hassas dengelerin de korunmasına çabalamaktadırlar. Halk kütüphanesinin toplumdaki rolünün tarihsel gelişimi, kademe kademe bilgiye erişimden bilginin paylaşımı felsefesi ve kültürüne doğru değişim göstermektedir. 2000'li yılların başından bu yana, Avrupa Komisyonu ve Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü (Organisation for Economic Co-operation and Development/OECD) çalışanlar ve genel olarak vatandaşlar için, ekonomi ve bir bütün olarak toplum için bilginin önemine işaret etmektedir. UNESCO ve IFLA (Uluslararası Kütüphane Dernekleri ve Kurumları Federasyonu) gibi kuruluşlar bireylerin, toplulukların ve toplumların sosyal ve kültürel gelişiminde medya ve bilgi okuyazarlığının önemini vurgulamaktadır. UNESCO ve IFLA, medya ve bilgi okuyazarlığı (media and information literacy/MIL) için üniter bir çerçeve oluşturmuştur. Bu kuruluşlar, kullanıcılarının medya ve bilgi okuyazarlığını geliştirmeleri için aynı zamanda kütüphanecileri de desteklemektedirler

(Huysmans, 2016, s. 53). Yine, Huysmans, (2016, s. 53) halk kütüphanelerinde medya ve bilgi okuryazarlığına ilişkin araştırmaların azlığına vurgu yaparken, bu sınırlı çalışmalar nedeni ile halk kütüphanelerinde medya ve bilgi okuryazarlığı programlarının etkinliğine ilişkin net bir yargıya varılmadığını ileri sürmektedir. Yazar, bilgi davranışları hakkındaki geniş kapsamlı araştırmaların bu konuya ışık tutacağı ve kütüphanecilere öngörü kazandıracağı görüşündedir.

Bireylerin yaşam boyu öğrenimleri boyunca gereksinim duyduğu bilgi okuryazarlığı bilgi ve becerilerinin kazandırılmasında ve/veya geliştirilmesinde, türü, amacı ve hedef kitlesi ne olursa olsun, tüm kütüphanelere önemli sorumluluklar düşmektedir.

Sonuç ve Öneriler

Günümüz iletişim ve teknoloji araçlarının sunduğu bireysel ve toplumsal gelişimi destekleyen kanallar bir yandan da nesnel bilgilerin kolaylıkla saptırıldığı, kaynağı belli olmayan, kurgusal, sahte ve yalan haberlerin yayılarak kamuoyunu yanlış yönlendirebildiği ortamlara dönüşmüştür. Bireylerin en temel, demokratik hak ve özgürlüğü olan kendilerini yönetecek kişi ve kişileri seçme hakkı süreçlerinde belirleyici durumdaki siyasal parti söylem ve propagandalarında gerçek ötesi veri ve bilgilerin kullanılması, kamuoyunun yanlış yönlendirilmesine neden olmaktadır. ABD başkanlık seçimleri, Brexit süreci gibi birçok örneği olan bu durum, gerçek olan ile olmayanın ayırımı üzerine düşünmeyi daha da tetiklemiştir. Gerçek olduğu kanısı ile kullanılan kimi bilgiler – sahte bir reçetenin tedavi için kullanılabilmesi gibi- yaşamsal düzeyde olumsuz sonuçları ortaya koyabilmektedir.

Gündelik yaşam kadar bilim dünyasına da yayılan bu olumsuzluk karşısında duyarlılık geliştirmek ve çözümler aramak için öncelikle yeterli bilinç ve farkındalığın geliştirilmesi zorunludur. Gerçek bilginin gerçek olmayanlar arasından ayıklanarak seçilmesi, bilgi ve medya okuryazarlığı bilgisini edinmiş, eleştirel bakış açısı olan, eğitilmiş, kültürlü, etik ve ahlaki değerlerle donanmış bireylere sahip bir toplumun gelişimi ile sağlanabilir. Toplumun eğitsel, sosyal, kültürel, ekonomik ve yasal tüm katmanlarında koordineli bir işbirliği ve iletişim ağı içinde yalnız resmi değil gönüllü kişi ile kurum ve kuruluşların da dahil olacağı girişim ve çabalar, bu sorunun çözümüne ilişkin temeli oluşturacaktır. Sahip oldukları misyon ve mesleki bilgiler nedeni ile kütüphaneciler, bu koordinasyon zincirinin en önemli halkası sayılırlar. Kütüphanelerin yüzyıllar boyunca temel hedefi olan birey ve dolayısıyla toplumların eğitsel, kültürel, kişisel, sosyal gelişimine katkı sunmak; bilgili, kültürlü, öngörü sahibi, entelektüel, duyarlı toplum üyeleri ile küresel kalkınmanın önemli bir parçası durumuna gelmek, içinde bulunulan çağın gereksinimlerini tanımakla gerçekleşebilir. 21. yüzyıl insanının gelişimi için ölçüt kabul edilen eleştirel bilgi okuryazarlığı, internet, yeni medya vb. ortamlarda bilginin değerlendirilmesi ile kullanımı konularında bilinçlilik ve benzeri bilgi ile beceriler, anılan konularda eğitilmiş, yetkin kütüphanecilerin kılavuzluğu ile daha kolay gerçekleşebilmektedir. Şüphesiz, bu aynı zamanda toplumsal düzeyde ortak bir iradeyi gerektirmektedir. Konuya ilişkin toplumun, devlet yönetimi kademeleri başta olmak üzere, eğitim, kültür kurumları ve sistemlerinde oluşturulan farkındalık, planlama aşamasından başlayarak, uygulamalar ile beraber içselleştirilecektir. Söz konusu uygulamaların etkinliğine ilişkin araştırma, ölçüm ve değerlendirmeler sonucunda elde edilen bulgular ise gelişim ivmesini hızlandıracaktır. Kısacası, kütüphanelerin, açık bir sistem anlayışı çerçevesinde, hedeflerine ortak olan tüm diğer ilişkili kurum ve kuruluşlarla (resmi, gönüllü vb.) birlikte geliştirdikleri ortak çabaların ürünü olan sinerji, arzu edilen hedeflere ulaşmanın önemli bir anahtarı sayılmalıdır.

Kaynakça

- Alvarez, B. (2017). FEATURE | Public Libraries in the Age of Fake News. *A Publication of the Public Library Association, Public Libraries Online*.
- American Library Association. (1998). *Information literacy standards for student learning*. Chicago: AASL.
- American Library Association. (2004). *Information literacy competency standards for higher education*. Chicago: ACRL.
- Atmaca, A. Ö. (2016). Olay incelemesi: ABD'nin hakikat ötesi başkanı: Donald Trump, *The Turkish Yearbook of International Relations*, 47, 105-111. Erişim adresi: <http://www.politics.ankara.edu.tr/dergi/tybook/47/6-2016--Olay-Incelemesi.pdf>
- Badke, W. (2017). Post-truth, false news, and information literacy. *Online Searcher*, 41(4), 57-59.
- English Oxford Living Dictionary. (2018). Post truth, Oxford, UK: Oxford University Press. Erişim adresi: <https://en.oxforddictionaries.com/definition/post-truth>
- Gallagher, K. ve Magid, L. (2017). *Media literacy & fake news*. ConnectSafely.
- Grgić, I. H. (2014). IL and Information ethics: How to avoid plagiarism in scientific papers. S. Špiranec, S. Kurbanoglu, R. Catts, E. Grassian, D. Mizrahi, M. B. Zorica (Ed.), *The Second European Conference on Information Literacy (ECIL)* içinde (s. 24). 20-23 Ekim 2014, Zagreb: Zagreb Üniversitesi.
- Huysmans, F. (2016). Promoting media and information literacy in libraries. M. Franke (Ed.), *Research for CULT Committee: Public libraries - Their new role: workshop documentation* içinde (s. 49-67). Brüksel: European Parliament. Directorate-General for Internal Policies. Policy Department B: Structural and Cohesion Policies.
- IFLA. (2015). *IFLA school library guidelines*. 2. ed. Den Haag, Netherlands.
- Jerit, J. ve Barabas, J. (2012). Partisan perceptual bias and the information environment, *Journal of Politics*, 74(3), 672-684.
- Keyes, R. (2004). *The post-truth era: Dishonesty and deception in contemporary life*. New York: St. Martin's Press.
- Kurbanoglu, S. S. (2010). Bilgi okuryazarlığı: Kavramsal bir analiz. *Türk Kütüphaneciliği*, 24(4), 723-747.

- Lai, H.-J. (2011). Information literacy training in public libraries: A case from Canada. *Educational Technology & Society*, 14(2), 81-88.
- Lor, P. J. (2018.). Democracy, information, and libraries in a time of post-truth discourse. *Library Management*, 39(5) 307-321.
- McNicol, S. (Ed.). (2016). *Critical literacy for information professionals*. London: Facet Publishing.
- Novo, A. (2016). Collaboration and information literacy in Portuguese school libraries: A challenge for the future. *Qualitative and Quantitative Methods in Libraries (QQML)*, 5, 473- 481.
- Önal, İ. (2007). Medya okuryazarlığı: Kütüphanelerde yeni çalışma alanı. *Türk Kütüphaneciliği*, 21(3), 335-359.
- Padgett, L. (2017). Filtering out fake news: It all starts with media literacy. *Information Today*, 34(1), 6.
- Pandita, R. (2014). Information pollution, a mounting threat: Internet a major causality. *Journal of Information Science Theory and Practice*, 2(4), 49-60.
- Rose-Wiles, L. (2018). Reflections on fake news, librarians, and undergraduate research. *Reference & User Services Quarterly*, 57(3), 200-204.
- Şener, O. (2016, 27 Kasım). Post-truth neden bu kadar gündemde? *teyit.org*. Erişim adresi: <https://teyit.org/post-truth-neden-bu-kadar-gundemde/>
- Tewell, E. C. (2018). The practice and promise of critical information literacy: Academic librarians' involvement in critical library instruction, *College & Research Libraries*, 79(1), 10-34.
- Toplu, M. (2012). Bilim etiği: İnternetin bilim etiği üzerine etkileri. *Türk Kütüphaneciliği*, 26(4), 654-698.

Bilgi Hizmetlerinde Yenilikçi Yönetim

Mustafa Bayter

Doç. Dr., Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Bilgi ve Belge Yönetimi Bölümü, mbayter@hotmail.com

Öz: Son araştırmalara göre bilgi merkezlerine olan talep azalma eğilimindedir. Toplumsal, ekonomik, kültürel yaşam ve koşullar değişmektedir. Yeni nesil, araştırmalarını internetten yapmaya başlamıştır ve bu ortamda sunulan bilgi ile yetinmektedir. Günümüzdeki değişim ve gelişim, daha çok ve çeşitli formatta bilgiyi kullanıcının yararlanmasına sunmaktadır. Artan ve çeşitlenen kaynaklar, bilgi ve belge yöneticilerinin yenilikçi hizmetler ortaya koymalarını gerektirmektedir. Yenilikçilik kavramı yeni ve değişik bir şey yapmak, yenileşmek, başkalaşmak anlamında kullanılan Latince *innovatus* fiilinden türetilmiştir. Günümüzde özellikle bilim ve teknoloji dünyasında ön plana çıkan, bilgi ve teknoloji çağının birbiriyle etkileşimli bir şekilde yaşanması sonucunda önemini her geçen gün artırmıştır. Yenilikçilik, Türkçe’de yenilenme ve yenileşim gibi karşılıklar bulan bir kavram olarak dikkat çekmektedir. Yenilikçilik, bilgi merkezlerinde de yeni ve değişik bir bilgi hizmeti üretmek, bilgi merkezini sürekli olarak yenileştirme anlaşılmaktadır. Bilgi merkezlerinin bilgi toplumunun lokomotif olması ve bilgi merkezlerinin gelecekte de önemini sürdürmesi için topluma ulaşacak yenilikçi hizmetlere ihtiyaç vardır. Geleceğin başarılı kurumları, kendini geliştirebilen insanlardan oluşan akıllı kurumlar olacaktır. Onun için bilgi merkezlerinde sunulan standart hizmetlere yeni hizmetler, yeni sunum yolları eklenmelidir. Ancak o zaman bilgi hizmetlerinde yenilikçilik, düşünce ve yenilikçi bir anlayış içinde hizmet gerçekleştirilebilir. Yenilikçilikte başarının anahtarı, yenilikçiliği kurum kültürü ve stratejisinin bir parçası yapabilmektir. Kullanıcının ilgisini çekmek ve kurumsal varlığı sürdürebilmek açısından yenilikçilik yaklaşımının önem kazandığı, bu bakış açısı yaklaşım sonucunda ortaya çıkacak yenilikçi hizmetlerin ise bilgi merkezlerinin kullanım, etki, tanınırlık, kabul görme, örnek alınma vb. oranlarını artıracığı göz ardı edilmemelidir. Bu çalışmada, bilgi merkezlerinde yenilikçilik yönetimi ele alınmaya çalışılmıştır..

Anahtar kelimeler: Yenilikçilik; bilgi merkezi; yenilikçi hizmetler.

Giriş

Tarım ve sanayi toplumundan sonra, yaşadığımız çağ bilgi çağı ve parçası olduğumuz toplum bilgi toplumu olarak tanımlanmaktadır. (Aksay, 2011, s. 7). Bilgi toplumunda yenilikçi bilgi hizmetleri ön plana çıkmıştır. Toplum içinde bulundurduğu sinerjisiyle sürekli olarak bir hareketlilik ve değişim içerisindedir. Bu değişim hareketi okuma yazma ile yani okuryazarlık oranının gelişmesiyle başlamış, teknolojinin gelişmesiyle de hız kazanmıştır. İçinde yaşadığımız yenilik ve değişim çağının en etkili olayları artan bilgi artışıyla teknolojinin gelişiminin doğru orantılı olmasıdır.

21. yüzyılda tüm faktörlerden etkilenen değişim ve gelişim daha da karmaşık bir hal almıştır. Bu karmaşıklığı çözenin en büyük adımı da “yenilikçilik” kavramından geçmektedir. Yenilikçiliğin benimsenmesinin en büyük sebebi küreselleşme ve getirdiği bazı zorluklar olmuştur. Bilişim teknolojilerindeki gelişmelerin etkisiyle bu zorluklar çoğalmış, en ileri kurumlar bile kendilerini geliştirmek için yenilikçi olmaya çalışmaktadır. Başarılı kurumlar olmak için, yenilikçiliğin gereklerini yerine getirmeye başlamışlardır (Demirel ve Seçkin, 2008, s. 190). Bilgi teknolojisinin gelişmesi bireylerin daha çok bilgi kullanımına gereksinim duymasına sebep olmuştur. Aranılan bilginin karşılanabileceği yerlerden biri de kütüphanelerdir. Kütüphane din, dil, ırk, cinsiyet, milliyet, yaş, eğitim düzeyi gözetmeksizin tüm insanların ihtiyacı olan bilgi kaynaklarını ve bilgiyi farklı araçlarla sağlayan, insanların boş vakitlerini yararlı biçimde geçirebileceği, farklı insanlarla iletişime geçip sosyalleşebileceği ortamlar olarak nitelendirilebilir. Fakat gelişen ve değişen teknolojinin etkilediği insan ve yaşam biçimleri kütüphanelere olan ilgiyi azaltmaya başlamıştır (Tonta, 2009, s. 745). Bilimsel yayınlarda “dijital yerli” olarak nitelenen, doğduğundan beri bilişim teknolojilerinin içinde olan ve internet, bilgisayar, cep telefonu ve cep telefonuyla hayatımızın içerisine giren sosyal medya gibi dijital araçları kullanarak yetişen günümüz gençlerinin kütüphanelere olan ilgilerinin her geçen gün düştüğü her geçen gün uzaklaştığı ve faydalanmayı bıraktığı bilinen bir gerçektir (Altay, Todorova ve Dursun, 2013, s. 188). Bu dijital yerlilerin bilgi ihtiyaçlarını karşılamak, hem fiziksel hem de dijital bilgi merkezlerinin gerektirdiği özellikleri birbiriyle bağdaştırmak ve her zaman “hazır ve nazır” bir bilgi merkezi kurmak, bilgi ve belge yöneticilerinin karşılaştıkları zor bir görevdir (Dempsey, 2009).

Günümüzde kütüphane kullanıcılarının beklenti ve gereksinimleri farklılaşmıştır. Kütüphaneler değişen beklenti ve ihtiyaçları analiz etmeli, kütüphanelere olan ilgiyi arttıracak yöntemler belirlemeli, buna uygun yenilikçi hizmetler oluşturarak bunları geliştirmeli ve kullanıcıların beklenti ve ihtiyaçlarını karşılayarak kullanıcılara yenilikçi bir hizmet sunmalıdır (Uçak, 1995, s. 42). Tüm bunlar düşünülürken kullanıcı profili göz önünde bulundurulmalı, her kurum kendi yenilikçi modelini belirlemeli ve bunun üzerinde çalışmalıdır. Halk kütüphanelerinde kullanıcı profili bölgesel olarak

değişmekte, okul kütüphanelerinde, üniversite ve araştırma kütüphanelerinde kullanıcı profili fazlasıyla farklılık göstermektedir. Bu farklı profildeki kullanıcıların beklentisini karşılayarak memnuniyet düzeyi arttırmalı, kullanıcıların ilgi ve algısı canlı tutulmalıdır. Yenilik yapacak bilgi merkezi hangi kullanıcı profiline veya grubuna hitap ettiğini belirlemeli daha sonra ise hangi alanda yatırım yapacağını belirleyerek kullanıcı potansiyelinin sürekliliğini sağlamalı ve onları memnun etmelidir.

Yenilikçilik Kavramı ve Kapsamı

İnovasyon kavramı yeni ve değişik bir şey yapmak, yenileşmek, başkalaşmak anlamında kullanılan Latince innovates fiilinden türetilmiştir. (Yamaç, 2001'den aktaran Alaca, 2015, s. 29). Türkçe karşılığı olarak inovasyon yenilik, yenilikçilik, yenileşim anlamına gelmektedir.

Yenilikçilik; yeni hizmetler yaratma süreci, yeni hizmetlerin yaratılmasında kullanılan yöntemi açıklama aracı, örgütsel bir işlevin adı, politikacının ağzında belli belirsiz bir sosyal yarar ve nihayet insanlığımızı tanımlayan bir karakter özelliği olarak tanımlanabilir. (Demirel ve Seçkin, 2008, s. 191-192). Yenilikçilik bireyin yeni bir ürün veya hizmeti ortaya koymayı içinden gelerek isteyerek gönüllü olması anlamına gelebilir. (Çiçek, 2011, s. 46-47; aktaran Altay ve diğerleri, 2013, s. 186). Yenilikçilik; yeni ürün, hizmet veya süreç ya da yeni bir kurumsal yöntemin gerçekleştirilmesi olarak betimlenebilir. Yenilikçiliği, gerçek ve tüzel kişiler tarafından yaratıcılık sonucu ortaya konan yeni düşünce ve seçeneklerin, değer yaratan, değişimi ve gelişimi etkileyen uygulamalar olarak da tanımlayabiliriz. (Alaca, 2015, s. 29). Bu tanım yaratıcılığa değinmiş, yenilikçilik ve yaratıcılığın farklı şeyler olduğunu belirtmiştir. Yaratıcılık bireysel olarak sahip olunan bir yetenek olarak, yenilikçilik ise örgütlerin sahip olduğu bir yetenek olarak kabul edilebilir. Yenilik, çözülmemiş sorunları çözmeyi, değişen gereksinimleri karşılamayı, var olan ürün, hizmet ve süreci daha kullanışlı ve güzel bir hale getirmeyi amaçlar. Yenilikçilik, yalnızca yeni olmak değil aynı zamanda kullanışlı, faydalı olması ve bireye değer katması gereken bir yaklaşımdır. Organizasyonlar tarafından oluşturulan yeniliklerin yenilikçi sayılabilmesi için birtakım özelliklerinin olması gerekmektedir. Bu bağlamda Samen (2008, s. 365-366), yenilikçiliğin temel özelliklerini şöyle sıralamaktadır:

Yenilikçilik:

- İltir. Daha önce gerçekleşmemiş olanı meydana getirir. Yeni ürün, yeni hizmet üretmektir.
- Sezgi ve hayal gücünü kullanma ile oluşur.
- Daha önce var olanın aldığı son şekildir. Katma değer getirir.
Merak ve sorgulama sonucu oluşur. Nedir, nasıldır, niçin böyledir, daha farklı nasıl olabilir? Soruları yenilikçi düşünmeye teşvik eder.
- Zorunluluktur. Dünyamızda gelişmeler çok hızlı bir şekilde yaşanmaktadır.
- İhtiyaçtır. Her gün yeni bir sorunla karşılaşma ihtimali çok yüksektir. Mevcut çözüm önerileri sorunları çözmede yetersiz kaldığında, yenilikçi fikirlere ihtiyaç duyulur.
- Öğretilebilirdir.
- Özgür düşünebilme ve çalışma ortamı ister.
- Dört temel boyuttan oluşur. Bu boyutlar; akıcılık, esneklik, özgünlük ve ayrıntılamadır.
- Bir takım süreçleri içerir. Bu süreçler İhtiyacın belirlenmesi, eldeki bilgilerin gözden geçirilmesi, bilginin sindirilmesi, parıltının sezilmesi, ortaya çıkanların değerlendirilmesidir. Bu beş adım başarıyla uygulandığında yenilikçi düşünceler geliştirilebilir.

Yenilikçilik, yenilikçi düşünme kurumlar açısından büyük önem arz eder. Yeni ve etkili düşünceler oluşturmak, bunları süreçlerden geçirerek uygulamaya koymak sonuçta bir kazanç elde edilmesini sağlar. Emek, zaman, para, çaba vb. şeylerden kazanç elde edilir. Yaratıcı düşünce yenilik için olmazsa olmazdır. Ancak yaratıcılığın olması yenilik için tek başına yeterli değildir. Yenilikçilikte başarılı olabilmek için, kurum içindeki yaratıcı düşüncelerden yararlanılmasının yanında kurum dışında oluşan ya da gelişen yeni düşüncelerden de yararlanılmalıdır (Duran ve Saraçoğlu, 2009, s. 60). Teknoloji artık hayatın her alanında etkin olan bir alandır. Teknolojinin hızlı ve önlenemez değişimi örgütlerin de buna ayak uydurması ihtiyacını doğurur ve yenilik gerekli duruma gelir, Bir başka deyişle yeniliğe mecbur kalınır. Böylelikle örgütler değişim ve yenilik yeteneklerini geliştirirler.

Günümüzde yenilikçilik ve yenilikçi hizmetler bütün kurumlar açısından çok önemlidir. Kurum yapısını geleneksel ve bürokratik engellerden arındırabilen, sürekli yeni ve özgün düşünce ve hizmet üretebilen, yeni yönetim anlayışları getirebilen kurumlar başarılı olabiliyor. Kurumlar yenilikçiliği ve yenilikçi hizmetleri teşvik ederek kurumsal yapılarına değer katıyor ve stratejik üstünlük sağlıyor (Altay ve diğerleri, 2013, s. 190). Kurumlar için stratejik üstünlük önemlidir. Sürekliliklerini sağlamak, güncel ve talep edilir olmak açısından önem taşır.

Stratejik yenilik yönetim sürecinde aşağıdaki öğeleri yer almalıdır:

- Kullanıcı temelli,
- Gelecek eğilimli,
- Yeni hizmet yaratmalı,
- Yeni bir hizmet modeli tasarlanmalı,
- Keşfedici olmalı,
- İşbirlikçi olmalı
- Farklı görüş ve düşüncelere açık olmalı,
- Kurum misyon ve vizyonuna sahip olmalı,
- Dışa dönük olmalı,
- Yeni fırsatlar sağlamalı,
- Bilgiye değer kazandırmalıdır (Demirel ve Seçkin, 2008, s. 192).

Yenilikçi Yönetim Anlayışı

Bilgi merkezlerinde yenilikçi yönetim; aksayan hizmetleri yenilikçi düşünceyle çözmek, yeni bir uygulama ortaya koymadan başaramamaktan korkmamak, gereksiz ve negatif bir bakış açısı getirmemekle olabilir. Yenilikçi girişimlerin bastırılmasına neden olmamak ve ortaya çıkabilecek sorunların önüne geçmek için her zaman mükemmel çözümler bulunmayabilir. Yenilikçi girişimlerin bastırılmasına yol açmamak ve ortaya çıkan sorunlar için her zaman yeni mükemmel çözümler de bulunmaya bilinir. Bu hiçbir düşünce üretmemekten iyidir. Olabilecek en kötü şey soruna karşı ortaya koyduğumuz yeni düşünceye karşı olumsuz eleştirilerdir. Yeni düşüncenin işe yaradığında kazanılacakları düşündüğümüzde, karşı duruşlar çok dikkate alınmadan cesur olunmalıdır.

Bilgi ve belge yöneticileri yeni hizmetlere odaklanırlarsa, bilgi merkezlerinin önemi ve bilgi sağlamada öncü rolü devam edecektir. Bunu çevremize, düşüncelerimize ve çalışmalarımıza bağlı olarak farklı şekillerde yapabiliriz. Bilginin en değerli kaynak haline geldiği günümüzde, çevresi için en uygun bilgiye sahip olan ve bunu en iyi şekilde ileten bilgi merkezlerinin başarıya ulaşacağı açıktır.

Bilgi merkezlerinde yenilikçi yönetim anlayışına yönelirken, kime hizmet sunmak istediğimizin belirlemesi gerekiyor. Bilgi merkezleri hedef kitlenin; bilgi gereksinimlerini, eğitim düzeylerini, kültürel özelliklerini, ilgi alanlarını ve boş zaman alışkanlıklarını saptamalıdır (Yalvaç, 2004).

Bilgi merkezlerinin yenilikçi yönetim anlayışına sahip olabilmesi; kurumsal yapının günümüze göre tasarlanması, çalışanların yeni hizmetler yapabilmeleri güveni duyması, birlikte çalışma, bilgi paylaşımı, esneklik, iletişim ve organik kurum yapılarıyla, yeniliğe gerekli olan kaynakları ayırmakla ve yenilikçi düşünceleri destekleyen ödül ve teşvik sistemi ve yönetim uygulamalarıyla mümkün olacaktır. Bilgi merkezlerinde yenilik yönetimini başarıyla yerine getirebilmesi için, personelin birlik halinde hareket ederek, yeniliğe yönelmeleri gerekir. Bilgi merkezi yöneticileri de esnek olarak yeniliğe açık, değişime karşı olumlu tutum göstermeli ve rol modeli olmalıdırlar. Yöneticiler, yeniliğin başarısının en önemli faktörü olduğunun bilincinde olarak, yenilik için gerekli olan zamanı ve kaynağı ayırmalı, yenilikçi bireylere ödül, sorumluluk, teşvik ve terfi anlamında tüm kapılar açılmalıdır. (Çakmak ve Eroğlu, 2016, s. 262).

Personel, kullanıcı, bütçe, bina ve derme bütün bilgi merkezlerinin beş temel bileşendir. Yenilikçilik yönetiminde, bilgi merkezi çalışanlarının yenilikçiliğe karşı ilgisi, algısı ve bilgisi, merak duygusuna sahip olması, grup çalışmasına yatkınlığı gibi alt etkenler dikkate alınmalı ve analiz edilmelidir (Organisation, 2002). Analiz sonucu zayıf kalınan yanların giderilmesi için hizmet içi eğitimler ya da kurum içi eğitimler verilmelidir. Bütçe, yenilikçilik yönetiminde önemli bir diğer unsurdur. Bütçe, yenilikçi hizmetler için gerekli olacağı gibi hizmetlerin sürdürülebilmesi adına da önem taşımaktadır. Mali olarak gerekli alt yapı olmadığında, yenilikçi hizmet için sıkıntılar çıkabilir. Bina, hizmetlerin verildiği ortamdır. Ortamın uygun olması veya olmaması bilgi hizmetlerini etkiler. Bu bağlamda, hizmete göre fiziki alan, fiziki alana göre hizmet esnekliği göz ardı edilmemelidir. Kullanıcı bileşeni, hizmetlerin ortaya çıkarılış sebebi olarak değerlendirilebilir. Hizmetler kullanıcı odaklı geliştirildiğinde gerçek etki ortaya çıkarılmış olacaktır. Aynı zamanda, isteyen, sorgulayan ve daha yeniyi, daha iyiyi bekleyen bir kullanıcı kitlesinin yaratılması ise bilgi hizmetlerinin kalitesini artıracağı gibi, bilgi merkezi-kullanıcı etkileşimine olumlu yansıyacaktır. Bu sayede, kullanıcı kendisini geliştirirken, bilgi merkezi de kendisini geliştirmek durumunda kalacaktır. Derme, yenilikçilik yönetiminde aracı niteliği taşıyan bir bileşen olarak dikkat çekmektedir. Kaynaklara erişim için bilgi merkezini kullanan kullanıcıların hizmetlere karşı farkındalık kazanma ve kendilerine yönelik geliştirilen hizmetlere yönelme ihtimalleri artacaktır (Alaca ve Yılmaz, 2016, s. 345).

Sonuç

Bilgi toplumu olarak nitelendirilen ülkeler her zaman gelişim ve değişim alanında bir yarış içinde olacaktır. Bu ülkeler, stratejik güçlerini elinde tutarak en iyi ve en yenilikçi olmayı hedeflemişlerdir. Kütüphaneler zaman zaman ilerleyen teknoloji ve değişen bilgi arama davranışları ile üzerinde olan ilgiyi kaybetse bile hiçbir zaman bilgi sağlama ve sürekliliğini devam ettirme gücünü ve yeteneğini kaybetmeyecektir. Değişen bireylere, çevre koşullarına uyum sağlayabilmek için sürekli değişim ve yenilikçi faaliyet üzerinde çalışmalar yapılacaktır. Hatta kütüphaneler değişimi herkesten önce öngörerek buna karşı önlem alacak kurumların başında gelir. İnsanlar bilgilerini, becerilerini, bilgi arama davranışlarını, yeteneklerini, toplum içindeki yerlerini belirlemede kütüphanelere ihtiyaç duyar ve duymaya devam edecektir. Kütüphaneler ise bu gereksinimleri karşılamada doğru plan, program ve stratejik çalışmalar yaparak kendisinden beklenileni karşılamaya çalışacaktır. Bunların olabilmesi için ilk başta yöneticilerin bilgili, alanında uzman kişiler olmalıdır. Kütüphane çalışanlarının yeniliklere ayak uydurabilmesi için eğitim, seminer vb. uygulamalara yönlendirilmesi daha etkin ve teknolojik kütüphaneciler olmasında buna uygun olarak gereken ve istenen hizmetlerin daha kolay, hızlı ve gerektiği gibi olmasını sağlar.

Dijitalleşmeyle birlikte kaybedilen okuma alışkanlıklarını kazandırmak kütüphanelerin asla değişmeyecek görevlerinden bir tanesidir. Yenilikçilik yeni görüşlü insanların ortaya çıkardığı bir süreçtir. Çalışanların, yöneticilerin, toplumun birlikte ortaya çıkardığı bir unsurdur. Hiçbir zaman yenilikçilik tek başına düşünülemez.

21. yüzyılın getirdiği farklı davranışlarla kütüphaneler yenilikçilik hareketlerini sergilerken orijinalliğini yitirmemeli yani kültüründen uzaklaşmamalıdır. Aldığı fikir ve görüşleri veya görüp örnek aldığı yenilikleri kendi kültürüne uyarlamalıdır. Yenilik köklü bir değişiklik değildir, kültürünü yaşamını değiştirmek değildir. Sadece yaşam standartlarını yükseltmek daha rahat bir ülkede yaşamak ve değişen teknoloji ile sosyal medya gibi ürünlerin çıkmasına uyum sağlamaktır. İstenilen aranan gereksinimi karşılayıp ilgiyi uyanık tutmaktır.

Bilgi hizmetleri, değişen ve gelişen teknoloji, yaşam standartları, yaşam şekilleri, bilgi ve hizmet anlayışlarıyla zaman içinde değişmektedir. Tüm bu değişim bilgi hizmetleri dışında insan kişiliklerini, zevklerini ve okuma alışkanlıklarını da bir değişim sürecine sokmaktadır (Öztemiz, 2013). Dijitalleşmeyle azalan ve yavaş yavaş unutulmaya yüz tutan bilgi merkezleri kullanımına önlem alınmalıdır. Okuma alışkanlığı ve kütüphane kullanımı zamanla azalmaktadır. Bu sebeple bireylere okumayı sevdirmek kütüphaneleri daha etkin kılmak amaçlanmalıdır. Bu süreçte yapılan çalışmalarla okuma alışkanlıkları ve kütüphane kullanımlarını belirlenerek bunların ilgili çalışmaların yapılması gerekir. Burada da tam olarak yenilikçilik kavramı devreye girmektedir. Bireylere kütüphane kullanma alışkanlığı kazandırmak için yenilikçilik kavramı tam anlamıyla anlaşılabilirken yenilikçi hizmet modelleri oluşturulup kullanılması gerekmektedir. Yenilikçilik bir süreçtir ve asla tek başına kabul edilebilecek bir kavram değildir. Kütüphaneler yenilikçiliğe adım atarken planlı programlı olarak hareket etmelidir. Bunu yaparken beklentiyi karşılamalı, faydalı olmalı, kurumu stratejik olarak güçlü bir seviyeye yükseltmelidir. Yenilikler yapılmadan önce düşünme aşamasında çalışanlar yeteneklerini, hayal güçlerini, yaratıcılıklarını, empati duygusunu açığa çıkarıp gerçekliklerle sentezlemelidir.

Yaşanılan çağ bilgi çağı olarak adlandırılır. Teknoloji ilerlese de gereksinimler farklılaşsa bile bilgiye duyulan ihtiyaç gün geçtikçe artmaktadır. 21. yüzyılda yaratıcı kütüphaneler hem bireyin yaşantısı ve istediği bilgiyi edinme aşamasındaki farklılıkları ortadan kaldırmak açısından hem de bilgi merkezi olarak kurumun devamlılığını sağlamak açısından büyük önem arz eder. Kütüphaneler kendisine olan ilgiyi tekrar canlandırmak ve tazelemek için çocuklara, kadınlara, bölgede yaşayan insanlara yönelik ya da hiç ilgisi olmayan birisinin bile içinde merak uyandıracak eylemlerde yeniliklerde bulunmalıdır.

Kaynakça

- Aksay, K. (2011). Yenilikçilik kültürünün örgütsel yenilikçilik üzerine etkisi: Konya ilinde faaliyet gösteren özel hastanelerde bir uygulama. (Doktora tezi). Selçuk Üniversitesi, Konya. Erişim adresi: <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp>
- Alaca, E. (2015). Halk kütüphanelerinde yenilikçi hizmet geliştirme süreci: Bartın Ulus ve Kültür ve Sanatevi Halk Kütüphanesi örneği. (Yüksek Lisans Tezi). Hacettepe Üniversitesi, Ankara. Erişim adresi: http://www.bby.hacettepe.edu.tr/yayinlar/dosyalar/alaca_yl.pdf
- Alaca, E. ve Yılmaz, B. (2016). Belediyelerde yenilikçilik (inovasyon) kültürü. Bülent Yılmaz, Tolga Çakmak ve Şahika Eroğlu (yay. haz.) *Belediyelerin Kütüphane ve Arşiv Hizmetleri Uluslararası Sempozyumu bildiriler kitabı* içinde (s.103-122). Bursa: Nilüfer Belediyesi.
- Altay, A., Todorova, T. ve Dursun, B. (2013). Halk kütüphanelerinde çocuklara ve gençlere yönelik yenilikçi bilgi hizmetleri: Türkiye’de durum. *Gençlik Araştırmaları Dergisi*, 1(2),186-201. Erişim adresi: <http://acikerisim.kirklareli.edu.tr:8080/xmlui/handle/20.500.11857/123>

- Çakmak, T. ve Eroğlu, Ş. (2016). Belediye kütüphanelerinde dijital teknoloji ve sosyal medya kullanımı. Bülent Yılmaz, Tolga Çakmak ve Şahika Eroğlu (yay. haz.) *Belediyelerin Kütüphane ve Arşiv Hizmetleri Uluslararası Sempozyumu bildiriler kitabı* içinde (s.103-122). Bursa: Nilüfer Belediyesi.
- Çiçek, I. (2011) Teknoloji Geliştirmede Yaratıcılığı Yönetme. *Organizasyon ve Yönetim Bilimleri Dergisi*, 3(1), 45-55.
- Demirel, Y. ve Seçkin, Z. (2008). Bilgi ve bilgi paylaşımının yenilikçilik üzerine etkileri. *Çankırı Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 17(1), 189-202. Erişim adresi: <http://dergipark.ulakbim.gov.tr/cusosbil/article/view/5000001251>
- Dempsey, L. (2009). Always on: Libraries in a world of permanent connectivity. *First Monday*, 14(1) Erişim adresi: <http://firstmonday.org/article/view/2291/2070>
- Duran, C. ve Saraçoğlu, M. (2009). Yeniliğin yaratıcılıkla olan ilişkisi ve yeniliği geliştirme süreci. *Yönetim ve Ekonomi Dergisi*, 16(1), 57-71. Erişim adresi: http://www2.bayar.edu.tr/yonetimekonomi/dergi/pdf/C16S12009/57_71.pdf
- Organisation for Economic Co-operation and Development. (2002). *Oslo Kılavuzu: Yenilik verilerinin toplanması ve yorumlanması için ilkeler*. Erişim adresi: http://www.tubitak.gov.tr/tubitak_content_files/BTYPD/kilavuzlar/Oslo_3_TR.pdf
- Öztemiz, S. (2013). Türkiye’de Ar-Ge ve inovasyona bağlı dönüşümün bilgi merkezlerine yansması. Umut Al ve Zehra Taşkın (yay. haz.). *Prof. Dr. İrfan Çakın'a Armağan* içinde (s. 199-208). Ankara: Hacettepe Üniversitesi Bilgi ve Belge Yönetimi Bölümü. Erişim adresi: <http://www.bby.hacettepe.edu.tr/yayinlar/dosyalar/28-%C3%96ztemiz-199-208.pdf>
- Samen, S. (2008) İşletmelerde yaratıcılığın önemi. *Ç. Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 17(2) 363-378. Erişim adresi: <http://dergipark.ulakbim.gov.tr/cusosbil/article/view/5000001288>
- Tonta, Y. (2009). Dijital yerliler, sosyal ağlar ve kütüphanelerin geleceği. *Türk Kütüphaneciliği*, 23(4), 742-768. Erişim adresi: <http://www.tk.org.tr/index.php/TK/article/view/534/527>
- Uçak, N. (1995). Kütüphaneleri etkileyen teknolojik yenilikler ve geleceğin kütüphaneleri. *Türk Kütüphaneciliği*, 9(1), 49-55. Erişim adresi: <http://www.tk.org.tr/index.php/TK/article/view/986/979>
- Yalvaç, M. (2004). 21. Yüzyılda halk kütüphaneleri: Yaratıcı kütüphane hizmetleri. Erişim adresi: [http://old.neu.edu.tr/docs/byam/byam_\(170\).pdf](http://old.neu.edu.tr/docs/byam/byam_(170).pdf)
- Yamaç, K. (2001). Nedir bu inovasyon? *Bilim, Eğitim ve Düşünce Dergisi*, 1(3), 6. Erişim adresi: <http://www.universite-toplum.org/text.php?id=38>

Türkiye’de Halk Kütüphaneleri: Yedi Adımda Kullanıcı Merkezli Yenilikçilik Yaklaşımı

Erdinç Alaca

Araş. Gör., Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Bilgi ve Belge Yönetimi Bölümü. ealaca@ybu.edu.tr

Öz: *Günümüzde, halk kütüphaneleri kapsamında geliştirilecek yenilikçilik yaklaşımlarının/adımlarının, kurumsal varlığın devamını ve yenilikçi hizmetlerin sürekliliğini sağlayacak bir anlayışla şekillendirilmesi gerekmektedir. Çalışma kapsamında, halk kütüphaneleri açısından kullanıcı merkezli bir yenilikçilik yaklaşımının yedi adımda ortaya konulması amaçlanmıştır. Geliştirilmesi planlanan yenilikçilik yaklaşımı kapsamında konu teorik açıdan incelenmiş, uyarlama yapılabilmesi adına kâr amacı güden kurum-kuruluşlar için geliştirilen örnek modellerden yararlanılmıştır. Çalışma, ele alınmış biçimiyle Türkiye’deki bütün halk kütüphanelerini ilgilendirmekte olup, konu itibarıyla; “Halk kütüphanelerinde yenilikçi hizmet geliştirme konusunda hangi modeller göz önünde bulundurulabilir?”, “En uygun model hangisidir?”, “Tercih edilecek en uygun model halk kütüphanelerine nasıl uyarlanabilir?”, “Yenilikçi hizmet yaklaşımı geliştirmenin Türkiye’deki halk kütüphaneleri açısından önemi nedir?” sorularına yanıt aranmıştır. Halk kütüphanelerinde kurumsal varlığın ve yenilikçi hizmetlerin sürekliliği açısından yenilikçi bir yaklaşıma/yol haritasına gereksinim duyulmaktadır hipotezine dayandırılan çalışmada betimleme yöntemi kullanılmıştır. Geliştirilmesi planlanan yenilikçi hizmet yaklaşımı, gerek kurumsal gerekse bireysel açıdan halk kütüphaneleri ve kütüphanecilerinin sürecin hangi aşamasında olduklarını, yeterliliklerini ve eksiklerini görmelerine olanak tanıyacağı gibi, halk kütüphaneleri açısından yenilikçilik üzerine daha sağlıklı düşünabilmeyi ve kısa sürede uygulamaya geçebilmeyi de mümkün kılacaktır.*

Anahtar Kelimeler: *Yenilikçi hizmet; halk kütüphanesi ve yenilikçilik; inovasyon; kullanıcı odaklılık; kurumsal süreklilik.*

Giriş

Yenilikçilik, kurumların geleceğini yakından ilgilendiren, kâr amacı gütmeyen için kültürel kurumlar, özellikle de halk kütüphaneleri için hayatta kalabilmenin anahtarı ve uzun soluklu bir yenilenme hareketinin başlangıcı olarak değerlendirilmektedir. Türkiye’de yaklaşık 20 yıllık geçmişe sahip bu kavram, özellikle halk kütüphanelerinin kurumsal geleceği, hizmet stratejisinin etkinliği ve verimliliğinin tartışıldığı günümüzde önemini bir kat daha artırmıştır. Öyle ki, başta üniversite kütüphaneleri olmak üzere, aralarında halk kütüphanelerinin de olduğu bilgi merkezlerinin değişen toplumun değişen beklentilerine karşılık verebilir düzeyde olması gerektiği, Uluslararası Kütüphane Dernekleri ve Kurumları Federasyonu (International Federation of Library Associations and Institutions - IFLA) gibi alanın önde gelen organizasyonlarında tartışma konusu haline getirilmiştir.

Sadece kurumlarla sınırlı kalmayıp kurum çalışanlarına da dinamizm katan, kurumlarda yaratıcı ve özgür düşüncüyü destekleyen, durağanlığın en büyük düşmanı ve kurumsal yok olmayı engelleyen en önemli etkenlerden biri olan yenilikçilik, kütüphanecilik alanında uygulamadan ziyade teoride kendisine yer edinmiş bir kavram olarak da dikkat çekmektedir. Yenilikçiliğin hayata geçirilmesi konusunda Türkiye’deki halk kütüphaneleri arasında ortaya çıkan önemseme farkının biraz da bundan kaynaklandığı, bu noktada, girişimlerin genelde kişisel çabalarla şekillendiği ve sınırlı bölgelerde kaldığı da söylenebilir.

Halk kütüphaneleri kapsamında yenilikçi olabilmenin birden çok yolu bulunmaktadır. Bu durum, halk kütüphanelerinin bölgesel hizmet sağlayan, hizmet sağladığı bölgenin gereksinimlerine göre hareket etmesi gereken kurumlar olmalarından kaynaklanmakta, bir bölge için yenilikçi sayılabilecek bir hizmetin, ürünün ya da yöntemin başka bir bölge için aynı düzeyde yenilikçi sayılamayacağı gerçeğine dayanmaktadır. Ancak bu yolu yürürken adımların nasıl atılması gerektiğine dikkat edilmesi, sürecin kusursuz işleyişi ve zaman-emek kaybının en aza indirilmesi açısından oldukça önemlidir. Bu bağlamda, çalışma kapsamında, kullanıcıyı temel alan bir yenilikçilik yaklaşımı ortaya konularak, söz konusu yaklaşımla halk kütüphanelerinin kurumsal sürekliliğine ve hizmet verimliliğine nasıl katkı sağlanacağına ilişkin öneriler geliştirilmeye çalışılmıştır. Kullanıcı odaklı yenilikçilik yaklaşımı ortaya konulurken, daha çok kâr amacı güden işletmeler için geliştirilen yenilikçilik modelleri incelenmiş, aynı modeller halk kütüphanelerinde yenilikçilik yaklaşımına yön verecek biçimde uyarlanmaya çalışılmıştır.

Çalışma kapsamında halk kütüphaneleri açısından kullanıcı merkezli bir yenilikçilik yaklaşımının yedi adımda ortaya konulması amaçlanmıştır. Bu amaç doğrultusunda alan yazına dayalı olarak aşağıdaki noktalara açıklık getirilmeye çalışılmıştır;

- Halk kütüphanelerinde yenilikçi hizmet geliştirme konusunda hangi modeller göz önünde bulundurulabilir ve en uygun model hangisidir?

- Tercih edilecek en uygun model halk kütüphanelerine nasıl uyarlanabilir?
- Yenilikçi hizmet yaklaşımı geliştirmenin Türkiye’deki halk kütüphaneleri açısından önemi nedir?

Çalışma sonucunda, Türkiye’deki halk kütüphanelerinin kurumsal sürekliliğini ve hizmet geliştirme politikasını yakından ilgilendiren yenilikçilik yaklaşımının geliştirilmesi ve uygulamaya geçirilebilmesi adına kullanıcı merkezli bir yol haritası çizileceği, ortaya çıkarılacak bu yol haritasına/yaklaşımına zamanla uygulamada da rastlanacağı ve bu yaklaşımın değişen kullanıcı talep, beklentilerine ve çevresel şartlara göre değiştirilerek geliştirilebileceği ön görülmektedir. Öte yandan, geliştirilmesi planlanan yaklaşımın bu konuda çalışma yapacak araştırmacılar için bir başlangıç noktası, uygulayıcılar olarak nitelendirilen kütüphaneciler için de bir kılavuz niteliği taşıyacağı da söylenebilir.

Yenilikçilik Modelleri Üzerine

Toplumsal, kültürel ve idari ortamlarda yeni yöntemlerin kullanılmaya başlanması olarak tanımlanan yenilikçilik, aynı zamanda ekonomik ve toplumsal değer yaratmak için ürünlerde, hizmetlerde ve iş yapış yöntemlerinde yapılan değişiklik, farklılık ve yenilik olarak da tanımlanmakta, en geniş anlamıyla; “bilginin ekonomik ve toplumsal faydaya dönüştürülmesi” olarak nitelendirilmektedir (Elçi, 2006, s. 2). Yenilikçiliğin hem ekonomik hem toplumsal yanı bulunmakta olup, “değer yaratma” bu kavram açısından olmazsa olmazdır. Öte yandan, gerek toplumsal gerekse kültürel alanı kapsamaya ile de halk kütüphaneleri açısından üzerinde durulması gereken bir kavram olarak dikkat çekmektedir.

Yenilikçiliğin Türkiye’deki halk kütüphaneleri açısından eski bir tarihi yoktur. Bu bağlamda, ilk ve önemli girişimlerin başında 2002 yılında Finlandiya halk kütüphanelerinin yerinde ziyareti kapsamında hayata geçirilen, PULMAN-XT (İleri Ağları Hareketlendiren Halk Kütüphaneleri – Genişletilmiş) projesi gelmektedir. 2005 yılında Goethe Institut’un (Alman Kültür Merkezi) desteği ile Almanya halk kütüphanesi sistemi ve hizmetlerinin yerinde ziyaretine yönelik gerçekleştirilen Almanya gezisi, Türk Kütüphaneciler Derneği (TKD), Alman Kültür Merkezi (AKM) ve Kütüphaneler ve Yayınlar Genel Müdürlüğü’nün (KYGM) desteği ile uzun yıllar gerçekleştirilen “Bölge Halk Kütüphaneleri Seminerleri”, akabinde 2013-2015 yıllarında hayata geçirilen “Kütüphan-e Türkiye Planlama ve Pilot Uygulama Projesi” ve bu projenin devamı niteliğinde 2016-2018 yılları arasında gerçekleştirilen “Herkes için Kütüphane Projesi” de Türkiye’de bu alanda yaşanmış önemli diğer gelişmelerdir (Yılmaz ve Bayır, 2004, s. 79-80). Bu kavrama, özellikle halk kütüphanelerinin işlevselliği konusundaki tartışmaların tırmandığı son yıllarda dikkat çekilmektedir. İlgili çalışmalarda, halk kütüphaneleri açısından teorik olarak sınırları çizilmeye çalışılan yenilikçilik kavramı ve yaklaşımının, Türkiye’deki halk kütüphaneleri kapsamında pratikteki yansımalarına da rastlamak mümkündür. Bu bağlamda, gerek yenilikçiliğin yaygınlaşması gerek teoride güçlü dayanaklara sahip olunması ve gerekse pratikteki uygulamaların kişisel çabalarla sınırlı kalmaması adına bu alanda kapsamlı ve nitelikli adımların atılması gerekmektedir. Halk kütüphaneleri açısından yenilikçi hizmet yaklaşımının geliştirilmesi bu adımların başında gelmektedir. Geliştirilecek yaklaşımın uygulamaya konulması, bu sayede Türkiye’deki halk kütüphaneleri için bir yol haritası çizilecek olması değişen dünyada, değişen kullanıcı beklentilerine karşılık verebilmeyi ve bu sayede kurumsal varlığın sürekliliğini mümkün kılacak ve kolaylaştıracaktır. Anthony (2014), yenilikçiliğin halk kütüphanelerinin kurumsal sürekliliği ile ilişkisi olduğuna dikkat çekerken, bu kavramın kişisel ve kurumsal düzeyde değişkenlik gösterebileceğine de vurgu yapmaktadır. Öte yandan Strange (2008) ise halk kütüphanelerinin toplumsal değişime, değişen kullanıcılara ve taleplerine karşı hazırlıklı olması gerektiğine dikkat çekmektedir.

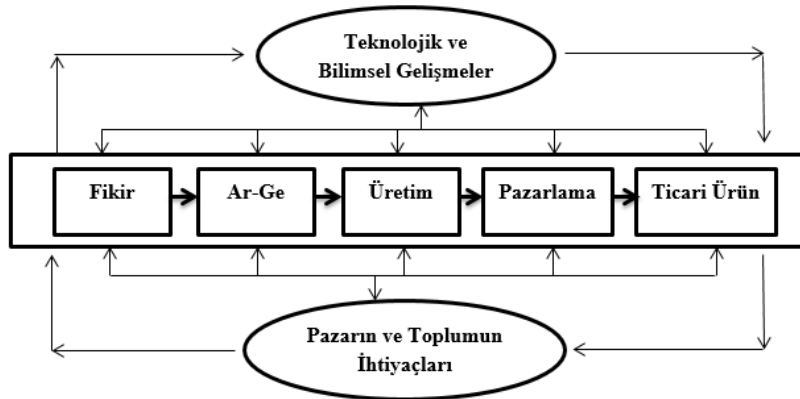
Halk kütüphaneleri alanında yenilikçilik yaklaşımı geliştirme çalışmalarının ulusal ve uluslararası alan yazında sayıca az olması, doğrudan bu alanla ilgili bir model/yaklaşım oluşturulmasını güçleştirmektedir. Ancak, özellikle kâr amacı güden işletmeler için geliştirilmiş birtakım yenilikçilik modellerinin analiz edilerek sosyal, kültürel, toplumsal vb. amaçlar güden halk kütüphanelerine uyarlanması da mümkün görünmektedir. Bu bağlamda, halk kütüphaneleri için hangi yenilikçilik modelinin uygun olduğu ve uygun olan yenilikçilik modelinin halk kütüphanelerine yenilikçi hizmet geliştirme yaklaşımı kapsamında nasıl uyarlanabileceği, üzerinde durulması gereken temel sorular olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu sorularla birlikte, özellikle yenilikçiliğin yayılması ve yayılmayı etkileyen faktörlerin neler olduğu, yenilikçiliğin benimsenmesi ve benimsenmeyi etkileyen faktörlerin neler olduğu, yenilikçiliği benimseme kategorileri ise üzerinde durulması gereken diğer birtakım önemli noktalaradır.

Yenilikçilik ile ilgili bu güne kadar oluşturulan teorilerin, bilgi ve teknolojinin ekonomik etkisinin artması, buna bağlı olarak da işletme veya örgütler arası bilgi üretme ve paylaşma ortamının oluşmasına bağlı olarak ortaya çıktığına dikkat çekilmektedir (Uzkurt, 2017, s. 73). Ekonomik gaye gütmeyen, toplumsal ve kültürel kurumlar olarak bilinen halk kütüphaneleri kapsamında ise henüz tam anlamıyla bir yenilikçilik teorisinden bahsetmek mümkün olmasa da, özellikle son 15-20 yıldır halk kütüphanelerinde yenilikçilik yaklaşımı ile ilgili akademik çalışmaların yürütülüyor olması bu alanda bir adım atılacağına işaret olarak düşünülebilir. Bu bağlamda, yukarıda adı geçen proje temelli yaklaşımların yanı sıra, halk kütüphanelerinde yenilikçiliği konu alan, yenilikçiliği kurum-kullanıcı ekseninde değerlendiren ve kurumsal sürekliliğin ve değişen beklentilere cevap verebilmenin anahtarı olarak gören araştırmalar da mevcuttur (Alaca, 2015; 2017a; 2017b; Alaca ve Yılmaz, 2016; Altay, Todora ve Dursun, 2013; Anthony, 2014; Bitter-Rijpkema, Verjans, ve

Bruijnzeels, 2011; Çağlayan, 2011; Johannsen, 2014; Önal, 2015; Rosenfeldt, 2009; Strange, 2008; Torun, 2018; Turan, 2012; Yılmaz, 2005; 2007; 2008). Bu araştırmaların yanı sıra, Çelik'in (2016) Türkiye'de yenilikçilikle ilgili 2000-2015 yılları arasında Türkçe ve İngilizce olarak hazırlanan 100 doktora tezinin analizini yaptığı çalışma da mevcuttur. İncelenen tezler birçok farklı açıdan karşılaştırılmış olup, yenilikçiliğin özellikle performans ile ilişkisi en çok tercih edilen konu olarak dikkat çekmektedir.

Yenilikçilik sürecinin tarihsel akışı içerisinde genel hatlarıyla dört farklı yenilikçilik modeli grubundan söz edilmektedir. Bunlar; doğrusal modeller (teknoloji merkezli doğrusal modeller, dinamik yenilik modeli, teknoloji yaşam döngüsü modeli, s eğrisi modeli, pazar merkezli doğrusal modeller), ilişkisel/eş zamanlı modeller, interaktif modeller, sistematik ve öğrenen ağ modelleridir. Doğrusal modellerde, modeli oluşturan etkenler ardışık olarak ilişki içerisinde olup, tüketiciler/kullanıcılar pasif konumdadır. Bu modellerde genellikle teknoloji ve pazar merkezilik ön planda olup, dışa kapalılık söz konusu olduğundan, ilişkisel modellerde de her ne kadar ardışık etkileşim olsa da yine dışa kapalılık söz konusu olduğundan bu tarz modeller bu çalışma kapsamında detaylı olarak ele alınmamaktadır. (Uzkurt, 2017, s. 76-77; 82-83). Rothwell (1992) yenilik ve yenilikçiliğe ilişkin modellere 1990'lı yılların hemen başında dikkat çekmiş ve modelleri ilk önce; teknoloji itmeli doğrusal model, talep çekmeli doğrusal model, interaktif model, entegre model, sistem entegrasyonu ve şebekeleşme modeli olmak üzere beş grupta toplamış ancak daha sonra altıncı model olan "bilgi ve öğrenmenin önde olduğu model" yaklaşımına ortaya koymuştur. Edquist ve Hommen ise (1999), talep ve arz odaklı olmak üzere iki yenilikçilik modeline dikkat çekmekte, bu modellerin aynı zamanda doğrusal modeller ve sistem odaklı modeller olarak değerlendirilebileceğinin altını çizmektedir. Doğrusal görüşler arz yönlü yönelimi desteklerken, sistem odaklı görüşler ise hem teoriye hem de politikaya uygunluk açısından talep odaklı yönelimi desteklemektedir.

Aşağıda, işletmeler veya diğer örgütler için ortaya konulmuş, doğrusal ve dışa kapalı modeller dışında kalan interaktif ve sistematik-öğrenen ağ modeli olarak adlandırılan iki farklı modele değinilmekte ve halk kütüphanelerinde yenilikçilik kapsamında en uygun yaklaşım belirlenmeye ve uyarlanmaya çalışılmaktadır. Alan yazında benzeri modeller de bulunmakta olup bu çalışma için seçilen modeller ise örnek olarak dikkate alınmalıdır.

Şekil 1. İnteraktif Yenilik Modeli (Uzkurt, 2017, s. 84)

İnteraktif modellerde, model içerisindeki etkenlerle birlikte dış etkenler de sürece dahil edilmektedir. Doğrusal ve ilişkisel modellerin aksine dışa açıklık ve işletme veya örgütlerin yetenekleri ile çevre faktörleri arasında sürekli etkileşim söz konusudur.

Sistematik ve öğrenen ağ modelleri ise interaktif modellerin geliştirilmesi ile oluşturulan bir üst model olarak dikkat çekmektedir. Bu modellerde, daha fazla çevresel faktöre (düzenlemeler, teknolojik değişim, müşteri beklentileri, globalleşme, politik/yasal çevre, sosyal/demografik çevre, rakipler, üniversiteler, ilgili endüstriler, özel ve kamu laboratuvarları gibi) yer verilirken, yenilik sürecinde de çevre ile olan bağa daha fazla önem verilmektedir (Uzkurt, 2017, s. 84-86). Öte yandan, modellerle ilgili dört yaklaşımı iki grup olarak analiz edebilmek de mümkündür. Modellerden ikisi dışa kapalı, ikisi ise dışa açık sistemler olduğundan, iki grup arasındaki farkın daha iyi anlaşılabilmesi adına Tablo 1'de Chesbrough (2003, s. 21-62)'un karşılaştırması verilmiştir.

Tablo 1. Dışa kapalı ve açık modellerin karşılaştırması (Chesbrough, 2003, s. 21-62)

<i>Dışa kapalı yenilikçilik modelleri</i>	<i>Dışa açık yenilikçilik modelleri</i>
<ul style="list-style-type: none"> • Sektördeki zeki ve yenilikçi insanlar bizim için çalışırlar. • Ar-Ge'den kâr etmek için yeni fikirleri kendimiz keşfetmeli, geliştirmeli ve ticarileştirmeliyiz. • Geliştirdiğimiz yeni bir fikri pazara ilk sunan biz olmalıyız. • Pazara yenilikleri ilk sunan firmalar kazanır. • Sektörde en çok ve en iyi yeni fikirleri biz üretirsek, yine biz kazanırız. • Fikri mülkiyet haklarımızı korumalıyız ve başkalarının kullandırmamalıyız. 	<ul style="list-style-type: none"> • İşletme içindeki ve dışındaki zeki insanlarla ortak çalışmalar yürütülebilir. • Ar-Ge çalışmamızda, dışarıdaki Ar-Ge çalışmalarıyla üretilen değerlere ihtiyaç duyabilir bu değerleri talep edebiliriz. • Ortaya çıkan yeni fikirlerden ve araştırma sonuçlarından başkalarının da yararlanmasını sağlayabiliriz. • İyi bir iş modeli geliştirmek yeniliklerle pazara ilk giren olmaktan daha iyidir. • İçsel araştırmalar ve dışsal fikirleri sentezleyebilirsek biz kazanırız. • Başkalarının fikri mülkiyetlerini satın alabilir, kendi fikri mülkiyetlerimizden faydalanılmasını sağlayabiliriz.

Karşılaştırma dikkatle incelendiğinde, dışa açık yenilikçilik modellerinin toplumsal fayda ve katma değer yaratabilme konusunda daha başarılı olabileceği söylenebilir. Şartları kısıtlamaktan ziyade esnetme eğiliminde olan bu modeller, aynı zamanda halk kütüphaneleri açısından dışa kapalı modellere kıyasla daha uygun görünmektedir. Halk kütüphaneleri için dışa açıklık, dışarının gereksinimlerini bilebilmek anlamına geldiği gibi, dışarının fikirlerine de ihtiyaç duyabilmek anlamına gelmektedir. Dışarıdan kastedilen ise öncelikle kullanıcılar ve beklentileridir.

Tablo 2'de kronolojik olarak yenilik modellerinin gelişimlerine ilişkin yer alan yaklaşımlar ise Trott (2005, s. 21-25), Maylor (2001, s. 87) ve Rothwell'in (1992) çalışmalarından derlendiği üzere, 1950'lerden 2000'li yıllara kadar bu alanda yaşanan değişimi net bir şekilde ortaya koymaktadır.

Tablo 2. Kronolojik Açından Yenilik Modelleri (Uzkurt, 2017, s. 87)

Dönem	Model	Çıkış Noktası	Özellikleri
1950-1960	Doğrusal modeller 1 (teknoloji merkezli)	Bilimsel ve teknolojik gelişme	Ar-Ge faaliyetleri ön plandadır. Ar-Ge neye karar verirse o üretilir ve pazara sunulur.
1970-1980	Doğrusal modeller 2 (pazar merkezli)	Pazarın ihtiyaçları	Pazarın ihtiyaçları yeniliklerin kaynağıdır. Ar-Ge pazarın ihtiyaçlarına cevap vermede reaktif bir role sahiptir.
1980-1990	Eş zamanlı ilişki modelleri	Pazarlama ve Ar-Ge	Pazarlama ve Ar-Ge birlikte çalışır. Pazarlama, Ar-Ge ve üretim aşamasında eş zamanlı iletişim ve bilgi paylaşımı vardır.
1980/1990	İlişkisel (eş zamanlı) modeller	Pazarın ihtiyaçları ve teknolojik gelişmeler	Teknolojinin itici ve pazarın çekici gücü birlikte dikkate alınır. Pazarlama, Ar-Ge, üretim ile bilim ve pazar arasında interaktif bir iletişim vardır.
2000 -	Sistemik ve öğrenen ağ modelleri	Çevresel faktörler	Bilim ve pazarın dışında diğer çevresel faktörler de dikkate alınır. Sistem kendini yenileyen esnek ve öğrenen bir yapıya sahiptir. İnteraktif ilişkiler ön plandadır.

Yenilik modelleri, ortaya çıktıkları dönem, çıkış noktaları ve özellikleri kapsamında incelendiğinde, özellikle çevresel faktörlerin süreç üzerindeki belirleyici rolü net bir şekilde görülmektedir. Pazar ve Ar-Ge odaklılığın uzun süre göz önünde bulundurulduğu, çevresel faktörlerin ise ancak 2000'li yılların başından itibaren belirleyici unsur olduğu dikkat çekmektedir. Öte yandan, daha çok kâr amacı güden kuruluşlar için geliştirilen yenilik/yenilikçilik modellerinin teoriyi de beslediği, teori-uygulama etkileşiminin farklı boyutlara geldiği gözlenmektedir. Öyle ki, bilginin önemli bir kaynak ve güç unsuruna dönüşmesiyle kâr amacı güden/gütmeyen tüm kurum ve kuruluşlar için mevcut kaynaklar (bina-bütçe-personel-müşteri/kullanıcı gibi) ve yetenekler bir potada eritilmesi gereken oluşumlar olarak resmedilmektedir. En yenilikçi kurum veya kuruluşların en rekabetçi kurum ve kuruluşlar olarak nitelendirilmeye başlanması ve bu kurum ve kuruluşların ellerindeki bilgi kaynaklarını en etkin şekilde kullanmak durumunda olması bu durumun net göstergesidir (Oğuztürk ve Türkoğlu, 2004, s. 19). Özellikle ticari kuruluşları yakından ilgilendiren yenilikçilik

modellerinde çevresel faktörler açısından gözlenen etki oranının toplumsal ve kültürel kurumlar olan halk kütüphaneleri açısından da aynı öneme ve etkiye sahip olacağı göz ardı edilmemelidir. Halk kütüphaneleri açısından değerlendirildiğinde, ekonomik beklenti ve kaygının yerini sosyo-kültürel beklenti ve kaygının almış olduğunu görmek mümkündür.

Halk kütüphaneleri açısından geliştirilecek bir yenilikçilik yaklaşımında, yukarıdaki ifadelerden de anlaşılacağı üzere dışarıya açık modellerden esinlenilmesi daha isabetli olacaktır. Halk kütüphaneleri kullanıcıları ile sürekli iletişim ve etkileşim halinde olan ve çevredeki diğer kurum ve kuruluşlarla da işbirliği yapma potansiyeline sahip, kurumsal etkinliği ve sürekliliği bu etkileşim ve işbirliğine bağlı olan kurumlardır. Şenyurt Topçu ve Yılmaz da (2012, s. 54) halk kütüphanelerinin çevresel değişimlere (sosyal-kültüre-teknolojik vb.) karşı dirençli olabilmesi ve kullanıcı memnuniyetini sağlayabilmesi için gereksinimlerin tam ve doğru saptanması ve bu saptamalara göre hizmet geliştirilmesi gerektiğine dikkat çekerek kurum-kullanıcı, kurum-kurum etkileşiminin önemine değinmektedirler. Öte yandan açık modellerde içsel ve dışsal yaklaşımların bir arada yürütülüyor olması Türkiye’deki halk kütüphaneleri açısından bir avantaj olarak değerlendirilmelidir. O halde, dışa kapalı olan doğrusal ve ilişkiyel/ eş zamanlı modeller şimdilik konunun dışında tutulurken, özellikle dışa açık modeller olan interaktif ve sistematik-öğrenen ağ modelleri halk kütüphaneleri kapsamında geliştirilecek yenilikçilik yaklaşımı için bir adım öne çıkmaktadır.

İnteraktif modeller ile sistematik-öğrenen ağ modelleri karşılaştırıldığında, aralarındaki en önemli farkın sistematik-öğrenen ağ modellerinde daha fazla çevresel faktöre yer veriliyor olmasıdır. Öte yandan, “sistematik ve öğrenen ağ modellerinin en önemli özellikleri, sürecin unsurları arasındaki interaktif ilişkilere önem vermesi, işletmenin özellikle çevre ile sürekli bir iletişim halinde olması ve yenilikçiliği geliştiren ve öğrenen bir sistemin kurulmasını öngörmesidir” (Uzkurt, 2017, s. 84). Bu modelde çevre ile sürekli bir ilişki içerisinde olunması birtakım iç ve dış faktörlerle sağlamaktadır. İç faktörler; kurumun yapısı, amacı, yönetim ve hizmet anlayışı ile birlikte personel özellikleri olarak sıralanırken dış faktörler ise; kullanıcı beklentisi, aile, çevre, sosyal, kültürel, ekonomik, siyasi ve teknolojik sınırlamalar olarak sıralanmaktadır (Alaca, 2017a, s. 59). Bu iç ve dış faktörlerin detaylandırılması da mümkündür. Örneğin personel özellikleri denildiğinde, personelin mesleki algısı, kendisini geliştirmeye açık olup olmayışı, yenilikçiliğe yaklaşımı, görev ve sorumluluk alma isteği, topluma yararlı olabilme düşüncesine sahip olup olmaması vb. birçok özellik düşünülebilir. Dış faktörlerden ekonomik sınırlamalar denildiğinde de kütüphanenin bütçesinin yeterliliği, bütçenin etkin kullanımı, kullanıcıların ekonomik durumları vb. farklı yaklaşımlar akla gelebilir.

Yenilikçilik sürecinde üzerinde durulan ve süreç yönetiminde etkili olan faktörlerin yanı sıra, bu süreçte dikkate alınması gereken farklı bir kavram üçlemesi daha mevcuttur. “*Yenilikçiliğin yayılması*”, “*benimsenmesi*” ve “*benimsenme kategorileri*” bu üçlemeyi oluşturmaktadır. Yenilikçiliğin yayılması, yenilikçi bir girişimin ilk kez hayata geçirilmesi ile birlikte birçok avantajı da beraberinde getirmektedir. Yenilikçi girişimin geniş kitlelerce ve farklı disiplinlerce fark edilmesi, kişi ya da kurum temelli kalmasının önüne geçilmesi, toplumsal faydaya dönüşme olanağının artması, yenilikçi farklı girişimlere örnek olması, geri bildirimler eşliğinde daha farklı yenilikçi girişimlere ortam hazırlaması gibi birçok avantajdan bahsetmek mümkündür. Yenilikçiliğin doğasında bulunan ve yayılmanın getirisi olarak düşünülen bu yaklaşımlar sürecin benimsenme aşamasını kolaylaştırma konusunda yararlı olacaktır. Damanpour (1991, s. 556), yenilikçiliğin benimsenmesinin, gerçekleştirilen yeniliklerin başkaları tarafından üretilmesini, geliştirilmesini ve uygulanmasını kapsayan bir süreç olduğuna dikkat çekmektedir. Bu yaklaşım, yenilikçiliğin yayılmacı karakterinin önemini ortaya çıkarmaktadır. Yayılma süresi ve hızı benimsenme süresi ve hızını etkilediği gibi, benimsenme süresi ve hızı da yayılma süresi ve hızını etkileyecektir. Benimsenme hızı, yenilikçi yaklaşımın özelliklerine bağlı olarak değişmekle birlikte, bu özellikler; nispi avantaj (yenilikçiliğin avantajlarının kullanıcı tarafından net bir şekilde algılanması), uyumluluk (yenilikçiliğin kullanıcı istek ve beklentilerini ne düzeyde karşıladığının ortaya konulması), karmaşıklık (yenilikçi girişimin basit ve anlaşılır olması), denenebilirlik (yenilikçi girişimin tümüyle hizmete açılmasından ziyade belirli sınırlar içerisinde tecrübe edilmesi) ve gözlemlenebilirlik (yenilikçi girişimin sonuçlarının kullanıcılar tarafından görülebilir olması) olarak beş grupta toplanırken, benimsenme grupları da; yenilikçiler/öncüler (innovators), erken benimseyenler (early adopters), erken davranan çoğunluk (early majority), geç kalan çoğunluk (late majority) ve geride kalanlar (laggards) olarak beş gruba ayrılmaktadır. (Uzkurt, 2017, s. 95-96; 100-101).

Etkileşimin belirleyiciliği, halk kütüphanelerinin kullanıcı profilini iyi analiz etmesi ve kullanıcı profilini benimsenme gruplarına ayırarak değerlendirmesinde gizlidir. Bu eksende gerçekleştirilecek uygulamaların halk kütüphanelerinde yenilikçi girişimlerin yaygınlaşmasına da olumlu yansıtacağı düşünülebilir. Bu yansıma, kişisel ve kurumsal boyutları ile göz önünde bulundurulmalıdır. Personelin yenilikçiliğe karşı algı ve farkındalık seviyesinin artması ve kendisini sürecin bir parçası olarak görmesi yenilikçiliğin kurumsal boyutta gelişmesi ve benzer kurumlar arasında yaygınlaşmasına ortam hazırlayacaktır. Bununla birlikte, işin kullanıcı boyutu da göz ardı edilmemelidir. Halk kütüphanesi hizmetlerinin nedeni ve doğrudan muhatabı olan kullanıcı etkeni sergilediği özelliklere göre gruplanabilmektedir. Yenilikçiler/öncüler; yenilikçi girişimi ilk fark eden ve ortaya çıkan ürün ya da hizmet ile ilk etkileşime giren gruptur. Erken benimseyenler; yenilikçi girişimlerle erken etkileşime giren ancak kendilerinden sonra gelen kullanıcı grubu üzerinde yönlendirici etkiye sahip bir gruptur. Erken davranan çoğunluk; yenilikçi girişimleri benimsenme konusunda daha ölçülü davranan bir grup olarak dikkat çekmektedir. Bu yüzden, benimsenme süreleri ilk

iki gruba oranla daha uzundur. Geç kalan çoğunluk; yenilikçi yaklaşımlara karşı oldukça çekingen davranan gruptur. Her geçen zaman üzerlerinde artan sosyal baskı, bu grubun yenilikçi yaklaşımları benimsemesinde etkilidir. Geri kalanlar; yenilikçi yaklaşımları en son benimseyen gruptur. Yenilikçi yaklaşımları benimseme süreleri tecrübe ve geleneksel yaklaşımlara olan bağlılıkları neticesinde uzamaktadır.

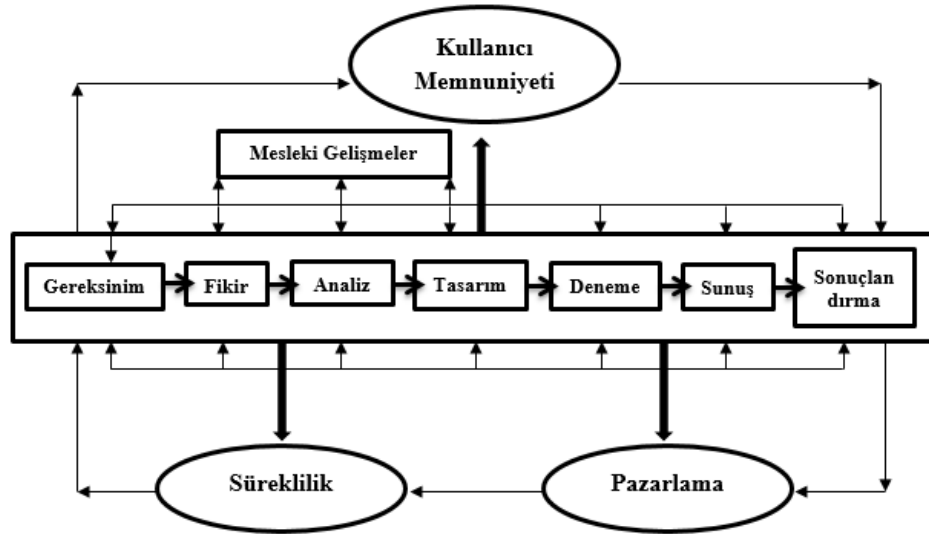
Halk kütüphanelerinde yenilikçilik yaklaşımı geliştirilirken, yukarıda değinilen yenilikçilik modeli yaklaşımları, etki faktörleri ve benimseme grupları göz ardı edilmemelidir. Benimseme gruplarının yenilikçi yaklaşımlara karşı farklılık gösteren tavırları bu süreçte hizmet geliştiricilere -kütüphane personeline- tüyo verir niteliktedir. Öte yandan, belirlenecek olan modeli, Türkiye’de yenilikçiliği hizmet geliştirme stratejisine dönüştüren halk kütüphanelerinin izlediği yollarla bütünleştirmek de gerekmektedir. Adıyaman, Bilecik, Bitlis, Çanakkale, Diyarbakır, Isparta Halil Hamit Paşa, İstanbul Orhan Kemal, İzmir Atatürk, Mersin, Manisa, Sinop, Trabzon, Yalova, Zonguldak, Sakarya, Konya İl Halk Kütüphanelerini, İzmir Bornova, Burdur Bucak, Ankara Gölbaşı, Antalya Manavgat, İzmir Foça İlçe Halk Kütüphanelerini ve Bartın Ulus Kültür ve Sanatevi Halk Kütüphanesini yenilikçiliğin Türkiye’deki öncüleri ve örnekleri olarak göstermek mümkündür (Alaca, 2017a, s. 107-112).

Alaca ve Yılmaz (2016, s. 346-347) yenilikçilik kültürünün oluşmasında etkili olan yenilikçi hizmet aşamalarının genel hatlarıyla dokuz adımdan oluştuğuna ve her bir adımın kendi içerisinde önemli alt alanlara ayrıldığına dikkat çekmektedirler. “*Tespit*”, yenilikçi hizmet geliştirme sürecinin ilk adımıdır. Kullanıcı ilgi, beklenti ve gereksinimlerinin yazılı, sözlü, gözlem vb. yollarla ortaya çıkarılması, gerek kullanıcı odaklı olduğunun, gerekse çevre ile etkileşime girildiğinin göstergesi olarak değerlendirilmektedir. Tespit edilen durumla ilgili olarak yönetici ve personel, oluşturulacak demokratik bir ortamda “*fikir*” alışverişinde bulunmaktadır. Herkese konu ile ilgili duygu, düşünce ve görüşlerini rahatlıkla dile getirme fırsatı sunulması sürecin tek bir kişiden ziyade kişilere bağlı olarak daha sağlıklı ilerlemesini mümkün kılmaktadır. Ayrıca kütüphane personeli sürece dahil edilerek bütünün parçası oldukları hissettirilmekte bu sayede kendilerine sorumluluk bilinci aşılanmaktadır. Fikir alışverişi ile birlikte, kütüphanenin personel, derme, bina, bütçe, kullanıcı açısından mevcut durumunun “*analiz*” edilmesi, fikirlerin hayata geçirilme aşamasında önem taşımaktadır. Yeterli bütçenin hazırlanması, yeni bütçe olanaklarına duyulacak ihtiyacın ortaya çıkarılması ve temin için alternatif yollar aranması, bütçe yönetimi konusuna daha profesyonelce yaklaşılması ve uzun vadede planlamaların yapılabilmesi, fiziki alanın fikre göre ya da fikrin fiziki alana göre şekillendirilebilmesi, personelin konuyla ilgili farkındalık düzeyinin artırılması, dermenin kullanıcı odaklı düzenlenmesi, yenilikçiliğe davet eden bir araç olarak kullanılabilmesi ve kullanıcıların fikre verebileceği tepkilerin her yönüyle göz önünde bulundurulması gerekmektedir. Bu aşama, personelin kütüphane şartlarına hâkim olmasını sağlarken aynı zamanda kendilerini sürece adapte etmeleri konusuna da etkili olmaktadır. Analiz aşamasından sonra, fikirlerin tartışılması sonucu genel hatları ile “*şekillendirilen*” hizmet belirli bir süreliğine kullanıcıya sunulacak şekilde geri bildirim alınması sağlanmalıdır. Bu durum, hizmete karşı bir ön değerlendirme niteliği taşımaktadır. Bu sayede kullanıcı kütüphanenin kendileri için ne gibi hazırlıklar içerisinde olduğunu anlamakta, sürecin parçası olarak hizmetin gelişimine etki etme rolünü yerine getirme şansı yakalamaktadır. Sunulan hizmetle ilgili alınacak olumlu veya olumsuz “*geri bildirimler*” bir sonraki aşamaya geçiş açısından önem taşımaktadır. Geri bildirimlere göre hizmetin şekillendirilmesi söz konusudur. Olumsuz görüşler hizmetin şekillendirilmesine, hatta hizmetin tamamen kaldırılmasını neden olabilir. Olumlu görüşlere ilişkin oranın yüksekliği ise hizmetin olduğu gibi sürdürülebilmesi için önemli bir gösterge olarak değerlendirilebilir. Kullanıcıdan alınan tavsiyeler doğrultusunda hizmetin kısmen değiştirilerek ya da olduğu gibi sunulması ise “*sunuş*” adımıdır. Son şekli verilen ve kullanıcıya sunulan hizmetin “*kullanıcıda memnuniyet*” oluşturması beklenmektedir. Bu memnuniyet, beklenti ve gereksinimlerin sürekli değişebileceğinden kısa, orta ve uzun vadeli olarak planlanabilir. Hizmetle karşı duyulan memnuniyet azaldığında hizmete son verilmelidir. Memnuniyet oranı azalan hizmete son vermek personelin enerjisini, motivasyonunu koruyacağı gibi kurumun maddi kaybını da önleyebilir. Bu sayede, emek ve para israfının da önüne geçilebilir. “*Sonuçlandırılan*” hizmet, farklı bir yöntemle tekrar sunulabileceği gibi, geliştirilerek/genişletilerek kullanıcıyla tekrar buluşturulabilir. Dolayısıyla her hizmetin bir sonraki hizmete hatta benzer amaçları olan diğer kurumlara “*örnek olabileceği*” düşünülebilir. Bu yaklaşımın, her hizmet için en başından itibaren adım adım ve sürekli olarak uygulandığında kurum kültürüne dönüşmesi muhtemeldir. Yenilikçilik kültürü, farklı bileşenlerin etkileşime girdiği ve aşamaların kullanıcı odaklı olarak takip edildiği bir yapı olarak dikkat çekmektedir. Yenilikçi hizmet geliştirme aşamasının iyi organize edilmesi, yenilikçiliğin kurum kültürüne dönüşümünü kolaylaştıracağı gibi kurumsal sürekliliği olanaklı kılacaktır. Bu bağlamda, Aktan ve Tutar (2006, s. 1) yenilikçi örgüt kültürünü; geleneksel değerleri korumadan çok her alanda yenilikçi olmayı esas alan, değişimi yaşamın en temel yasası olarak gören, yeni ürün veya hizmet üreterek hizmet ağını genişleten, geleneksel kültürün koruyucu, merkezi ve hiyerarşik yapısının aksine, esnek, yenilikçi, çok merkezli veya adem-i merkezi örgütlenmeyi esas alan kurum kültürü tipi olarak tanımlamaktadırlar. Burada altı çizilmesi gereken iki noktadan biri kullanıcı odaklılık diğeri ise kurumsal sürekliliktir.

Aktarılan yaklaşımlar, yenilikçilik modelleri, etki faktörleri gibi unsurlar halk kütüphaneleri kapsamında dikkate alınarak halk kütüphaneleri için Şekil 2’de yer alan kullanıcı odaklı bir yol haritası geliştirilmeye çalışılmıştır. Görselden de anlaşılacağı üzere, bu yaklaşım temelde yedi adımdan oluşmaktadır. Gereksinimin saptanması ile başlayan süreç, hizmetin sonuçlandırılması ile tamamlanmaktadır. Öte yandan, yedi adım kullanıcı memnuniyeti, pazarlama ve süreklilik etkenleri ile çevrelenmiş ve bu sayede, ortaya konulan bu yaklaşım yenilikçilik kavramı ile

ilişkilendirilmiştir. Kullanıcı memnuniyeti-pazarlama-süreklilik yenilikçilik kavramını var eden unsurlardır. Ateş (2007, s. 53), pazarlamanın önemine değinerek şirketlerin/kurumların başarı sağlayabilmelerini yenilikçi hizmetlerin müşteriler/kullanıcılar ile buluşturulması yani yenilikçiliğin pazarlanması ile ilişkilendirmektedir. Elçi (2006, s. 23) ise sürekliliğin altını çizerek değişen kullanıcı talep ve beklentileri karşısında yenilikçiliğin sürekli bir faaliyet haline dönüştürülmesine ve bu yaklaşımın kurum kültürü ile de ilişkilendirilmesine dikkat çekmektedir. Yenilikçiliğin pazarlanması, kurum kültürü ile ilişkilendirilmesi, sürekli hale getirilmesi ve değişen kullanıcı talep ve beklentilerine göre şekillendirilmesi ise kullanıcı memnuniyetini beraberinde getirecektir.

Ortaya konulan yol haritasında ayrıca fikir-analiz-tasarım adımları atılırken kütüphane personelinin özellikle mesleki gelişmelere kayıtsız kalmaması gerektiğine de dikkat çekilmektedir. Özellikle bu üç adım hizmetin esas şekillendiricileri olduğundan, mesleki gelişmeler, güncel tartışmalar, örnek girişimler/hizmetler gibi mesleki gelişmelere kayıtsız kalınmaması gerektiği savunulmaktadır. Öte yandan yol haritasında yer alan yedi adıma ilişkin açıklayıcı bilgilere aşağıda detaylı olarak değinilmektedir.

Şekil 2. Kullanıcı merkezli yenilikçilik yaklaşımı yol haritası

Gereksinim; Mesleğin bir getirisi olarak toplumsal bir açığı kapamak, sosyal, kültürel ve dolaylı da olsa ekonomik gelişim için bireylere yardımcı olmak adına, gereksinimlerin saptanması ve gereksinim odaklı çözüm önerileri geliştirilmesi önem taşımaktadır. Bu noktada, kütüphanecilerin gözlem gücü, yüz yüze iletişim ve kullanıcıyı yıldırma olmadan gerçekleştirilecek anket çalışmaları ile gereksinim aşaması çok daha isabetli yönlendirilebilir.

Fikir; Bu aşama, yönetici ve kütüphanecilerin kişisel fikirlerinin kurumsal fikirlere dönüşmesi gereken bir adım ve örtük bilginin kurumsal bir değere dönüştüğü aşama olarak da değerlendirilebilir. Kişisel fikirlerin tartışılması, geliştirilmesi ve olgunlaştırılması ancak demokratik ortamlarda gerçekleştirilebilir. Bu bağlamda, demokratik kurumlar olarak nitelendirilen halk kütüphanelerinde yönetici-kütüphaneci ilişkilerinin kurumsal fayda sağlama ekseninde değerlendirilmesi ve hiyerarşinin üstünlük özelliği yerine birleştirici özelliğinden yararlanılması gerekmektedir. Bu aşama, oluşacak örgüt kültürüne de yön verecektir. Fikirlerin rahatça ileri sürülebildiği, tartışılabilirdiği ortamlarda olumlu bir örgüt kültürü oluşurken aksi bir durumda ise olumsuz bir örgüt kültürü oluşacaktır ki kurumsal süreklilik bir noktada örgüt kültürünün niteliğine de bağlıdır.

Analiz; Bu aşamada, kütüphanenin mevcut şartları değerlendirilmektedir. Bu şartlar genel olarak bina, bütçe, personel, kullanıcı ve derme olarak düşünülebilir. Binanın yeni bir hizmete uygun olup olmadığı, hizmete göre uyarlanıp uyarlanamayacağı, personelin mesleki bilgi ve becerisi, konuya gösterdiği ilgi ve hassasiyet, farklı bütçe kanalları yaratma, kullanıcı beklenti ve ihtiyaçlarının ön plana çıkarılması ve gerekli olduğu takdirde dermenin yenilikçilik sürecinde bir araç olarak kullanılabilir nitelikte olup olmadığı gibi konunun farklı boyutları da bu aşamada tartışılmaktadır. Bu aşama, tüm etkenleri ile birlikte adeta kurumsal benliğin farkında olunması gereken aşamayı temsil etmektedir.

Tasarım; Üzerinde tartışılan ürün, hizmet ya da yöntemin en genel hatları ile ortaya çıkarıldığı aşama tasarım aşamasıdır. Bu aşamada, ürün, hizmet ve yöntem kullanıcı ile buluşturulmaya hazır hale getirilir. Bu bağlamda, yönetim ve kütüphaneciler görev ve sorumluluk paylaşımını da gerçekleştirerek sürecin daha kaliteli işlenmesine ortam hazırlayabilirler.

Deneme aşamasına geçmeden önce, özellikle fikir-analiz-tasarım aşamalarında mesleki anlamda Türkiye’de ve dünyada halk kütüphaneleri kapsamında yaşanan gelişmelerin takibini yapabilmek hizmetin, ürünün ya da yöntemin, kısacası sürecin niteliğini arttıracaktır. Dünyadaki gelişmelerin takibi personelin araştırma ve dil becerisine de bağlıdır.

Bu bağlamda, halk kütüphanesi yönetici ve kütüphanecilerinin mesleki duyarlılık ve ilgileri önem taşımaktadır. Kütüphane web sayfaları, sosyal medya hesapları, birebir iletişim, bilimsel yayınlar sürecin takibinde yararlanılabilecek birtakım erişim kanallarıdır. Bu sayede, personelin alan hâkimiyeti de artacaktır. Alan hâkimiyeti artan personelin daha isabetli kararlar doğrultusunda daha etkili hizmet, ürün ya da yöntemler tasarlayacağı düşünülebilir. Öte yandan, dünyada halk kütüphaneleri alanında ortaya konulan hizmetlerin takibinden kastedilen, saptanan hizmetlerin birebir alınarak uygulanması değil, uygulanabilecek olanlar arasından seçim yapılarak uygulama sürecinin başlatılmasıdır. Bu seçim sürecinde de toplumsal ve kültürel değerler ile kullanıcı profili göz ardı edilmemelidir.

Deneme; Bu aşama hizmet, ürün veya yöntemin kullanıcı ile tanıştırdığı, başka bir deyişle pazarlamanın yapıldığı aşamadır. Kullanıcının tepkisini ölçmek, olumlu-olumsuz geri bildirimler almak, hizmeti-ürünü-yöntemi yeniden tasarlamak veya olduğu gibi sunmaya devam etmek için kullanıcı ile belirli bir süreliğine etkileşime girilmektedir. Yenilikçi yaklaşımın, kullanıcı ihtiyaçlarına karşılık verip veremediğini ve nasıl çalıştığını görebilmek adına önemli bir aşamadır.

Sunuş; Deneme aşamasından sonra son şekli verilen ya da olduğu gibi devam edilmesine karar verilen hizmetin, kullanıcı memnuniyetini devam ettirmek adına sürekli hale getirildiği aşamadır. Kullanıcı odaklılık, kullanıcı memnuniyetinin ön şartıdır. Memnuniyet duygusu ise kütüphanelerin kullanımının artırılması veya düşmesinin engellenmesi adına önem taşımaktadır. Deneme ve sunuş aşamalarında göz ardı edilmemesi gereken en önemli nokta ise ortaya çıkan hizmet-ürün-yöntemin muhakkak belirli bir süresinin olmasıdır. Değişen çevre koşulları, kullanıcı beklentileri, mesleki gelişim gibi etkenler göz önünde bulundurulduğunda, bununla birlikte yenilikçiliğin doğası gereği dinamik ve sürekli kendini yenileyen bir kavram ve işleyiş olduğu dikkate alındığında halk kütüphanelerinin de bir hizmeti-ürünü-yöntemi sonsuza dek aynı şekilde devam ettirmesi mümkün ve söz konusu değildir. Aksi bir yaklaşım, kuruma maddi manevi zarar verebilir.

Sonuçlandırma; Bu aşama, kullanıcı ile buluşturulan hizmet-ürün-yöntemin değişen koşullar ve beklentiler kapsamında etkisinin azalması sonucu kabuk değiştirdiği, yerini yeni yaklaşımlara bıraktığı aşamadır. Her hizmet-ürün-yöntemin bir süresi olabileceği gerçeği göz ardı edilmemelidir. Ancak, hizmet-ürün-yöntemin ne kadar süre devam ettirileceği hizmet-ürün-yönteme göre değişiklik gösterebileceği gibi, kurumdan kuruma, bölgeden bölgeye de değişiklik gösterebilmektedir. Kullanıcı profili, kütüphanelerin süreci işletme yaklaşımları belirleyici rol oynamaktadır. Karar, kullanıcıların tepkileri doğrultusunda kütüphane personeli tarafından verilebileceği gibi, tepkinin gecikebileceği dikkat alınarak sezgisel yaklaşımlarla da verilebilmelidir. Kütüphane personeli bu konuda inisiyatif alabilecek nitelikte olmalıdır. Bu nitelik mesleki eğitimle kazanılabileceği gibi, hizmet içi eğitimlerle de belirli bir seviyede sağlanabilir.

Belirtilen aşamalar kapsamında, bir gereksinim sonucu ortaya çıkan, olgunlaştırılan ve sonuçlandırılan hizmet, ürün ya da yöntemin kütüphane web sayfaları, sosyal medya hesapları, yerel medya (gazete, tv kanalı vb.) aracılığı ile yaygınlaştırılması da gerekmektedir. Yaygınlaştırma girişimleri aynı zamanda yayılma ve benimsenme sürecini de hızlandıracaktır. Öte yandan, ortaya çıkacak olan hizmet, ürün veya yöntemin örnek alınma ve başka bölgelerde hayata geçirilmesine de olanak tanıyacaktır. Bu sayede halk kütüphaneleri arası etkileşimin yaşanması ve Türkiye genelinde yansımalarının görülmesi mümkün olacaktır.

Yenilikçilik modeli, kâr amacı güden kurumlar için sürekli büyüme yaratmak, kâr amacı gütmeyen kurumlar içinse kurumsal sürekliliği ve verimi sağlamak için gerekli değeri yaratma olasılığı en yüksek değişim fikirlerini belirlemek ve geliştirmek amacıyla kavramsal çerçeveyi sağlamaktadır (“Kobi Vadisi”, 2017). Bu bağlamda, kurumların ideal modeli geliştirmesi, ya da geliştirilen ve özümseyebilecekleri modeli belirleyerek pratiğe dönüştürmesi gerekmektedir. Doğru ya da etkili yenilikçilik modelinin saptanması ve hayata geçirilmesinin kurumlara olumlu yansımaları olacaktır.

Genel anlamda:

- Kavramsal bir çerçeve sağlamak ve inovasyon düşüncesine teşvik etmek,
- Yeni inovasyon kaynaklarının daha hızlı belirlenmesine yardımcı olmak,
- Pazarlama tanıtımının daha iyi zamanlanmasını kolaylaştırmak,
- İş için ihtiyaç duyulan zaman aralıklarıyla uyumlu yenilik fırsatları bulmanıza yardımcı olmak,
- Rekabet ihtimalini azaltmak,
- Yenilik yatırımının getirisini artırmak,
- Gerekli inovasyonu öngörme becerisini geliştirmek,
- Rekabetçi avantajı sürdürmek ve uzun vadeli büyüme sağlamak gibi kazanımlar elde edilecektir (“Kobi Vadisi”, 2017).

Bu çalışma kapsamında, doğru ve etkili yenilikçilik yaklaşımının halk kütüphanelerine olası katkıları ise aşağıda sıralanmaktadır:

- Kurumsal sürekliliği sağlamak,
- Hizmette kalite ve verimi artırmak,

- Kütüphanelere prestij kazandırmak, kütüphane imajı yaratmak ve kütüphaneleri ihtiyaç duyulacak kurumlara dönüştürmek,
- Personelin hayal gücünü artırmak, motivasyonunu yükseltmek,
- Kullanım oranlarını ve kayıtlı üye sayısını artırmak,
- Kullanıcı memnuniyetini artırmak,
- Yenilikçi yönetim anlayışının gelişmesine ortam hazırlamak,
- Yenilikçiliğin kurum kültürüne dönüşmesine ortam yaratmak,
- Kurumun sahip olduğu kaynakları (insan ve maddi kaynaklar gibi) verimli ve etkili kullanmak,
- Kütüphanelerin sosyal girişimcilik yanlarını güçlendirmek,
- Kütüphanelere “üçüncü mekân” özelliği kazandırmak,
- Kurumlar arası etkileşimi artırmak,
- Yenilikçiliğin kişilere bağlı gelişimini engelleyerek sistematik bir şekilde gelişmesini ve belirli bölgelerde sıkışıp kalmasını engelleyerek genele yayılmasını kolaylaştırmak.

Teorik olarak sıralanan katkılara daha fazlasını eklemek de mümkündür. Ancak önce kullanıcı odaklı yenilikçilik yaklaşımının pratikte ne gibi sonuçlar doğuracağını görmek daha doğru olacaktır. Bunun için de cesaret, sabır ve daha fazla çaba gerekmektedir.

Değerlendirme

Türkiye’deki halk kütüphanelerine ilişkin öncelikli sorunların her ne kadar bina, bütçe, personel ile ilgili olduğu tartışılrsa da, ikincil sorunların kurumsal sürekliliği, yenilenmeyi ve çağa ayak uydurabilir bir konuma gelmeyi daha derinden etkilediği göz ardı edilmemelidir. Bu bağlamda, modern görünümlü ve kullanışlı binalara, yeterli sayıda kütüphaneciye ve yeterli miktarda bütçeye sahip olduğunda Türkiye’deki halk kütüphaneleri için her şeyin düzeleceği, toplumun uğrak noktalarından biri olacağı, bireyler için olmazsa olmaz bir kuruma dönüşeceği yaklaşımı iyimser olduğu kadar gerçekçi bir yaklaşım değildir. Örgüt kültürü, yenilikçi olma, yaratıcı düşünme, sürdürülebilirlik gibi soyut eksiklikler somut kazanımların önündeki en önemli engellerdir.

Halk kütüphanelerini yenilikçi, çağın gereklerine karşılık verebilen, birey odaklı düşünebilen ve sürdürülebilir bir yapıya dönüştürmek ilk önce mevcut yönetim ve hizmet geliştirme yaklaşımını sürdürülebilir kılabilecek bir sistem anlayışına sahip olmayı gerektirir. Bu sistem, bilgi merkezlerinin yönetim ve organizasyon yapısına da doğrudan etki edecek şekilde tasarlanmalıdır. Kurulgan (2015) bilgi merkezlerinin sorunlarını çözebilmenin ve geleceğe kalabilmelerini sağlamanın yolunun çağdaş yönetim sürecinin benimsenmesine bağlı olduğuna dikkat çekmektedir. Sahip olunacak bu yenilikçi sistem anlayışı, sadece yönetim anlayışı ve organizasyon yapısını değiştirmekle kalmayacak kütüphanecileri de üretkenliğe ve yenilikçiliğe iterek hizmetlerin nasıl yenilikçi yaklaşımla geliştirilebileceğine yönelik yol ve yöntemleri de içerisinde barındıracaktır. Bu çalışmada değinilen yenilikçilik yaklaşımı kapsamında öncelikle işin ikinci kısmı olan yenilikçi hizmet geliştirme noktasına dikkat çekilmiş olsa da, ortaya konulan yol haritasının uygulanabilirliği ve uygulamada sürekliliği bu yaklaşımı destekleyecek bir sistemi de gerektirmektedir. Yenilikçi sistem ve beraberinde uygulamada kullanılan modeller zamanla kurum kültürünün oluşmasına ortam hazırlayacak, bu sayede mesleki eğitim alan-almayan tüm personel yenilikçi kültürün birer parçası haline dönüşerek durağanlıktan üretkenliğe geçebilmek adına fırsat yakalamış olacaktır.

Türkiye’deki halk kütüphaneleri arasında az da olsa yenilikçiliği sürekli hale dönüştürmüş örneklerle rastlanmaktadır. Bu tarz kütüphanelerdeki hizmet geliştirme süreci ve işleyiş, yenilikçilik yaklaşımının kütüphanelerde nasıl vücut bulabileceğinin birer göstergesidir. Burada dikkat çeken önemli nokta ise kuşkusuz kullanıcı etkenidir. Hayata geçirilen ya da geçirilmesi planlanan yenilikçilik yaklaşımının çimentosu muhakkak kullanıcı olmalıdır. Bu çalışmada da üzerinde durulan en önemli nokta budur. Yenilikçilik yaklaşımında kullanıcı odaklı olunmasının Türkiye’deki halk kütüphanelerinin örgüt ve hizmet yapısına yön vereceği düşünülmektedir. Kullanıcı odaklılık, bu çalışmada ele alınan modeller kapsamında dışa açık modellere işaret etmektedir. Bu bağlamda, dışa açık modellerden interaktif modeller ve sistematik-öğrenen ağ modelleri arasından dış etkenlerle etkileşimi en fazla olan sistematik-öğrenen ağ modellerinin halk kütüphanelerine uyarlanması daha isabetli olacağı ön görülmektedir.

Kullanıcı odaklı yenilikçilik yaklaşımı, Türkiye’deki halk kütüphanelerinin ihtiyaç duyduğu ivmeyi onlara kazandıracak itici bir güç olarak düşünülebilir. Kurum içi üretkenliği ve rekabeti artıracacağı gibi kurumlar arası rekabeti de artırarak kaliteyi olumlu yönde etkileyecektir. Bunun sonucunda, kullanıcı memnuniyetinin artacağı, dolayısı ile kurumsal süreklilik açısından daha az endişe duyulacağı ön görülmektedir. Çalışma kapsamında ortaya konulan yaklaşımın/adımların uygulanması, eleştirilmesi, geliştirilmesi ve yeni yaklaşımların ortaya çıkarılması da Türkiye’de halk kütüphaneleri için hayatta kalabilmenin bir anahtarı, uzun soluklu bir yenilenme hareketinin başlangıcı olacaktır.

Kaynakça

- Aktan, C. C. ve Tutar, H. (2006). Kurum kültürü türleri. Erişim adresi: http://www.canaktan.org/yonetim/kurumsal-kultur/turler.htm#_ftnref1
- Altay, A., Todorova, T. ve Dursun, B. (2013). Halk kütüphanelerinde çocuklara ve gençlere yönelik yenilikçi bilgi hizmetleri: Türkiye’de durum. *Gençlik Araştırmaları Dergisi*, 1(2), 186-201. Erişim adresi: <http://acikerisim.kirklareli.edu.tr:8080/xmlui/handle/20.500.11857/123>
- Alaca, E. (2015). *Halk kütüphanelerinde yenilikçi hizmet geliştirme süreci: Bartın Ulus Kültür ve Sanatevi halk kütüphanesi örneği*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Hacettepe Üniversitesi, Ankara.
- Alaca, E. (2017a). *Halk kütüphanelerinde yenilikçi hizmet: Bartın Ulus Kültür ve Sanatevi Halk Kütüphanesi örneği*. İstanbul: Hiperyayın.
- Alaca, E. (2017b). Ankara’daki 6 halk kütüphanesinde yenilikçi hizmet anlayışı: Kütüphane personelinin yaklaşımı üzerine bir değerlendirme. *Türk Kütüphaneciliği*, 31(2), 211-222. doi: 10.24146/tkd.2017.9
- Alaca, E. ve Yılmaz, B. (2016). Belediyelerde yenilikçilik (inovasyon) kültürü. B. Yılmaz, T. Çakmak ve Ş. Eroğlu (Yay. haz.). *Belediyelerin Kütüphane ve Arşiv Hizmetleri Uluslararası Sempozyumu, 12-14 Mayıs 2016, Nilüfer Belediyesi nâzım Hikmet Kültürevi, Bursa, Bildiriler kitabı* içinde (s. 338-359). Bursa: Nilüfer Belediyesi.
- Anthony, C. A. (2014). Innovation in public libraries. Erişim adresi: <http://publiclibrariesonline.org/2014/02/innovation-in-public-libraries/>
- Ateş, M. R. (2007). *İnovasyon hayat kurtarıcı*. İstanbul: Doğan Kitap.
- Bitter-Rijpkema M. E., Verjans, S. ve Bruijnzeels, R. (2011). The library school: Empowering the sustainable innovation capacity of new librarians. *Library Management*, 33(1/2), 36-49. doi: 10.1108/01435121211203301
- Chesbrough, H. W. (2003). *Open innovation: The new imperative for creating and profiting from technology*. Boston: Harvard Business School Pres.
- Çağlayan, P. (2011). Halk kütüphanesi hizmetlerine ilişkin kullanıcı memnuniyeti. *Bilgi Dünyası*, 12(2), 379-398. Erişim adresi: <https://bd.org.tr/index.php/bd/article/view/34>
- Çelik, N. (2016). Yenilikçilik konusunda yapılan doktora tezlerinin içerik analizi yöntemiyle değerlendirilmesi. *Uluslararası Yenilik ve Ekonomi Dergisi*, 2(1), 29-42. doi: 10.20979/ueyd.182904
- Damanpour, F. (1991). Organisational innovation: A meta analysis of effects of determinants and moderators. *Academy of Management Journal*, 34(3), 555-590. Erişim adresi: <https://www.jstor.org/stable/256406>
- Edquist, C. ve Hommen, L. (1999). Systems of innovation: Theory and policy for demand side. *Technology in Society, Pergamon*, 21, 63-79. doi: 10.1016/S0160-791X(98)00037-2
- Elçi, Ş. (2006). *İnovasyon: Kalkınmanın ve rekabetin anahtarı* (Genişletilmiş basım). Ankara: (Yayl. y.).
- Johannsen, C. G. (2014). Innovative public library services – staff-less or staff-intensive?. *Library Management*, 35(6/7), 469-480. doi: 10.1108/LM-01-2014-0006
- Kobi Vadisi. (2017). İnovasyon (yenilik) modelleri. Erişim adresi: <https://www.kobivadisi.com/inovasyon-yenilik-modelleri/>
- Kurulgan, M. (2015). *Çağdaş bilgi-belge merkezlerinde yönetim ve organizasyon*. Ankara: Türk Kütüphaneciler Derneği.
- Maylor, H. (2001). Assessing the relationship between practice changes and process improvement in new product development. *Omega. The International Journal of Management Science*, 29(1), 85-96. doi: 10.1016/S0305-0483(00)00025-6
- Oğuztürk, B. S. ve Türkoğlu, M. (2004). Yenilik ve yenilik modelleri. *Fırat Üniversitesi Doğu Anadolu Bölgesi Araştırmaları*, 3(1), 14-20. Erişim adresi: <http://web.firat.edu.tr/daum/default.asp?id=89>
- Önal, İ. (2015) Yaratıcı kütüphanelerde yenilikçi bilgi hizmetleri. U. Al ve Z. Taşkın (Yay. haz.). Prof. Dr. İrfan Çakın’a armağan (s. 162-174) içinde. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Bilgi ve Belge Yönetimi Bölümü.
- Rosenfeldt, D. (2009). Great public libraries of the world: A tour summary. *Australasian Public Libraries and Information Services (APLIS)*, 22(1), 26-40. Erişim adresi: http://www.libraries.vic.gov.au/downloads/2008_Viclink_Great_Public_Libraries_of_the_World_Tour/2008viclinkgreatpubliclibrarieoftheworld_115.pdf
- Rothwell, R. (1992). Successful industrial innovation: Critical success factors for the 1990s. *Research and Development Management*, 22(3), 221-239. doi: 10.1111/j.1467-9310.1992.tb00812.x
- Strange, H. (2008). Public libraries told to innovate or die out. Timesonline. Erişim adresi: http://web.archive.org/web/20080513085237/http://entertainment.timesonline.co.uk/tol/arts_and_entertainment/books/article3496617.ece
- Şenyurt Topçu, Ö. ve Yılmaz, B. (2012). Ankara’daki halk kütüphanesi hizmet niteliğinin değerlendirilmesi. *Türk Kütüphaneciliği*, 26(1), 53-77. Erişim adresi: <http://www.tk.org.tr/index.php/TK/article/view/315/307>
- Torun, O. (2018). Halk kütüphanelerinde yenilikçi yaklaşımlar. H. Odabaş ve M. A. Akkaya (Yay. haz.), *Halk kütüphaneleri: Geçmişten geleceğe yönelimler ve yeni roller* içinde (s. 223-260). İstanbul: Hiperyayın.
- Trott, P. (2005). *Innovation management and new product development* (3. bs). İngiltere: Pearson Education.

- Turan, A. (2012). Metropollerde halk kütüphanesi uygulamaları ve toplumda farkındalık yaratacak yenilikçi fikirler. B. Yılmaz (Ed.). 2. *Halk kütüphaneciliği sempozyumu: Değişen dünyada halk kütüphaneleri: Bildiriler, posterler ve çalıştay raporları* (s. 80-84) içinde. Ankara: KTB.
- Uzkurt, C. (2017). *Yenilik (İnovasyon) yönetimi ve yenilikçi örgüt kültürü: Kültürel, yönetsel ve makro yaklaşım* (2. bs.). İstanbul: Beta Yayınları.
- Yılmaz, B. (2005). Türk halk kütüphanecilerinin Almanya halk kütüphanesi sistemi üzerine yaptıkları inceleme gezisi gözlemleri. *Türk Kütüphaneciliği*, 19(3), 356-362. Erişim adresi: <http://www.tk.org.tr/index.php/TK/article/view/126/124>
- Yılmaz, B. (2007). Hedef gruplara yönelik yaratıcı kütüphane hizmetleri ve proje geliştirme: Halk kütüphaneleri Gaziantep, Bartın ve Antalya bölge seminerleri değerlendirme raporu. *Türk Kütüphaneciliği*, 21(1), 75-87. Erişim adresi: <http://www.tk.org.tr/index.php/TK/article/view/27/29>
- Yılmaz, B. (2008). Türkiye’de halk kütüphaneleri bölge seminerleri: “İyi uygulama örneği” olarak bir deneyimin değerlendirilmesi. *Türk Kütüphaneciliği*, 22(1), 107-128. Erişim adresi: <http://www.tk.org.tr/index.php/TK/article/view/403/395>
- Yılmaz, B. ve Bayır, D. (2004). PULMAN-XT Projesi ve Türk kütüphaneciliğine etkileri. *Türk Kütüphaneciliği*, 18(1), 79-84. Erişim adresi: <http://www.tk.org.tr/index.php/TK/article/view/42/43>

Lifelong Learning and Health Literacy: The Role of Libraries

Leila Hashempour

Hacettepe University, Department of Information Management, leila_hashempour@yahoo.com

Abstract: *In 21 century's fast-changing and technology-based society, every person needs to have a wide range of literacy, skills and knowledge to participate in cultural, economic, and social life. Nowadays, societies consist of individuals with lifelong learning skills and literacy. Lifelong learning can equip a person with all essential skills and knowledge throughout lifetimes. Literacy is a broad concept that is based on the definition of different forms of literacy related to various fields. Health literacy is one of the most important literacy kinds that shapes the quality of life. Health literacy motives a person's skills and knowledge to make healthy decision during life by using health information. Lifelong learning and health literacy occur during the life cycle by using the different factors of socialization. The main purpose of this study is to review the subjects of lifelong learning and health literacy and how libraries serve to promote lifelong health learning. The definitions and needed skills of lifelong learning and health literacy are emphasized. The importance of relationship between lifelong learning and health literacy are discussed. As a result, the role of libraries in improvement of health literacy skills and lifelong learning is explained. In addition, in this study health literacy efforts and programs of important libraries around the world are examined, and finally some recommendations have been carried out to improve lifelong learning and health literacy.*

Keywords: *Lifelong learning; health literacy; health information; libraries.*

Introduction

Today high quality of education and lifelong learning (LLL) are the most important elements for globalized economy in knowledge societies. This means that education and LLL can help people better to fit any changes that can affect health related problems. Studies in LLL and literacy show that literacy affects the ability to gain information and search in literate conditions, influences linguistic and cognitive abilities and self-efficacy. Any more formal and informal LLL develops health literacy and then health outcomes. LLL and health share joint goals to determine the needs of defenseless groups of people and make a healthier future for all in some special situations like economic decline. Therefore, improvement in education means improvement in health. Cooperation of LLL and health literacy enables better health and social outcomes for everyone (World Health Organization, 2013, p. 5).

LLL and education play important roles in creation of healthier societies and communities. They can ensure access to significant learning opportunities. They can create supportive and safe learning environments as well as focus on everybody's socially, cognitively, mentally, emotionally and physically development. Health related learning could improve health literacy levels and necessary life skills like parenting, critical thinking, cooking activities, sexual and seminal health and rights (World Health Organization, 2013, p. 1).

The Medical Library Association (MLA) invites librarians in all kinds of libraries to have an important placement in health literacy by aiding users' access, understand and apply health information (Kars, Baker, Wilson, 2008). Libraries and librarians are completely positioned to participate to the health literacy act as teachers, protectors and champions of information literacy, and connection to healthcare professionals and researchers who make an effort to develop health literacy (Barr-Walker, 2016, p. 194). The main purpose of this study is to review the subjects of LLL and health literacy and how libraries serve to promote lifelong health learning.

Lifelong Learning and Health Literacy

The concept of LLL does not only mean getting formal education, it also means encouraging learning along the lifespan. LLL was first introduced as a key concept in education restructuring in 1970 by Paul Lengrand at the UNESCO Introduction to Lifelong Learning conference. The continuing development throughout one's life in knowledge and skill after formal education is the simple definition of LLL (Encarta, 2008). A classic definition of LLL is all learning activities undertaken all along life, with the goal of improving skills, knowledge, and competences within a private, sociable, civic, and/or employment-related aspect (European Commission, 2007). The European Lifelong Learning Initiative defines it as an encouraging process that authorizes everyone to acquire all required knowledge, values, and skills to use them with reliance, creativity, and delectation throughout lifetimes (Watson, 2003, p. 3). The process of learning all along one's life has four steps (Cappon, 2006; UNESCO, 1996):

- Learning to know: obtaining knowledge and skills;
- Learning to do: skills for living;
- Learning to live together: social cooperation;
- Learning to be: being a member of a society.

According to Cedefop (2008), there are three forms of learning:

- Formal learning: learning in a structured and organized context that leads to a diploma or certification. Formal learning is purposeful from the learner's respect.
- Informal learning: learning which is not taken place in a structured or organized context. It relates to daily activities. In most cases, it is not deliberate from the learner's respect.
- Non-formal learning: learning which is essential for vocational skills at the workplace with or without any certification or diploma. This form of learning is purposeful from the learner's respect.

Health literacy was first introduced in 1974 means people's knowledge, competences, and motivation to access, understand, evaluate and use health-related information (oral, print and numerical) to make judgments and take decisions in everyday life (Institute of Medicine, 2004). Health literacy can be defined as a connection to literacy and causes people's knowledge and skills to access, understand, interpret, and apply health information to make decisions in everyday life (World Health Organization, 2013, p. 4). Health literacy has three components (Mackie, 2012, p. 25):

- Literacy capability that is essential to communicate, read, write and solve problems. This capacity enables individuals to have essential knowledge of health and health systems.
- Comprehension capability which is essential to figure out the structures and operations of health and health care services to meet health care needs, and the methods to access these services.
- Participation capability that is essential to participate in a course of treatment or self-care that will advance health or change behavior to prevent disease from starting or progressing.

LLL and health related learning could contribute remarkably to people and societies. They can also decrease inequalities among people and support development of human. In addition to improve well-being and good health, it also enhances learning and growth as well as encouraging healthy and flexible economies, cultures, social activities and communities.

Needed Skills for Lifelong Learning and Health Literacy

According to the primary antecedent of LLL, it is not possible to equip individuals at education settings with all the skills and knowledge they need to succeed throughout their lifespans. It is why learners will need continuously to improve their skills and knowledge to determine urgent problems and to take part in a process of permanent professional and vocational development (Sharples, 2000, p. 178). LLL is a never lasting process of developing skills and maintaining knowledge to support individual's life. Creativity, critical thinking, communication, problem solving, leadership, adaptability, collaboration, information management, reflection, and curiosity are the most useful LLL needed skills (Watanabe-Crockett, 2018). LLL skills can be categorized in three groups of competencies (National Research Council, 2012; Soland, Hamilton, & Stecher, 2013):

1. Cognitive competencies include creativity, problem solving, and critical thinking.
2. Intrapersonal competencies include self-motivation and regulation.
3. Interpersonal competencies include emotional and social competencies.

Health literacy is much more than being able to read. It requires several skills: listening, reading, writing, speaking, numeracy as well as critical analysis, coercion, communication and decision-making, then the ability to use these skills together when it comes to health situation. People often face with different information and treatment decisions. They need to access health care services, analyze relative uses and risks, communicate with health services providers, appraise information for reliability and quality, evaluate test results, and find health information (Coleman et al., 2008, pp. 1-2). To achieve these tasks, individuals may need to have three kinds of capacity that are health literacy components. Listening, reading, writing, speaking, mathematics, networking, using technologies, and verbal skills related with advocacy, requests, and complaints emphasize the skills of individuals. There are also skills related to communication: a health care provider's skill to apply general words and to comprehend whether a patient understands a note or discussion; a media developer skills to write a message that patients can understand; a manufacturer skills to design clear labels; and an educator skills to engage a student in health issues and problems (Nielsen-Bohlman, Panzer & Kindig, 2004, p. 41).

Importance of Relationship between Lifelong Learning and Health Literacy

LLL refers to the optional decision to register in educational courses for some purposes. LLL is essential for everybody, no matter the education level, sex, or age. Lifelong learners incline to keep themselves motivated with the desire for self-improvement and more knowledge and skills. However, the most important sight of LLL may be its useful effect on general health and wellness. A life span of learning can keep both the mind and body in shape. Permanent cognitive activity has a certain and positive effect on brain cells and helps support mental sharpness, particularly for older adults. Physically, LLL can help fully develop natural abilities. It can help learners to stay active and keep them active contributor of society. In any case, attending a course or hobby can be a social activity as well as educational one. Individuals can make friends with similar interests and get involved with the communities that care about, braking stress and loneliness. It may bring opportunities for travel; give a chance to see more of the world, to experience new life in different cultures and to gain view on one's own (Keys, 2018). LLL is important. Because it

- leads to a better life of self-fulfillment;
- helps an individual make new friendships and set precious relationships;
- keeps an individual involved as active contributor to society;
- helps an individual find meaning in his/her lives;
- helps an individual adapt to change;
- makes the world a better place to live;
- increases wisdom;
- creates a curious and open mind (Nordstrom & Merz, 2006).

Health literacy is significant for everyone because, in some cases, people need to be able to find, reach, understand, interpret and apply health based information and services. Taking care of health is part of everyday life. Even people who can read and write well also who are comfortable in numbers usage can face health literacy problems and issues when they do not have enough information about medical materials and terms or how their bodies work. In addition to that, they have to evaluate statistics and interpret benefits and risks that affect their safety and health. In some point of life, people have health problems that need complicated self-management that is one of the most important problems related to health literacy. Low health literacy increases the risk of serious illness, needing emergency care, mismanaging medication, and poor health in older adults, not getting the flu vaccine, mot understanding diseases and conditions and being hospitalized (Chin et al., 2011, p. 230; Knight, 2011).

Improving individual's health literacy is the responsibility of public health care systems, public health organizations, healthcare professionals, adult educators, and libraries of all kinds worldwide. It is crucial for patients to improve health literacy so that they can have a more energetic role in their health and well-being. When patients are actively engaged, they can make more related and informed decisions that increases their satisfaction, loyalty, and finally, improve outcomes.

Health status of an individual's can affect learning, the request to learn, and the skill to take an attempt in learning. Educated individuals who have enough information about their health and well-being can change their behaviors more easily, and then it will be resulted in positive health outcomes. Existing health learners need more developed health literacy skills than past to experience useful and positive interactions between themselves and provider to promote compliance. An educated society is a healthier society, so it should be a priority for all health service providers and health care educators to know how the society can become educated related to health (Chervin et al., 2012, p. 742). To maintain and promote good health, health literacy skills are needed. A person's cumulative lifelong learning experience introduces the skills that can be achieved from formal sources such as adult seminars and education and informal channels such as internet use, self-study, daily reading activities and library use (Wister, Malloy, Rootman & Desjardins, 2010, p. 829). LLL and education can make a difference to health and health literacy by (World Health Organization, 2013, p.6):

- Building the basics of health literacy as well as media literacy in early years of life and adolescence;
- Supporting and improving approaches in schools which are related to health promoting;
- Identifying the obstacles to older adults learning such as gender, ages, life and work balance;
- Adding some groups of individuals who are at the highest risk of low health literacy skills such as minority groups, migrants, people with disabilities and chronic diseases;
- Making sure that all older adults have primary skills of reading and writing;
- Ensuring choices for secondary education with sufficient life and work balance.

In addition, health literacy can also affect LLL. For this, certain precautions are necessary. For example:

- Identifying barriers to health learning and education success; focusing on prohibiting school dropout; preventing inveterate student absences through services and programs such as attainable family services and planning, oral health related programs, school meals, child hearing and vision assessments and others;

- Providing same access to advanced health services underlining the prevention of diseases and promotion of health.

LLL is a source of health advancement and provides a basis for a developing society. In fact, LLL is one of the most important solution for development of low health literacy skills.

Role of Libraries

Libraries of all kinds are perfect resources for improving health literacy skills. They are almost ever-present, generally sensed as helpful and reliable, and experienced in patient education and general health. Different kinds of libraries, e.g., hospital, public, academic libraries and academic health centers, have different advantages toward health literacy. Programs and services that involve multiple types of libraries can have a better chance of being successful and sustainable. In health literacy field, libraries and librarians have been involved since its inception throughout teaching, research, and programmatic endeavors. MLA invites librarians in different kinds of libraries to have a main role in health literacy by aiding users and consumers' access, understand, and use health information (Kars, Baker, Wilson, 2008). Libraries and librarians are completely situated to participate in health literacy action as teachers, information keepers, and champions of information literacy, and connections between healthcare professionals and researchers who make efforts to develop health literacy (Barr-Walker, 2016, p. 196).

Different types of Libraries and their librarians were engaged in providing printed health related information to patients and educating them years before health literacy became a topic for studies or interest or the web browser was invented. To do this, they were engaged in cooperation with other institutions and organizations. Long before, public libraries have been involved in services and programs to improve general literacy of adults and children through applying easy-to-read health related information materials (Smith, 2011, p.152). In academic settings, librarians have provided informal and formal information materials related to literacy. For health sciences librarians, teaching practitioners and students of medicine and the other health related professions to search and evaluate information in databases and journals are very important (Swanberg et al, 2016, p.201).

During the last years, the number of librarians who have enough knowledge and skills in meeting health literacy needs of public has increased. Certainly, all librarians are not equally well equipped to meet individual's health information needs or not all of them have proper training and knowledge. The abilities of librarians in public and medical libraries to provide user health information have increased. Librarians answer users' needs at the information desk. Their access to a number of credible resources, pamphlets and other print sources from public health agents, medical databases and journals help them to meet consumer health information needs (Smith, 2011, p.153). All kinds of libraries form education related programs, encourage participations with other health organizations, and apply new ways to hit their user populations. Lifelong health learning programs in libraries include endeavors including the following populations (Barr-Walker, 2016):

- Older adults;
- Underserved groups;
- The general public;
- Students and healthcare professionals;
- Patients.

Older Adults

According to Kutner, Greenberg, Jin & Paulsen (2006), health literacy is low between older adults. Low health literacy is related to poor health results. Public libraries are among the most experienced libraries in providing important health literacy programs and services for this user population. Many of these programs and services involve classes and workshops for older adults in order to use health related databases. In addition to public libraries, academic libraries have provided health related programs and services successfully. Academic library health programs and services are often achieved through collaboration with other local communities and public libraries.

"Healthy aging resources on the web" is a sample of a successful association of four organizations: Devry University South Florida Library, Miramar Branch Library of Broward County Libraries, Friends of the Miramar Library, and the National Network of Libraries of Medicine/Southeastern Atlantic Region. This collaboration end to the formation of different workshops for adults including education on free e-health online resources and selecting health insurance and NLM databases. Studies showed a rise in self-efficacy for finding and evaluating health related information online (Marhenke & Howrey, 2014, p. 29).

Underserved Groups

Underserved groups are defined as populations with a higher threat of diseases because of specific socio-economic elements and other social health determinants. Ethnic and racial minorities, low-income people, and refugees are all underserved populations. These groups often suffer from low health literacy skills, because of that; libraries offer special programs and services to them (Barr-Walker, 2016, p. 198). Although libraries outreach programs have presented that librarians have been accomplished in helping these groups, public librarians studied related to their service to these populations and they reported different barriers to these users like concern of misinterpreting health problems and questions, not knowing where to search for up-to-date and clearly written health information, and the low level of learning or reading ability to prevent users from understanding complicated medical views (Mi, Stefaniak & Afonso, 2014, pp. 381-383).

Montana libraries designed an original program about health literacy for prisoners in Gallatin county detention office. Inmates experience low health literacy levels and low health outcomes than the normal population, for this, they are ideal selection for health literacy outreach. These groups of population did not have reached to live web sites, so as a main part of this program a health based "Internet-in a-box offline system" was designed. The content of the "Internet-in-a-box offline system" included access to Plain Language Medical Dictionary widget; Medline Plus basic information; the University of Michigan Taubman Health Sciences Library; the National Library of Medicine; the U.S. Department of Agriculture; and selected videos on relevant topics in health from Healthy Roads Media. Materials with health topics such as drug abuse treatment, stress, and communication were provided. Participants received health information, learned the usage of databases. At the end, studies showed self-confidence in comprehension of healthcare system and developments in computer skills (Kouame & Young, 2014, p. 176).

Exhibiting health conferences and fairs, providing culturally proper health information, pamphlets translation, videos production about education, and utilization of pictorial touch-screen kiosk that displayed different tutorials on health subjects are some of the efforts that libraries offer to underserved groups all around the world (Eisenhauer et al., 2012, p. 157; Teolis, 2010; Allen, Matthew & Boland, 2004, p. 312).

The General Public

Public libraries are completely responsible to provide health based educational courses and information to the general public users. The preparation of health information sites and portals for the general public is one of main health literacy struggle of libraries, particularly when these portals present obstacles to the access, understanding, and use of health related information. In public libraries, consumer health centers are places for health literacy services to local groups. At these places, librarians help consumers look for and figure out health information and supply health sources and materials (Austvoll-Dahlgren et al., 2013, p. 285; Radick, 2015).

Compared to other types of libraries, public libraries are the best partnerships with community organizations. Public libraries try to use the expertise and experience of the NLM in training and educating librarians to access information and improve the health literacy abilities of users. Librarians state high proficiency and confidence in health information finding from different sources after participating such courses and workshops (Radick, 2015).

Health literacy attempts in public and academic libraries participations have been accomplished, too. "Train the trainer" education that is the result of a collaboration of public and academic libraries trained librarians of public libraries on mental health related resources to rise realization of the significance of educating mental literacy to library employers (Radick, 2015).

Students and Healthcare Professionals

Health literacy attempts often is more than educating users and aim healthcare students and professionals in the field of health-based sciences. These attempts target to high the understanding level between patients and healthcare providers, and, related to students these efforts educate the future healthcare personnel. Medical librarians who work in healthcare settings are almost in the front line of health literacy understanding attempts for healthcare students and professionals. In-person workshops and online tutorials for medical students and residents, nurses, and physicians try to focus on comprehension of the needs of patients' health literacy problems, users' health resources, communication tactics to use active listening and plain language (Barr-Walker, 2016; Szwajcer, Macdonald & Kvern, 2014).

In addition to these kinds of workshops other efforts such as the Plain Language Program at Massachusetts General Hospital, University of Maryland's courses and workshops for group of researchers about literacy among patient, and a new literacy course at Harvard Medical School are some of the most important efforts to healthcare students and professionals. These workshops and programs led to cooperation with researchers, nurses, and interpreters that ended in plain language use in patient education materials and hospital informed consent forms (Raimondo, Harris, Nance, Brown, 2014, p. 6).

Patients

Medical librarians deliver health literacy efforts to patients over consumer health libraries or hospital libraries. These efforts are in the shape of the usage of medical databases and advisement on different health topics (Neal & Brower, 2013, p. 81). Within the scope of health literacy for patients, libraries offer various services and programs. Hospital libraries have a chance to supply bedside delivery of information patient, make easy participations with clinical personnel like nurses, social workers, and residents; attend in activities such as health education classes, information rounds to patient and health fairs (Oelschlegel, Gonzalez & Frakes, 2014, p. 337; Vaughn, Leonard & Oelschlegel, 2014, p. 7). Librarians can design online portals with health-related information as a health literacy effort for patients. These portals require librarian's attention in provision of content and determining barriers to patient's skills to find access and appraise information (Jurczyk, 2012, p. 115).

Collaborations between public, academic, and hospital libraries result in high health literacy skills and perfect health outcome in a society. In addition to the cooperation of the types of libraries, the cooperation of libraries with other institutions and organizations will lead to positive results in this regard.

Libraries are a chance to offer a special value to their societies in lifelong health learning and health literacy. To help society members have the skills they need to find, access, evaluate and apply health-related information, some libraries offer courses about accessing online health information, and many libraries offer different programming on mental and physical health issues. Others are increasing their reach outside of libraries, creating partnerships with hospitals and other groups to supply non-traditional health related programming. In this part of the research, we will discuss some examples of libraries dealing with health literacy around the world.

National Network of Libraries of Medicine

The goal of the National Network of Libraries of Medicine (NNLM) is to improve the advancement of medicine and progress the public health by supplying professionals with same accession to biomedical information and developing the people access to information to ensure them to have proper decisions about their health. The program is arranged by the National Library of Medicine and done through a nationwide network of health science libraries and information centers. NNLM provides funding for programs and projects which develop access to health information, enhance engagement with data research, increase professional knowledge, and help outreach that supports awareness and usage of NLM resources.

The Network is comprised of public libraries, academic health sciences libraries, information centers and community-based organization, hospital, pharmaceutical and other special biomedical libraries. Advantages of network membership include training opportunities, a certificate of recognition, eligibility for project funding, emergency preparedness planning and response, document delivery services, and partnerships with other NNLM members. The outreach attempts of the NNLM ensure that health professionals, researchers, the public and the public health workforce are aware of and have access to quality health information available from NLM and the NNLM (National Network of Libraries of Medicine, 2018).

Reference and Adult Services Division: Health and Medical Reference Guidelines

As a division of the American Library Association (ALA), Reference and User Services Association (RUSA), guides libraries of all sizes serving all societies in answering health and medical reference questions. To get started, information services staff can brush up on how to ethically and professionally answer health-related reference questions. For personnel who answer medical questions, the guidelines are intended to make sure that reference skills are well rounded. When asked medical or health questions, librarians should make their roles clear. These roles are:

- To provide accurate and complete responses to users' questions when feasible;
- To provide help with defining and finding credible, relevant, and authoritative sources to answer users' questions;
- To provide instruction in the usage of these resources;
- To provide information referrals when suitable.

These guidelines are for all information services personnel, regardless of library or questions. Health and Medical Reference refers to questions that belong to any aspect of medicine, health, or biomedicine, including but not limited to patient health, consumer health, environmental health, public health, alternative and complementary medicine, clinical medicine, and biomedical research (American Library Association, 2018).

Health Happens in Libraries

Webjunction and Zero Divide's "Health Happens in Libraries" is a program that increases the role of public libraries as main contributors to society health. By helping public library personnel with resources to answer confidently to user needs for health information, and tools to form purposeful partnerships with local group health experts. This program improves public library capacity to proceed wellness and health priorities in the societies they serve. It was funded by a grant from the Institute of Museum and Library Services (Online Computer Library Center, 2018).

MedlinePlus

MedlinePlus is a free resource created by NLM for patients and their friends and families. It offers content on wellness and conditions issues, and diseases in easy-to-understand terms in language that a person can understand. The resource is updated daily and includes information on over 1,000 diseases and conditions from the National Institutes of Health and other trusted sources. It offers up-to-date and reliable health information, anywhere, anytime for free. Patients and health professionals can depend on MedlinePlus for information that is authoritative (National Library of Medicine, 2018).

Conclusions and Recommendations

Nowadays, every person needs to have a wide range of literacy, skills and knowledge to participate in cultural, economic, and social life. All societies consist of individuals with lifelong learning skills and literacy. Literacy is a general concept which is based on the definition of different forms of literacy related to various fields. Health literacy is one of the most significant literacy kinds which shapes the quality of life. LLL and health literacy occur during the lifespan by using the different elements of socialization.

Health learning and health literacy endeavors can be found in different kinds of libraries in the forms of programs and services to a variety of users. Given the importance of health literacy related lifelong learning to society health priorities, libraries and librarians will continue to be connected to the advancement of health literacy by unique initiatives and efforts to their users. For more than a century, libraries and librarians try to develop societies' information literacy and patients' health education. In recent years, they have expanded their focus on developing the users' access to high quality health information, increased their participation in interventions and research designed to determine variations in health literacy, and produced proper training courses and programs and evaluation methods that are appropriate to general audiences. These efforts developed cooperation between libraries and other organizations and educational institutions all around the world.

Considering the fact that users do not have adequate knowledge about evaluating the quality of health information, and have problems in making a cure-related decision in about health information they found, all library types especially public libraries need to support user education or health literacy workshops, especially by cooperation with health-related organization in a society.

Individuals always have new health problems such as personal health issues, problems which are related to health care systems, and environmental elements that affect health of a society. In addition to these problems, advancements in information technology affect information seeking, accessing, understanding and using of people. Health learning programs and courses can solve these problems and promote health and wellbeing in a society.

Librarians can do effective research in health literacy and design continuous health literacy programs within communities and organizations. They should consult the studies, researches, and successful efforts when they want to design new programs, courses and services to users. Librarians are among the best groups to conduct investigations related to selection and evaluation of health information resources.

Libraries are significant resources and natural contributors for a society health promotion that purpose to present their message by multiple channels in multiple forms and varied locations over a community. Librarians can use their expertise in detailed literature searches to managing meta-analyses of the studies on the connection between behavior and health literacy.

Libraries obviously have main roles in creating lifelong learners and promoting health literacy skills. Strong partnerships between all types of libraries, libraries and other organizations can be crucial to user health information distribution and accession. Since LLL and health literacy efforts are closely related to all collaborations in a society, an awareness of the importance of these concepts should be created.

References

- Allen, M., Matthew, S., & Boland, M. J. (2004). Working with immigrant and refugee populations: Issues and Hmong case study. *Library Trends*, 53(2), 301-328.

- American Library Association. (2018). *Health and medical reference guidelines*. Retrieved from <http://www.ala.org/rusa/resources/guidelines/guidelinesmedical>.
- Austvoll-Dahlgren, A., Danielsen, S., Opheim, E., Bjørndal, A., Reinar, L. M., Flottorp, S. et al. (2013). Development of a complex intervention to improve health literacy skills. *Health Information & Libraries Journal*, 30(4), 278-293.
- Barr-Walker, J. (2016). Health literacy and libraries: a literature review. *Reference Services Review*, 44(2), 191-205. Cappon, P. (2006). *Connecting the dots on lifelong learning: Canada's new composite learning index*. Retrieved from <http://policyoptions.irpp.org/magazines/the-front-runners/connecting-the-dots-on-lifelong-learning-canadas-new-composite-learning-index/>
- Cedefop. (2008). *Terminology of European education and training policy: a selection of 100 key terms*. Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities.
- Chervin, C., Clift, J., Woods, L., Krause, E., & Lee, K. (2012). Health literacy in adult education: A natural partnership for health equity. *Health Promotion Practice*, 13(6), 738-746.
- Chin, J., Morrow, D. G., Stine-Morrow, E. A., Conner-Garcia, T., Graumlich, J. F., & Murray, M. D. (2011). The process-knowledge model of health literacy: Evidence from a componential analysis of two commonly used measures. *Journal of Health Communication*, 16(3), 222-241.
- Coleman, C. et al. (2008). *The Calgary Charter on health literacy: Rationale and core principles for the development of health literacy curricula*. Retrieved May 7, 2018 from https://www.ghdonline.org/uploads/The_Calgary_Charter_on_Health_Literacy.pdf.
- Eisenhauer, E. R., Mosher, E. C., Lamson, K. S., Wolf, H. A., & Schwartz, D. G. (2012). Health education for Somali Bantu refugees via home visits. *Health Information & Libraries Journal*, 29(2), 152-161.
- Encarta. (2008). *Lifelong learning*. Retrieved from http://encarta.msn.com/dictionary_561547417/lifelong_learning.html
- European Commission. (2007). Lifelong learning programme. Retrieved from <http://ec.europa.eu/education/lifelong-learning-programme>
- Institute of Medicine. (2004). *Health literacy: A prescription to end confusion*. Washington DC: The National Academies.
- Jurczyk, E. (2012). Using a customized search engine to address low health literacy: A program description. *Journal of the Canadian Health Libraries Association*, 33(2), 112-118.
- Kars, M., Baker, L. M. & Wilson, F. L. (2008). *The Medical Library Association guide to health literacy*. New York: Neal-Schuman Publishers.
- Keys, J. (2018). *Importance of lifelong learning*. Retrieved from <https://study.com/academy/popular/importance-of-lifelong-learning.html>.
- Knight, G. D. (2011). *An evaluation of the health literacy knowledge and experience of registered nurses in Georgia*. Unpublished Doctoral Dissertation, Auburn University, Alabama.
- Kouame, G., & Young, D. (2014). Promoting health literacy and personal health management with inmates in a county detention center. *Journal of Hospital Librarianship*, 14(2), 172-179.
- Kutner, M., Greenberg, E., Jin, Y., & Paulsen, C. (2006). *The health literacy of America's adults: Results from the 2003 national assessment of adult literacy*. Washington, DC: U.S. Department of Education, National Center for Education Statistics.
- Mackie, P. (2012). Understanding and health literacy. *Perspectives in Public Health*, 132(1), 25.
- Marhenke, C., & Howrey, M. (2014). Healthy aging resources on the web for seniors and caregivers: An eHealth literacy library training partnership. *Florida Libraries*, 57(2), 27-31.
- Mi, M., Stefaniak, J., & Afonso, N. (2014). Community needs assessment to reach out to an underserved population. *Medical Reference Services Quarterly*, 33(4), 375-390.
- National Library of Medicine. (2018). *Medlineplus: trusted health information for you*. Retrieved from <https://medlineplus.gov/>.
- National Network of Libraries of Medicine. (2018). Mission and goals. Retrieved from <https://nnlm.gov/mar/about/mission>.
- National Research Council. (2012). *Education for life and work: Developing transferable knowledge and skills in the 21st century*. Washington, DC: The National Academies Press.
- Neal, R. E., & Brower, S. M. (2013). Morningcrest health library: A clinic-based approach to health information literacy services. *Journal of Consumer Health on the Internet*, 17(1), 76-85.
- Nielsen-Bohlman, L., Panzer, A. M., & Kindig, D. A. (Eds.). (2004). *Health literacy: A prescription to end confusion*. Washington DC: Institute of Medicine of the National Academies. Retrieved from <http://www.nap.edu/catalog/10883.html>
- Nordstrom, N. M. & Merz, J. F. (2006). *Learning later, living greater; the secret for making the most of your after-50 years*. Colorado: Sentient Boulder CO Publishing.
- Oelschlegel, S., Gonzalez, A. B., & Frakes, E. (2014). Consumer health information centers in medical libraries: A survey of current practices. *Journal of Hospital Librarianship*, 14(4), 335-347.
- Online Computer Library Center. (2018). *Health happens in libraries*. Retrieved from <https://www.webjunction.org/explore-topics/ehealth.html>.
- Radick, L. (2015). Improving health literacy, one public library at a time. *American Libraries*, 46(11/12), 48-53. Retrieved from <https://americanlibrariesmagazine.org/2015/10/30/improving-health-literacy-public-library/>

- Raimondo, P. G., Harris, R. L., Nance, M., & Brown, E. D. (2014). Health literacy and consent forms: librarians support research on human subjects. *Journal of the Medical Library Association, 102*(1), 5-8.
- Sharples, M. (2000). The design of personal mobile technologies for lifelong learning. *Computers and Education, 34*, 177-193.
- Smith, C. A. (2011). The easier-to-use version: Public librarian awareness of consumer health resources from the National Library of Medicine. *Journal of Consumer Health on the Internet, 15*(2), 149-163.
- Soland, J., Hamilton, L. S., & Stecher, B. M. (2013). *Measuring 21st century competencies: Guidance for educators*. New York: Asia Society.
- Swanberg, S. M., Dennison, C. C., Farrell, A., Machel, V., Marton, C., O'Brien, K. K., et al. (2016). Instructional methods used by health sciences librarians to teach evidence-based practice (EBP): A systematic review. *Journal of Medical Library Association, 104*(3), 197-208.
- Szwajcer, A., Macdonald, K., & Kvern, B. (2014). Health literacy training for family medicine residents. *Journal of the Canadian Health Libraries Association, 35*(3), 128-132.
- Teolis, M. G. (2010). A MedlinePlus (®) kiosk promoting health literacy. *Journal of Consumer Health on the Internet, 14*(2), 126-137.
- UNESCO. (1996). *Education holds a treasure*. Prepared by Jacques Delors on behalf of the International Commission on Education for the 21 Century. Retrieved from unesdoc.unesco.org/images/0010/001095/109590eo.pdf.
- Vaughn, C., Leonard, K., & Oelschlegel, S. (2014). Delivery of information to the patient bedside utilizing skylight in-room television service. *Journal of Hospital Librarianship, 14*(1), 1-13.
- Watanabe-Crockett, L. (2018). *The 10 most beneficial lifelong learning skills to have and why*. Retrieved from <https://globaldigitalcitizen.org/10-beneficial-lifelong-learning-skills>.
- Watson, L. (2003). *Lifelong Learning in Australia*. Retrieved from http://www.forschungsnetzwerk.at/downloadpub/australia_III_03_13.pdf.
- Wister, A. V., Malloy, L. J., Rootman, I. & Desjardins, R. (2010). Lifelong educational practices and resources in enabling health literacy among older adults. *Journal of Aging and Health, 22*(6), 827-854.
- World Health Organization. (2013). *Health literacy: The solid facts*. Retrieved from http://www.euro.who.int/__data/assets/pdf_file/0008/190655/e96854.pdf.